

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Antisemitisme
Victor Serge

La destrucció de la
recerca en Humanitats
Antoni Martí Monterde

Xinxes
Hugh Pennington

La influència de Gramsci
en Joan Fuster
Ferran Archilés

El llibre,
un perillós enemic
Santi Cortés

Futbol i identitat
Miquel de Moragas

Fukushima
és a tot arreu
Miriam Hoyo

Crítica i cultura
en el sistema
literari català actual
Jordi Marrugat

Xenofòbia, populisme
i extrema dreta a Europa
*Xavier Casals,
Enzo Traverso,
René Cuperus,
Jean-Yves Camus,
Simona Škrabec*

Llibres
*Simona Škrabec,
Gil-Manuel Hernández,
Carles Cabrera,
Francesc Pérez Moragón*

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 38 / TARDOR 2011

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Neus Campillo, Ferran
Garcia-Oliver, Josep-Lluís Gómez
Mompert, Enric Marín,
Vicent Olmos, Juli Peretó,
Francesc Pérez Moragón, Maria
Josep Picó, Faust Ripoll, Simona
Škrabec, Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald
Carbonell, Narcís Comadira,
Manuel Costa, Alfons Cucó (†),
Martí Domínguez, François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier
Muguerza, Damià Pons, Josep
Ramoneda, Ferran Requejo,
Vicenç Rosselló, Xavier Rubert
de Ventós, Pedro Ruiz Torres,
Vicent Salvador, Josep-Maria
Terricabras, Vicent Todolí, Enzo
Traverso, Josep Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /

Midac Llibres (937 464 110) /

Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de:

eurozine

UNA CRISI GLOBAL I SISTÈMICA

La crisi financera que sacseja les societats occidentals d'ençà del 2008 està afectant greument l'economia real, al nostre entorn, per dues vies. Per una banda, la contracció del crèdit fa inviable el finançament del funcionament regular de moltes empreses, bloqueja les decisions d'inversió i redueix dràsticament les disponibilitats dels consumidors. Per una altra, sota la forma de «crisi del deute», pressiona sobre les finances públiques amb programes d'ajustament implacables adreçats a la reducció en un temps rècord dels dèficits pressupostaris i de l'endeutament. Al seu torn, l'aprimament del sector públic i l'ajornament de pagaments per part de moltes institucions públiques (que es troben tècnicament en suspensió de pagaments) incideix de manera brutal en empreses i particulars, que s'enfronten a un horitzó de radical reducció d'expectatives.

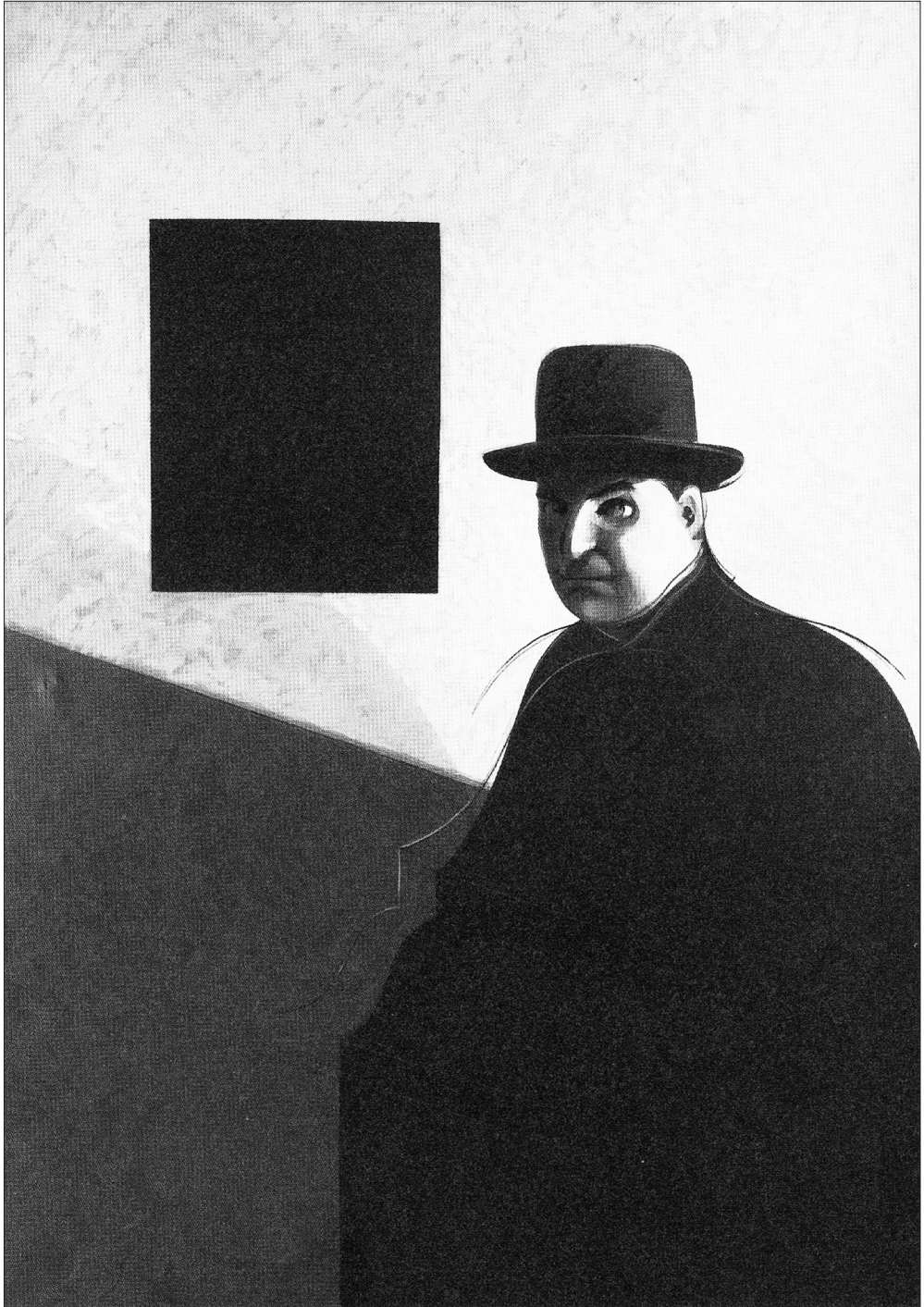
Tot va començar amb una acumulació explosiva de desequilibris lligats a l'enginyeria financera i a la contaminació dels balanços bancaris amb actius tòxics procedents de l'especulació desfermada. La crisi bancària i financera internacional donà pas a una recessió profunda i a l'augment de l'atur. Després vingué la crisi fiscal, derivada de la reducció d'ingressos i de l'augment de despesa social a conseqüència de l'increment de la desocupació. Els dubtes quant a la solvència dels estats que havien d'enfrontar-se a aquesta crisi fiscal i a més sostenir les entitats financeres en fallida previsible va menar a la crisi del deute sobirà, que podria conduir ara a una nova crisi bancària.

És clar que aquest panorama varia segons països, que alguns, els d'economia més fràgil, s'han vist afectats de manera duríssima, mentre que d'altres, que comptaven amb fonaments més sòlids, han pogut sortir-se'n fins ara, amb més o menys fortuna. La pitjor part li ha tocat a l'Europa del sud, amb especial incidència en Grècia quant al deute extern i en Espanya pel que fa a les conseqüències de tota mena (atur, recessió, crisi fiscal)

de la punxada de la bombolla immobiliària que s'hi havia inflat irresponsablement. A més, caldrà afegir-hi els efectes depressius de les polítiques d'ajustament *obligades* i una dada carregada de connotacions negatives de cara al futur: la incapacitat de la Unió Europea per a definir i aplicar polítiques mínimament eficaces per a protegir l'euro i les economies i els ciutadans que es senten greument agredits per les conseqüències de tot plegat.

Aquest rerefons de crisi global i sistèmica, sense un horitzó de resolució clar, plana sobre tothom i esbossa un futur inquietant. Certament, té arrels en la desregulació financera, la política de diners barats, la ingent massa de capitals líquids en cerca d'inversió financera derivats de la renda del petroli o de les exportacions manufactureres dels emergents, és a dir, en el desenvolupament sense traves d'un capitalisme financer excessiu i no regulat i en el perfil econòmic bàsic del món d'avui (la globalització i el model energètic).

Són molts els interrogants i el neguit que suscita un procés del tot obert. La crisi és multiforme, avança i afecta nous àmbits, es reconfigura. Els estralls són ja incommensurables. El trasllat a moviments socials i a crisi de la política ha estat immediat. En portes d'una inflexió política plena de paranys caldrà estar amatents a no defallir en la defensa d'alguns dels punts bàsics que havien fet una mica més habitable aquest món, i que ara semblen en qüestió. Hi ha forces polítiques i poders econòmics, sens dubte, que aprofitant la crisi voldrien anorrear-los.

Jorge Ballester (1980), Autoretrat transfigurat en Balilla Pratella.

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 Futbol i identitat
Miquel de Moragas

17 Fukushima és a tot arreu
Miriam Hoyo

30 Crítica i cultura en el sistema literari català actual
Jordi Marrugat

XENOFÒBIA, POPULISME I EXTREMA DRETA A EUROPA

60 Presentació: La dreta populista i els camins que duen a Utoya
Xavier Casals

65 La fàbrica de l'odi. Xenofòbia i racisme a Europa
Enzo Traverso

70 La revolta populista contra la globalització
Rene Cuperus

82 La nova dreta populista i l'«enigma espanyol»
Xavier Casals

92 El Front National: entre la normalització democràtica i la força antisistema
Jean-Yves Camus

102 Eslovènia: cap a una societat apolítica?
Simona Škrabec

DOCUMENT

130 Antisemitisme
Victor Serge

135 Xinxes
Hugh Pennington

140 «De gent que anomenen classes subalternes». La influència de Gramsci en Joan Fuster
Ferran Archilés

155 El llibre, un perillós enemic
Santi Cortés

NOTES

167 La destrucció de la recerca en Humanitats a Catalunya
Antoni Martí Monterde

LLIBRES

173 Els artistes que es juguen el seu públic
Simona Škrabec

178 Segrest de la democràcia?
Gil-Manuel Hernández

184 Trencant tòpics
Carles Cabrera

186 Enric Valor i la llengua
Francesc Pérez Moragón

Futbol i identitat

Miquel de Moragas

L'APROXIMACIÓ INTEL·LECTUAL AL FENOMEN ESPORTIU

La importància social, cultural (popular) i mediàtica que té l'esport i en particular el futbol a la nostra societat contrasta amb les resistències que encara persisteixen en els sectors acadèmics i intel·lectuals per posar atenció a aquest fenomen. Penso que això es pot atribuir a una reticència més general del món acadèmic a considerar la cultura popular com a objecte específic de les modernes ciències socials crítiques, a la seva tendència a considerar el fenomen cultural

des de posicions aristocràtiques o a simplificar els seus aspectes ideològics.

Una comprensió dels fenòmens culturals en tota la seva complexitat, com ens han ensenyat els mestres de l'antropologia, la sociologia i la semiòtica de la cultura, no pot passar per alt l'anàlisi de realitats com l'esport i el futbol, ni posar en dubte l'interès social del seu estudi. Edgar Morin, al seu llibre emblemàtic *L'esprit du temps. Essai sur la culture de masse* (1962), es referia a la cultura com un conjunt complex de normes, símbols, mites i imatges que penetren en la intimitat de l'individu, estructuren els seus instints i orienten les seves emocions. Roland Barthes, a *Mythologies* (1957), analitzava el Tour de France, entre altres fenòmens «culturals», com ara l'*strip-tease*, el *music hall* o el nou cotxe Citroën, com a mites, narracions de la contemporaneïtat.

L'espectacle esportiu és, en si mateix, una narració (un llenguatge), que a més es caracteritza per permetre i generar altres múltiples narracions que no queden pas limitades a l'experiència esportiva o a l'espectacle esportiu, sinó que s'estenen a d'altres camps de la cultura i la política, en tant que es refereixen a temes socialment tan rellevants com la identitat, l'evasió recreativa, la participació, la integració comunitària, l'herència social.

Miquel de Moragas Spà és catedràtic de Teoria de la Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona. Especialista reconegut i pioner en estudis sobre mitjans i audiències, és director de l'Institut de la Comunicació de la UAB i creador del Portal de la Comunicació (2001). És director de l'*Informe de la comunicació a Catalunya* i ha publicat, entre altres, *Semiòtica y comunicació de masas* (1970), *Teorías de la comunicación* (1982), *Sociología de la comunicación de masas* (1984), *Espais de comunicació: experiències i perspectives a Catalunya* (1986); *Los Juegos de la Comunicación* (1992), *Cultura, símbols i Jocs Olímpics. La mediació de la comunicació* (1992), *Decentralization in the Global Era. Television Regions and Small Countries in Europe* (amb C. Garitaonandía, eds., 1995) i *Television in the Olympics* (amb N. K. Rivenburgh i J. L. Larson, 1995).

L'anàlisi cultural ha de considerar les diferències entre els diversos fenòmens culturals –l'esport, l'art, la política, l'oci, etc.– però també ha de considerar la connectivitat que hi ha entre tots aquests nivells. Analitzar el futbol és, també, una manera d'analitzar aspectes clau de la cultura contemporània. Aquí faré referència especial a la «construcció» de l'esport a través dels mitjans de comunicació i a la particular relació entre la dimensió local i la dimensió global que troba en l'esport una representació paradigmàtica d'allò que succeeix més en general amb el consum de símbols en la societat actual.

EL FENOMEN «BARÇA» COM A ESTUDI DE CAS

En aquest context destaca l'experiència singular de les relacions entre el F. C. Barcelona i la societat catalana en l'era de la globalització. La importància social i política del F. C. Barcelona ha estimulat el desenvolupament d'estudis històrics, i especialment historicopolítics [vegeu la bibliografia]. També ha estimulat la publicació de nombrosos informes de caràcter històric i periodístic

No es pot dir, tanmateix, que el Barça sigui un fenomen únic, pel que significa d'implicació i representativitat social dins l'esport. De fet el Barça és una singularitat més, una aplicació, d'un format global. Manchester United, Betis, València C. F., Los Angeles Lakers, Celtic de Glasgow, Boca Juniors, etc., són singularitats d'un format global, que responen a una mateixa funció cultural. Les lògiques del futbol són homogènies (televisió, patrocini, rituals, temporades, campionats), la singularització és la participació en aquest com-

plex global, la identificació de cadascú amb el seu club.

Però sí que es pot dir que les circumstàncies històriques i les condicions polítiques de Catalunya, la confrontació amb el centralisme espanyol des dels primers anys de la seva història, han fet que a l'entorn al F. C. Barcelona s'hagin potenciat els aspectes més simbòlics, identitaris i parasocials que implica l'esport en la societat contemporània. D'altra banda les grans dimensions i la concentració de població de l'àrea metropolitana de Barcelona, la immigració contínua que ha rebut els darrers 100 anys, li han donat una massa crítica de socis i seguidors i, per tant, les condicions òptimes per competir amb avantatge en el nou mercat mundial del futbol.

Altres aportacions al futbol com a fenomen sociocultural provenen dels estudis que podríem qualificar de socio-literaris o socio-semiòtics, que l'analitzen des del punt de vista de la teoria del discurs: el futbol entès como una cadena de metàfores. Més en relació amb el Barcelona, destaquen les aportacions de Manuel Vázquez Montalbán des del periodisme, amb un memorable número especial de la revista *Triunfo* l'any 1969 («Barça», Barça», «Barça») i amb el seu article «Barça más allá del futbol», però també des de l'assaig socioliterari, a l'obra (a cura del seu fill Daniel) *Fútbol. Una religión en busca de Dios*.

Aquests estudis, d'alguna manera, han omplert el buit de la sociologia de l'esport, que a diferència de Gran Bretanya, s'ha desenvolupat ben poc a Catalunya i a Espanya.

Menys desenvolupats han estat els estudis de caràcter socioantropològic, capaçs d'explicar les motivacions, les raons de la popularitat i de la fidelitat als clubs,

els usos (consums) culturals de l'espectacle futbolístic i de les narratives que es desenvolupen al seu entorn. No ha estat fins més recentment que s'han començat a produir estudis de caràcter cultural sobre l'esport i el futbol en particular, com és el cas del llibre de Jordi Salvador Lluch *Futbol, metàfora d'una guerra freda. Estudi antropològic del Barça* (2005).

A mesura que l'esport anava ocupant un paper central en les estratègies dels *mass media*, els estudis sobre comunicació també han dedicat més atenció al fenomen de l'esport, per analitzar les múltiples sinergies que es produeixen entre aquest i els mitjans de comunicació. Dedicarem un apartat especial a aquesta qüestió.

PER QUÈ TÉ ÈXIT EL FUTBOL?

Un dels principals reptes de les ciències socials en relació amb l'esport i el futbol rau a explicar les raons del seu indiscutible èxit i popularitat. La tendència actual dels estudis culturals a prioritzar l'anàlisi dels consums culturals, de les apropiacions que fan els receptors dels béns culturals, també ens pot ajudar a entendre millor el fenomen futbolístic des d'una perspectiva sociocultural. La pregunta pertinent pot ser la següent: per què agrada tant i a tanta gent (no a tothom, és clar), el futbol?

Per avançar respostes cal fer distincions. En primer lloc entre les gratificacions que reben els espectadors que van a l'estadi i les que poden rebre els telespectadors. Ara, si afinem una mica més l'anàlisi, veurem que les diferències no són pas tan grans. Podríem dir que, a diferència dels teles-

pectadors, els qui acudeixen als estadis tenen unes majors gratificacions derivades dels rituals, del contagi físic, les olors, els sorolls, els càntics en directe, l'anada i la tornada de l'estadi. Però si analitzem les formes de consum de l'esport televisiu també hi trobem, encara que en menor mesura, i només en ocasions especials, formes similars de ritualització. En el cas dels telespectadors, però, amb una diferència fonamental, la que deriva de la potenciació de la mirada humana gràcies a les noves càmeres i dispositius televisius que permeten una experiència visual sense precedents (primers plànols, vista zenital, alentiment, repetició, etc.). Un professor de publicitat al que vaig convidar a anar al futbol per primera vegada va exclamar després de veure el primer gol a l'estadi: «Oh, no el repeteixen!».

Les vendes de pizzes per encàrrec es desapareixen els dies de «partit del segle», formen part del ritual. Els programes esportius més assenyalats no es veuen individualment, sinó que es busca l'audiència compartida («...vindràs a veure el Barça?»), el futbol per televisió també té el seu ritual, un ritual d'identificació del qual participen cada dia més els mitjans amb els seus comentaris, la selecció d'imatges i seqüències i amb la forma d'anunciar/celebrar els gols. La meua pròpia família es va reunir a veure la final de la Champions entre el Barça i el Manchester United el dia 28 de maig de 2011, amb néts, nètes, pares i mares, tots van aparèixer vestits del Barça i la sala d'estar es va convertir en un espai de celebració, de grans i petits, en un ritual comparable al que es produeix amb la descoberta de regals al matí del dia de Reis.

LES GRATIFICACIONS QUE APORTA EL FUTBOL

Els estudis de recepció de la comunicació han avançat molt en la identificació de les raons per les quals les audiències utilitzen els mitjans. La teoria anomenada dels «usos i gratificacions» de la comunicació fa èmfasi en allò que els receptors busquen en el consum cultural dels mitjans. Les pautes d'aquestes teories també es poden aplicar a l'anàlisi de les raons de l'èxit de la programació esportiva. Els públics són actius, estan motivats per procurar-se diverses gratificacions amb el consum de l'esport: entreteniment, companyia, identificació, participació, notorietat. Entre els objectius més importants s'hi troba la satisfacció de les necessitats afectives i emocionals (plaers, sentiments), de les necessitats personals d'integració (autoestima, auto-projecció), de les necessitats de participació a la vida col·lectiva (discussions, anàlisis dels esdeveniments, festa compartida) o la necessitat d'alliberar tensions (evadir-se, entretenir-se, superar l'avorriment, etc.). Totes aquestes necessitats poden quedar àmpliament satisfetes pel consum de l'esport-espectacle, bé sia a l'estadi o davant la televisió, escoltant la ràdio, o ara a Internet.

La relació identificació-comunitat és una part fonamental de les gratificacions proporcionades per l'esport, i justament un dels principals rituals del futbol és el que podríem dir-ne «mirall generacional». Els avis i els pares autorepresenten el seu rol generacional portant néts i fills al futbol. En relació amb anteriors generacions aquestes pràctiques deixen de ser masculines, així veiem que el procés d'herència cultural tendeix a igualar-se, nens i nenes

vesteixen samarretes de l'equip dels seus pares. Els horaris del futbol, condicionats per la televisió, dificulten l'assistència de nens i nenes a l'estadi, però els pocs partits que es juguen a la tarda s'aprofiten per portar a terme aquest ritual iniciàtic. La cadena de l'herència cultural queda assegurada.

ELS ATRACTIUS DE L'ESPECTACLE ESPORTIU

A part d'aquestes importants qüestions identitàries, la popularitat del futbol també s'explica pels atractius que proporciona en general el joc i l'atzar. L'entropia (dubtes, interrogants, inquietuds) és màxima al començament del partit. Tot i que uns equips són millors que altres, les sorpreses son possibles. L'espectacle a l'aire lliure, amb la incidència de les variables climatològiques, les dimensions del terreny de joc, l'animació de la graderia, poden incidir sobre el comportament de jugadors i àrbitres i neutralitzar les diferències tècniques entre equips.

El joc no és únicament solució de l'entropia (qui guanyarà?), sinó que també és pugna, estratègia i esforç per assolir la victòria, derrotar l'enemic; en expressió de Vázquez Montalbán, «El Barça es el ejército desarmado simbólico de Catalunya». La identificació i la projecció amb la victòria o la derrota són parts essencials de les gratificacions i frustracions psicològiques que proporciona l'esport. Tot això crea i estimula sensacions i emocions que no es poden trobar en altres experiències de la vida quotidiana.

Finalment, i aquest aspecte no ha de ser considerat trivial, també influeix en la popularitat del futbol la seva adaptabilitat

al llenguatge televisiu. Els terrenys de joc, la superfície verda sobre la qual es juguen els partits, s'han convertit en vertaders plató de televisió, amb una gran infraestructura de producció, tot preparat per tal que en els partits més transcendents unes 30 càmeres de televisió ens ofereixen una mirada multifocal al joc.

FUTBOL I MEDIA EN EL COMPLEX ESPORTIU GLOBAL

L'esport modern no es pot explicar al marge del sistema de comunicacions, amb el qual estableix múltiples sinergies. D'altra banda, els canvis que s'hi estan produint, especialment la digitalització i la globalització, afecten directament l'esport en els seus més diversos aspectes, de l'organització i l'economia a les pràctiques i formes de consum.

Per interpretar aquestes transformacions proposo considerar tres elements. En primer terme, la construcció d'un nou espai de comunicació, global i local, que facilita la creació del modern complex esportiu mediàtic. En segon, la nova centralitat de la producció de programes en l'economia de la televisió i la demanda específica de continguts esportius. Finalment, l'aparició de nous actors mediàtics, entre els quals les entitats esportives, que es converteixen en mitjans de comunicació (llocs web, canals propis, parcs temàtics).

Aquestes transformacions afecten totes les indústries culturals (cinema, llibre, telenovel·la), però l'esport es presenta com un cas paradigmàtic. El que singularitza l'esport és que, per la seva pròpia dimensió massiva i popular, esdevé accelerador dels processos de renovació dels *media*,

intervenint de manera decisiva en la transformació del sistema audiovisual, accelerant el procés de digitalització, creant els públics de referència i establint les aliances empresarials dels seus actors. Els mitjans són els primers interessats a promoure l'esport, perquè l'esport és vital per a les seves estratègies empresarials.

Fins als anys 90 la relació entre clubs de futbol i mitjans de comunicació era més aviat una relació entre actors autònoms; existien, per descomptat, vincles d'influència i una àmplia activitat de relacions públiques de les organitzacions esportives per procurar-se el favor dels mitjans i millorar així la seva imatge. Però al segle XXI les coses han canviat. Els mitjans hegemònics formen una relació cada vegada més estreta amb la propietat de les organitzacions esportives, perdent així l'autonomia periodística que va ser característica de temps anteriors.

La televisió segueix sent el mitjà fonamental del complex esportiu mediàtic, però incrementa la seva influència gràcies als processos de convergència digital caracteritzada per la multiplicació d'ofertes (canals), per la diversificació de plataformes (pantalles, *tablets*, mòbils) i per les noves formes d'accés («pagament per veure»).

Per la seva banda, el futbol incrementa la seva popularitat a tot arreu en conquistar més ràpidament que altres esports el mercat de les audiències a escala mundial.

Aquestes relacions també afecten al periodisme esportiu, almenys al més hegemònic, que produeixen els grans grups de comunicació. Quan els mitjans que adquireixen els drets de les lligues esportives perden la desitjable independència respecte de l'espectacle narrat per convertir-se en part implicada de l'esdeveniment, en

actors del propi espectacle –obligats per la necessitat d'obtenir el màxim benefici de les seves inversions, procurant aconseguir més audiències i subscripcions–, la relació entre futbol i televisió deixa de ser una relació entre esport i periodisme, per convertir-se en *business to business*, una relació de negocis en el nou entramat global.

Tot i que la major part de la premsa i de la comunicació esportiva ignoren aquesta complexitat, el periodisme esportiu té avui més vigència –i responsabilitats– que mai perquè ha de referir-se a temes del màxim interès social: a més de la descripció i interpretació del joc, ha de fer referència a la història i als impactes dels grans esdeveniments esportius (socials, polítics, econòmics, urbanístics), a la problemàtica de la sostenibilitat o la salut de la pràctica esportiva, ha de donar compte de la gestió econòmica i social de les organitzacions (clubs, federacions, lligues), de l'impacte econòmic de tot plegat, etc.

EL COMPLEX MEDIÀTIC I ESPORTIU GLOBAL

Però finalment aquesta relació entre esport i mitjans s'emmarca en un complex més ampli encara que alguns autors (Maguire, Rowe) han denominat «complex industrial mediàtic i esportiu global».

Les institucions esportives (clubs, federacions, lligues professionals) i els *mass media* (televisió, Internet, telefonia mòbil, apostes, publicitat) s'han anat integrant a una estructura més complexa de la qual també formen part els sectors empresarials i els negocis vinculats a l'esport (patrocinadors, proveïdors, bancs, constructores). Un quart component clou el cercle d'aquest complex: la nova segmentació dels

públics, espectadors a l'estadi, telespectadors a la llar, als bars, a llocs públics, fins i tot al cinema, però també fans, penyes, aficionats locals i internacionals, que esdevenen *targets* de les estratègies de comunicació dels clubs. Les noves tendències dels estudis d'economia política de la comunicació han assenyalat que els grups de comunicació, més que vendre continguts, el que realment venen són audiències on col·locar els missatges publicitaris o la possibilitat de connexió de la gent als nous serveis de telecomunicacions. Els clubs venen competicions esportives, però també audiències, marques, relacions públiques i fidelitats.

Algunes investigacions recents mostren que els ingressos que reben els clubs en concepte de drets de televisió minven progressivament en comparació amb d'altres ingressos comercials. No es tracta només de la venda de samarretes i d'altres objectes-símbol que actuen com a nous *souvenirs* o fetitxes, sinó també de la comercialització de tot el patrimoni immobiliari o simbòlic dels clubs. És el cas, cada dia més destacat, de les noves formes d'explotació de les instal·lacions (llogges d'honor, zones VIP, serveis per a empreses, recepcions, lloguer de sales per a congressos, noces, fins i tot enterraments de les cendres funeràries), tot això àmpliament publicitat a les pàgines web dels clubs. El concepte de taquillatge també s'ha vist modificat per una nova explotació dels recursos de *marketing* del dia del partit (*matchday*), diverses modalitats i ofertes d'entrada –com la revenda d'entrades dels abonats («seient lliure» del F. C. Barcelona).

Alguns clubs han patit més que altres la pèrdua d'autonomia que ha significat la reubicació en el complex industrial, me-

diàtic i esportiu global. És el cas del Manchester United que va ser adquirit pel multimilionari nord-americà Malcolm Glazer, del Racing de Santander comprat pel magnat indi Ahsan Alí Syed, o del Getafe comprat pel Royal Emirates Group. Els magnats es fan amb la propietat dels clubs, hi aporten nous recursos per a la compra de jugadors, però això també produeix un divorci emocional amb l'afició que pot esclatar quan els resultats esportius comencen a ser negatius.

A la lliga espanyola de la temporada 2010-2011 ja s'han deixat sentir les protestes dels clubs de primera i segona divisió per les formes de distribució dels ingressos per drets de televisió (venda directa i no col·legiada), que beneficien clarament als dos grans clubs, el F. C. Barcelona i el Reial Madrid. Finalment aquests dos clubs van quedar a 25 i 21 punts, respectivament, del tercer classificat, el València C. F. i a més de 40 punts dels equips que van descendir a segona divisió. L'entrenador de l'Arsenal, Arsene Wenger, es va referir al «dopatge financer» quan, a l'estiu de 2009, el Manchester United va traspasar Cristiano Ronaldo al Reial Madrid per 94 milions d'euros. Era una forma molt descriptiva i impactant de referir-se a les conseqüències que l'economia televisiva tindria sobre la competició esportiva.

Aquests canvis també s'observen en l'anàlisi dels ingressos dels jugadors. Segons dades de la revista *France Football*, David Beckham, malgrat el seu evident declivi esportiu, va ser el jugador que va guanyar més diners l'any 2009, amb un total de 34,4 milions d'euros, 26 dels quals (el 75,5%) no eren per salari professional sinó per ingressos comercials. Messi, el segon jugador per ingressos, amb 28,6 milions

d'euros, obtenia 8,6 milions d'euros en concepte de salari i 20 milions en concepte d'ingressos comercials (69,9%). Es produeix doncs una gran diferència entre els ingressos comercials i els ingressos per salari, clarament a favor dels guanys comercials. Més del doble en el cas de Leo Messi i cinc vegades més en el cas de Beckham.

Es pot dir que aquests ingressos són el resultat de l'explotació del valor afegit que representen els futbolistes d'elit com a element de promoció i prestigi de determinades marques. Però més enllà de les explicacions des de la perspectiva del màrqueting, les lògiques d'aquests ingressos s'han de relacionar amb la globalització dels mercats i amb les sinergies que es produeixen en el complex esportiu global, en molts aspectes paradigma, o almenys laboratori, de la indústria cultural contemporània.

FUTBOL I IDENTITAT NACIONAL EN L'ERA GLOBAL

La digitalització de la comunicació representa una gran oportunitat per a l'adaptació dels clubs a la globalització, en facilitar-los la creació de noves comunitats virtuals de seguidors, ara a escala mundial.

Aquesta transformació incideix sens dubte en un dels temes de màxim interès polític de la simbologia associada a l'esport: les seves relacions amb la nació i la nacionalitat, les relacions entre el futbol i la identitat nacional. Investigadors britànics i argentins han fet diverses aportacions sobre aquestes matèries.

Però aquesta relació entre futbol i identitat nacional s'ha de revisar ara en el context de la globalització. Considero que

aquestes anàlisis s'haurien d'orientar cap a una doble direcció: en primer lloc, analitzar la supervivència de les formes de representació dels estats –nació en l'organització esportiva mundial i, en segon lloc, analitzar la particular evolució de les identitats associades als clubs com a entitats, locals i globals alhora, que ofereixen codis d'identificació més oberts i que permeten formes també més diverses d'integració.

La Enquesta Europea de Valors de la *European Values Study*¹ assenyala, per exemple, que els sentiments de pertinença a l'Europa comunitària són extremadament dèbils i que, en canvi, els sentiments de pertinença a les ciutats i regions tendeixen a enfortir-se, superant als sentiments de pertinença als grans estats-nació. Però això no es veu en absolut reflectit en l'organització de l'esport federat internacional, que segueix basant-se exclusivament en la representació dels estats-nació. Així, per exemple, en els ja propers Jocs Olímpics de Londres (2012) no hi haurà representació atlètica de Catalunya, ni d'Escòcia, ni del País Basc, ni de Gal·les, ni de la Llombardia, etc., però tampoc no hi haurà representació específica d'Europa. Organismes com el COI, la UEFA i la FIFA segueixen organitzats com si no hagués canviat res des de finals del segle XIX quan es va celebrar a París l'Exposició Universal (1889), s'inaugurava la torre Eiffel i Pierre de Coubertin fundava el moviment olímpic «inter-nacional». Aquest esquema, que focalitza la representació esportiva en l'estat-nació, troba un innegable suport en els respectius sistemes mediàtics, ara per ara ben ancorats en aquest mateix espai. El principal canvi que han permès aquelles organitzacions ha estat la mundialització dels ... patrocinadors.

En aquest context s'explica que la tensió identitària col·lectiva es projecti cap els clubs de futbol, on els ciutadans nous i també els nascuts al territori, troben més facilitats per a la seva representació identitària, que és local i és global al mateix temps, com correspon als grans moviments culturals del segle XXI.

En el cas del Barça, per exemple, aquesta identificació té dos aspectes cabdals: la identitat nacional substitutiva (Barça-Catalunya) i la identitat local-integradora. Els nous ciutadans, exclosos de tantes institucions, troben en el Barça un dels elements més permeables a la seva integració. Aquest procés explica el creixement dels grans clubs de futbol a Europa en el segle XX, com el Manchester United, el Barça, el Milan, l'Inter, el Reial Madrid, el Bayern de Munic, etc.

Els clubs trenquen el rígid esquema de les seleccions dels estats-nació, representen àrees metropolitanes, barris o idees socials transversals i incorporen, a diferència dels equips «nacionals», un fort component plurinacional i multiracial (la selecció francesa seria una excepció en aquest sentit). A la celebració de la Champions de 2011 els jugadors i tècnics del Barça –argentins, brasilers, manxecs, andalusos, asturians, catalans– van fer pròpia la salutació festiva de «Visca el Barça, i visca Catalunya», i això es feia compatible amb l'exhibició de representacions nacionals diversificades (Ibrahim Afellay hi portava la bandera bereber, Dani Alves la brasilera, Pedro la canària, David Villa l'asturiana, mentre que Puyol, Xavi, Valdés i Piqué passejaven la bandera catalana).

Aquesta dialèctica global-local constitueix un aspecte clau de les funcions culturals de l'esport en la societat actual. Ana-

litzat més de prop no ens hauria de sorprendre la fàcil adaptació d'un club com el Barcelona, identificat històricament amb la catalanitat, a la seva expansió mundial, i el fet que els seus seguidors s'hagin adaptat a la doble dimensió local–global. És clar que la dimensió global s'incrementa i s'enforteix amb les victòries i els èxits esportius mundials (especialment la Champions) i es basa en significacions més generalistes. La dimensió local es basa en una fidelitat resistent a tota prova, ben recollida en aquella popular frase bètica de «Viva el Betis manque pierda» o en la nostàlgica frase del vell soci barcelonista «aquest any sí».

Però per què hi ha japonesos i xinesos que són del Barça? Són del Barça perquè s'identifiquen amb valors que seguint la terminologia adoptada per Zygmunt Bauman, son de caràcter «líquid», basats no en grans principis, sinó en connotacions molt generals: integració de la perifèria en el centre de la globalitat, acollida a les idees creatives del joc, mitologia dels esportistes excepcionals, o potser vinculats a les imatges turístiques de la ciutat de Barcelona. El tarannà dels entrenadors i dels jugadors, les formes de jugar, o l'estil de joc, es converteixen en símbols que seran interpretats per l'audiència mundial. Un col·lega professor de la universitat d'educació física de Shangai al parlar-me del Barça, en contraposició del Reial Madrid, em deia que els del Barça eren *regular people* (Messi, Xavi, Iniesta), mentre que els del Reial Madrid eren *high people* (Beckham, Ronaldo, Guti, Zidane).

L'experiència dels fans dels grans equips mundials (Boca, Barça, Reial Madrid, Inter, etc.) reuneixen en el seu propi club

dues experiències que els afeccionats de la majoria de clubs del món han de buscar en alternatives: els fans son doblement fans, de l'equip local i de l'equip que competeix a l'elit mundial i que poden seguir regularment a través de les cadenes de televisió especialitzada en qualsevol lloc del planeta.

Això ha alterat la lògica promocional i identitària de clubs com el Barça que en poc menys de 20 anys, han hagut de posicionar-se i adaptar-se al nou complex esportiu global. Per començar, la seva pàgina web s'ha hagut d'adaptar al nou *target* de fans a escala local i mundial, oferint versions en català, castellà, anglès i també japonès, xinès i àrab (encara no en alemany, italià, francès o portuguès).

També han hagut d'organitzar partits promocionals, vendre drets de televisió arreu, fitxar jugadors considerant (també) la seva rendibilitat en termes d'audiència internacional, promoure campanyes de solidaritat. Fet i fet, projectant la pròpia imatge al mercat mundial.

És en aquest sentit que clubs de futbol com el Barça acaben sent igual o més internacionals que les grans seleccions nacionals (Argentina, Brasil, Anglaterra, Espanya) . Les audiències nacionals són molt importants a escala nacional, però ho son menys a escala mundial. En anteriors recerques sobre l'audiència dels jocs olímpics de Barcelona ja havíem descobert que la primera quota d'audiència corresponia a la retransmissió d'esports populars en què els atletes nacionals tenien possibilitat de guanyar medalles, en segon lloc a esports no populars amb possibilitats de victòria, en tercer lloc els esports amb atletes, no nacionals, estrelles que representen l'elit mundial. En el cas de Barcelona'92 aquest

n'era el cas era el cas del *Dream Team* del bàsquet nord-americà amb Magic Johnson com a gran atractiu. En els dos primers casos les audiències són molt altes però ho són només en els seus contextos nacionals, mentre que en el tercer cas, tot i ser menor en cada país, acumulen la màxima audiència internacional.

Tot aquest procés ja no depèn només de la influència dels mitjans de comunicació convencionals, sinó que ja depèn dels nous recursos (mitjans) de què es poden dotar els clubs mateixos, que esdevenen vertaderes institucions culturals: creen mitjans propis de comunicació, gestionen webs, museus, parcs temàtics, creen delegacions internacionals, organitzen festivals, tenen xarxes de penyes arreu. Els clubs més grans aprofiten l'oportunitat que representa la multiplicació de canals (via satèl·lit, cable o TDT i també per Internet) per crear els seus propis canals de televisió, però sobretot s'han vist extraordinàriament beneficiats per l'expansió de les xarxes socials, com Facebook o Twitter, per la penetració de Youtube, que els hi ha permès arribar al seu *target* mundial a través de noves plataformes mòbils de comunicació, multiplicant el que Manuel Castells ha anomenat «autocomunicació de masses».

Dèiem al principi que el sector acadèmic ha estat fins ara massa reticent a considerar l'esport i el futbol en particular com un objecte digne d'estudi. A la vista del que hem descrit els motius d'interès científic es multipliquen, quan veiem que a través de les noves lògiques de l'esport també podem descobrir aspectes clau de la nostra cultura i civilització. □

BIBLIOGRAFIA²

- ALABARCES, Pablo (2002): *Fútbol y patria*, Buenos Aires, Prometeo Libros.
- ARTELLS, Joan J. (1972): *Barça, Barça, Barça*, Barcelona, Mediterrània, S.A.
- BADIA, Jordi (2003): *Crònica del nuïisme*, Barcelona, Pòrtic.
- (2009): *El Barça al descobert*, Barcelona, Ara Llibres.
- BAINER, Alan (2001): *Sport, Nationalism, and Globalization: European and North American Perspectives*, Nova York, State University of New York Press.
- BOYLE, Raymond (2004): «Mobile Communication and the Sports Industry: The Case of 3G», dins *Trends in Communication*, 12, Londres, Lawrence Erlbaum.
- GALEANO, Eduardo (1995): *El fútbol a sol y sombra*, Mèxic, Siglo XXI Editores.
- GINESTA, Xavier (2009): *Les tecnologies de la informació i la comunicació i l'esport. Una anàlisi de la primera divisió espanyola de futbol*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Mitjans, Comunicació i Cultura (Tesis Doctoral dirigida por Miquel de Moragas).
- HOULIHAN, Austin *et al.* (2009): *Football Money League*, Manchester, Deloitte.
- LLOPIS, Ramon (ed.) (2009): *Fútbol postnacional. Transformaciones sociales y culturales del deporte global en Europa y América latina*, Barcelona, Anthropos.
- MAGUIRE, Joseph (1999): *Global Sport*, Cambridge, Polity Press.
- MARÍAS, Javier (2000): *Salvajes y sentimentales. Letras de fútbol*, Madrid, Aguilar.
- MORAGAS, Miquel de (1992): *Los Juegos de la comunicación: las múltiples dimensiones comunicativas de los Juegos Olímpicos*, Madrid, Fundesco.
- MORAGAS, Miquel de, Chris KENNETT i Xavier GINESTA (2011): «Football and Media in Europe: A New Sport Paradigm for the Global Era», dins Alan Tomlinson, Christopher Young and Richard Holt (eds.): *Sport and the Transformation of Modern Europe: States, Media and Markets 1950-2010*, Londres, CRESC series.
- MORAGAS, Miquel de (*et al.*) (1995): *Television in the Olympics*, Londres, John Libbey.

- ROWE, David (2004): *Sport, Culture and the Media*, Maidenhead, Open University Press.
- SALVADOR, Jordi (2005): *Futbol metàfora d'una guerra freda*, Barcelona, Proa.
- SANTACANA, Carles (2005): *El Barça i el franquisme*, Barcelona, Mina.
- SANTOS, Alex (2008): *L'entorn Joan Laporta en la lluita del poder*, Barcelona, Cossetània.
- SOBREQUÉS, Jaume (1998): *FC Barcelona, cien años de historia*, Barcelona, Edi-Liber Editorial.
- SOLÉ SABATÉ, Josep Maria (1998): *El Barça de la postguerra*, Barcelona, Barcanova.
- SOLÉ SABATÉ, Josep Maria i Jordi FINESTRES (2006): *El Barça en guerra (1936-1939)*, Barcelona, Angle Editorial.
- TOMLINSON, Alan (ed.) (2006): *National Identity and global sports events*, State University New York Press.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (2006): *Fútbol. Una religión en busca de Dios*, Barcelona, Debate Editorial.
- VERDÚ, Vicente (1981): *El futbol: Mitos, ritos y símbolos*, Madrid, Alianza Editorial.
- VILLORO, Juan (2006): *Dios es redondo*, Barcelona, Anagrama.

1. <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads/>>.
2. Per a una ampliació veure: Carlos Aguirre, *Bibliografía sobre fútbol en América Latina*, en línia: <http://darkwing.uoregon.edu/~caguirre/LatinAmericanSoccer_Bibliography.pdf>.

L'AVENÇ

**LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR**

L'AVENÇ
371 - SETEMBRE 2011 - 9,95 €

ENTREVISTA
Toni Soler
Canalons i l'homagista

L'enigma de Balthus
JOSÉ P. MARILLERAS

Ernest Lluch, economista
FRANCESC ARNAL

Els àrabs
JENS BARBERIS

Carl Einstein, de Picasso a Durruti
JOSÉ G. LAURETIA

El canvi del Teatre Lliure
NORA KARSTEN

Germà Bet
MARC GARCIA

L'aventura de la Gran Enciclopèdia Catalana
SANTA VALLERDIA

L'AVENÇ
372 - OCTUBRE 2011 - 9,95 €

El teatre català: drames públics i privats
SHARON G. FELDMAN

El compromís discret de Joan Miró
JOAN M. RINDELL

Sentis a Dachau
FRANCESC VILANOVA

L'èxtasi de Mishima
VICENÇ PAGES JORDA

El memorial de l'11-S
IJA FOTER

Muriel Casals
Una perspectiva catalanista

Per què ens cal, la ficció?
SIBILLA GARRIBIC

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

Fukushima és a tot arreu

Breu recorregut per les idees de Günther Anders

Miriam Hoyo

...cal atorgar una «nota d'eternitat» a aquest xoc [Txernòbil] (...) Va ser totalment justificat que, sense saber-ho jo, del meu eslògan «Hiroshima és a tot arreu» es fes la frase «Txernòbil és a tot arreu». (...) «Txernòbil és a tot arreu» significa: si en un únic lloc com Txernòbil esdevé una desgràcia, aleshores aquesta pot esdevenir a qualsevol lloc, és a dir, pot arribar a qualsevol punt de la terra.¹

Anders deixa entreveure aquesta menció dissimulada a l'efectivitat dels seus eslògans en el decurs d'una conversa amb Manfred Bissinger –conversa que esdevindria un llibre a causa de l'atreviment de les tesis sobre la violència que s'hi formulen–: el 1986, en l'equador de l'última dècada de la seua vida, un Günther Anders octogenari pronuncia, amb motiu de Txernòbil, una actualització de les seues tesis sobre Hiroshima formulades els anys seixanta. Si el pensament d'Anders va ser reclamat en la reflexió sobre Txernòbil, aleshores inevitablement també es pot dir de Fukushima, amb Anders, «Fukushima és a tot arreu» –i no seré l'única que vincule el nom del pensador amb la catàstrofe que encara continua exigint contenció.² L'actualitat

d'aquesta frase invita a dirigir la mirada al provocador pensador que amb els seus eslògans va recórrer com a vivent la història del segle XX.

No exposaré ací el que ha esdevingut el relat clàssic sobre el naixement d'Anders a Breslau (actual Wrocław polonesa) sota el cognom jueu de Stern i envoltat d'art, música i universitat –el seu pare era William Stern, professor de psicologia conegut i combatent aguerrit de la perspectiva de la persona–, ni tampoc el seu pelegrinatge juvenil per importants ciutats alemanyes (Hamburg, Friburg, Marburg, Frankfurt i Berlín) a la recerca d'aliment acadèmic i vital. El quadre de la infantesa i joventut d'Anders a l'antiga Alemanya de 1902 a 1933; el primer exili a França i després a l'altra riba de l'Atlàntic, a l'Amèrica del Nord el 1936; la supervivència a Amèrica amb escàs treball intel·lectual remunerat i excessiu *odd job*; la tornada a Europa el 1950 i per consegüent a les ruïnes i a l'idioma alemany de l'antiga capital de l'imperi,

Miriam Hoyo Julià és doctoranda en Filosofia a la Universitat de València. Recentment ha publicat la traducció i introducció al llibre de Günther Anders *Learsi. Mi judaísmo* (PUV, col. Prismas, 2010).

Viena –ni RFA, ni RDA–; i des d'aleshores la seua producció escrita exacerbada i el seu activisme polític poden trobar-se bellament i sintèticament exposats en el panorama peninsular: en els materials sobre Anders que estan en la web de Ramon Alcoberro, en la primera obra de bibliografia secundària en castellà sobre Anders, *Fragmentos de mundo*, en el capítol d'Enzo Traverso dedicat a Anders en la seua obra *La historia desgarrada* o en l'apèndix del llibre que PUV ha publicat fa poc, dedicat a la identitat jueva d'Anders i titulat *Learsi. Mi judaísmo*. Si algú desitja un recorregut cronològic del pensament i de l'obra d'Anders, suggerisc que es consulten les fonts esmentades, com també el llibre de l'editorial Rowohlt sobre Anders escrit per Elke Schubert. D'ara endavant exposaré les idees, activitats, perspectives, reconeixements, recepcions, fidelitats i heretgies amb l'ajuda dels quals es pot traçar un bon retrat de la figura de Günther Anders i de la seua particular contribució al segle XX –l'estratègia que seguiré serà enumerar, com premisses d'un argument lògic, un per un els traços que poden compondre el retrat, amb la diferència que la conclusió no serà tancada: simplement iniciaré el procés de posar-los en moviment.

ONTOLOGIA DEL PRESENT

La vida d'Anders discorre des del 1902 fins al 1992. En aquestes nou dècades assisteix en primera línia a la mobilització de la població alemanya a causa de la Primera Guerra Mundial, al front francoalemany, a l'assimilació jueva, a les primeres mostres d'assetjament antisemita, a l'antiga universitat alemanya, a la primera publicació editorial de *Mein Kampf*, a l'eclosió artística

de Berlín durant la República de Weimar, a l'apogeu de les idees socialistes entre els intel·lectuals, a l'experiència de la vida apàtrida i sense papers a París. Una vegada als Estats Units, Anders és testimoni privilegiat de les velocitats i dels ideals de rendiment de la producció seriada, i també de l'esclat de veus i imatges en moviment exactament iguals, reproduïdes en l'espai més privat de les unitats familiars –la ràdio i la televisió. A aquestes experiències es pot afegir la reconstrucció de les ruïnes europees, el procés de comprensió col·lectiva d'Auschwitz i Hiroshima, l'inici del moviment antiatòmic, la confrontació amb un desequilibri tècnic entre les parts en la guerra del Vietnam, el viatge a la Lluna, la interiorització de la mirada de la Terra en el ciutadà mitjà des dels vols comercials, la postmodernitat, el Maig del 68 francès, l'aparició dels partits ecologistes, el món no suficientment aterrit del teló d'acer, l'amenaça de la desocupació en la crisi de l'economia entre els anys seixanta i vuitanta, la invasió del Líban per Israel, Txernòbil, la caiguda del mur i la primera guerra de l'Iraq –contra la qual es va pronunciar públicament de manera lúcida el 1992, el mateix any en què finalment s'acomiadaria del segle. Els seus escrits remetent contínuament a totes aquestes coordenades i processos i no floten en el temps indatable de l'abstracte –els títols *Visit beautiful Vietnam* o *La mirada desde la luna* en són una mostra. Tots es desencadenen per situacions concretes o *haecceitates* que, en paraules d'Anders «són les que l'arrosseguen o l'empenyen a l'acció de filosofar (...), ja que a través de l'arbitrarietat de la seua facticitat, (...) inquieten no menys profundament que allò "general", el "tot" o el "fonament"». ³ Això fa que ell complisca genuïnament la noció

de metafísica que va formular Aristòtil, com també l'ontologia del present que segons Hegel havia d'exercir el filòsof. Per al lector d'avui, els textos d'Anders representen tant un recorregut pel segle XX com un exemple de reflexió íntimament lligada al present: amb motiu dels fenòmens concrets, el pensament d'Anders explora les condicions d'existència de l'ésser humà en unes coordenades concretes, i pren aquesta reflexió no com una clausura sacralitzadora del present, sinó com una honesta acció transformadora perquè proporciona les noves claus d'orientació –ja operants però encara no ateses– de la mirada, la percepció i l'acció.

DESNIVELL PROMETEIC

La tesi més comentada del pensament d'Anders i també l'eix estructural de la seua obra *La obsolescència del home* és el «desnivell prometic» o la desproporció que hi ha entre les diferents facultats humanes. La facultat perceptiva, l'emotiva i la moral van endarrerides respecte al que l'ésser humà és capaç de causar en la tècnica: «a banda de la diferència, tractada pel marxisme, entre relacions de producció i teories («ideològiques») hi ha, per exemple, el desnivell entre *fer* i *representar*, entre *actuar* i *sentir*, entre *coneixement* [*Wissen*] i *consciència* [*Gewissen*] (...) podem crear la bomba d'hidrogen però no arribem a imaginar les conseqüències d'allò fet. (...) Podem matar bombardejant centenars de milers, però no plorar ni sentir pesar per ells». ⁴ L'ésser humà que ha creat un món d'aparells –on vessa energies ara com a treballador, ara com a consumidor– pateix a causa de l'increment exponencial de la mediació de fases de treball, i també de la tremenda eficiència (tant

constructiva com destructiva) de la seua tècnica, una mena de desproporció entre la finitud de la seua atenció i la infinitud de les seues accions –infinitud, l'exponent clau de la qual és la capacitat de destrucció total que comporta la bomba atòmica. La noció de «desnivell prometeic» involucra, doncs, en primer lloc, el desequilibri que hi ha en l'ésser humà entre la seua capacitat tècnica i la seua capacitat d'orientació en el món, d'identificar i recollir allò realitzat, d'integrar el món en un mateix i un mateix en el món; i, en segon lloc, si s'afina la descripció, involucraria desnivells relatius eminentment a la fragilitat del nexa amb el que és i esdevé, de la qual cosa l'ésser humà és protagonista ambigu: fa però no arriba a representar-se allò que fa, es representa quelcom però és incapaç de cap emoció amb tot allò representat, i, a l'últim, allò no vinculat emocionalment però sí fet o representat passa a formar part d'un passat amb què l'ésser humà no s'identifica –ja que de vegades, ni tan sols ha arribat a representar-se'l com a *seu* en el present. Anders aporta amb la noció de «desnivell prometeic» una nova actualització de la noció d'«alienació» hegeliana: l'ésser humà és separat del món que ell mateix crea. I la descripció detallada d'aquesta alienació pot trobar-se en els dos volums de *La obsolescència del home* on els conceptes tradicionals d'«acció lliure» i d'«experiència» són desvelats com a obsolets en un món on preminentment hom co-labora en el treball i s'experimenta passivament i unilateralment el món a través de les retransmissions radiofòniques o televisives. El desnivell prometeic en Anders remet directament a la noció de l'ésser humà com una mera peça lliurada al totalitarisme espremedor del «món màquina» i modelat unilateralment amb el

món fantasma i matriu dels nous mitjans de masses. L'ésser humà ja no projecta ni constitueix temps i s'abandona a una vida esquizofrènica en què no reconeix com a seus els resultats dels processos en què inverteix energies, temps i vida: els efectes del seu treball i dels processos en els quals s'inscriu el seu consum. El «desnivell prometeic» remet a un Prometeu dividit que cada vegada més interpel·lat per les conjectures tècniques que ell mateix ha creat, dissocia les seues dimensions vitals i opera el món com un fantasma, sense vincular-s'hi i sense identificar-se amb la seua acció. El «desnivell prometeic» també anomenat per Anders la «culpabilitat innocent», és al seu entendre el vertader problema moral de la nostra era i l'imperatiu corresponent seria simplement: «recull-te a tu mateix», «no desvincules de la teua persona les màximes dels aparells en què t'inscrius com a consumidor o com a treballador».

APOCALÍPTIC ACÈRRIM: FI DELS TEMPS I CONSERVADORISME ONTOLÒGIC

Anders considera la bomba d'Hiroshima la quarta i més important cesura de la seua vida –les altres tres serien, en primer lloc, l'experiència en primera persona de la persecució antisemita, en segon lloc, l'assistència com a observador a l'ascens al poder de Hitler i, en tercer lloc, la notificació de l'existència i la realitat dels camps d'extermini. Auschwitz i Hiroshima suposen per a Anders l'exponent de la capacitat destructiva humana en aqueixa efectivitat tècnica i desvinculació perceptiva-emotiva-moral, de la malaltia de l'estil de treball actual: amb

l'ajuda de moltes ments i mans humanes es crea una bomba que inicia una cadena de destrucció d'àtoms de vida orgànica i una xifra irrepresentable de morts; ningú no és capaç, tanmateix, d'identificar-se amb més d'un número molt limitat de calcinacions o parades respiratòries. L'existència de la tecnologia de la bomba atòmica i el desajust prometeic provat porten Anders a conceptualitzar la destrucció possible de la vida orgànica del globus com la possible fi de la història, la mort de tota mort i per això intenta visibilitzar el perill amb la figura de l'«apocalipsi». La confiança d'Anders en la capacitat destructiva humana i la desconfiança cap al control operat per l'home sobre si mateix, és a dir, la desconfiança cap al possible bon ús de la tècnica, atès el seu convenciment de la finitud de les capacitats representatives humanes en l'aprehensió de les seues accions, porten Anders a creure en la possibilitat de l'apocalipsi, de la fi del temps. I serà únicament aquesta fe en la possibilitat de la fi i el seu «conservadorisme ontològic» –ja que davant la discussió sobre el sentit del món i de la vida, Anders no fa més que respondre amb una manotada sobre la taula sostenint com a premissa el valor per si mateix de la conservació de la vida i de la història: conservadorisme ontològic front a nihilisme passiu– els que li despertaran l'obsessió per visibilitzar el perill: aterrat per la possibilitat de l'apocalipsi que ell veia com intel·ligible i fins i tot probable, va considerar inevitable la proclama contínua de la possibilitat de la fi, com horitzó límit en el qual recompondre la vinculació de l'ésser humà amb les seues accions i entregues d'energia. La categoria d'allò apocalíptic és en Anders una categoria ontològica i moral: ontològica en tant que final del temps i per consegüent

de l'ésser, moral en tant que la seua mera enunciació remet inevitablement a tota una cadena de no-desitjabilitats, a tota una inqüestionable valoració negativa –cosa que com a mínim sorprèn en el segle del desencantament del món. L'exageració de l'apocalipsi és elaborada per Anders en una batalla que pretén proporcionar una forma a la destrucció invisible de l'agressió atòmica, disseminada en la dimensió macro del temps i en la dimensió micro de l'espai.

SOBRE L'ACCIÓ POLÍTICA: HAPPENING O VIOLÈNCIA?

Els anys seixanta foren la dècada clau de l'activisme polític d'Anders. El 1959 va començar la correspondència amb el pilot de vol de l'exploració que va donar llum verda al llançament de la bomba d'Hiroshima, Claude Eatherly; dos anys abans ja havia publicat els seus «Manaments de l'era atòmica» en el *Frankfurter Allgemeine Zeitung* i un any abans havia viatjat fins al Japó per participar en el *Congrés per al desarmament i contra la bomba d'hidrogen i atòmica* –els diaris d'aquesta experiència van configurar el volum *L'home sobre el pont* reeditat més tard com *Hiroshima és a tot arreu*. La vinculació de la figura d'Anders amb el moviment antiatòmic en la dècada dels seixanta és tal –la publicació dels diaris del seu viatge a Nagasaki-Hiroshima i el coneixement públic de la correspondència amb Eatherly hi van col·laborar, i no sols la seua participació i signatura en els manifestos de les diferents *Ostermärschen* d'aquesta dècada– que el seu rol com a pensador compromès és reclamat el 1967 quan es forma el *Tribunal Russell contra el genocidi americà al Vietnam*, en el qual hi

participarà amb Russell o Sartre. Un any més tard Anders publicaria *Visit beautiful Vietnam*, un llibre sobre l'aberració lingüística comesa en el seguiment de la guerra. L'època d'activisme polític antiatòmic estricte es tancarà el 1972, amb la publicació de les seues reflexions més metafísiques sobre la realitat inaugurada amb la bomba: *Temps de la fi i la fi del temps. Pensaments sobre la situació atòmica*, que coincidirà amb l'ensopiment en l'opinió pública del perill atòmic i l'eclosió de deu anys de confiança en la política entre els blocs. El debat al voltant de la bomba queda detingut i aflora estrepitosament en la dècada dels vuitanta, principalment travessada per la instal·lació americana de míssils atòmics en terra alemanya i coronada pel desastre irrefrenable de la central de Txernòbil. Anders planteja, en una entrevista que pel ressò en els mitjans adquiriria l'extensió d'un llibre amb les corresponents rèpliques i contrarèpliques, si no era possible que hagués arribat el moment de la desestimació per part de les víctimes de les accions de *happening* polític o protestes pacífiques –el seu major focus de desconfiança cap a aquestes és el seu escàs efecte en la dècada dels seixanta i la seua incapacitat per impedir l'ensopiment social dels anys setanta– i contemplar com a «legítima defensa» davant tal «estat de necessitat» el camí de la violència: «Si pretenem seriosament intentar assegurar-nos la supervivència, és a dir, la de les generacions posteriors, aleshores no ens queda cap més opció que acoquinar de facto a aquells coetanis que efectivament ens amenacen. I això significa no sols replicar amb amenaces verbals –allò verbal no els impressiona gens ni mica– sinó: de vegades fer vertaderes aquestes amenaces retornades, per tal d'impedir la sospita que ens cenyim encara i “fins al

final” al teatre solemne. Ja que també ells, els qui ens amenacen, no se ceneixen als «com-si» [*Als-Obs*], també les seues amenaces són completament reals». ⁵ Si bé aquesta última reflexió d'Anders –que li va impossibilitar la relació amb coetanis amb qui havia compartit tota una vida, aterrits per la seua vel·leïtat per la violència– no ha de deslligar-se completament de la resta del seu pensament en atribuir simplement senectut a aquest últim moviment per intentar rescatar la possibilitat de l'acció; tampoc ha d'interpretar-se banalment: la proposta d'Anders està sotmesa a condicions estrictes. El raonament seria el següent: *a)* hi ha una amenaça de mort a tota la humanitat per part d'uns individus mancats d'imaginació i analfabets emocionals, *b)* davant aquesta amenaça qualsevol acció pacífica ha estat inútil, *c)* així doncs, l'amenaça als qui amenacen la humanitat no tan sols està justificada sinó que és necessària. ⁶ Aquesta última via teòrica andersiana, al meu parer, no ha de deslligar-se de la complexitat del pensament d'Anders, ja que el problema de la legitimitat de la violència és suficientment important i està prou vinculat al pensament polític com per a no poder permetre que un simple tabú el segregue i l'invisibilitze. Ara bé, la seua consideració no ha de ser definitiva, les tres fases a què Anders fa referència en la introducció a *Hiroshima és a tot arreu* –la primera fase de recerca lingüística i representativa amb què aproximar-se i vincular-se a la realitat de la bomba; la segona fase d'activisme polític pacífic i articulació del moviment antinuclear; i la tercera fase en què la raó més crua arraona contra la paret la posició merament expressiva de protesta pacífica i l'acusa de col·laboracionista per inefectiva–, aquestes tres fases no s'han de considerar

cronològicament i evolutivament, sinó més aviat com a moments irrenunciabls del pensament al voltant de l'acció política adequada en l'era atòmica: lingüísticitat i identificabilitat de la realitat, organització i visibilitat de l'amenaça, autocrítica renovada a favor de l'efectivitat de la protesta. Anders va treure molt aviat a la palestra el risc d'esdevenir mer «*happening* de la protesta» –tot i que no es va avançar a la lectura d'efectivitat política que al seu torn s'han atribuït els *happenings* en aquesta època i no sense raó.

RELACIÓ PRIVILEGIADA AMB LES VÍCTIMES

El 3 de juny de 1959 Anders signava a Viena una carta que travessaria l'Atlàntic i aterriria en una de les habitacions de psiquiatria de l'hospital de veterans de Waco, a Texas. El destinatari era Claude R. Eatherly, pilot nord-americà que havia pres part en el llançament de la bomba d'Hiroshima i que s'havia negat a acceptar el rol d'heroi de guerra que amb tanta peremptorietat els Estats Units havien volgut assignar als còmplices del llançament. El sentiment de culpa d'Eatherly –que ell mateix va decidir potenciar cometent petits delictes per tal de rebre una pena i ser punit públicament– va ser desviat per l'opinió pública americana, pel govern, per l'exèrcit i pels metges corresponents, i equiparat amb un mer sentiment irracional i des d'aquesta identificació va ser exiliat al món dels bojos: a un hospital psiquiàtric. En la carta, Anders no va fer més que reconèixer com a racional, humà i, en darrer terme, existent el sentiment de culpa d'Eatherly i el vincle amb l'acció de la bomba; i això va ser, a més

de la proposta expressada de dilucidar entre ambdós el problema moral de l'època –la «culpabilitat innocent»–, el que va portar Eatherly a iniciar-hi una correspondència extensa en la primera carta de la qual ja enunciativa: «Em fa la impressió que vostè em comprèn millor que ningú, llevat potser del meu metge i amic». ⁷ Aquesta proximitat immediata a l'experiència individual d'un participant en primera persona d'una de les més grans catàstrofes del segle –per a Anders la catàstrofe, ja que inicia una nova era, la del temps de la fi o possibilitat de la fi del temps– sembla ratificar-se de nou en el contacte amb Jean Améry: més enllà de la humanitat o empatia comunicada per una pupil·la, per uns ulls, Anders semblava comunicar aquesta empatia en els escrits i, per tant, en les idees. Améry afirmarà d'Anders el següent: «Anders va ser i continua essent el crític més lúcid del món tècnic. (...) Justament perquè en Anders no es compadeix de manera planyívola el destí de l'«ànima» en l'era tècnica, sinó que més aviat es fa referència a les apories d'una raó coneixedora de la natura i per això transformadora, podem i hem d'escoltar-lo atentament». ⁸ Aquesta asseveració, atesa la sostinguda desconfiança cap al món d'Améry, ⁹ no fa més que incrementar la curiositat per l'empatia teòrica d'Anders, perquè dona la paraula a les veus dels qui no van sobreviure. I això ens remet a la seua mirada a Auschwitz i el seu cordó umbilical amb la idea que ell també podia haver-hi estat: «[Si em pregunten per] el dia en què més profundament m'he avergonyit, *com a jueu, de ser-hi encara*; aleshores responc: aquell dia d'estiu, set anys després de Kyoto, quan vaig ser dempeus a Auschwitz davant de les muntanyes de sabates, de muntures d'ulleres, de dentadures arrencades, de

cabelleres tallades i de maletins ja sense amo». ¹⁰ Un *leitmotiv* fonamental d'Anders és l'intent continu de posar-se al lloc de la víctima i en el clarobscur de la veritat que ella porta: ni en la passiva neutralitat de l'observador, ni en l'imperi de la mentida transformada en veritat quan és revestida pel poder del botxí.

FASCINACIÓ PER LA SEUA ESCRIPTURA

Si algú traspassa les portes de la Biblioteca Nacional Austríaca amb la intenció de consultar l'obra d'Anders se sorprendrà perquè haurà de canviar d'edifici i s'haurà de dirigir a l'Arxiu de Literatura Austríaca, allí és on es custodien les restes de la seua escriptura, com també els originals de la seua obra publicada. L'obra d'Anders no desperta l'atenció només de filòsofs i historiadors, sinó també de filòlegs i literats alemanys. La causa n'és la cura amb què uneix en la seua prosa llenguatge i pensament. Atès que després aprofundiré en la tesi filosòfica que aquesta asseveració implica –i que, per tant, se suposa en el cas de l'obra d'Anders– en aquest punt em limitaré a enumerar els fets que mostren aquesta fascinació per l'escriptura d'Anders. En primer lloc, cal assenyalar que en el seu haver de reconeixements els premis a l'escriptura superen els premis a la contribució filosòfica –tot i que el premi de filosofia rebut, el Premi Theodor W. Adorno de la ciutat de Frankfurt (1992), és suficient per a considerar inqüestionable l'estatus filosòfic de la seua obra. Anders va rebre el Premi d'Amsterdam a la millor novel·la sobre l'emigració amb *La marxa de la fam* (1936), el Premi de Crítica literària de l'Associació de Crítics Alemanys (1967)

—que els anys anteriors havia estat atorgat a Heinrich Böll, a Theodor Adorno, a Elias Canetti, a Günther Grass, a Jean Améry i a Hans Mayer, entre d'altres—, el premi de literatura de l'Acadèmia Bavaresa de Belles Arts (1978) —que també compartia amb alguns dels escriptors esmentats, i també amb Döblin, Heimito von Doderer, Manès Sperber i Gershom Scholem—, el Premi Estatal Austríac de Periodisme Cultural (1980) —que es va concedir a Anders en la seua primera edició i que, convocat cada quatre anys, s'ha lliurat també a John Berger i a Konrad-Paul Liessmann. I així podríem prosseguir-ne l'enumeració, però només en destacaré un més: el Premi Sigmund Freud de Prosa Científica (1992), el qual vincula el repertori de reconeixements públics de la seua qualitat literària amb l'objecte de la major part dels seus escrits: comunicar una determinada posició teòrica. L'exigència de qualitat científica, no només en la idea sinó també en l'escriptura, és tematitzada per Anders en un text dedicat a l'«estil filosòfic» on afirma: «Seria estúpid esperar que l'element tèrbol del llenguatge es cristal·litzés en el primer intent, en la primera redacció. La conversió és un treball ardu. Qui no és capaç d'aquesta tasca o no pot obligar-se a ella; qui no aconseguix escriure de tal manera que el lector s'espante amb la sobtada mirada a la terra inesperada de la veritat, a través de la lent del text; aquest ha d'apartar les mans d'aquest ofici i distreure's d'una altra manera». En aquest text continua aportant paràmetres gairebé musicals com a eines de poliment del llenguatge i és aquesta exhortació a la interacció entre filosofia i paraula, pensament i escriptura la que ha mobilitzat l'interès dels filòlegs i literats per l'obra d'Anders.

FILOSOFIA DE LA MÚSICA

L'interès per la reflexió artística de tots els gèneres ha acompanyat Anders des de bon començament en l'ús acadèmic del verb —ja que anteriorment potser no va ser tant la reflexió com la mateixa praxi artística la que va envair la seua vida: el jove Günther Stern apareix en els diaris de psicologia infantil dels seus pares com un nen lliurat plenament a l'aprenentatge del violí, i al traçat del dibuix. Per bé que el primer escrit publicat de Günther Anders, *Sobre el tenir. Set capítols per a una teoria del coneixement* (1928), no versa sobre estètica, els assaigs que el componen són, en paraules d'Anders, «esqueixos» que en gran manera han estat extrets de la seua filosofia de la música. El primer escrit acadèmic madur d'Anders, l'escrit d'habilitació —que lamentablement va ser desestimat per la conjuntura antisemita, segons la versió d'Anders, i per l'excés d'aroma heideggerià de les seues pàgines, segons la versió d'Adorno—, versa sobre la situació musical i els interrogants que s'hi plantegen l'acompanyaran com a inquietuds i el «costat» des del qual preguntar al món durant tota la vida —allò acústic *també* existeix i, d'altra banda, el món no solament existeix en la distància d'allò òptic. L'escrit del 1929 titulat *Reflexions filosòfiques sobre la situació musical* cristal·litzarà les discussions que Anders va mantenir amb Husserl sobre la plurilateralitat dels sentits i la plurivocitat del món que des de la seua pluralitat l'home trava com a seu, i sobre un tema tan fenomenològic com és travar món i ser al món, en un món que es fa propi. La reflexió andersiana sobre la música pertany irremeiablement a la seua antropologia: quan l'ésser humà escolta música, el seu món, la manera d'experienciar-lo i el marc

d'allò experienciable adquirit històricament resten de banda i és interessant indagar quines són les condicions d'existència d'aquest home que escolta música, que segueix la música, que hi viu —quines són les condicions de la «situació musical». La rellevància de la filosofia de la música d'Anders per a la seua filosofia i reflexió posterior sobre la tècnica rau en l'anàlisi, amb motiu de la situació musical, de la relació de l'ésser humà amb les seues creacions i de les possibilitats d'autotransformació de l'home quan aquest pren les creacions com el *seu* món, i es llegeix a si mateix completament *des d'elles* i és interpel·lat per elles d'una manera totalitària com si es tractés de l'única manera possible.¹² L'anàlisi d'alguns modes de relació amb la música, com per exemple la música de Wagner, sembla anticipar les anàlisis posteriors realitzades per Anders en ocasió de la relació de l'ésser humà amb el món-màquina: ambdós casos mostren una estructura de discrepància i de desproporció.

CRÍTICA I TEORIA ESTÈTICA

Des de la dècada dels vint fins a l'últim any de la seua vida, Anders lliurarà apassionadament la seua ploma al comentari de diferents obres literàries, fotogràfiques i pictòriques, que instal·len en una relació determinada amb el món l'ésser humà que hi assisteix. Només una mínima quantitat d'aquests escrits han estat publicats i la majoria roman extraviada en setmanaris o periòdics que avui en dia només es conserven en arxius. No obstant, cal destacar els noms artístics que més van obsessionar les seues cabòries i la seua sensibilitat per l'art: Kafka —el comentari de l'obra del qual en

l'assaig *Kafka. Pro i contra*, li va brindar no sols el reconeixement entre els comentadors d'aquest autor els anys cinquanta, sinó també l'inici de la relació amb l'editorial que després publicaria la major part de la seua obra, l'editorial Beck—, Alfred Döblin, Bertolt Brecht, George Grosz, John Heartfield... La línia transversal comuna a tota la seua crítica estètica —bé que tots els escrits dedicats als anteriors artistes rauen amb tanta atenció en l'obra i en la seua anàlisi formal que la fan sempre relluir d'una manera nova davant dels ulls del lector— és la premissa de l'efectivitat necessària com a «exageració en direcció a la veritat» de la creació artística que, d'una manera molt semblant a la sostinguda per Adorno en la *Teoria estètica*, no gaudiria de la indolència enfront del món, sinó que sense obeir els dictats econòmics, tècnics i bèl·lics —maquinals— d'aquest món proposaria un quadre de subjecte i una direcció d'acció que no suraria en el buit sinó que injectaria transformació al món. El que s'expressa ací amb un llenguatge bastant frankfurtià coincideix amb la proposta de la filosofia com a elaboració amb l'eina del llenguatge d'«exageracions en direcció a la veritat» i, d'aquesta manera, interconnecta tota l'obra d'Anders que es compon, si fa no fa, de tres tipus d'escrits diferents: escrits filosòfics, escrits de comentari artístic i teoria estètica, i escrits de creació literària.

FILOSOFIA ACADÈMICA

Des de la dècada dels cinquanta Anders va rebutjar dues places en diferents universitats, i també propostes de doctorats honoris causa: la seua opció vital i professional va ser desenvolupar una escriptura adreçada a

tothom –ja que, com sempre deia, la bomba atòmica no sols flota sobre el sostre de les universitats, sinó que amenaça tot el món sense parar esment en fronteres i límits tradicionals. Tot i que no sempre va ser així; fins a la dura fase de l'exili, i encara en aquesta –aleshores és quan publica per exemple el text acadèmic «Sobre la pseudoconcreció de la filosofia de Heidegger»–, Anders havia començat a desenvolupar per ell mateix la filosofia acadèmica en què s'havia format i amb els seus usos i costums havia començat a desenvolupar una fenomenologia pròpia. Atesa la dificultat d'exposar en un espai tan breu les tesis que s'hi defensen, em limitaré a enumerar els títols dels seus escrits i a sintetitzar les tres nocions que són parcialment responsables de la noció d'ésser humà que inevitablement batega en la seua denúncia del món de la segona revolució industrial. Els escrits més destacats d'aquesta època són: *A priori material i l'així anomenat instint (Una aportació a la teoria del saber)* (1927), *Situació i coneixement* (1927), *Filosofia de la indumentària* (1927), *Les posicions somnigília. Excursus que relativitza* (1928), *Sobre el tenir. Set capítols sobre l'ontologia del coneixement* (1928), *Investigacions filosòfiques sobre situacions musicals* (1929?), *L'estranyesa de món de l'ésser humà* (1930) i, finalment, la versió francesa d'aquest darrer text, publicada ja durant l'exili i molt popularitzada, titulada «*Une Interprétation a l'a posteriori*» i «*Pathologie de la liberté. Essai sur la non-identification*». De tota la producció andersiana en l'òrbita acadèmica cal destacar la centralitat en ell de la vinculació entre situació, és a dir, forma d'estar i de ser, i coneixement. En la tematització d'aquest problema Anders desenvolupa tres estructures conceptuals l'efectivitat de les

quals en la filosofia posterior és indiscutible. Aquestes estructures són les següents: la distinció entre les formes de saber que amaguen la relació de transitiu i la relació de datiu amb el món –distinció que posteriorment li permetrà diferenciar en *La obsolescència del hombre* entre coneixement declaratiu («tenir simplement notícia de») i coneixement expressiu («saber realment que»); la discrepància que en l'escrit sobre la música descriu com a constituent de la situació musical wagneriana, que consisteix en la incapacitat d'entonar un mateix l'objecte musical que, tanmateix, sí que és escoltat –discrepància que opera un paper fonamental en la formulació posterior del desnivell prometeic; com també l'anàlisi que Anders efectua en *Sobre el tenir* del «en qualitat d'ontològic», que consisteix en la tesi que tot «prendre quelcom com quelcom» no deixa aquest quelcom impassible, sinó que l'activa en aquesta direcció i en treu potser trets acords a l'esmentat «ser pres» –aquesta il·luminació d'una manera determinada d'interactuar amb el món i, molt especialment amb el món humà, és l'esquema base de la crítica posterior als *Mass Media* i l'estructura que possibilita la denúncia d'aquests com a «matriu». La importància teòrica d'aquestes tres estructures conceptuals en el pensament posterior d'Anders –i consegüentment, en la seua hipersensibilitat cap a les alteracions en les relacions entre home i món en el tecnificat segle XX– mai no s'ha de desestimar.

PENSAMENT I LENGUATGE

En el primer capítol del llibre *Sobre el tenir*, Anders defensa una noció de veritat com genuïtat on el referent no seria tant la

relació amb les coses sinó amb les persones i, en aquesta mesura, la veritat no remetria tant a una correspondència atemporal entre l'enunciat i la realitat, sinó al procés de comunicació veraç en què la manera de dirigir-se desperta una reacció o una altra i en què, així mateix, també hi intervenen els equilibris interns dels participants que prenen part en aquest procés. La veritat com una relació bidireccional estesa en el temps, que es realitza i no està predeterminada per endavant: les comunicacions concretes entre les persones i el seu interpel·lar-se mutu, el seu anomenar-se i dir-se d'una manera o d'una altra, constituïran la realitat i genuïnitat o no del seu tracte —la idoneïtat del llenguatge amb què dirigir-se a l'altre conformarà o no la realitat del seu coneixement, l'adequació interna de l'altre a la crida. Aquesta veritat com a procés, en la constitució del qual té un rol privilegiat el llenguatge, és la premissa que batega en la seua tesi sobre l'estil del llenguatge filosòfic: «El llenguatge és en la filosofia el que la lent és en l'òptica: l'element interposat entre ull i objecte la determinació del qual és fer visible l'objecte. (...) El xinès ha de pintar de manera cal·ligràfica el poema, per ser més exactes: en una escriptura l'activitat motora de la qual ha de ser una amb l'activitat motora d'allò dit. La veritat ja comença per a ell en l'ímpetu del dit, en el gest de l'estil de la ploma. La línia escrita sobre la lluita té un aspecte desenfrenat, l'estrofa tendra, un aspecte suau. La civilitat d'aquesta veracitat motora mai no se'ns ha concedit als qui filosofem, almenys als occidentals. Intentem assolir amb l'estil lingüístic el que ells amb l'estil de la ploma han intentat i, de facto, aconseguit: la veritat».¹³ La veritat com a genuïnitat en totes les capes del procés comunicatiu i l'accés a l'altre com una

part del ser de l'altre i d'un mateix són les nocions a les quals apunta aquest text i es connecten amb la consideració d'Anders de la seua filosofia com l'«elaboració metòdica d'exageracions en direcció a la veritat»: el llenguatge aconsegueix visibilitzar les figures i entorns detallats de les exageracions en la imaginació i aquest establiment dels perfils del món de la segona revolució industrial modificaria les maneres de tractar aquest món —per exemple, amb la sospita cap a la unilateralitat de les emissions televisives— i per tant el món mateix. La vindicació d'«activitat motora» en el mateix llenguatge com un moment indissoluble del seu projecte filosòfic explica la fidelitat d'Anders a la llengua alemanya durant els anys d'exili —«No solament no era capaç, sinó que no estava disposat a escriure en la llengua estrangera, a més no se m'acudiria res en aquesta llengua (...) el meu pensament es va clavar en certa mesura en el meu parlar»,¹⁴ diu Anders en la seua entrevista amb Geffrath— com també la pluralitat de gèneres que la seua obra adquireix (assaig, poesia, novel·la, article periodístic, epístola i relats curts) i l'interès ja assenyalat que els filòlegs i els literats hi mostren. Qui obriega una pàgina dels seus textos observarà, fins i tot en els més combatius i activistes, la plasticitat de la seua parla i comprendrà per ell mateix la necessitat de llegir-lo directament, de les seues paraules.

Els trets del seu pensament que hem destacat fins ara podrien, com les constel·lacions adornianes o les il·luminacions de Benjamin, ser suficients per dibuixar un quadre del pensament d'Anders que cresqués per ell mateix en la ment del lector. Ara bé, destaca en tota aquesta coalició d'interessos i energies lliurades per Anders a diferents idees i causes, el contrast sorprenent

entre l'activisme més decidit i vehement en reacció a la bomba atòmica i la *hipersensibilitat estètica* que denota la cura del seu llenguatge i el seu abandonament a la creació i a la crítica artística i literària. No crec que ambdós pols de la seua figura siguen aleatoris: la sensibilitat estètica o hipersensibilitat per allò humà l'obliga a lligar-se al concret i això significa als fenòmens del segle. En un món no humà l'humanisme significarà acció —és a dir, transformació, pel que fa a l'alteració de les circumstàncies i maneres habituals d'apel·lar al món. D'altra banda, les seues idees han seguit un curs d'acció propi caracteritzat principalment pel seu «sense món»: apocalíptic sense déu, jueu sense sinagoga, marxista sense partit i fill de Heidegger sense pares ni fills. En els seus escrits sobre Europa i sobre la seua identitat jueva, Anders remet ininterrompudament a les ruïnes invisibles de qualsevol identitat: Europa com la conjunció de l'Europa construïda i les ruïnes que amaga, i el jo com a resta idiosincràtica en contínua construcció en una societat amb què no coordina totalment i naturalment —ja que la història és sempre lluita per la unitat entre restes i ruïnes que remetent a *altres històries*, a altres històries que *són* quant a ruïnes i *no són* quant a vençudes. El pensament d'Anders està en procés de «recepció» tant entre els estudiosos d'Europa i l'Amèrica del Sud com entre els participants actius de la societat civil i els ciutadans normals que troben el seu nom en articles d'opinió dels periòdics. La consideració dels diferents trets del pensament d'Anders suposa trobar-se amb les ruïnes que *també* porta la seua obra i això adverteix de la reducció fàcil d'algunes parts a mers eslògans. □

Traducció de Carme Castillo Ventura

1. Günther Anders, *Gewalt ja oder nein. Eine notwendige Diskussion* [Violència sí o no. Una discussió necessària], Munic, Knauer, 1987, pp. 21-22.
2. Han estat nombrosos els blocs i articles d'opinió en periòdics que han utilitzat el nom d'Anders en el comentari de la catàstrofe de Fukushima. Com a mostra mencionaré un cas proper i un altre d'internacional: l'article d'opinió de Joan Francesc Mira «Günther Anders, la por» en el *Quadern d'El País* de 17 de març de 2011; i l'article d'Agnès Sinat en *Le Monde* «Fukushima o el final de l'Antropocè» de 18 de març de 2011.
3. Günther Anders, *La obsolescència del home (vol. 1). Sobre el alma en la época de la segunda revolución industrial* [Trad. de Josep Monter Pérez], València, Pre-Textos, 2011, p. 27.
4. Günther Anders, *La obsolescència del home (vol. 1). Sobre el alma en la época de la segunda revolución industrial* [Trad. de Josep Monter Pérez], València, Pre-Textos, 2011, pp. 31-32.
5. Günther Anders, «Die Atom-Resistance-neue ausgewählte Stücke zum Thema Notstand und Notwehr» en *Gewalt ja oder nein* [Ed., Manfred Bissinger], Munic, Knauer, 1987, p. 151.
6. Si voleu explorar el problema de l'acció política en Anders, vegeu: César de Vicente Hernando, *Günther Anders. Fragmentos de mundo*, Madrid, La oveja roja, 2011, pp. 273-284.
7. Günther Anders, *Más allá de los límites de la conciencia. Correspondencia entre el piloto de Hiroshima Claude Eatherly y Günther Anders*, Barcelona, Paidós, 2003, p. 38.
8. Jean Améry, «Rückblick auf die Apokalypse. Zu Günther Anders' Anthropologie des Homo faber», en el setmanari *Die Zeit* núm. 27, 7 de juliol de 1972, p. 18, <<http://www.zeit.de/1972/27/rueckblick-auf-die-apokalypse>>.
9. Em referisc a la perspectiva expressada per Améry amb les paraules següents: «Qui ha patit la tortura, ja no pot sentir el món com la seua llar. La ignomínia de la destrucció no es pot cancel·lar. La confiança en el món que ja trontolla en part amb el primer cop, però que amb la tortura finalment s'ensorra del tot, ja no es tornarà a restablir». Jean Améry, *Más allá de la culpa y la expiación. Tentativas de superación de una víctima de la violencia*, València, Pre-Textos, 2011, p. 107.
10. Günther Anders, «Mi judaísmo» (1974), en: *Learsi. Mi judaísmo*, València, PUV, 2010.
11. Günther Anders, «Notiz über den philosophischen Stil» [Nota sobre l'estil filosòfic] (1946), mecanoa-

- scrit d'Anders en: «Dossier zu Günther Anders» [Ed., Bernhard Fetz], en: *Die Dichter und das Denken. Wechselspiele zwischen Literatur und Philosophie* [Els literats i el pensament. Interaccions entre literatura i filosofia] [Ed. Klaus Kastberger i Konrad Paul Liessmann], Viena, Paul Zsolnay Verlag, 2004, p. 262.
12. Anders prosseguirà, tanmateix, en la majoria de les obres, fent observacions estrictament musicals, com ara la pregunta sobre la música després d'Auschwitz i Hiroshima o l'anàlisi del jazz com a música maquina. Ellensohn ha fet una anàlisi de la totalitat de l'obra d'Anders des d'aquesta perspectiva. Cf. Reinhard Ellensohn, *Der andere Anders. Günther Anders als Musikphilosoph* [L'altre Anders. Günther Anders com a filòsof de la música], Frankfurt, Peter Lang, 2008.
13. Günther Anders, «Notiz über den philosophischen Stil» [Nota sobre l'estil filosòfic] (1946), mecanoscrit d'Anders en «Dossier zu Günther Anders» [Ed. Bernhard Fetz], en: *Die Dichter und das Denken. Wechselspiele zwischen Literatur und Philosophie* [Els literats i el pensament. Interaccions entre literatura i filosofia] [Ed. Klaus Kastberger i Konrad Paul Liessmann], Viena, Paul Zsolnay Verlag, 2004, pp. 262-263.
14. Günther Anders, «Wenn ich verzweifelt bin, was geht's mich an?» [I si estic desesperat, a mi què?, o en el títol de la seua traducció castellana en Besatari: Llámese cobardía a esa esperanza], en: *Günther Anders antwortet* [G. Anders respon], Berlín, Tiamat, 1987, pp. 34-35.

ACTUAR SOCIALMENT
I PROFESSIONALMENT EN
UN ENTORN MULTILINGÜE
NO ÉS FÁCIL,
EXCEPTE QUAN ET FORMES
PER APRENDRE A
GESTIONAR-LO.

POSTGRAU UOC DE GESTIÓ DE LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA I CULTURAL.

Aquest programa vol proporcionar als estudiants les eines necessàries per a formar-se criteris sobre com es pot actuar socialment en un món cada cop més multilingüe i globalitzat.

.....

ALTRES CURSOS VINCULATS:

- GESTIÓ DE LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA: EMPRESES I TIC
Aprèn a gestionar el multilingüisme en l'economia actual
- GESTIÓ DE LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA: IMMIGRACIÓ I EMPRESA
Aprèn a gestionar la diversitat cultural i lingüística en les organitzacions
- GESTIÓ DE LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA: EDUCACIÓ I IMMIGRACIÓ
Aprèn a construir una societat lingüísticament i culturalment diversa

Consulta tots els màsters i postgraus d'Arts i Humanitats: *Gestió de la cultura, Cultura digital, Estudis de l'Àsia oriental i Traducció a www.uoc.edu.*

.....

Matrícula oberta. Inici: octubre de 2011

 MENTS OBERTES

 UOC
Universitat Oberta de Catalunya
www.uoc.edu

INSTITUT INTERNACIONAL DE POSTGRAU

Crítica i cultura en el sistema literari català actual

Jordi Marrugat

Algunes de les actituds més freqüents en la literatura catalana de les darreres dècades es caracteritzen pel descrèdit del pensament crític. Molts escriptors, inclosos els que exerceixen la crítica literària, esperonats per la por a ser qüestionats des de posicions culturals bastides en base a una molt evident major coneixença de la literatura, en lloc d'assumir el repte de culturitzar-se més i més, de debatre i de fer avançar el coneixement, han optat per desacreditar insistentment mitjançant la difamació tota forma de coneixement literari basada en el pensament crític o l'anàlisi sistemàtica de la història de la literatura. Malmetent així un dels pilars bàsics per a la construcció de qualsevol discurs literari de qualitat: la consciència de la relació crítica que estableix amb els seus predecessors.

Aquesta actitud ha fet possible l'existència de discursos tan irresponsables com el que exemplifica Xavier Bru de Sala en *El descrèdit de la literatura*.¹ Des d'una posició

que volia aparentar una crítica del sistema literari actual, Bru de Sala llançava un atac visceral contra la literatura catalana en general i contra la història de la literatura, disciplina que mostrava desconèixer per complet –malgrat que, paradoxalment, articulava sempre el seu discurs sobre la tradició en funció d'un historicisme simplista i falsificador. Precisament això féu que la seva crítica es dirigís a una fabulació aèria inexistente, no pas a la realitat –que, malauradament per molts, s'entesta a produir-se dins les contingències que anomenem història. Així, per exemple, Bru de Sala acusava la literatura catalana del segle XX de falta de «modernitat», de no haver estat mai al dia i d'inferioritat general respecte de totes les occidentals. Una de les coses que li retreia era haver produït una novel·lística que no havia estat capaç d'assumir plenament la gran novetat del segle, que explicava recuperant un assaig de Cortázar:

convindria introduir un punt de vista de Cortázar que constitueix una de les intuïcions més clarividents sobre la novel·lística del nostre temps. Explicava en un treball assagístic d'alta volada, que faig meu amb alguns retocs, com la novel·la del segle XX havia incorporat la poesia i els seus recursos expressius al centre de la narrativa, cosa que no havia fet la del XIX, fins al naturalisme.²

Jordi Marrugat és llicenciat en Filologia Catalana i doctor en Estudis Hispànics (Universitat de Sheffield). A hores d'ara és investigador a la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha publicat treballs sobre poetes com Carles Hac Mor, Joan Brossa o Marià Manent. Col·labora regularment com a crític literari en publicacions com *Els Marges*, entre altres.

Tant la marrada com l'acusació eren absurdes, tal com prova el fet que aquest argument d'«alta volada» és exactament el mateix que ja havien desenvolupat en la literatura catalana dels anys 30 crítics com Marià Manent o Ramon Esquerra. Com pot ser que el mateix argument sigui «clarivident» i d'«alta volada» en boca de Cortázar, però mantingui la literatura catalana en un provincianisme fora de la «modernitat» quan aquesta l'ha exposat prèviament?³ Al marge de la voluntat de fer-se veure, la càrrega de Bru de Sala era un exemple més d'aquest autoodi que es produeix massa freqüentment quan la literatura catalana actual gira els ulls cap a la pròpia tradició. Però, a més, mostrava una de les fonts de tal actitud: un problema de cultura, un desconeixement que fa que allò que hauria de ser pensament crític redueixi la literatura a una mena de competició anàloga a un mundial de futbol. Resoldre el problema bàsic de coneixements culturals que es troba en Bru de Sala no serviria de res si, tot seguit, adoptéssim la seva peculiar perspectiva «crítica» —que ell considera superior a tota forma d'historicisme—, ja que coneixent els textos de Manent i Esquerra, podríem convertir Cortázar en un escriptor retrògrad, antiquat i subsidiari de la literatura catalana. No, el pensament crític no és això. Aquesta mena d'actitud només pot partir d'un descrèdit de la crítica i contribuir a augmentar-lo.

A partir de l'anàlisi i denúncia de casos com aquest, així com de l'intent de comprendre les seves arrels històriques, el present article pretén demostrar que el descrèdit de la crítica des de posicions d'incultura que desemboquen en un encara major encoratjament d'aquesta són un dels mals més greus que ha d'afrontar la literatura

catalana actual. Perquè no hi pot haver literatura de qualitat sense pensament crític, ni crítica sense cultura. I aquesta s'adquireix i es comparteix indistriablement lligada al saber històric —que no té per funció limitar-la o, en el cas de la literatura, obviar el seu vessant atemporal (potser caldria dir millor transtemporal), sinó simplement articular-la en una base compartible que la fa més profundament comprensible i al marge de la qual, en efecte, pot llegir-se ahistòricament, sempre que no s'aspiri a un posicionament crític com el que busca inherentment tot escriptor.

MODERNITAT, POSTMODERNITAT I PENSAMENT CRÍTIC

Un dels principals pilars de la cultura moderna —entesa en el seu sentit històric: la que es produí com a conseqüència de la revolució industrial sobre un terreny llargament preparat— fou, és prou sabut, el pensament crític. Ja ha esdevingut un tòpic trobar en el *Discurs del mètode per conduir bé la raó i cercar la veritat en les ciències* (1637), de Descartes, la primera crida explícita a una concepció nova del pensament que substituís definitivament l'escolàstica: partir del dubte sistemàtic —respecte de la informació sensible, de la raó i de les autoritats del passat— per establir un nou tipus de coneixement amb bases demostrables, adquirit sistemàticament i metòdicament. Descartes extreia la capacitat de conèixer de l'àmbit acadèmic atribuint el «bon sentit» a tota la humanitat —«la facultat de jutjar i distingir allò veritable d'allò fals, que és pròpiament el que anomenem bon sentit o raó, és naturalment igual en tots els

homes».⁴ Tot seguit, vinculava aquella a la pròpia raó i no a les idees heretades:

pel que fa a les opinions, a les quals fins aleshores havia donat crèdit, no podia fer res millor que emprendre d'una vegada per totes la labor de suprimir-les, per tal de substituir-les després per altres de millors o per les mateixes, quan les hagués ajustat al nivell de la raó. I vaig tenir fermament per cert que, per aquest mitjà, aconseguiria dirigir la meua vida molt millor que si m'acontentés edificant sobre fonaments vells i em recolzés només en els principis que havia adquirit essent jove, sense haver examinat mai si eren o no veritaders.⁵

Partint d'aquestes mateixes bases, però, justament, qüestionant-ne tot el que tenien de prejudici, Kant va concebre el seu projecte de crítica de la raó en el qual constatatava com la raó crítica era ja situada al centre de la cultura del propi temps. També és molt conegut que el pròleg a la primera edició de la *Crítica de la raó pura* (1781) presentava «la nostra època» com «la de la crítica. Tot ha de sotmetre-s'hi. Però la religió i la legislació pretenen d'ordinari escapar-ne. La primera a causa de la seva santedat i la segona a causa de la seva majestat. Tanmateix, en fer-ho, desperten sobre si mateixes sospites justificades i no poden exigir un respecte sincer, respecte que la raó només concedeix a la que és capaç de resistir un examen públic i lliure». Per això el propi objectiu era «d'una banda, una crida a la raó per tal que emprengui de nou la més difícil de totes les tasques, a saber, la de l'autococoneixement i, de l'altra, per tal que institueixi un tribunal que garanteixi les seves pretensions legítimes i que sigui capaç de posar fi a totes les arrogàncies infundades, no amb

afirmacions d'autoritat, sinó amb les lleis eternes i invariables que la raó posseeix. Un tribunal com aquest no és altre que la mateixa *crítica de la raó pura*».⁶ Universals racionals que, al seu torn, foren sotmesos a crítica per Hegel, que va introduir-hi l'autoconsciència històrica de la modernitat i la via de la praxis, generant el que ell mateix anomenà «dialèctica de la Il·lustració».⁷ És el procés dialèctic de la modernitat. En situar-se la crítica al centre del camp del pensament, qualsevol nou coneixement assolit a través de la crítica al passat podia ser sotmès de nou a crítica; de manera que tot plantejament nou incloïa en potència la defensa del seu contrari. D'aquesta lluita de forces en sorgien sempre noves concepcions de l'home i el món, de manera que allò que s'assolia era la impossibilitat d'arribar a cap certesa absoluta, però un procés articulat de coneixement constant.

Paral·lelament també la literatura i l'art moderns es desenvoluparen en funció d'aquest procés dialèctic —que pot prendre's, doncs, com a definidor de la cultura moderna en termes genèrics. En desvincular l'obra d'art del concepte clàssic de mimesi —associat a la imitació de la natura i de les formes clàssiques d'art—,⁸ aquesta esdevenia autònoma, justificable tan sols en funció de la pròpia raó interna, que generava una idea del món, l'home i l'art sotmesa a crítica per l'obra d'art diferent que la seguia. Una forma novel·lística, una poètica, una manera de pintar es generaven dins d'un sistema de relacions que tenia al seu centre la crítica. No és estrany, doncs, que el mateix novel·lista, poeta o pintor exercissin, alhora, de crítics en les seves disciplines.

La cultura postmoderna —en termes històrics, aquella generada entorn als anys 60 del segle XX com a conseqüència de canvis

materials que transformaren aspectes essencials de la societat industrial convertint-la en societat postindustrial— no va tancar aquest procés dialèctic de la cultura moderna resolent-ne el debat crític que en fou el motor constant —això era un horitzó inabastable—, sinó que va *dissoldre* la construcció dialèctica de la cultura en termes genèrics de metarelat.⁹ Es tracta d'un punt d'arribada de causes múltiples entre les quals no és la menys important l'augment material de la producció d'informació que Lyotard detectà que havia provocat una «heterogeneïtat de jocs de llenguatge», «núvols d'elements lingüístics narratius, i també denotatius, prescriptius, descriptius, etc. Cadascun d'ells porta unes valències pragmàtiques *sui generis* i nosaltres hem d'acostumar-nos a viure enmig dels seus encreuaments».¹⁰ És per això que a la raó totalitzadora, al «consens», oposava la «dissensió» com a mitjà de recerca de la veritat.¹¹

La literatura catalana de la modernitat, especialment a partir del Modernisme i el Noucentisme, es desenvolupà plenament imbricada amb aquests processos de la cultura occidental.¹² I ha desembocat en una igual cultura postmoderna —de característiques, és clar, específicament pròpies. No és, doncs, una casualitat que en un dels moments clau del pas d'una literatura integrant d'una cultura moderna a una literatura integrant d'una cultura postmoderna es manifestés una crisi del pensament crític. Entre final dels anys 50 i principi dels 60, Joaquim Molas i Josep M. Castellet intentaren articular el que pot considerar-se darrer moviment literari modern, el realisme històric.¹³ Tal com indica l'activitat d'aquests dos capdavanters, el nucli d'aquell moviment fou el pensament crític. Molas i Castellet

construïren una interpretació històrica de la literatura que els precedia —exposada a *Poesia catalana del segle XX* (1963) i *Poesia, realisme, història* (1965)— per posicionar-se críticament respecte d'aquesta i fer possible una literatura que ho assumís des de la pràctica.¹⁴ L'evolució immediatament posterior de Molas i Castellet féu visible la dissolució d'aquest discurs. Alhora que tots dos formularen que havia començat una època nova en la qual ja no podien comportar-se com havien fet fins llavors.

Així, després d'un «adéu a la dècada dels seixanta» en el qual destacava la transformació que s'havia produït entre el compromís col·lectiu de principi de la dècada i la manca, al final, d'una alternativa coherent i unitària als problemes socials, Molas denunciava que «comencem a entrar en una gran Pasqua de l'irracionalisme, en molts casos justificada per una mena de desencís històric, en d'altres per l'extracció social o per la frustració que cueja amb impunitat dins el sistema o que, en el millor dels casos, es deixa absorbir fàcilment per ell. Prescindint de la raó i de la funció crítica que en deriva, ¿farem trontollar ni que sigui mínimament un sistema corcat que cap d'ells no accepta?».¹⁵ S'acabava una època i en començava una altra davant de la qual tant Molas com Castellet no acabarien de saber reaccionar i renunciaven a exercir de crítics.¹⁶ De fet, Castellet s'acomiadà d'aquesta tasca amb un prou eloqüent «Que hi hagi sort, fills meus!»,¹⁷ al qual seguirien molt poques crítiques al llarg dels anys 70. Mentre que Molas qualificà immediatament la nova època de «crisi» de la cultura en termes negatius, malgrat que seria capaç d'identificar-hi el pas d'una cultura moderna a una de postmoderna:

Els models de cultura proposats per la societat industrial i polits pel rodatge de dues centúries han començat a fer crisi d'una manera espectacular; les terres catalanes, amb una plataforma històrica més o menys semblant a la dels països que els pensaren i els desenrotllaren fins a les darreres conseqüències, però sense unes possibilitats de decisió adequades, no han pogut sinó realitzar-los a mitges i, des de fa vint o trenta anys, amb actituds més heroïques i/o agòniques que pròpiament eficaces. En plena agonia, la cultura catalana s'ha d'enfrontar amb l'ensulsiada d'allò que encara malda per construir i ja ha de prendre posicions en el joc d'intents que fan les societats més avançades per trobar i codificar els que han de substituir-los. ¿Fins a quin punt disposa de forces naturals per a resoldre la doble crisi?¹⁸

Fill de la modernitat, defensor dels principis bàsics d'aquesta i creient en la necessitat que la cultura catalana acabés la construcció d'una cultura moderna abans de començar res de nou, Molas llançaria duríssims atacs contra la cultura postmoderna i emprendre la mitificació del «període que va des de l'any 62 fins a començament dels setanta»; des de llavors, «vivim una etapa de desorientació» i «desinflament».¹⁹ El propi discurs crític va viure aquesta desorientació: després de la militància en el realisme històric, la crítica de Molas, mancada de la guia d'un criteri establert, es desenvolupà en l'eclecticisme i la incoherència fins al punt de promocionar valors de dubtosa qualitat o contraposats als que reclamava durant el realisme històric.²⁰ Fins que, com Castellet, abandonà pràcticament del tot la crítica d'actualitat literària, en el seu cas per dedicar-se a la construcció de la història de la literatura catalana del segle XX des d'una

perspectiva clarament deutora dels principis de la cultura moderna.²¹

Es tracta d'un procés i un final que posà de manifest la dissolució del pensament crític modern com a nucli generador dels discursos culturals i literaris. La major part dels que anaren apareixent a partir dels anys 70, encara sorgirien, dins d'un procés dialèctic, com a reacció contra el realisme històric continguda en aquest. Tanmateix, es tractà ja d'un tipus de crítica al passat molt simple, esdevinguda mer tòpic retòric generador d'una immensa dispersió estètica i ideològica, augmentada any rere any, que féu ja per sempre impossible la construcció d'una base crítica comuna com la que havia proposat el realisme històric. Des d'aleshores, l'obra cultural ja no tendeix a produir-se com a reacció crítica contra un estat previ que la contenia, sinó que neix generalment en el buit –només cal pensar en la immensitat de novel·les o poemaris escrits per no lectors que tan sols pretenen explicar una història o expressar les pròpies vivències sense consciència del que això significa en literatura. Hi ha, com veurem, moltes excepcions, però no constitueixen la majoria de la producció cultural. I no poden integrar una cultura compartida de base crítica, ja que els estadis previs contra els quals és possible reaccionar són simultàniament infinits de manera que una hipotètica reacció no és mai característica, genèrica, representativa i ni tan sols significativa. Una obra que es posicioni dins del sistema literari postmodern en funció d'uns principis hereus del pensament crític modern no exerceix mai el mateix paper que en aquella cultura.

Precisament un exemple d'aquesta nova manera l'oferí, també, un crític. Àlex Broch inicià una obra que volia convertir-se en

l'equivalent de la de Castellet i Molas per als anys 70 i següents. Els prenien el relleu molt conscientment, tal com prova el fet que construïu una extensa interpretació de la trajectòria crítica de Castellet.²² Aquest, al seu torn, prologà *Literatura catalana: balanç de futur* (1985) retratant Broch, efectivament, en el paper de nou crític de la nova generació d'escriptors catalans que «està definint les línies mestres que acabaran configurant tota una generació o grup generacional» (p. 11). No fou així perquè la postmodernitat impedia l'existència d'un gran relat dialèctic –d'unes «línies mestres» configuradores d'un present conjuntament sorgit en relació crítica amb el passat. En lloc de partir d'un pensament crític històric, al pol oposat de *Poesia catalana del segle XX*, l'obra de Broch naixia definint la literatura principalment en funció de la contemporaneïtat. Potser per això significà fins i tot un pas enrere respecte del pensament crític de Molas: aquest, malgrat posicionar-s'hi en contra, detectà immediatament la fi de la cultura industrial moderna i, doncs, el pas a la postmoderna. Broch, en canvi, intentà aplicar acríticament els recursos historiogràfics moderns a una literatura, la postmoderna, que ja no els admetia.²³ La seva obra prova la manca de relació crítica amb el passat com a mitjà de relació amb el present i d'avenç en el coneixement. Sorgeix ja fora del procés dialèctic de la cultura moderna –cosa que, evidentment, no vol dir que no mantingui lligams amb el passat o debats en el present. I fa molt evident aquesta crisi del pensament crític modern quan, des de la posició d'historiador i crític, opta per desvincular-se dels coneixements assolits pel progrés de la seva disciplina i afirmar coses com que Foix és un poeta que segueix els principis del surrealisme

o que els poemes d'*Imitació del foc* poden dividir-se entre els que fan una «observació externa» i els que donen una «contemplació interna».²⁴

Paral·lelament al sorgiment de l'obra de Broch, es produïen altres manifestacions molt clares d'aquesta crisi del pensament crític modern. Per exemple, les antologies que sorgiren com a interpretació de la nova poesia dels anys 70, *Les darreres tendències de la poesia catalana (1968-1979)* (1980) i *La nova poesia catalana* (1980), ja no incloïen una lectura del passat com a procés històric en relació crítica amb el qual se situa el present –tal com sí que havia fet *Poesia catalana del segle XX*–, sinó que se situaven directament en un present divers i dispers.

L'ESCRITOR A LA RECERCA DE LA IMMUNITAT

Aquest procés típic de la cultura postmoderna ha derivat no només en la dissolució general del procés dialèctic de construcció de la cultura, sinó, com hem vist que exemplificava Bru de Sala, en el menyspreu del pensament crític en el seu sentit més bàsic i immediat. Els escriptors amb veu pública –crítics, poetes, periodistes, novel·listes...– han tendit a promoure la desconfiança respecte del pensament crític per tal d'esdevenir immunes a aquest. I així s'ha arribat a una situació cultural sovint alarmant per allò que té de crida a la superstició, la barbàrie, l'estat salvatge de la intel·ligència. Un mal que s'exerceix sobre el col·lectiu humà en vistes a salvar exclusivament la pròpia individualitat. Fins es fan crides satisfetes a l'actitud oposada de la que hem vist que demanà Kant als inicis del procés de construcció de la cultura

moderna. Hi ha poetes que exigeixen que la poesia esdevingui una nova religió lliure de ser sotmesa a crítica:

La poesia no admet que se li puguin fer anàlisis crítiques, tots els poetes ho saben: qui parla és ella. És ella, si de cas, la que en farà, si li ve de gust.²⁵

L'afirmació és prou greu per tal com conté confusió de termes, hipocresia i incitació a la inconsciència en un espai destinat a encoratjar l'obra de poetes joves. Quins valors vol transmetre'ls Casasses? Perquè, en efecte, és hipòcrita anunciar que la poesia no admet anàlisis crítiques quan el mateix que ho diu n'ha fet.²⁶ Ell i tots els poetes des de Carles Riba a Valéry, des de Manent a Garcés, des de Goethe, Coleridge, Keats i Maragall a Carner, Parcerisas, T. S. Eliot i un llarg etcètera. Però, més probablement, el que sembla haver-hi rere aquesta asserció és una confusió de termes. Potser vol dir que només els poetes poden ser crítics de poesia, afirmació que no es fa del tot clarament –l'autor es deu adonar que la desmenteix tota la història de la cultura– i es deriva cap a la idea que només la poesia pot fer anàlisis crítiques de la poesia –i llavors ningú no sap què és la prosa dels poetes acabats d'enumerar, inclosa la del mateix Casasses. O potser la frase intenta fer referència –amb una ineptitud impròpia d'algú que es presenta com a poeta– a un fet cert: que la poesia no pot ser substituïda per les seves anàlisis crítiques o pels comentaris que genera.²⁷ Tanmateix, això no vol dir que tingui dret a ser una religió –i el poeta un déu– exempta de crítica en el més ample sentit del terme.²⁸ Potser és això el que, malgrat que aquestes categoritzacions resulten sempre en retòrica absurda, saben

«tots els poetes». Tots menys Casasses i Joan Margarit, que, no per casualitat –malgrat que els dos es pretenguin pols oposats– va caure exactament en la mateixa confusió:

davant d'un poema, l'anàlisi o la crítica té poques oportunitats, perquè el poema diu just allò que no es pot dir amb un llenguatge que no sigui, ell mateix, una altra obra d'art.²⁹

En efecte, el poema és insubstituïble, però justament per això, davant d'aquest, «l'anàlisi o la crítica» tenen totes les «oportunitats» del món i un camí infinit per recórrer fent augmentar el coneixement.

Però el crític, en lloc de ser desmentit, rebutat, criticat, continua essent simplement caricaturitzat, desacreditat, ridiculitzat des de la impotència de qui no pot contraargumentar culturalment:

M'he fet gran pensant que el dec ser jo el
noi de la mare,
jo que he nascut vora els tions del foc a terra.
El buit mai m'ha arrugat amb les seves
ganyotes.

[...]

Tornada: crític caire, la cirera que remenes
de tan madura te diventa empasto,
doncs pasta aquesta pasta, modela un ninot,
saps què:
que tira-li l'alè, bufa-hi esperitat, i mira,
m'alço.³⁰

En una imatge vàcua, a la qual pot recórrer tothom a veure qui és més guapo en el propi mirall i es troba alçat més amunt per si mateix, el poeta s'autopresenta com una mena de déu que s'alça contra qualsevol crítica. La mateixa contracoberta del llibre defineix aquest poema com «un *gap*

o cançó de fatxenda». L'autor reconeix així que empra la literatura com un senzill acte d'afirmació jeràrquica del propi jo sense argument ni raciocini, segons la llei de la selva. I el fet que s'escudi en el joc literari amb la tradició trobadoresca no sembla una justificació suficient per aquest descrèdit de la crítica i de la mateixa cultura, que a aquestes alçades no necessita ser convertida en una simple baralla de fatxendes.

D'una manera semblant, però amb una retòrica que sembla més plena de ressentiment, David Castillo ha intentat desacreditar el pensament crític:

A tot això s'afegeixen altres problemes, com la manca d'un teixit mínim de supervivència, tant a través dels mitjans de comunicació com d'una universitat que fa pena. Moltes de les provatures que trobem directament publicades en llibres potser s'haurien definit millor si s'haguessin utilitzat uns canals adients com, per exemple, les revistes petites o una bona xarxa editorial, amb la figura dels editors literaris, actualment una espècie en vies d'extinció. A això cal sumar una crítica ferotge o indiferent, que dispara sense mirar i que difícilment la trobaríem en països civilitzats del nostre entorn. Sense anar més lluny, no crec que la crítica que es publica en determinats rotatius barcelonins en relació a la literatura catalana –com han declarat els mateixos responsables– no seria possible en l'àmbit espanyol [*sic*]. Potser això ha servit perquè el llistó de l'autoexigència s'apugi. No ho sé. El cert és que les editorials catalanes mostren una quantitat ingent de valuosos nous narradors, que poden esdevenir el futur, un futur que la majoria no teníem prou clar per la disminució de les vendes i l'escàs o equivocat suport que des de les administracions

nacionalistes s'ha donat al llibre en català. La manca de proteccionisme i la desaparició del paternalisme crític ha afavorit la creativitat i la independència, però també l'aparició de grups de pressió que recorden massa els dels anys setanta, ara sense tants dogmatismes marxistes o avantguardistes. L'ambició personal ha substituït l'excusa de la ideologia i la plataforma dels premis s'ha convertit en una trama, que donaria per a una bona novel·la d'humor. En qualsevol cas: a la selva, enmig de la màfia o sota les bombes del terrorisme crític i amb totes les meves reserves i suspicàcies –potser fins i tot sense repetir-ho gaire– el panorama hi ha dies que em resulta estimulants.³¹

És del tot lloable que Castillo, el director des de 1989 –amb una petita interrupció– del suplement de cultura del diari *Avui* –el que dedica més espai a la literatura catalana– reconegui, en denunciar els mitjans de comunicació en general, la seva contribució capital a les disfuncions del sistema literari català postmodern. Tanmateix, com és que no ha fet res, des de la seva posició més que destacada en aquests mitjans, per reconduir la situació? Aquí denuncia les pròpies incapacitats i allà continua cometent-les? La resta del text deixa molt clar per quina raó: Castillo no té cap intenció de sotmetre a crítica el sistema literari català per tal que aquest canviï, sinó que tan sols pretén atorgar-se el monopoli de la denúncia inquisitorial –que no de la crítica, ja que una afirmació com que la «universitat fa pena» sense ser argumentada ni justificada és retòricament el més proper que pot fer-se a una agressió visceral. Per assolir-ho necessita liquidar el pensament crític que podria posar-lo en evidència. Incapaç de fer-ho a partir de la construcció racional,

dialèctica o històrica, es llança a denunciar de nou sense arguments ni exemples —és a dir, bàrbarament, inquisitorialment, bili- osament— aquest cop el pensament crític. Perquè en maximitzar a partir d'exemples concrets no citats una «crítica ferotge o indiferent» en «determinats rotatius», l'únic que pretén Castillo és salvar-se contra les males crítiques —quan en rebí una, sempre podrà dir: ja ho deia jo, que la crítica és ferotge!, i ara se'm critica negativament de manera injustificada! Castillo busca quedar immune dins d'un sistema de pensament crític que, a sobre, es contraposa al dels «països civilitzats». No és només que sigui molt dubtós que Castillo conegui totes les crítiques publicades a França, Alemanya, Regne Unit, Espanya, Estats Units, etc. —únic saber que li permetria afirmar el que afirma—, sinó que no hi ha res menys «civilitzat», més «ferotge» i «indiferent», que fer aquestes afirmacions sense arguments ni exemples. De fet, ell mateix es desemmascara quan revela inconscientment mitjançant l'ús de les expressions «no crec» i «no ho sé» que això que està exposant no és pas una anàlisi crítica del sistema literari, sinó un acte de fe mitjançant el qual també reclama que la literatura sigui una nova religió, una esfera no sotmesa a crítica. Ja que la crítica, afirma, tendeix a derivar en el «paternalisme» o els «grups de pressió» que minen «la creativitat». Quan en realitat, com veurem tot seguit, és molt difícil que existeixi cap mena de creativitat sense pensament crític, punt neuràlgic de tota forma d'escriptura que Castillo sembla confondre amb les picabaralles de capelleta. S'entén, però, que associï «terrorisme» i pensament crític, ja que aquest provoca el terror del farsant a veure's desemmascarat.³² D'aquí la reacció inquisitorial, bàrbara, a la

recerca de la immunitat, de qui se sap «a la selva» perquè és incapaç d'argumentar, justificar, raonar.

Malauradament, tota aquesta mena de discursos, dels quals això tan sols són uns exemples, ja han calat en les joves generacions. Així ho proven alguns llibres primerencs en què els seus autors, en lloc d'intentar construir-hi una cultura des de la consciència crítica, ja hi busquen la immunitat posant en dubte la utilitat del pensament crític. Roc Casagran fa que un dels seus personatges es demani: «Qui s'atreveix a desmentir un crític? Qui critica els crítics?».³³ Edgar Cantero deixa anar que els crítics dels diaris no llegeixen els llibres sobre els quals escriuen i assimila els comentaris acadèmics sobre Shakespeare a la premsa del cor.³⁴ O bé Lluïcia Ramis s'hi recrea encara més:

Vaig ser redactora en cap d'una revista de literatura, he estat cap de secció en un diari de províncies. I vols saber una cosa? Allò sí que era una merda de debò. Allò no era periodisme ni era res. Presumptes escriptors que volien que els dediquessis unes pàgines, crítics capaços de fer la feina gratis per tal que els seus articles sortissin publicats en algun lloc, professors universitaris que volien pontificar, en resum, gent que et feia la pilota.³⁵

Es tracta de defenses a l'avançada, atacs preventius que busquen el favor del lector a costa no pas d'oferir-li cultura, coneixements, literatura, sinó a costa de desacreditar sense pensament crític el que es considera un enemic abans d'haver-lo conegut. Perquè els crítics —en el sentit restrictiu amb què Casagran usa el terme— poden ser criticats i desmentits, quan convingui, per qualsevol que exerceixi el pensament crític

—un altre crític, un novel·lista, un lector. Més encara en una època en què els escriptors opinen —massa sovint amb un excés de visceralitat— des de Facebook, Tweeter o qualsevol bloc. Tampoc no s'entén que sigui objecte de burla el fet que algú pugui accedir a no cobrar a canvi de contribuir a la construcció pública de la seva cultura —o és que ja som tan lluny d'allò que se'n deia ideals que fins i tot podem menysprear la gent que encara en té? Una altra qüestió és com ho faci, si ho fa per simple egolatria o si no es llegeix els llibres que ressenya —però això ha de ser provat mitjançant exemples, no pas anunciat de manera maximalista en una novel·la que no vol entrar en el debat.

Aquesta mena de declaracions contribueixen a encoratjar la liquidació definitiva del pensament crític des de la confusió, el desconeixement i l'errònia convicció que aquest és exclusiu dels crítics literaris o, en termes generals, de tots aquells que practiquen una escriptura teòrica per oposició a la poesia, la novel·la, el conte o la dramaturgia —«creativitat» que la crítica estronca. Paradoxalment, aquests «creadors» no dubten a exercir, quan els convé, una escriptura teòrica —no sempre basada en el pensament crític— que, partint de la desqualificació dels no creadors, tendeix a prescindir de les seves aportacions per avançar cap a l'obscurantisme. I instal·lar-s'hi des de la immunitat que els atorguen el tipus de discursos que acabem de trobar. És el cas d'Enric Casasses —que ja hem vist com desqualifica les «anàlisis crítiques» de la poesia en general tot i haver-ne fet algunes que, en pretendre entrar en relació dialèctica amb el discurs històric sense haver-lo estudiat, el conduïen cap a una regressió del coneixement.³⁶ O de David Castillo. O de molts altres escriptors que també han

fet gala no només d'una incapacitat crítica, sinó de la més lamentable —i en alguns casos nociva— incultura. En una entrevista, Sergi Pàmies, per posar un exemple d'escriptor prou popular, s'apuntava acríticament a aquell discurs tan comú entre els escriptors catalans postmoderns com mancat de base empírica, segons el qual als escriptors vius no se'ls estudia i no se'ls dona prou categoria.³⁷ I acabava afirmant tranquil·lament i quedant immunement vist com un home de cultura:

Mira, si el gran referent ha de ser l'Espriu, recordo que quan era viu ningú li feia cas. O el Foix, que va haver-se de fer pastisser perquè no se'n sortia. No veig que ens falti res, trobo que seria més necessari fixar-nos en el que tenim que no comptar el que ens falta.³⁸

Certament, fixem-nos en el que tenim: escriptors que fan gala de la pròpia incultura. Perquè el reconeixement que va tenir Espriu en vida és del tot fora de dubte —nomenat model pel realisme històric, estudiat en llibres i revistes mentre era viu, versos seus copiats a les parets dels carrers, erigit en poeta nacional, obres teatrals representades...— i, com és prou sabut, Foix no es va fer pas pastisser perquè no pogués viure de la literatura, ans tot el contrari: va passar-se la vida defensant que el poeta no podia ser un professional de la ploma i per això no tenia cap problema a encarregar-se del negoci familiar. En defensar acríticament i des de la incultura la necessitat d'estudiar els vius Pàmies estava demostrant la necessitat que tenim d'estudiar els morts i de difondre la seva obra molt més del que es fa.

Però resulten més greus, per ser més insistents, casos com els de Joan Margarit, que intenta justificar la seva posició poètica

en funció d'un discurs crític basat, tanmateix, en la incultura i el desconeixement. La inconsciència amb què Margarit exerceix de poeta és especialment visible en els textos teòrics que, acompanyant els seus poemes, reaccionen arbitràriament contra una tradició i un present incompresos. Volent acostar-se a les masses, Margarit s'ha autoproclamat «el poeta que s'entén» –no escapa a ningú que aquesta operació té com a base la voluntat d'imitar allò que Miquel Martí i Pol havia aconseguit, però sense tenir present que la diferència històrica i moral d'ambdós poetes els situa en radical oposició.³⁹ I ha acusat totes les formes de poesia que no «s'entenen» de voler liquidar definitivament el gènere:

jo diria que un poema s'ha d'entendre. El que no pot ser és que a una persona que porti anys llegint –llegint el que sigui: poesia, novel·la, assaig o el *Diari Oficial de la Generalitat*– se li digui que no podrà entendre un poema perquè la poesia és difícil. Aquest problema no s'havia donat mai fins que van sorgir les avantguardes amb el propòsit de trencar, no només amb el seu passat, sinó també amb el que a principis del segle XX era el present.⁴⁰

A banda que no queda clar qui és que diu a qualsevol lector que «la poesia és difícil», la confusió de termes que demostra tenir Margarit en aquest fragment és del tot impròpia d'algú que, com és el cas, vol exercir el pensament crític. Per començar, és més que probable que algú que al llarg de la seva vida només ha llegit el *Diari Oficial de la Generalitat* tingui certes dificultats a l'hora de llegir segons quina mena de poesia. Però, on és el problema? L'esforç que haurà de fer per enfrontar-se a una nova mena

de textos, construïts segons un ús diferent del llenguatge, tindrà recompensa: la seva capacitat comprensiva, intel·lectual, imaginativa, augmentarà, s'obrirà a mons nous, a noves maneres de comprendre i conèixer la realitat i l'ésser humà. O és que a una persona que ha parlat sempre en català no se li pot dir que si intenta llegir una novel·la en rus tindrà certes dificultats? Si s'esforça per fer-ho obtindrà una recompensa. No totes les llengües són iguals ni tots els usos que es fan d'una llengua és bo que ho siguin. I és francament lamentable que algú que es considera poeta no sigui capaç d'assumir les diferències que hi ha entre els diferents usos d'una llengua. Margarit advoca pel Newspeak orwellià, just el contrari del que hauria de fer un poeta –llegiu, per exemple, «Els poetes i la llengua comuna» de Carles Riba. Perquè, què vol dir, sinó, que un poema «s'ha d'entendre»? Qui decideix què és el que s'entén i el que no, i en funció de quins valors?⁴¹ El Big Brother o *Sálvame Deluxe*? Es pot dir a un addicte als reportatges sobre Belén Esteban de *¡Hola!* o *Lecturas* que no tindrà cap problema a l'hora de llegir un poema de Riba, quan sabem que fins i tot li costarà llegir-ne un de Martí i Pol? Llavors, què fem? Només hi ha lloc per poemes que adoptin els recursos retòrics del «Yo soy yonqui de mi madre, de mis hermanos, de mi marido, de mi hija» –oh!, quina metàfora!– o del «me lo paso por el parrús»? I això al marge del desconeixement que demostra tenir Margarit de la història de la literatura: qualsevol lector de llibres sobre les avantguardes sap que la imatge que en dona Margarit a continuació del fragment citat és una deformació fruit de la incultura. Sense anar més lluny, el debat sobre la comprensibilitat o l'obscuritat de la poesia és molt anterior a les avantguardes

i té un dels seus punts culminants en l'obra de Mallarmé. Però Margarit encara ha estat capaç d'anar més enllà en la demostració de la seva incapacitat comprensiva en definir així les avantguardes:

són aquesta herència conservadora cristiana que pensa contínuament en el futur com a única manera d'enfrontar-se a un passat que no pot –o no vol– entendre.⁴²

Margarit tipifica totes les avantguardes en una idea molt elemental i simplificada d'una de les proclames més emprades només pel futurisme. Desconeix que l'avantguarda literària francesa es plantejà en funció del seu passat o que el surrealisme fou una resposta a la societat contemporània als antípodes del conservadorisme.⁴³ Desconeix fins i tot que la preocupació pel futur va sorgir com a crisi moderna de la cultura cristiana, no pas dins d'aquesta, que tenia el futur perfectament resolt amb la creença en l'Apocalipsi.⁴⁴ Precisament de la nova consciència de futur, de l'aparició de la possibilitat de construir-lo, neixen tots els avenços del coneixement en la modernitat –les avantguardes incloses. I tenen molt poc a veure amb l'«herència conservadora cristiana», que més aviat tendí a oposar-se, com el seu nom indica, al progrés.

La incapacitat comprensiva de Margarit el condueix fins al punt de frivolitzar amb una cosa tan seriosa com és la mort de persones: «mai, ni ara, ha deixat d'haver-hi poetes que fins i tot han arribat al suïcidi tractant d'adaptar la vida (o la mort) a un determinat concepte de la poesia».⁴⁵ Però, què sabem realment els vius de les raons d'un acte tan tràgic com és el suïcidi? Com es pot permetre banalitzar una qüestió tan seriosa limitant-la a una confusió viscuda

per un poeta entre la seva vida i la seva literatura? I encara posicionant-se moralment per sobre del suïcida, fent-li notar el seu error. Ben poca cosa ha de saber sobre el sofriment qui parla així, malgrat que, segons ell mateix, tota la seva poesia tracta aquesta qüestió:

La poesia que a mi m'interessa es refereix a l'organització estrictament personal, gairebé secreta diria jo, del propi sofriment, d'això que som quan estem sols, sense ningú davant del qual representar-nos a nosaltres mateixos.⁴⁶

Aquí, almenys, encara hi havia la modestia de presentar com a opinió personal el que, com hem vist, posteriorment fou considerat –amb tant de desencert– veritat irrefutable –amb l'expressió taxativa: «el que no pot ser és que». Tanmateix, quanta impostura no hi ha en aquestes paraules que es presenten hipòcritament com el rebuig de la impostura! Perquè si la poesia és «estrictament personal, gairebé secreta», un acte íntim d'un jo solitari, com és que indefectiblement Margarit intenta any rere any imposar sobre la societat el jo dels seus poemes? Ens vol fer creure que escriu sense la intenció de publicar-los uns poemes que només tenen sentit com a paper imprès? No: en la poesia de Margarit no es produeix mai el que ell afirma, una «organització estrictament personal», perquè, quan escriu, Margarit no està mai sol, sempre té presents els futurs lectors, ja que, a diferència d'altres escriptors, ell sí que sap que existiran, ell té l'edició dels seus llibres assegurada.

A més, aquesta voluntat de reprimir les concepcions poètiques oposades a la pròpia i d'imposar no només aquesta, sinó el propi jo biogràfic a través d'una poesia persona-

lista, es traïx immediatament en aquest pròleg que no per casualitat parla d'ordenar i higienitzar la realitat:

un mal poema no és neutral, sinó que contribueix a embrutar, a desordenar el món, igual que un bon poema contribueix d'alguna manera a l'ordre i a la higiene del món.⁴⁷

En efecte, Margarit, suposem que traint-se inconscientment, adopta una retòrica clàssicament feixista –i, mal que li pesi, pròxima a l'aspecte del futurisme que li hem vist criticar: recordeu el marinettià «la guerra», «sola higiene del món»–: cal imposar un ordre al món, sotmetre'l a higiene, en funció, és clar, del propi principi d'autoritat –ja que no argumenta mai què és un «mal poema» o un «bon poema» o un poema que «no s'entén», i ni tan sols admet que aquests valors són relatius.⁴⁸ Les bases sobre les quals aquesta autoritat reposa són rebatudes per la simple existència d'altres poemes d'altres estètiques que, com que li fan nosa perquè el qüestionen, Margarit considera que claudria netejar del món perquè l'embruten. Un cop més, la persecució inquisitorial substitueix el pensament crític, la cultura i la intel·ligència. Perquè Margarit no construeix i defensa una poètica a partir de la cultura i el coneixement, a partir d'un pensament crític fundat, sinó que ataca tot allò que es contraposa a la poesia que ell ha acabat fent. La literatura catalana ha donat pocs moments tan pobres intel·lectualment com l'espectacle d'un Margarit que s'autoerigeix en nou Rilke capaç d'aconsejar des d'aquestes posicions com han de comportar-se i escriure els poetes joves. Tot i que s'ha de reconèixer que els va transmetre almenys un valor positiu que ni tan sols Casasses, com hem

vist, admetia: que deixessin la porta oberta al pensament crític:

[cal] no menysprear mai qualsevol crítica negativa, per poc respectable que ens sembli la cultura poètica del lector, si l'ha fet de bona fe. Almenys no abans d'haver-la considerada seriosament, com si vingués del crític més valuós i exigent.⁴⁹

És clar que, malauradament, l'objectiu últim d'aquesta consell no és permetre el desenvolupament del pensament crític, sinó satisfer el màxim de lectors i, per tant, assolir el màxim de popularitat –no oblidem que en aquest mateix llibre Margarit afirmava rotundament que «davant d'un poema, l'anàlisi o la crítica té poques oportunitats».

Margarit ha mostrat així la voluntat d'esdevenir un «clàssic» en termes estètics i històrics. Quan, en realitat, l'únic que ha fet és alinear-se amb els discursos neoconservadors que des dels anys setanta s'han construït atorgant a les avantguardes –no cal dir que en una mistificació de la història de la qual són còmplices tots aquells que advoquen pel desconeixement d'aquesta– un paper cabdal en el que consideren la desintegració social i la crisi de valors a la qual remetien quan volen recuperar poder polític o esdevenir decisius en l'àmbit cultural.⁵⁰ Són òbvies i lamentables, doncs, les conseqüències que té el fet que, des d'una incapacitat crítica indèstria del desconeixement de la història cultural recent, diversos escriptors que consideren exercir la crítica hagin consentit atorgar a Margarit la qualitat de «clàssic» que ell mateix reclama. Quan se'l situa dins «la tradició clàssica» al costat de Pere Quart,⁵¹ quan se'l considera un «clàssic» al nivell de

March, Goethe, Flaubert o Joyce;⁵² quan s'intenta imposar un consens inexistent –i impossible– sobre la seva poesia;⁵³ quan es demana un reconeixement públic, «formal, institucional i acadèmic», d'algú que és capaç d'afirmar coses com les que hem vist;⁵⁴ quan s'empra la seva poesia i la que en deriva per atacar sense exemples ni argumentacions un «absurd experimentalisme [que] aplaudeix la negació sistemàtica de la raó i es complau a dissenyar mons que res no tenen de reconixedor»;⁵⁵ quan es produeixen aquests discursos encoratjadors de la incultura en què es funda la poesia de Margarit, alhora que inconscients del context en què se situen i de les implicacions socials i polítiques conservadores que tenen, es posa de manifest la crisi del pensament crític en el sistema literari català actual.⁵⁶ No només això, sinó que es fa evident la poca importància que donen a la literatura aquells que, per la seva posició de crítics –fins de professors i catedràtics universitaris–, haurien de tenir la màxima consciència del paper socialment i políticament cabdal que aquesta juga –com a mínim seria desitjable que no la convertissin, com fan, en un simple valor de canvi.⁵⁷

Amb tot, casos com els de Margarit, Castillo o Casasses són una prova que la necessitat del pensament crític tan vilipendiat no és exclusiu de crítics, teòrics, historiadors o acadèmics, ans al contrari: emergeix inevitablement en l'obra de tot tipus d'escriptor. De fet, tota forma d'escriptura aspira al pensament crític –no per casualitat tots aquests escriptors han volgut exercir directament la crítica teòrica al marge dels seus versos i narracions. I les millors obres literàries són aquelles que es construeixen en funció d'un pensament crític –inevitablement històric– perfecta-

ment desenvolupat. Encara que el seu creador no en tingui, ni vulgui tenir-ne, consciència teòrica:

Tanta teoria em depassa. El que intento és escriure històries i prou. «Jo pinto i prou», deia aquell, oi? [...] Si teoritzés no podria escriure ficció. Si en sabés els mecanismes, em destremparia. No vull teoritzar. No en tinc ni la base ni les ganes. Si anés a un psicòleg i acabés sabent massa coses de mi mateix, això seria fatal. Intento saber de mi mateix el mínim necessari per anar vivint sense infarts (almenys de moment). No tinc cap ànsia per explicar-me a mi mateix, per entendre els meus mecanismes mentals. Si ho fes, ¿aleshores de què parlaria en els contes, en els articles, en les novel·les? Escric per explicar-me a mi mateix sense parar-hi gaire atenció.⁵⁸

ESCRITURA I PENSAMENT CRÍTIC

L'escriptura és pensament crític: malgrat que ja no es construeix la cultura com en la modernitat, l'escriptura sempre serà pensament crític. Només es pot escriure des d'aquest perquè escriure comporta una represa de tot allò que ha estat escrit –en tant que condiciona internament la mateixa eina d'escriptura, la llengua, i les normes de gènere, argumentació, desenvolupament lògic i narratiu, etc. Quan aquesta represa es fa a la insabuda, quan un escriptor es posiciona inconscientment respecte d'allò escrit i, per tant, parteix del desconeixement i la incultura és quan es produeixen les pitjors obres literàries. Les millors, per contra, són sempre filles del pensament crític.

Així, malgrat les paraules de Monzó acabades de citar, no hi ha dubte de la cons-

ciència que té del que significa «escriure històries i prou». ⁵⁹ Dit així sembla una bestiesa a l'abast de qualsevol. De fet, tal ha estat la coartada intel·lectual de molts escriptors inconscients, acrítics. Però la literatura mai és tan senzilla com l'aparença de molts dels resultats que ofereix. Una novel·la com *Benzina* parteix d'una immensa crítica a la literatura moderna i una adaptació d'aquesta a la societat postmoderna. ⁶⁰ Els dos protagonistes són dos artistes que han deixat la vella Europa pel món nou que és Amèrica, però també la societat postmoderna. Davant d'aquesta nova realitat que se'ls fa estranya i els resulta del tot incompreensible adopten una actitud passiva. Esdevenen personatges de novel·la moderna que perden els trets propis d'aquells. Si la novel·la moderna tendeix a partir de l'assumpció de l'existència del món o de la construcció d'uns personatges que adquireixen una experiència del món, *Benzina* fa tot el contrari: ens posa davant d'uns personatges que perden la seva experiència del món i que són incapaçs de relacionar-se amb el seu entorn per tal de construir-se'n una. No tenen psicologia i, per tant, no són analitzables com a individus. No són ja l'antiheroi modern, sinó l'anti-personatge-de-novel·la postmodern. Heribert no té una experiència narrable, sinó que es narra la seva pèrdua de l'experiència. De sobte no sap com comportar-se en situacions que tenia perfectament conegudes i dominades. Com quan Herundina intenta lligar-se'l. Llavors,

de cop i volta, se sentia un analfabet absolut en les arts del flirteig. Era com si patís amnèsia, com si hagués retornat a l'adolescència. Pitjor encara, perquè a l'adolescència com a mínim tenia el desig, que el feia tirar enda-

vant encara que les galtes el traïssin sempre, tenyint-se-li de vermell. ¿Què calia fer amb una dona? ¿Xerrar-hi? [...]

No sabia com actuar. ¿Havia de començar a besar-la tot d'una i, si es resistia, violar-la allà mateix? Li semblava recordar que no, que les coses no anaven ben bé així. [...]

El taxi continuà pujant per l'avinguda. L'Heribert es demanava què havia de fer. ¿Ficar-li la mà sota la faldilla, ara mateix? ¿Besar-la primer? ¿Parlar-li de coses que la fessin sentir seduïda? Que complicat! ⁶¹

Heribert fins arriba a perdre el rostre, la capacitat de reconèixer-se físicament:

era ben curiós: hi havia un mirall davant seu i no s'hi havia vist: de feia estona hi veia la seva cara reflectida i no s'hi havia reconegut. ⁶²

Tot allò que en la modernitat eren certes, *Benzina* ho posa en qüestió i, d'aquesta manera, ho està sotmetent a crítica. ⁶³

Poc després, *La magnitud de la tragèdia* continuava exercint un pensament crític de novel·lista sobre altres aspectes de la literatura anterior, de la literatura moderna. A més de reprendre algunes de les qüestions plantejades a *Benzina*, es construeix principalment com un pastitx literari que funciona com a crítica de la distinció entre alta i baixa cultura, i de les vies per les quals aquesta ha influït en els comportaments quotidians. L'estat físic d'erecció constant del protagonista i les relacions sexuals que mantenen tant ell com la seva fillastra, descrites amb prou detall, aporten a *La magnitud de la tragèdia* un vessant pornogràfic tradicionalment identificat amb la baixa cultura. Aquests elements, però, es combinen sense jerarquitzacions amb altres

considerats tradicionalment d'alta cultura, com extenses citacions de Shakespeare o la represa del mite de Faust. Al cap i a la fi, les citacions d'Aristòfanes i la *Priaepa* amb què s'obre la novel·la recorden que la literatura clàssica, si bé és la gran inventora dels herois tràgics, també és font de peces autènticament pornogràfiques. Que, doncs, l'alta i la baixa cultura no han estat sempre compartiments estancs. Com no ho són la literatura i el sexe. No és casualitat que, en perfecte acord amb aquelles citacions inicials, Lluís-Albert, un professor de llatí bon coneixedor de la literatura clàssica, s'enrotlli amb alumnes seves i sigui el moment en què Anna-Francesca li fa una fel·lació el punt culminant de la fusió entre alta literatura i pornografia en *La magnitud de la tragèdia*:

a cada baixada de l'èmbol, l'Anna-Francesca matava tots els horrors de la vida: matava el Ramon-Maria i, amb ell, tots els que se li assemblaven, els que funcionaven de manera similar, els nans, els monstres, les bruixes, les serps, els esguerrats, els desgraciats. Com més es lliurava, menys en quedaven, i l'esclat final faria que només quedessin ells dos, al planeta. Plena d'aquesta fe, incrementava el ritme. Era Algú qui li marcava, no ella; i no era tampoc només el Lluís-Albert qui tenia a la boca: eren també el Joan-Josep (la primera vegada, feia quatre anys) i el Carles-Jordi (que encara enyorava, tot i que fes com si no) i el Francesc-Ramon (tan guapo) i l'Àngel-Maria (que no va intentar mai ni tocar-la!) i el Sergi-Oriol (el més enorme) i el Jordi-Pere (amb qui no hi havia hagut carinyo, com amb el Lluís-Albert, sinó una relació purament sexual, purament animal) i l'Ignasi-Xavier (quan hi va pensar, es va ennuegar lleugerament: li hauria de trucar), i tots els que vindrien després (perquè no

era tan curta com per enganyar-se i creure que després del Lluís-Albert i de qui seguís el Lluís-Albert no en vindrien d'altres), i fins i tot els que no vindrien, i els que naixerien quan ella fos morta, i els que havien mort abans que ella naixés, al llarg de la història: emperadors, guerrers, semidéus, bandits, pirates, herois, bandolers, grans actors, assassins... El cosmos sencer va dansar en la cúpula que formaven el paladar i la gola de la noia, fins que, amb la sapiència de les grans fel·latrises, quan va notar la vibració que anunciava la imminència de l'esclat, va descendir totalment la boca, s'hi va aferrar amb avidesa i no es va alçar fins uns minuts més tard, quan el Lluís-Albert se li va haver fet tou del tot.⁶⁴

En efecte, també l'acte sexual està tràgicament predestinat –com tants comportaments quotidians presents en la novel·la– perquè també es tracta d'un ritual que està dirigit per instàncies superiors, imita el de tots els homes i dones que han precedit l'ésser postmodern en la història de la humanitat, molts dels quals resten immortalitzats en la literatura. En una sola fel·lació conflueixen totes les fel·lacions fetes prèviament per la fel·ladora i per totes les dones preexistents –siguin de carn i ossos o de ficció. Alhora que es projecta cap al futur condicionant les fel·lacions de les generacions posteriors. En cada moment present conflueixen simultàniament tota la vida de cada individu i tota la literatura del passat, que són projectats cap al futur. És una idea represa seriosament però, alhora, parodiada: conté una reflexió crítica sobre la vida quotidiana i una crítica a les concepcions temporals de la modernitat. De fet, *La magnitud de la tragèdia* és en conjunt una història crítica de les històries que condicionen el

comportament humà convertint-lo en una tragèdia, predeterminant-lo. Certament, Monzó «escriu històries i prou». Però com totes les bones històries, les seves es basen en el pensament crític derivat del coneixement i la consciència culturals, històrics, literaris.

El mateix succeeix amb un altre dels millors narradors catalans actuals. El cas de Vicenç Pagès, tanmateix, és molt més obvi en aquest sentit, ja que, malgrat justificar la seva tasca literària exclusivament des de la pràctica narrativa, no ha tingut cap problema a exercir de teòric i de crític. Ja des del començament de la seva trajectòria, també els seus personatges han estat construïts des del pensament crític tant de la literatura precedent com de la societat contemporània. Introdueixen en la literatura un gir semblant als de *Benzina*, però per camins propis. Dins la societat postmoderna, la dissolució de les concepcions temporals, lingüístiques, històriques, socials, ideològiques, de la modernitat –que dona peu a molts aspectes de *Benzina*– es produï indistintament lligada al consum espectacular fet majoritàriament durant el temps lliure.⁶⁵ És aquest, i no ja la classe social condicionada per l'organització del treball, com en la modernitat, allò que defineix la vida, dona models de comportament, organitza el món i provoca records i sentiments. La nostra joventut va associada a uns jocs i unes cançons; les nostres relacions amoroses a uns espais (bars, discoteques, xats) i a unes altres cançons; la recerca d'un model de vida la fem en funció d'imatges consumides a través del cinema i la televisió; etc. Igualment, els personatges de Pagès, tan realistes, tendeixen a construir-se la identitat no ja a partir de la percepció narrativa i històrica de la pròpia existència dins d'una col·lectivitat –com és el cas dels personatges

de la novel·la moderna es diguin Frédéric Moreau, Hans Castorp o Colometa–, sinó a través del *collage* de referents culturals espectaculars. És molt especialment el cas d'Àngel Mauri, tota la vida del qual, a *La felicitat no és completa*, es reconstrueix en funció del consum cultural –joc i espectacle– fet en el temps lliure. Àngel Mauri es crea la identitat a través de les lllaminadures, els jocs de bales i els campaments escoltes de la seva infantesa en els anys 70; dels salons recreatius amb màquines del milió, del cinema i de la televisió de finals dels anys 70 i els 80; dels bars i discoteques dels 90, quan, a més, arriba a convertir tot això en la seva professió, ja que es fa periodista cultural. I si alguna cosa el lliga a la història col·lectiva és el fet de compartir-hi aquestes formes d'entreteniment espectaculars –uns jocs, unes pel·lícules, unes cançons– i no pas la narració de la història en funció de la idea de progrés o una consciència de la humanitat com a col·lectiu unitari. És per això que, a *El poeta i altres contes*, pot comprimir-se la seva biografia en un conte en forma de cronologia en el qual allò que destaca no és tant una experiència existencial, social, psicològica o mundana –una *narració*–, sinó una de cultural feta de còmics, llibres, pel·lícules, programes de televisió o cançons –una *enumeració*. El procediment implica una construcció literària a partir del pensament crític aplicat a la literatura i el món del passat, i als del present. Inclosos els mecanismes narratius.

Perquè si una cosa fa molt evident l'obra de Pagès és que aplica constantment la seva capacitat crítica als diversos procediments formals que s'han donat en la història dels gèneres narratius a partir d'un profund coneixement d'aquesta. Ho va fer teòricament al llibre *Un tramvia anomenat text*.⁶⁶ I el fet

que l'autor d'un llibre com aquest pugui escriure un conte en forma de cronologia o una novel·la que, com *El món d'Horaci* o la mateixa *La felicitat no és completa*, adquireix unitat a partir de fragments de tècniques narratives molt diverses, diu molt de la importància que té en la gènesi de la seva obra el pensament crític. I ens posa davant l'evidència que fins i tot els narradors aparentment més purs construeixen les seves narracions encaminades tan sols a explicar històries sobre la crítica de la història dels procediments narratius. En són casos molt evidents els narradors probablement més desvinculats del pensament teòric que ha donat la literatura catalana recent, Jesús Moncada i Lluïsa Forrellad. El mateix Monzó, malgrat no voler conèixer-se massa a fons, és capaç de fer anàlisis crítiques plenament autoconscients de procediments narratius.⁶⁷ O l'obra de Jaume Cabré pot llegir-se perfectament com una adquisició, evolució i crítica progressiva dels mecanismes narratius emprats per la humanitat al llarg de la seva història –cosa que féu molt evident el seu llibre teòric *El sentit de la ficció*. De fet, el mateix Pagès va llegir *Les veus del Pamano* com un punt d'arribada d'aquest procés, com una novel·la «polifònica», capaç d'assumir «l'herència de la novel·la del segle XIX» i afegir-hi «un polsim de contemporaneïtat», capaç de combinar des de la «saviesa artesanal» –i tot artesà ho és com a hereu d'una tradició que assumeix des del pensament crític de la seva tasca específica– la «novel·la clàssica», la «novel·la popular», la novel·la d'«intriga» i la «novel·la del segle XX».⁶⁸

Aquesta autoconsciència que mostra Pagès respecte de la història de la narrativa, la seva capacitat de sotmetre-la a crítica des de l'anàlisi, també crítica, del propi temps,

és perfectament visible a *Els jugadors de whist*. Per això ha pogut ser llegida com un compendi de les grans tradicions novel·lístiques de la història.⁶⁹

Però també la millor poesia catalana postmoderna ha sorgit d'aquesta relació amb el passat i el present basada en el coneixement i el pensament crític. Potser no li cal, a l'autor del present article, insistir que la base de la poesia de Carles Hac Mor és l'aplicació constant del pensament crític a la literatura que el precedeix i l'envolta –inclosa la pròpia.⁷⁰ Igualment diàfan és el cas d'un poeta com Joan Navarro. Ja el seu primer llibre es plantejà com una crítica a molts aspectes de la poesia precedent. La poètica amb què s'obria afirmava:

fins ara el lector ha interpretat el poema, el que cal és participar-hi. [...] el que cal és participar en el fang de les paraules. l'escriptura ella mateixa és violenta (roland barthes).⁷¹

El poema era així plantejat no ja com a missatge a desxifrar, sinó com a espai obert a la creació lectora. Una idea concebuda des del pensament crític i reprenent afirmacions de crítics com Marx –de l'onzena tesi sobre Feuerbach del qual prové la primera frase⁷² i Barthes –del qual es reprenien les famoses teories sobre la mort de l'autor exposades en un article publicat el mateix any que «L'escriptura de l'esdeveniment», text on pot trobar-se la frase que cita aquí Navarro.⁷³

Però en tant que pensament crític, la poesia de Navarro anava molt més enllà. Ja el títol de *Grills esmolent ganivets a trenc de por* cridava l'atenció sobre la por com un dels motius constants del llibre –i ho acabà essent del conjunt de l'obra de Navarro. Hi era repès com a crítica a la construcció

de certs aspectes del racionalisme modern, basat en el coneixement, domini o expulsió del desconegut i, en conseqüència, de la por que provoca. Amb tot, el procés històric que havia generat aquestes formes de racionalisme no havia aconseguit liquidar la por, sinó tot el contrari. La segona guerra mundial, resultant en un autèntic holocaust i en la destrucció apocalíptica de la bomba atòmica, havia mostrat com les conquestes de la modernitat —raó, ciència, enginyeria, política, etc.— conduïen a una nova i major por que la que s'havia pretès exorcitzar. És aquesta la por de la qual parteix *Grills esmolen ganivets a trenc de por*, ja que la citació que l'obre —«chevelures anonymes que les femmes perdaient en se réveillant»—, ultra ser una perfecta imatge de la por, prové del film d'Alain Resnais *Hiroshima mon amour* i, doncs, fa referència als cabells que perden milers de persones com a conseqüència dels efectes físics de la bomba atòmica, però també de l'horror en què aquesta situà la història de la humanitat. De fet, en aquesta mateixa pel·lícula, quan el seu amant demana a la protagonista què significava per ella Hiroshima quan era a París, aquesta respon: «l'inici d'una por desconeguda». *Grills esmolen ganivets a trenc de por* situava la poesia catalana més enllà de les coordenades que havien servit per construir alguns aspectes clau de la modernitat, en la nova por descoberta després de l'intent racionalista d'acabar amb tota por. La poesia de Navarro assumia aquesta nova por com a essencial i indestriable de la mateixa vida: «l'ham de viure és la por, l'lop cru de fam».⁷⁴ La por és inherent a la vida i *Grills esmolen ganivets a trenc de por* és la poetització —a partir del pensament crític generador d'una escriptura que es vol radicalment nova— d'aquesta por que la modernitat havia volgut expulsar.

Després d'aquest llibre, l'obra de Navarro continuà vinculant-se a experiències que funcionaven com a crítica de la literatura i el món moderns: la follia i l'arqueologia tal com foren analitzades i formulades per Michel Foucault com a crítica de la modernitat foren represes poèticament en els textos de *Vaixell de folls* (1979) i «Arqueologia del saber» (publicat el 1981 justament en aquesta mateixa revista). Fins que, partint d'aquestes bases, l'obra de Navarro ha esdevingut una consciència crítica de la condició humana. Els seus textos poètics reconstrueixen i analitzen críticament les vies per les quals l'ésser humà s'ha construït una realitat autònoma a partir del llenguatge, les vies per les quals ha esdevingut humà. En aquest sentit són magistrals textos com el «Portal» amb què s'obre *Tria personal (1973-1987)* (1992) o «Salvatge»:⁷⁵

Comença el temps. L'home se sap salvatge.
Mata polls i aixafa llèmenes que nien als
cabells calents. Aquest discurs d'orat a
punta de dia. Diàleg amb imatges tangibles,
saboroses, materials.

L'home salvatge per no morir-se inventà
la paraula. Per no restar sol imaginà l'altre,
l'arbre, el cérvol, les aigües del cel i del riu.
Aquesta llum és la llum de la memòria,
freda i planetària; i la gramàtica no ens pot
confortar.

En els seus orígens l'home era un animal més sense llenguatge, un salvatge que matava polls i aixafava llèmenes —activitat típica d'animal pelut, de ximpanzé o simi. El seu discurs era incongruent, il·lògic, de foll —aquella follia represa en altres obres del mateix Navarro—, als inicis del dia de la humanitat: parlava ensenyant materialment les coses, dialogava sense separar-se de

la realitat. Era simplement matèria, com encara ho som, però ja som molt més que això. Som, sí, «cos que es rebolca en un llit de fem i d'esperma, d'or i de saliva». «Podríem dir que som la sang, i no ho som» perquè per poder sobreviure i dominar el món l'home salvatge inventà la paraula i, des d'aquell moment, ja no som salvatges confosos en caos amb la natura i l'altre. La invenció de la paraula comportà la divisió del món entre el jo i l'altre, entre l'arbre i el cérvol, entre la pluja i el riu. Abans tot era u. El fet de donar un nom a un objecte el separa del seu entorn i el delimita. Si pluja i riu són aigua, no són pas la mateixa cosa des que se'ls anomena amb paraules diferents. Des d'ara, ni el món ni l'home ja no són el mateix, ja que el llenguatge llença la pròpia llum sobre el món. I és una llum universal i freda per tal com no sorgeix de la mateixa realitat, sinó que queda fixada en la memòria i es transmet a través d'aquesta. Tota novetat és vista en funció d'una paraula recordada i, doncs, no és vista, sinó il·luminada per la «llum de la memòria». Per això aquest llenguatge, la gramàtica, «no ens pot confortar»: és fred, llunyà, crea la seva pròpia realitat i comença a parlar de coses que no són i a fer preguntes que no tenen resposta fora d'ell mateix.

A través d'aquesta mirada crítica a la condició humana, la llengua i la literatura, la poesia demostra que no pot ser altra cosa que pensament crític: «la poesia és, en el fons, una crítica de la vida». I de la literatura. Com també ho són la narrativa i la literatura en general. La famosa frase, recontextualitzada, torna a ser certa. I continua: «la grandesa d'un poeta rau en la seva poderosa i bella aplicació d'idees a la vida».⁷⁶ Heus ací la raó de la buidor, la lletjor i la insignificança d'aquells escriptors

que peretenen liquidar el pensament crític per ser-hi immunes o construir-lo –i construir la pròpia obra– des d'una incultura i un desconeixement palesament excessius.

CONCLUSIÓ: DE MODERNS, POSTMODERNS I ANTIIL·LUSTRATS

A més de la dissolució definitiva del procés dialèctic modern de construcció de la cultura, als anys 70 es produí una crisi i denúncia de les divisions tradicionals de la literatura en gèneres i de la separació entre teoria i pràctica.⁷⁷ Malgrat que tal com fou plantejat aquest qüestionament no es va consolidar, sí que va provocar una major consciència de la base comuna que hi ha en el fet d'escriure, tant si s'escriu un poema com un article periodístic o una novel·la. D'aleshores ençà, molts escriptors han defensat que són igualment literatura una infinitat de gèneres. Monzó s'exclamà que, «malgrat tant Any Pla i tanta polla amb vinagre, encara hi ha qui es pregunta si el periodisme és literatura».⁷⁸ Pagès declarà que l'objectiu d'*Un tramvia anomenat text* era «esborrar fronteres, barrejar gèneres i tradicions, des-especialitzar els diferents textos retornant-los a la unitat perduda».⁷⁹ Molts altres han rebutjat en aquest mateix sentit la compartimentació literària: «No crec gens en els gèneres i crec absolutament en la tradició».⁸⁰

Magrat tot és evident que, en el sistema literari català actual, als escriptors crítics, historiadors o acadèmics que no són també poetes o narradors se'ls tendeix a considerar per definició inferiors o subordinats als «creadors» –recordeu: el que fan és castrar-los la creativitat!– i fins se'ls nega la

consideració d'escriptors o de part integrant de la literatura viva. D'aquesta manera es nega visibilitat als gèneres exclusivament crítics, aquells que encara depenen més estrictament de les concepcions literàries originades en la modernitat i que només poden construir-se dins d'un procés dialèctic històric.

No és el mateix escriure una crítica literària, que un poema, que un llibre sobre Raimon Casellas, que una novel·la. En absolut. Són formes específicament diferents d'escriptura que, partint d'unes regles comunes sempre relacionades amb el pensament crític, fan una aportació diferent de coneixements igualment vàlids. I que és bo sotmetre a anàlisis crítiques. De fet, si el pensament crític és la base de tota escriptura, una escriptura que sigui exclusivament pensament crític, pensament crític pur, que no ha de ser? I és que els millors escriptors catalans postmoderns també es diuen Jordi Castellanos o Josep M. Balaguer, per posar tan sols dos exemples destacadíssims.⁸¹ La seva tasca, vista com a plena realització de les aspiracions crítiques –i, doncs, necessàriament historiogràfiques– que hem trobat tan mal realitzades en els Castillo, Margarit o Casasses, és la prova que la inversió del tòpic pot esdevenir tan certa com la seva fórmula originària algun dia potser ho va ser: tot poeta és un crític frustrat. En qualsevol cas, del que no hi ha dubte és que tot veritable escriptor porta un crític dins seu.

A més, aquests darrers casos acaben de fer del tot visible el fet que dins de la cultura específica del període postmodern es produeix una evident continuïtat de les concepcions literàries originades al període modern. Els escrits de Castellanos o Balaguer no poden entendre's sense la idea d'història originada en la modernitat –i

no només perquè en siguin una aplicació progressivament actualitzada, sinó també per la convicció en una construcció crítica del futur que necessàriament comporten.⁸² Altres obres d'escriptors dels anys 70 ençà ofereixen sense cap mena de dubte, com aquestes, «un projecte “modern” en una societat “postmoderna”». ⁸³ Igualment, hem vist com les obres de Monzó, Pagès, Hac Mor o Navarro neixen en bona part com a resultat d'un procés dialèctic amb la modernitat –i en aquest sentit són directament deutores d'aquesta que es produeixen en l'època que en ve després, la postmodernitat. No en són en absolut el resultat de la seva dissolució, per bé que sorgeixen amb plena consciència –encara que no sigui teoritzada– d'aquesta característica del seu present històric postmodern. Perquè, en efecte, el procés dialèctic de construcció de la cultura moderna s'ha dissolt com a metarelat articulador d'èpoques i actituds compartides, però no com a procés de construcció de discursos. Els discursos moderns tenen una continuïtat actualitzada no anacrònica en l'infinit cultural postmodern.⁸⁴ És en aquest sentit que es pot afirmar que, en literatura catalana, s'ha produït una «dialèctica de modernitat i postmodernitat». ⁸⁵ Aquest concepte fou una proposta feta el 1984, quan els termes «modernitat» i «postmodernitat» eren tan usats que ja permetien afirmar «la consciència de trobar-se al llindar d'una època els contorns de la qual són encara confusos, poc clars i ambigus, però l'experiència central de la qual, malgrat tot –la mort de la raó–, sembla apuntar el final definitiu d'un projecte històric: el projecte de la modernitat, el projecte de la Il·lustració europea, o fins i tot, en darrer terme, el projecte de la civilització grecooccidental». ⁸⁶ L'anàlisi d'aquesta

consciència com una dialèctica amb la de l'època anterior a aquest llindar es feia principalment per excloure «la dissolució de la dialèctica en una mera energètica» –es feia, doncs, en termes de modernitat i proposava construir la postmodernitat com una modernitat radicalitzada, com una assumptió i superació del projecte il·lustrat, no pas com la seva dissolució.⁸⁷ Tal dissolució en termes absoluts és la que han impedit, en la literatura catalana –històricament– postmoderna, el tipus de lligams que una part d'aquesta ha mantingut amb la moderna i el fet que pugui establir-s'hi, com hem fet aquí, aquesta dialèctica des del pensament crític. Però, cal insistir-hi, històricament són només rastres, camins perduts en un infinit dissolt, purament energètic, en un sistema literari dominat pel fet que la literatura ja no «té res a veure amb “significat” o amb “veritat”, sinó únicament amb “transformacions d'energia” que ja no es poden remetre a “una memòria, un subjecte, una identitat”». ⁸⁸ La consciència que en tenen és evident quan una novel·la com *Benzina* construeix els seus protagonistes en funció d'aquesta manca de «significat» i «veritat» sense «memòria», «subjecte», ni «identitat»; o bé quan un article sobre història de la literatura catalana afirma la seva voluntat historicista davant d'un present teoritzat com a «posthistòric» o es desenvolupa en relació crítica amb uns orígens moderns autoconscients.⁸⁹

És per això que, al marge de ser considerades èpoques històriques, «modernitat» i «postmodernitat» poden, efectivament, ser enteses com a actituds.⁹⁰ I probablement pot aplicar-se aquesta idea a la literatura catalana. Tanmateix, dur-la massa als límits plantejaria dos problemes potser insalvables: a) una fàcil identificació de moder-

nitat amb valors intel·lectualment positius i de postmodernitat amb valors intel·lectualment negatius;⁹¹ i b) que acabés resultant inexistente la literatura postmoderna, ja que el que definiria millor la modernitat com a actitud és, justament, allò que defineix essencialment el que avui dia, per herència moderna, entenem per literatura –el pensament crític, una articulació de «crítica i llibertat».⁹²

Amb tot, sí que resulta evident que dins d'unes mateixes circumstàncies, dins d'una mateixa cultura qualificable històricament de «postmoderna», hi ha escriptors que, pel fet de sucumbir inconscientment al reclam immediat del seu entorn elaboren discursos irreflexius que mostren molt obertament els condicionants del seu temps. Escriptors que desenvolupen una obra al marge d'uns nivells bàsics de coneixements culturals i pensament crític –potser no pot dir-se que al marge del pensament crític en si– poden afirmar sense dilema intern que l'obra de Joan Brossa és «de signe conservador»⁹³ o que «Foix va haver-se de fer pastisser perquè no se'n sortia». I és que quan un escriptor postmodern es preocupa simptomàticament més de «vendre l'article»⁹⁴ que de pensar críticament el seu temps per construir el futur, no és estrany que escrigui coses que tenen més a veure amb la fabulació visceral que amb el pensament, com que «el doctor Molas i els seus esbirros» han creat una pèrfida conxorxa còsmica contra la pervivència de l'obra d'Agustí Bartra –que, malgrat haver començat a publicar a mitjan anys 30 del segle XX, resulta ser «el pare de la narrativa catalana moderna»!⁹⁵ En casos com aquest que, a més, quan volen desenvolupar una escriptura crítica, deriven sempre en la inquisició que eludeix l'argument i la prova empírica, tot i tractar-se

de manifestacions prototípicament post-modernes, també pot parlar-se, en efecte, d'una actitud antimoderna o, potser millor, antiil·lustrada:⁹⁶ contra el *Sapere aude!*, el «la poesia no admet anàlisis crítiques» o fins i tot l'encoratjament a no llegir en lloc del consell de llegir críticament;⁹⁷ contra l'accés cada cop major de la població al món de la literatura, l'intent de limitar el nombre d'escriptors (que en una època amb problemes de consens només pot assolir-se mitjançant l'establiment de jerarquies de poder);⁹⁸ contra el coneixement racional historicista, la seva desacreditació per reducció caricaturesca a l'absurd⁹⁹ o per ignorància, irracionalisme i desconexió dels processos evolutius de la història.¹⁰⁰ Són mostres d'un pensament que troba en l'autonomia de l'individu, la culturització de la ciutadania, l'obertura del món literari o el coneixement racionalista historicista, l'encarnació d'un mal que cal exorcitzar del sistema literari català. Perquè d'aquesta manera puguin dominar-lo l'irracionalisme, la incultura i el relativisme que permet als mantenidors d'aquest pensament situar-se als pinacles de la popularitat i en posicions de poder, alhora que contribueixen així a l'avenç del neoconservadorisme polític –ni que sigui inconscientment, ja que, com és sabut, i això encara diu més de la manca de consciència i cultura d'aquests escriptors antiil·lustrats, Casasses, Castillo, Margarit, Alzamora o Abrams, políticament tendeixen a associar-se amb el progressisme d'esquerres i fins alguns d'ells s'han autoerigit, salta a la vista que enganyosament, en defensors de la modernitat i els valors il·lustrats.

A aquests escriptors, com hem vist, se'ls contraposen projectes literaris complexos, conscients i reflexius que es basteixen contra tot allò que té de dolent el propi temps.

I és només a partir d'aquests que podrà subsistir la literatura catalana –o qualsevol altra– com a sistema de pensament crític complex. El major problema que ha d'afrontar la literatura catalana –almenys fins avui, ja que l'actual crisi econòmica podria canviar radicalment el panorama– no són els condicionants materials, ni cap amenaça exterior, ni la manca de talent, àmbits o diversitat. El major problema que ha d'afrontar actualment la literatura catalana és probable que l'hagi creat ella mateixa –intrínsecament lligat a la complicada qüestió de la manca d'un públic, al fenomen típicament postmodern que tothom vulgui ser escriptor i gairebé ningú, lector.¹⁰¹ I persistirà amenaçadorament definitiu mentre tota mena de plataformes, institucions i escriptors continuïn fent acríticament el joc als irracionalistes, antiil·lustrats i obscurantistes. □

1. Vegeu les excel·lents crítiques que n'han fet J. M. Margenés [J. Murgades], «El crèdit de la deslitteratura», *Els Marges*, 64 (setembre de 1999), pp. 95-99; i J.-A. Fernández, *El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització*, Barcelona, Empúries, 2008, pp. 186-194.
2. X. Bru de Sala, *El descrèdit de la literatura*, Barcelona, Quaderns Crema, 1999, pp. 57-58. En realitat, Cortázar exposà aquesta teoria –molt més que una simple «intuïció»– en diversos treballs, entre els quals *Teoría del túnel* (1947), «Notas sobre la novela contemporánea» (1948, un extracte del llibre anterior) o «Situación de la novela» (1950).
3. Ramon Esquerra obrí *Lectures europees* (Barcelona, La Revista, 1936) amb una breu història de la novel·la significativament titulada «Evolució de la novel·la. De l'Epopeia al lirisme» que acabava afirmant: «ara, entre poesia lírica i novel·la hi ha ben poca diferència» (p. 10). Alguns dels autors que permeten afirmar això a Esquerra, Cortázar, Bru de Sala i molts altres crítics del segle XX són Proust i Joyce, en els articles de Manent sobre els

- quals (publicats a la premsa catalana de principi dels anys 30 i recollits el 1934 a *Notes sobre literatura estrangera*) es remarca que els seus recursos narratius tenen més a veure amb la poesia que amb la narrativa tradicional.
4. R. Descartes, *Discurso del método y Meditaciones metafísicas*, ed. O. Fernández Prat, trad. M. García Morente, Madrid, Tecnos, 2002, p. 68.
 5. *Ibidem*, p. 78.
 6. I. Kant, *Crítica de la razón pura*, ed. i trad. P. Ribas, Madrid, Taurus, 2005, p. 9.
 7. J. Habermas, *El discurso filosófico de la Modernidad (Doce lecciones)*, trad. M. Jiménez Redondo, Madrid, Taurus, 1989.
 8. Idea perfectament exposada a F. Schiller, *Kallias. Cartas sobre la educación estética del hombre*, ed. i trad. J. Feijóo i J. Seca, Barcelona, Anthropos, 1990.
 9. Aquesta seria una aplicació a la història de la cultura del sentit que els termes «superació» i «dissolució» tenen en el debat filosòfic sobre la modernitat i la postmodernitat. Vegeu exposat aquest sentit a N. Campillo, *El descrèdit de la modernitat*, trad. O. Sanmartín, València, Universitat de València, 2001, pp. 151-156.
 10. J.-F. Lyotard, *La condició postmoderna. Informe sobre el saber*, trad. J. Pipó Comorera i F. Pons Fornell, Barcelona, Centre d'Estudis de Temes Contemporanis i Angle Editorial, 2004, pp. 19-21.
 11. Vegeu Campillo, *El descrèdit de la modernitat*, pp. 38-51.
 12. Tal com vaig intentar exposar a J. Marrugat, «Noucentisme i modernitat. Una aproximació», dins R. Panyella (ed.), *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, Lleida, PUNCTUM i GELCC, 2010, pp. 73-100.
 13. Vegeu-lo explicat a J.-L. Marfany, «El realisme històric», dins M. Riquer, A. Comas i J. Molas (dirs.), *Història de la literatura catalana*, vol. 11, Barcelona, Ariel, 1988, pp. 221-283; i J. Aulet, «El Realisme Històric i la seva evolució: un cop d'ull a la situació de la poesia catalana dels anys seixanta», dins *Actes del desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 1, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pp. 215-223.
 14. Vegeu resseguit el debat crític que generà a J. Aulet, «Notes (i més notes) per a un estudi sobre la recepció de *Poesia catalana del segle XX* (1963) de Josep M. Castellet i Joaquim Molas», dins *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*, vol. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 59-83.
 15. J. Molas, «L'adéu a la dècada dels seixanta», *Serra d'Or*, 121 (15-10-1969), p. 45; i J. Molas, «La Pasqua de la reacció», *Serra d'Or*, 124 (15-1-1970), p. 49.
 16. Pel que fa a aquest canvi de paradigma cultural que es començà a divisar molt clarament el 1969 en relació al concepte de postmodernitat, vegeu V. Martínez-Gil, «1969: la generació de la televisió?», dins A. M. Compagna, A. de Benedetto i N. Puigdevall (eds.), *Momenti di cultura catalana in un millennio*, vol. 1, Nàpols, Liguori, 2003, pp. 247-261.
 17. Escrit en l'enquesta «La generació de la T. V.», *Serra d'Or*, 121 (15-10-1969), pp. 20-25.
 18. J. Molas, *Una cultura en crisi. Notes d'aproximació*, Barcelona, Edicions 62, 1971, pp. 7-8.
 19. Mots de Molas transcrits a P. Gabancho, *Cultura rima amb confitura. Bases per a un debat sobre la literatura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 26.
 20. Així, per exemple, si l'any 1967 Molas encara prologà un llibre plenament representatiu del realisme històric com és *Dades de la història civil d'un valencià*, de Lluís Alpera, poc després ja s'encarregà de prologar i lloar obres tan contraposades entre si i amb el realisme històric com *Hora foscant* (1972) de Pere Gimferrer, *Sextines 76* (1977) de Brossa, *Guillaquí* (1978) de Miquel Bach, o *Poemes 1950-1975* (1979) de Segimon Serrallonga. Però tot això no va impedir pas que el 1980 prologés el nou llibre d'un altre poeta que havia militat en les files del realisme històric, *La finestra de la planta vuitena*, de Joaquim Horta. Molas ja no escrivia des d'una poètica, sinó des de la manca d'una poètica; i això li permetia encoratjar l'experimentació més diversa –la diferència per la diferència–, prologar els llibres més contraposats i, en definitiva, no mullar-se gaire. Per això ja pogué fins i tot prologar un recull de poemes de Serrallonga en bona part escrits paral·lelament al desenvolupament del realisme històric però que contravenen en tot les directrius d'aquell moviment. El mateix Molas ho explica. Però, atesa la desfeta del realisme històric i del procés dialèctic de la modernitat, i atesa la manca de coherència estètica del moment actual, no trobava impediment a prologar-los –i atorgar-los un valor altíssim. Tampoc no en trobà, un any després, a prologar el nou llibre de Joaquim Horta, amb moments tant en la línia del realisme històric com l'expressió del desig de sortir «al carrer per a confondre'm entre la immensa majoria»

- (p. 30) o una reivindicació de l'estètica més compromesa de Blas de Otero.
21. Per a una interpretació de la tasca d'investigador i acadèmic que l'ocupà principalment des d'aleshores, vegeu J. M. Balaguer, «Joaquim Molas i els estudis sobre l'avantguarda catalana», dins DDAA, *A Joaquim Molas*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pp. 19-27; i J. Castellanos, «Modernitat, Modernisme i la invenció de la història de la literatura catalana», dins R. Panyella (ed.), *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, Lleida, PUNCTUM i GELCC, 2010, pp. 223-245.
 22. À. Broch, «Primer Castellet (fragment d'un estudi sobre l'obra crítica de Josep M. Castellet)», *Serra d'Or*, 218 (novembre de 1977), pp. 35-37; À. Broch, «Anàlisi i evolució de l'obra crítica de Josep M. Castellet. Segona etapa: "El realisme històric" (1958-1968)», *Taula de Canvi*, 11 (maig-juny-juliol-agost de 1978), pp. 93-116; À. Broch, «Anàlisi i evolució de l'obra crítica de Josep M. Castellet», dins E. Bou i R. Pla (coords.), *Creació i crítica en la literatura catalana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993, pp. 147-167. Aquesta interpretació de l'obra de Castellet fou resumida pel mateix Broch en l'entrada «Castellet i Díaz de Cossío, Josep Maria» del *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2008, pp. 238-239.
 23. Una via molt estesa de construcció de la història de la literatura catalana de la postmodernitat que vaig intentar criticar a J. Marrugat, «La literatura catalana entre la cruïlla i la postmodernitat. Notes al marge de *La literatura catalana en la cruïlla (1975-2008)*», *Revista de Catalunya*, 252 (juliol-agost de 2009), pp. 119-133; i J. Marrugat, «Penes d'estudi perdudes. Notes al marge del nou *Diccionari de la literatura catalana*», *Els Marges*, 89 (tardor de 2009), pp. 98-126.
 24. À. Broch, *Sobre poesia catalana*, Barcelona, Proa, 2007, pp. 53-55 i 149-159.
 25. E. Casasses, «Arrencada», dins *Pedra foguera. Antologia de poesia jove dels Països Catalans*, Palma, Documenta Balear, 2008, pp. 7-10.
 26. En són exemples: E. Casasses, «O bo i despert em garfien els somnis», dins R. Pascuet i E. Pujol, *Carles Fages de Climent (1902-1968). Poètica i mítica de l'Empordà*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2002, pp. 103-110; E. Casasses, «Epíleg. Nota a la poesia de Francesc Pujols», dins *Llibre que conté les poesies d'en Francesc Pujols, amb un pròleg d'en Joan Maragall*, Barcelona, Quaderns Crema, 2004, pp. 163-175; o E. Casasses, «Introducció. Doncs passa-hi a través i se't farà clar», dins J. Vinyoli, *Poesia completa*, Barcelona, Edicions 62, 2008, pp. IX-XXII.
 27. «Un poema no s'explica; és a dir, les seves paraules no són canviables per unes altres, el seu cant no pot ésser dut més ençà de les nocions i de les imatges que comporta, perquè justament la seva comesa és dur el lector més enllà d'elles, pel camí d'una veu insubstituïble» (C. Riba, *Obres completes III. Crítica*, 2, ed. E. Sullà i J. Medina, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 149); «un poema "tot és forma". Coleridge va escriure un extracte en prosa del seu "Vell Mariner", però, en fer-ho, creà un nou producte artístic, ben diferent del poema. "Per bé que fos idèntic quant a l'argument originari, el sentit del poema és distint. Aquest no viu pas solament en l'argument, sinó en cada frase, en cada mot i en cada rima". La matèria separada de la forma és un fenomen inconnegut en poesia, així com en les altres arts» (M. Manent, *Notes sobre literatura estrangera*, Manresa, Faig Arts, 1992, p. 132); «distingir en el vers el fons de la forma; un tema i un desenvolupament; el so i el sentit; considerar la rítmica, la mètrica i la prosòdia naturalment i fàcilment separables de l'expressió verbal mateixa, dels mots mateixos i de la sintaxi; vet aquí tants símptomes de no-comprensió o d'insensibilitat en matèria poètica. Traduir o fer traduir a prosa un poema; fer d'un poema un material d'ensenyament o d'exàmens, no són pas petits actes d'heretgia. És una veritable perversió» (P. Valéry, *Œuvres*, vol. 1, ed. J. Hytier, París, Gallimard, 1957, p. 1293).
 28. Riba definia la seva prosa, sense dubtar-ho, com a crítica analítica de l'obra: «dir *què és* una obra, més que no pas *què val*, és la finalitat de la crítica, i potser l'única cosa no del tot relativa que es pugui aspirar a fer en crítica» (C. Riba, *Obres completes II. Crítica*, 1, ed. E. Sullà, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 199). I el mateix Manent s'entusiasmava amb la «intuïció crítica afinadíssima», la «laboriosa anàlisi o les conclusions d'una complexa valoració crítica» de molts analistes crítics de poesia (M. Manent, *Notes sobre literatura estrangera*, p. 61).
 29. J. Margarit, *Noves cartes a un jove poeta*, Barcelona, Proa, 2009, pp. 29-30.
 30. «Balada nova de l'haver fet marso», dins E. Casasses, *Bes nagana*, Barcelona, Edicions de 1984, pp. 162-163.
 31. D. Castillo, «Pròleg», dins *23 narradors catalans. A tall d'antologia*, [s. l.]: l'esguard, 2005, pp. 7-9.

32. De fet això ha succeït amb Castillo: el pensament crític desemmascarà la seva manca de pensament crític amb pretensions i és probable que, per això, encara li duri el ressentiment contra la crítica i la universitat. Vegeu V. Martínez-Gil i J. Paré, «David Castillo, *Game Over*», *Els Marges*, 62 (desembre de 1998), pp. 120-121.
33. R. Casagran, *Austràlia*, Barcelona, Columna, 2008, p. 102.
34. E. Cantero, *Dormir amb Winona Ryder*, Barcelona, Proa, 2007, pp. 41 i 246-247.
35. L. Ramis, *Egosurfing*, Barcelona, Destino, 2010, p. 101.
36. Tal com vaig analitzar i denunciar, juntament amb altres casos semblants, a J. Marrugat, «Una tradició redescoberta, una cultura maltractada», *Els Marges*, 82 (primavera de 2007), pp. 101-116.
37. Vegeu un desmentiment molt obvi i amb base empírica d'una altra de les infinites repeticions d'aquest discurs tan fatigant a J. Marrugat, «Tendències de la literatura catalana actual», *Llengua & Literatura*, 20 (2009), pp. 469-497.
38. D. Castillo, «Sergi Pàmies: "No hauria de ser incompatible l'emoció de la poesia amb la informació de la prosa"», *Avui. Cultura*, 28-9-2000, pp. 1-III.
39. Vegeu J. Aulet, «Joan Margarit. *Casa de Misericòrdia*», *Els Marges*, 82 (primavera de 2007), pp. 117-119. A més, es tracta d'una ressenya que posa de manifest i denuncia el tipus d'atacs dirigits a la crítica per Maragarit.
40. J. Margarit, «Epíleg» a *Càlcul d'estructures*, Barcelona, Proa, 2005, pp. 103-106. Repetit amb alguna variant a Margarit, *Noves cartes a un jove poeta*, pp. 52-53.
41. Margarit intenta aclarir-ho, sense sortir-se'n i caient en una retòrica de l'ordre i la higiene que serà analitzada tot seguit, a J. Margarit, «Epíleg» a *Casa de Misericòrdia*, Barcelona, Proa, 2007, pp. 81-91.
42. Margarit, «Epíleg» a *Casa de Misericòrdia*, p. 85. Repetit a Margarit, *Noves cartes a un jove poeta*, pp. 71-72.
43. Margarit ho sabia sí, abans de posar-se a escriure barbaritats com aquestes, hagués intentat conèixer els temes sobre els quals pretenia parlar a partir de bibliografia documentada com ara: H. Béhar i M. Carassou, *Dada. Histoire d'une subversion*, París, Fayard, 1990; K. E. Silver, *Vers le retour à l'ordre. L'avant-garde parisienne et la première guerre mondiale, 1914-1925*, trad. D. Collins, París, Flammarion, 1991; J. M. Balaguer, «La literatura catalana i l'avantguarda», dins P. Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VIII (*Primeres avantguardes 1918-1930*), Barcelona, Edicions 62, 1997, pp. 125-150; P. Bürger, *Teoría de la vanguardia*, trad. J. García, Barcelona, Península, 1997; M. Décaudin, *Apollinaire*, París, Librairie Générale Française, 2002; J. J. Spector, *Arte y escritura surrealistas (1919-1939). El oro del tiempo*, trad. P. Navarro Serrano, Madrid, Síntesis, 2003; G. Durozoi, *Histoire du mouvement surréaliste*, París, Hazan, 2004; L. Dickerman, *Dada. Zurich, Berlin, Hannover, Cologne, New York, Paris*, Washington, National Gallery of Art, 2006. És veritablement trist que davant d'obres tan comprensives, rigoroses, intel·lectualment fecundes i admirables com aquestes –i tantes d'altres– encara hi hagi qui es permeti escriure com ho fa Margarit.
44. «Només després que l'expectativa cristiana en la fi perdés el seu caràcter de present continu, es va poder descobrir un temps que es va convertir en il·limitat i es va obrir a allò nou. Si fins ara la qüestió era si la fi del món es presentaria abans del previst o esperat, els càlculs van anar desplaçant de mica en mica l'últim dia cada cop més lluny, fins que se'n va deixar de parlar. Aquest gir cap al futur es va consumir sobretot després de les guerres civils religioses que semblaven comportar la fi del món amb la caiguda de l'Església i que van esgotar les expectatives cristianes», R. Koselleck, *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, trad. N. Smilg, Barcelona, Paidós, 1993, p. 301.
45. Margarit, «Epíleg» a *Casa de Misericòrdia*, pp. 84-85.
46. J. Margarit, «Pròleg» a *Els primers freds. Poesia 1975-1996*, Barcelona, Proa, 2004, pp. 11-15.
47. *Ibidem*, p. 14.
48. Tampoc en la secció «Entendre un bon poema» (Margarit, *Noves cartes a un jove poeta*, pp. 49-56), que no és més que la repetició literal –amb algun canvi insignificant– dels textos teòrics citats aquí.
49. Margarit, *Noves cartes a un jove poeta*, p. 80.
50. Tal és la famosa tesi de D. Bell (a *Las contradicciones culturales del capitalismo*, trad. N. A. Míguez, Madrid, Alianza, 1977, pp. 45-89, defensa que l'art modern, tipificat per ell en algunes actituds que exemplifiquen les avantguardes –menyspreades sense ser compreses, com en Margarit–, ha acabat imposant la seva posició d'enfrontament amb la burgesia i de recerca constant de la novetat com a trencament amb la continuïtat tradicional en una societat que continua essent la que definí la burgesia moderna, provocant així una oposició entre l'àmbit cultural i el socioeconòmic generadora

- d'una «crisi dels valors de la classe mitjana» i una pèrdua de les «amarres culturals» de la societat) contestada per J. Habermas al no menys famós «La modernidad: un proyecto incompleto», dins H. Foster (ed.), *La posmodernidad*, Madrid, Kairós, 1985, pp. 19-36.
51. J. Gràcia, «Instruccions per a llegir Joan Margarit o el significat de la poètica clàssica», *Revista de Catalunya*, 269 (febrer de 2011), pp. 128-137. A més, l'autor de l'article no sembla haver llegit gaire atentament el poeta estudiat, ja que, en contra de totes les seves declaracions, parteix de la idea que calen «instruccions per a llegir Joan Margarit» i afirma que «no ha estat mai un enemic ni un adversari de les avantguardes».
 52. L. Borràs, *Per què llegir els clàssics, avui*, Badalona, Ara Llibres, 2011.
 53. «Ningú dels qui recorren els seus versos se'n torna amb les mans buides; tothom, s'espera el que s'espera, sap que hi trobarà alguna cosa per endur-se», P. B. [allart], «Joan Margarit», dins J. Julià i P. Ballart (eds.), *Arts de poeta. Poesia i relacions interartístiques*, Palma, Lleonard Muntaner, 2007, pp. 109-111.
 54. S. Abrams, «Ara farà disset anys», *Avui*, 22-1-2004, p. 19.
 55. P. Ballart, «Per una lírica no fungible: el lloc dels poemes de Jordi Julià», dins J. Julià, *Principi de plaer*, València, Tres i Quatre, 2007, pp. 7-16.
 56. Observeu que en cap d'aquestes defenses de la poesia de Margarit s'argumenta ni s'analitza. S'hi divaga sense pensament crític, a tot estirar, allargant quatre tòpics retòrics del tipus: aquesta poesia «és eina de coneixement moral», o aquest és «un poema brutal on del que es parla és del pas inexorable del temps», o «quan llegim Margarit en sortim canviats» (idea que apareix insistentment en tota la literatura sobre Margarit i que no és res més que la repetició acrítica del que ell mateix ha escrit infinites vegades, com ara en l'«Epíleg» a *Casa de Misericòrdia* o en *Noves cartes a un jove poeta*, p. 54). En aquest sentit, Gràcia («Instruccions per a llegir Joan Margarit o el significat de la poètica clàssica», p. 135) afirma que la poesia de Margarit només és «superficial» «per al lector que llegeix el poema que té al cap i no el poema que hi ha a la pàgina [...]». A Margarit és molt fàcil llegir-lo malament perquè tot conspira a favor de llegir-lo banalment; tanmateix, malgrat el títol de l'article, no conté cap lectura crítica de cap poema que mostri la vàlua que tenen, l'aportació que fan o la manera de «llegir-lo bé» per oposició als que el llegeixen «malament». El cas extrem d'això, però, l'ofereix Sam Abrams quan defensa Margarit amb aquesta argumentació tan racional i convincent: «La trajectòria literària de Margarit el fa sobradament mereixedor de la pluja de distincions que li cauen al damunt en l'actualitat. I no cal parlar-ne més» (D. S. Abrams, *Vendre l'article*, Palma, Moll, 2010, p. 281). Amén.
 57. Per oposició a tots aquests discursos, vegeu una crítica a Margarit en termes propers als que es desenvolupen aquí a A. Pons, «El poema és l'única bomba», a <www.negrانيت.cat/SetmanadePoesia-Nau-def.pdf>; o J. Marrugat, *La revolució com a origen de l'escriptura de Carles Hac Mor i l'escriptura de Carles Hac Mor com a origen de la revolució*, Tarragona, Arola, 2009, pp. 13-14, 103-105 i 123-124.
 58. M. Ollé, «Quim Monzó: "Hi ha tanta diferència entre l'Starbucks i el Guggenheim?"», *L'Avenc*, 325 (juny de 2007), pp. 18-25.
 59. Altrament, no podria haver pas traduït textos teòrics tan importants per la narrativa postmoderna occidental com els de J. Barth, «La literatura de l'exhauriment» i «La literatura del reompliment», *Els Marges*, 27-29 (gener-setembre de 1983), pp. 269-289.
 60. Vegeu-ne l'esplèndida lectura que en fa V. Martínez-Gil, «Benzina de Quim Monzó o el temps tràgic de la postmodernitat», dins Panyella (ed.), *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, pp. 261-283.
 61. Q. Monzó, *Benzina*, Barcelona, Quaderns Crema, 1983, pp. 65-66.
 62. *Ibidem*, p. 71.
 63. Vegeu analitzat aquest aspecte de la novel·la en l'article de Martínez-Gil acabat de citar.
 64. Q. Monzó, *La magnitud de la tragèdia*, Barcelona, Cercle de Lectors, 1989, p. 112.
 65. Vegeu aquests conceptes aclarits a G. Debord, *La Société du Spectacle*, París, Gallimard, 1992; G. Debord, *Commentaires sur la société du spectacle 1988 suivi de Préface à la quatrième édition italienne de La Société du Spectacle 1979*, París, Gallimard, 1992.
 66. Llibre que, a més, defensa un acostament a les poètiques —ara sí, històricament— clàssiques i un distanciament de les avantguardes que, al pol oposat de Margarit, s'intenen comprendre, analitzar i explicar històricament, des del respecte i sense exabruptes o tics retòricament dictatorials (V. Pagès, *Un tramvia anomenat text. El plaer en l'aprenentatge de l'escriptura*, Barcelona, Empúries, 2002, pp. 119-127).

67. Vegeu-ne un exemple a Q. Monzó, «Des de la meua més tendra joventut...», dins F. Pujols, *El Nuevo Pascual o la Prostitución*, Vilafranca del Penedès, Andana, 2005, pp. 9-10.
68. V. Pagès, «Una simfonia», dins J. Cabré, *Les veus del Pamano*, Barcelona, Proa, 2005, pp. 19-22.
69. Vegeu M. Espigado, «¿Uno de los libros más importantes de los últimos diez años?», *Quimera*, 328 (març de 2011), pp. 64-65.
70. Vegeu Marrugat, *La revolució com a origen de l'escriptura de Carles Hac Mor i l'escriptura de Carles Hac Mor com a origen de la revolució*; J. Marrugat, «L'escriptura de Carles Hac Mor: subversió de termes», dins DDAA, *Epítom Carles Hac Mor. El poeta és un ésser humà en procés d'esdevenir ca*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2010, pp. [25-63]; i J. Marrugat, «Pròleg. Carles Hac Mor després de Carles Hac Mor», dins C. Hac Mor, *Filacteri d'infallengua*, Tarragona, Arola, 2011, pp. 7-12.
71. J. Navarro, «L'avant-propos o el manifest de les taronges», dins *Grills esmolen ganivets a trenc de por*, València, L'Estel, 1974, p. 9.
72. «Els filòsofs només han interpretat el món, de diverses maneres; el que cal és canviar-lo» (K. Marx, *Selected Writings*, ed. D. McLellan, Oxford, Oxford University Press, 2000, p. 173).
73. Vegeu R. Barthes, «La mort de l'auteur» i «L'écriture de l'événement», dins *Œuvres complètes. Tome III, 1968-1971*, ed. É. Marty, París, Seuil, 2002, pp. 40-51.
74. Navarro, *Grills esmolen ganivets a trenc de por*, p. 37.
75. Seqüència de quatre proses publicada a *Reduccions*, 41 (març de 1989), pp. 15-22, posteriorment inclosa a *Tria personal*.
76. M. Arnold, «Wordsworth», dins *The Complete Prose Works of Matthew Arnold. IX. English Literature and Irish Politics*, ed. R. H. Super, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1973, pp. 36-55.
77. Vegeu perfectament exposada i resseguida aquesta qüestió a M. Pons, «Formes i condicions de la narrativa experimental (1970-1985)», dins M. Pons (ed.), *Textualisme i subversió: formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985)*, Palma i Barcelona, Universitat de les Illes Balears i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 7-79.
78. Q. Monzó, *Tot és mentida*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000, p. 63.
79. V. Pagès, *Un tramvia anomenat text. El plaer de l'aprenentatge de l'escriptura*, Barcelona, Empúries, 2002, p. 7.
80. T. Sala, [Poètica], dins C. Santos (ed.), *Un deu. Antologia del nou conte català*, Madrid, Pàginas de Espuma, 2006, p. 125.
81. Vegeu, si no: J. Castellanos, *Raimon Casellas i el Modernisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983; o J. M. Balaguer, «Introducció», dins B. Rosselló-Pòrcel, *Imitació del foc*, Barcelona, Edicions 62, 1991, pp. 5-60; i J. M. Balaguer, «Francesc Trabal i la paròdia de la novel·la», dins M. Casacuberta i M. Gustà (eds.), *De Rusiñol a Monzó: humor i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pp. 67-87. Són, com altres obres dels mateixos i altres autors, obres literàries de primera magnitud que es construeixen com una crítica de la vida, alhora que de la cultura, la història i la literatura. Articulen de manera molt complexa diversos nivells de coneixement.
82. Per al sorgiment de la idea moderna d'història i la seva aplicació a les ciències, la filologia i la historiografia, vegeu Koselleck, *Futuro pasado*; i E. Hobsbawm, *La era de la revolució, 1789-1848*, trad. F. Ximénez de Sandoval, Barcelona, Crítica, 2001, pp. 281-299.
83. J. M. Balaguer, «Una poètica de l'instant contra les urgències de la immediatesa, un projecte "modern" en una societat "postmoderna"», dins L. Solà, *Entre bellesa i dolor*, Barcelona, Edicions 62, 2010, pp. 9-29.
84. «És evident que una societat "postmoderna" conté molts projectes "moderns", per sort. Sense aquesta mena de projectes no tindria cap finestra que mirés el futur», Balaguer, «Una poètica de l'instant contra les urgències de la immediatesa, un projecte "modern" en una societat "postmoderna"», p. 11.
85. Vegeu A. Wellmer, *Sobre la dialèctica de modernidad y postmodernidad. La crítica de la razón después de Adorno*, trad. J. L. Arántegui, Madrid, Machado Libros, 2004.
86. *Ibidem*, p. 49.
87. *Ibidem*, pp. 50, 99-107 i 116-122.
88. *Ibidem*, p. 54.
89. Vegeu J. Castellanos, «L'herència modernista en la narrativa de Salvador Espriu: un camí cap a l'expressionisme», *Indesinenter. Anuari Espriu*, 4 (2009), pp. 19-42; J. Castellanos, «Modernitat, Modernisme i la invenció de la història de la literatura catalana»; i J. M. Balaguer, «Josep Palau i Fabre: dels pintors de la vida moderna als poetes moderns de la vida», dins Panyella (ed.), *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, pp. 201-222.

90. Així ho fa, seguint Foucault i a partir d'una magistralment aclaridora anàlisi de discursos filosòfics com els de Lyotard, Habermas, Wellmer o Jameson, entre molts d'altres, Campillo, *El descrèdit de la modernitat*.
91. Com pot trobar-se de manera molt simplista a J. M. Sala-Valldaura, *Entre el simi i Plató. Pel curs poètic contemporani*, Palma, Moll, 2007.
92. Campillo, *El descrèdit de la modernitat*, pp. 148-151. En relació a la literatura, V. Martínez-Gil («Els escriptors com a intel·lectuals postmoderns», dins R. Panyella i J. Marrugat (eds.), *L'escriptor i la seva imatge. Contribució a la història dels intel·lectuals en la literatura catalana contemporània*, Barcelona, Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània i L'Avenç, 2006, pp. 299-322) parla d'«actitud postmoderna» (p. 301) però es tractaria d'una denominació genèrica d'actituds molt diverses aparegudes com a resposta als condicionants històrics postmoderns. Així, l'article conclou que la literatura postmoderna seria la que correspon a un nou període històric, «els anys postmoderns» (p. 322), amb uns nous condicionants per als escriptors i la literatura: «En realitat, no hi ha una estètica postmoderna, sinó un nucli de conflictes postmoderns. Els escriptors, durant els últims anys del segle XX, es van haver d'enfrontar a la pèrdua del sentit transcendent de la seva figura i de la literatura» (p. 321). «L'actitud postmoderna és la resposta» (p. 301) a aquesta nova situació.
93. S. Abrams, «L'editor no sempre truca dues vegades», *Avui*, 18-11-2004, p. 19.
94. Abrams, *Vendre l'article*.
95. *Ibidem*, pp. 68-74.
96. Una mena d'entroncament parcial, inconscient i ingenu, però no per això menys perillós, amb alguns corrents i arguments de l'antiil·lustració. Vegeu Z. Sternhell, *Les anti-Lumières du XVIIIe siècle à la guerre froide*, París, Fayard, 2006.
97. «No vull llegir l'Empar Moliner», Abrams, *Vendre l'article*, pp. 260-264. Escudant-se en una suposada «reducció de gustos» que no es demostra empíricament que s'hagi produït en literatura catalana, l'autor recomana no pas llegir críticament una escriptora, sinó no llegir-la. Hi ha res de més contrari a la crítica, el pensament i la cultura? La resposta de Moliner a aquest article demostrà una major capacitat crítica de la narradora considerada «conyeta» pel suposat crític, que no pas la que té aquest mateix E. Moliner, «Tócatela otra vez, Sam...», *El País. Catalunya*, 26-3-2007, p. 36. Per la seva banda, Margarit ofereix constants exemples d'encoratjament a la no lectura (no pas a la lectura crítica), com prova, per exemple «Llegir poesia», dins J. Margarit, *Misteriosament feliç*, Barcelona, Proa, 2008, p. 74.
98. Ja vaig denunciar algunes mostres d'aquesta operació, a partir d'exemples molt clars en aquest sentit extrets de l'obra de Comadira i Gimferrer (que va arribar a proclamar «la necessitat dels mandarins») a Marrugat, *La revolució com a origen de l'escriptura de Carles Hac Mor i l'escriptura de Carles Hac Mor com a origen de la revolució*, pp. 88-89
99. «Homer seria simplement l'encarnació de la cultura grega antiga en el moment de passar del mites al logos, de la cultura religiosa a la cultura androcèntrica, empírica i racional. El Dant seria només l'encarnació del moment del trànsit del món medieval, feudal i teocèntric, al món del Renaixement, renovadorament androcèntric, empíric i racional. Shakespeare seria exclusivament el toc d'alarma davant l'eventual crisi de l'època de gran prosperitat coneguda amb el nom d'elísabetiana. [...]», S. Abrams, «Prou historicisme», *Avui. Cultura*, 20-5-2010, p. 8. Òbviament, la història de la literatura no ha consistit mai en aquesta reducció de la matèria d'estudi, no s'ha limitat mai a considerar els escriptors com «encarnacions d'esdeveniments històrics puntuals de la seva època». Aquesta desacreditació visceral —l'autor parla de «tuf d'historicisme ranci»— amb tics retòrics totalitaristes —«si les coses són així, i ho són [...]». Punt final— tant de l'historicisme com de la mateixa història no pot tenir altre final que la barbàrie.
100. Tal com ha denunciat recentment que succeeix en el llibre de Jordi Llovet *Adéu a la Universitat. L'eclipsi de les humanitats*, J. Murgades, «Benvingut adéu d'un déu (o era Déu i no ho sabíem?)», *Els Marges*, 94 (primavera de 2011), pp. 108-114.
101. Un fenomen problemàtic no pas, com apunten molts antiil·lustrats, per l'excés del nombre d'escriptors en si, sinó per la poca cultura que demostren, perquè ells mateixos no volen ser lectors competents —el present article i altres del mateix autor en donen exemples suficients i no pas extrets dels escriptors menys populars, dels suposats «aficionats». Això i la manca de lectors són fets que tan sols poden resoldre's mitjançant la potenciació de la il·lustració, l'educació, el pensament crític.

English
edition

vol. I Journal of Catalan
issues 1&2 Intellectual History
2011 Revista d'Història
de la Filosofia Catalana

Una
publicació
que neix amb
l'objectiu de difondre
a nivell internacional
els estudis de filosofia
i d'història
intel·lectual
catalana

J
ochehc

Editada per diverses universitats dels Països Catalans (Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona i Universitat de València), amb el suport de l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut de Dret i Tecnologia de la UAB, i l'Institut Ramon Llull.

Articles, recensions, crítiques de novetats editorials, documents memorialístics i biobibliografies exhaustives sobre pensadors catalans, valencians, mallorquins i de la Catalunya nord (especialment dels segles XVIII al XXI).

Idiomes:

Anglès (versió paper i electrònica).

Català (versió electrònica).

Comandes i Suscripcions

(Edició paper - versió en anglès)

Huygens Editorial

C/La Costa, 44-46, àt. 1a

08023 Barcelona.

<http://www.huygens.es>

Preus:

Compra d'un Volum anual

(2 números): 35€

Suscriptors: 29,75€

Suscripcions a la revista en paper:

info@huygens.es

XENOFÒBIA, POPULISME I EXTREMA DRETA A EUROPA

PRESENTACIÓ

LA DRETA POPULISTA I ELS CAMINS QUE DUEN A UTOYA

El mortífer atemptat a l'illa noruega d'Utoya de juliol de 2011 que provocà la mort a més de setanta joves socialdemòcrates fou comès per un ultradretà pertorbat, Anders Behring Breivik, que afirmà haver actuat per evitar la decadència europea que causaven la infiltració marxista i de l'islam, la immigració massiva i el multiculturalisme. L'episodi commocionà l'opinió pública no sols per la seva brutalitat, sinó també pel rerefons que palesava. D'una banda, el crim marcà una fita en l'evolució del terrorisme, atès que les grans massacres havien estat associades a l'islamisme radical des de l'atemptat de l'Onze de setembre del 2001 [11-S] a Nova York i ara es constata que podien procedir del pol oposat: la islamofòbia. D'altra banda, perquè es posava de manifest que aquesta última no era el deliri d'un criminal foll, sinó un eix ideològic de la dreta populista europea que a Noruega representa el Fremskrittspartiet [FrP, Partit del Progrés], en el qual Breivik havia militat un temps i que a les eleccions legislatives del 2009 havia esdevingut la segona força del país amb el 22,9% dels vots. Finalment, hom constatarà una realitat aparentment paradoxal: que aquesta dreta populista no aflorava en un país devastat per una crisi econòmica i social, ja que l'atur a Noruega és inferior al 5% i la seva població gaudeix d'un sòlid Estat del Benestar.

En definitiva, Utoya donà gran visibilitat a una realitat d'Europa occidental molt poc complaent: l'existència una dreta populista que ha fet de la bel·ligerància contra l'islam un senyal d'identitat, que cada cop és més estesa geogràficament i que –a més– té un protagonisme notable als pròspers països nòrdics. Aquesta darrera tendència la testimoniaven tant el resultat ja esmentat a les urnes obtingut pel FrP, com l'entrada als respectius parlaments, l'any passat, de Sverige Demokraterna [SD, Demòcrates de Suècia] amb el 5,7% dels vots i de Perussomalaiset [PeruS, Finlandesos de base] amb el 19% i, per últim, el 12,3% captat pel Danks Folkeparty [DF, Partit Popular Danès] a les eleccions d'aquest setembre que l'ha convertit en tercera força estatal. Aquest ascens de partits que expressen malestars diversos als països del Benestar planteja una doble pregunta: Quins elements els caracteritzen i expliquen el seu creixement?

UN MOVIMENT ANTIGLOBALITZACIÓ DE DRETES

Per copsar la seva naturalesa cal canviar la percepció dominant d'aquests i assumir que no ens trobem davant d'un «neofeixisme» o un «retorn del feixisme», sinó d'un fenomen substancialment diferent: un moviment contra la globalització configurat en l'àmbit de la dreta que no es proclama com a tal i enarborava com a principals banderes la defensa de la «identitat nacional» i la protesta. Els partits que el conformen són populistes en adreçar-se al «poble» en un doble sentit: com a *demos* (dipositari de la sobirania nacional davant les oligarquies polítiques que la mediatitzen o segresten) i com a *ethnos* (comunitat homogènia i sense divisions culturals o socials internes).

D'aquesta manera la dreta populista s'erigeix en defensora de l'«home del carrer» davant les oligarquies polítiques «corruptes» i les amenaces que suposa la globalització. Aquestes són econòmiques (fluxos migratoris i de capital, deslocalitzacions industrials), polítiques (pèrdua de sobirania nacional en integrar-se els Estats en organismes supranacionals com la Unió Europea) i culturals (el multiculturalisme, l'hegemonia cultural dels Estats Units). La seva consigna central, en aquest context, és la demanda del que hom anomena «prioritat nacional»: que els «autòctons», «els de casa», tinguin preferència a l'hora de rebre beneficis socials i ofertes d'ocupació davant dels immigrants. Per aquest motiu es considera que aquests partits encarnen un «xovinisme del Benestar».

A aquests elements, a partir de l'atemptat de l'11-S, s'ha incorporat el rebuig de l'islam, percebut com una religió de conquesta i domini. Aquesta xenofòbia antimusulmana està vinculada igualment a l'antielitisme, atès que la dreta populista denuncia els partits de l'*establishment* com a «partits de l'estranger» en acusar-los d'afavorir l'arribada d'immigrants. Probablement Breivik assassinà els militants socialdemòcrates perquè feia responsable al seu partit de l'existència d'una comunitat musulmana al país.

Aquestes formacions, doncs, no s'adrecen a l'electorat en termes d'ideologia, sinó de valors tan diversos com el rebuig del multiculturalisme i de l'islam, l'exigència de seguretat ciutadana, la defensa de l'Estat del Benestar, la denúncia de la pèrdua de legitimitat del sistema representatiu per la corrupció i la burocratització dels partits de l'*establishment* o l'allunyament de la classe política de la ciutadania. En aquest sentit, la islamofòbia té rellevància en la mesura que fa convergir a les urnes sectors que ideològicament poden ser antagonics: un univers de dretes, cristià, ultrapatriota i conservador i un altre d'esquerres o liberal, que percep l'islam com una religió intolerant i repressora i pot aglutinar a feministes i homosexuals. Tot plegat permet que aquests partits atreguin un electorat ideològicament transversal en capitalitzar diferents neguits. D'aquesta forma, si el Partit del Progrés noruec –la primera formació d'aquest tipus que sorgí a Europa– emergí a les urnes el 1973 com una expressió de protesta fiscal, Finlandesos de base ho féu el 2010 en capitalitzar el rebuig a la participació del país en un rescat econòmic a Portugal.

UN RETORN DEL FEIXISME O UN FENOMEN EMERGENT?

Entre els experts no existeix consens a l'hora de designar les formacions d'aquesta dreta, que són molt heterogènies (com mostra la Taula annexa). Alguns acadèmics les desvinculen de l'extremisme dretà en considerar-les un fenomen populista i, fins i tot, hom les ha qualificat d'«extremisme de centre» o vinculat a classes mitjanes. Entre aquells que les associen a la ultradreta, però, també varien les expressions per anomenar-les («nacional-populismes», «ultradreta postindustrial»). En tot cas, hom coincideix en què conformen una realitat diferent a la dels nazifeixismes d'entreguerres per diferents motius que exposen a continuació.

En primer lloc, tot i que aquests partits tenen lideratges de tipus cabdillista associats a discursos xenòfobs i ultranacionalistes i això pot projectar la imatge de constituir un retorn de moviments totalitaris del període d'entreguerres, les diferències que presenten els partits actuals de dreta populista són substancials. Els primers van irrompre en societats industrialitzades, d'alta conflictivitat social i d'ideologies i fronteres de classe relativament nítides. La nova ultradreta, en canvi, sorgeix en societats postindustrials amb classes socials desdibuixades i no exhibeix un corpus ideològic sistemàtic, sinó més aviat preconitza la defensa de valors.

En segon lloc, la dreta populista rebutja el racisme en adoptar un discurs «d'elogi de la diferència», que afirma la necessitat de preservar la diversitat de cultures sense establir jerarquies entre elles. En aquest aspecte, reclama que cada comunitat ètnica romangui al marge del mestissatge, per tal que en un futur no llunyà pugui retornar al país d'origen, que és on –afirma– estarà millor. De manera paral·lela al rebuig del racisme explícit, aquesta dreta incorpora igualment part del llegat de la Il·lustració en reclamar una democràcia plebiscitària: denuncia que la voluntat popular es troba segregada pel parlament i mediatitzada pels partits i fomenta una mobilització electoral permanent, tot defensant els referèndums per expressar-la. La Union Démocratique du Centre/ Schweizerische Volkspartei [UDC/SVP, Unió Democràtica de Centre/ Partit Popular] suïssa és la que millor plasma aquesta tendència amb la seva tradició de promoure iniciatives populars i convocar plebiscits. Aquest tret definitori marca també un contrast parcial (perquè certament els plebiscits foren un instrument utilitzat pel nazisme) amb el passat nazifeixista: dictadors com Adolf Hitler o Benito Mussolini volien súbdits obedients i enquadrats en organitzacions de masses disciplinades, submisses i –als seus ulls– «femenines». Per la seva banda, la nova dreta apel·la a una participació ciutadana activa.

En tercer lloc, si el paper de l'Estat en els feixismes era omniscient, la dreta populista actual té respecte d'aquest un discurs ambivalent i –eventualment– contradictori, atès que d'una banda reclama un Estat limitat i poc intervencionista en l'àmbit econòmic i d'altra banda defensa un Estat fort per garantir les prestacions socials als sectors més vulnerables amb criteris de «prioritat nacional» i defensar la sobirania nacional en el pla internacional i controlar l'afluència d'immigració.

En quart lloc, el rebuig a l'islam de la dreta populista també suposa una ruptura amb el passat, en la mesura que els nazifeixismes tenien un marcat component antisemita i, per extensió, generaren una ultradreta antisionista que establí vincles amb el món àrab i musulmà. Ara, la islamofòbia ha capgirat tot això i els partits de dreta populista estableixen vincles amb cercles polítics israelians. En aquesta vessant la seva idea-força l'expressa el concepte «Euràbia», que una escriptora jueva d'Egipte, Giselle Littman, amb el pseudònim «Bat Ye'or» («filla del Nil» en hebreu) popularitzà a *Eurabia: The Euro-Arab Axis*, publicat el 2005. En l'assaig, tot simplificant, apuntà que Europa havia abandonat l'actitud de resistència davant l'islam per adoptar-ne una altra de submissió i d'integració al món musulmà del nord d'Àfrica i de l'Orient Mitjà i esdevenir d'aquesta forma una nova entitat geopolítica.

En cinquè lloc, cal apuntar que els partits de dreta populista poden ser organitzacions amb una maquinària burocràtica poc articulada, en contrast amb els feixismes, en la mesura que les seves sigles estan estretament associades als dirigents i aquests darrers s'adrecen al seu electorat potencial a través dels mitjans de comunicació, tot assajant una mobilització simbòlica dels seus seguidors.

Finalment, és interessant subratllar que davant la «virilitat» dels líders exaltada pels nazifeixismes, en la dreta populista s'apunta una limitada tendència de feminització dels dirigents, com reflecteixen Marine Le Pen al Front National francès [FN, Front Nacional], Siv Jenssen al Partit del Progrés noruec o Pia Kjaersgaard al Partit Popular Danès. Aquesta dinàmica és transcontinental: als Estats Units Sarah Palin exerceix un fort ascendent en el Tea Party [Partit del Té] i cal recordar que, a Austràlia, Pauline Hanson liderà One Nation [Una Nació].

En definitiva, cal defugir l'assimilació de la dreta populista a un mer retorn dels feixismes d'entreguerres i assumir que no és un fenomen *recurrent*, sinó diferent i –si és vol– *emergent*. La reiterada assimilació d'aquests partits a realitats pretèrites sovint impedeix copsar la seva veritable naturalesa i les causes del seu avenç.

UNA DRETA QUE HA VINGUT PER QUEDAR-SE

D'ençà que el Partit del Progrés noruec obtingué representació parlamentària a Noruega el 1973 les sigles de la dreta populista s'han estès arreu del continent, tot i que a l'est aquestes han adquirit fesomies molt diverses i no homologables a les de l'oest. Avui ja s'han incorporat al paisatge polític i la matança comesa per Breivik no ha fet més que posar-ho en primer pla de l'actualitat.

Aquest dossier vol apropar-s'hi amb un conjunt d'aportacions que mostren el seu caràcter polièdric: l'anàlisi del discurs islamòfob (Enzo Traverso); una visió del cas d'Holanda, on el Partij voor de Vrijheid constitueix la punta de llança de la islamofòbia europea; l'aproximació a un Front Nacional que experimenta un canvi de lideratge i d'estratègia

(Jean-Yves Camus); una anàlisi de l'escena catalana i espanyola (Xavier Casals); i una aproximació a un país de l'antic bloc oriental, Eslovènia (Simona Škrabec). Esperem que la seva lectura permetrà conèixer millor aquest univers i els canvis que ha experimentat.

Xavier Casals

ANNEX:

PRESENCIA DE LA DRETA POPULISTA D'EUROPA OCCIDENTAL
EN PARLAMENTS ESTATALS

PAÍS (ANY COMICIS)	PARTITS	% VOTS
ÀUSTRIA (2008)	* Partit de la Llibertat d'Àustria [Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ]	18
	* Aliança pel Futur d'Àustria [Bündnis Zukunft Österreich, BZÖ].	11
BÈLGICA (2010)	* Interès Flamenc [Vlaams Belang, VB]	7,7
DINAMARCA (2011)	* Partit Popular Danès [Dansk Folkeparti, DF]	12,3
FINLÀNDIA (2010)	* Finlandesos de Base [Perussomalaiset, Perus]	19
FRANÇA (2007)	* Front Nacional [Front National, FN]	4,2
HOLANDA (2010)	* Partit per la Llibertat [Partij voor de Vrijheid, PVV]	15,4
ITÀLIA (2006)	* Lliga Nord [Lega Nord, LN]	8,3
NORUEGA (2009)	* Partit del Progrés [Fremskrittspartiet, FrP]	22,1
SUÈCIA (2010)	* Sverige Demokraterna [SD, Demòcrates de Suècia]	5,7
SUÏSSA (2007)	* Unió Democràtica de Centre/ Partit Popular Suís [Union Démocratique du Centre/ Schweizerische Volkspartei, UDC/SVP]	29
	* Lliga dels Tecinesos [Lega dei Ticinesi, LdT]	0.5

La fàbrica de l'odi

Xenofòbia i racisme a Europa

Enzo Traverso

El racisme i la xenofòbia no són residus d'«un passat que no vol passar», arcaïsmes que sobreviuen a la desaparició de les condicions que els varen originar. Els cataclismes del segle XX no ens han vacunat contra la temptació d'estigmatitzar, l'hàbit d'excloure i, de vegades, el plaer d'avorrir la diversitat. Des d'aquest punt de vista, la xenofòbia actual està profundament lligada a la història del racisme, substrat d'una modernitat que en modifica la morfologia però no la funció. Historitzar la fàbrica racista de l'alteritat és doncs necessari per a comprendre com i per què es perpetua a hores d'ara. Massa sovint s'ha considerat el racisme una mena de patologia més que no pas una *norma* de la modernitat. Tanmateix, hem de ser conscients que per tal de combatre'l cal qüestionar un ordre social i un model de civilització, i no simplement les seues deformacions o distorsions. Caldria partir tot seguit de la constatació que

l'èxit del racisme i de la xenofòbia no es deu a la seua condició de vertaders o a la seua capacitat de descriure objectivament allò real (al qual hi aportarien, si de cas, respostes falses o inacceptables des d'un punt de vista ètic, segons un vell lloc comú), sinó a la seua eficàcia, a la seua capacitat *operativa*. El racisme i la xenofòbia són un procés de construcció simbòlica de l'enemic –inventat com a figura negativa– que mira de satisfer una recerca identitària, un desig de pertinència, una necessitat de seguretat i de protecció. Desvelar els seus mecanismes i denunciar-ne les mentides és, sens dubte, necessari. Però no n'hi ha prou amb això (i sovint no serveix de res). Perquè la seua influència no es basa ni en virtuts cognitives ni en arguments racionals –encara que es puga presentar com un discurs «objectiu»– sinó en un dispositiu compensatori, en la recerca del boc emissor.

Nascut devers la darrer part del segle XVIII, posteriorment en simbiosi amb el colonialisme i el nacionalisme moderns, el racisme va batre el ple al segle passat, quan la trobada entre el feixisme i l'antisemitisme tingué a l'Alemanya nazi un epíleg exterminador. Segons una intuïció que formulà fa ja temps Pierre-André Taguieff –el mateix que s'ha passat amb armes i bagatges a la dreta neoconservadora–, el discurs racista contemporani ha experimentat

Enzo Traverso (Gavi, 1957) és historiador i professor a la Universitat Jules Verne de Picardia. És autor d'una extensa obra en la qual destaquen títols com *À feu et à sang. De la guerre civile européenne 1914-1945* (2007) i *L'histoire comme champ de bataille* (2011). En català s'han publicat *El totalitarisme. Història d'un debat* (PUV, 2002) i *Els usos del passat. Història, memòria, política* (PUV, 2006).

una veritable metamorfosi, ha deixat de banda l'orientació jeràrquica i «racialista» (segons el vell model de Gobineau, Vacher de Lapouge o Lombroso) per esdevenir diferencialista i culturalista. Dit d'una altra manera, ha lliscat de la «ciència de les races» a l'etnocentrisme.¹ Aquestes mutacions, emperò, no modifiquen l'antic mecanisme de rebuig social i d'exclusió moral que Erving Goffman resumí amb el concepte d'*estigma*.² Durant la dècada de 1990 el racisme va reaparèixer amb força a Europa i no hi van representar cap entrebanc, de cara a la seua difusió, les litúrgies oficials que mouen ritualment les autoritats polítiques i religioses a combregar en torn del «deure de memòria» i que envien els adolescents dels nostres instituts a visitar els emplaçaments dels camps d'extermini nazis. Si el racisme ha retornat a un primer pla no és «a causa de la immigració», segons un clivé ben conegut, sinó perquè forma part, com ha escrit Alberto Burgio, del «codi genètic de la modernitat europea».³

Però el racisme es perpetua mudant de pell i afegint nous expedients al seu «arxiu» inesgotable de l'exclusió i de l'odi. L'encavalcament de racisme i feixisme, nacionalisme i antisemitisme que es produí a Europa durant la primera meitat del segle XX ja no existeix a hores d'ara. El nacionalisme i l'antisemitisme sovintegen encara als nous països membres de la Unió Europea, on poden enllaçar amb una història interrompuda el 1945 i alimentar-se dels ressentiments acumulats al llarg de quatre decennis de *socialisme real*. En aquesta part del continent reivindiquen una filiació que es remunta a les dictadures dels anys 30, com Jobbik a Hongria, que reprèn l'herència dels creus fletxadades i conrea la memòria

del mariscal Horthy, o desenterren una vella mitologia revengista i expansionista, com el Partit de la Gran Romania o el Partit Croata dels Drets (HSP), continuador del moviment ústaixa d'Ante Pavelic. A Europa occidental, en canvi, el feixisme és pràcticament inexistent, en tant que força política organitzada, als països que en varen ser el bressol històric. A Alemanya, la influència dels moviments neonazis sobre l'opinió és pràcticament nul·la. A Espanya, on el llegat del franquisme ha estat recollit pel Partit Popular, nacional-catòlic i conservador, els falangistes són una espècie en vies d'extinció. A Itàlia, hi hem assistit a un fenomen paradoxal: la rehabilitació del feixisme en el discurs públic i fins i tot en la consciència històrica d'un segment significatiu de la població –l'antifeixisme fou el codi genèric de la «Primera República», però no de la Itàlia de Berlusconi– ha coincidit amb una metamorfosi pregona del hereus de Mussolini. «Futur i Llibertat», el partit llançat no fa gaire pel seu líder Gianfranco Fini es presenta com una dreta liberal, reformista i «progressista» que s'enfronta al conservadorisme polític de Berlusconi i a l'obscurantisme cultural de la Lliga Nord. Tot situant-se més a la dreta en el tauler polític francès, el Front National, sota la direcció de Marine Le Pen, mira d'alliberar-se de la imatge tradicional d'una extrema dreta formada per partidaris de la Revolució Nacional, integristes catòlics i nostàlgics de l'Algèria Francesa. Per bé que es manté encara al seu si un component feixistitzant, a hores d'ara aquest ja no és hegemònic. Arran del seu darrer congrés, el Front National s'ha lliurat a un exercici inèdit de renovació del seu llenguatge, bo i adoptant una retòrica republicana que no forma part de cap de les

maneres de la seua tradició. La successió de Marine Le Pen al seu pare ha mostrat una voluntat de continuïtat, fins al punt que gairebé ha pres forma d'una transmissió dinàstica, però també ha deixat clara una indiscutible voluntat de renovació: cap moviment feixista clàssic no hauria posat el seu *leadership* en mans d'una dona. Ara bé, el declivi de la tradició feixista dona via lliure a l'esclat d'una extrema dreta de nou tipus, la ideologia de la qual integra les transformacions del segle XXI. El polític Jean-Yves Camus ha estat un dels primers a copsar-ne els trets distintius i més nous: l'abandonament del culte a l'Estat i l'adhesió a una visió neoliberal del món basada en la crítica de l'Estat del benestar, la revolta fiscal, la desregulació econòmica i l'exaltació de les llibertats individuals enfront de qualsevol interferència estatutista.⁴ El refús de la democràcia —o la seua interpretació en clau plebiscitària i autoritària— no sempre va de la mà del nacionalisme, el qual, de vegades, és substituït per formes d'etnocentrisme que posen en qüestió el model de l'Estat-nació, com és el cas de la Lliga Nord o de l'extrema dreta flamenca. D'altra banda, el nacionalisme pren la forma d'una defensa d'Occident amenaçat per la globalització i el xoc de civilitzacions. El còctel tan singular de xenofòbia, individualisme, defensa dels drets de les dones i homosexualitat assumida que Pim Fortuyn es va empecar a Holanda el 2002 fou la clau d'un èxit electoral durador. Trets similars caracteritzen altres moviments polítics a l'Europa del nord, com ara el Vlaams Belang a Bèlgica, el Partit Popular danès o l'extrema dreta sueca, que tot just ha entrat al Parlament d'Estocolm. Però també els trobaríem, per bé que en combinacions i amb estereotips

força més tradicionalistes, al Partit Liberal Austríac (el líder carismàtic del qual fou Jörg Haider) que es va situar a les eleccions d'octubre del 2010 com a segona força política a Viena (amb el 27% dels vots).

L'element d'unió, de cohesió, d'aquesta nova dreta rau en la xenofòbia, que es tradueix en un rebuig violent dels immigrants. L'immigrant dels nostres dies és l'hereu de les «classes perilloses» del segle XIX, retratades per la sociologia positivista de l'època com a dipositàries de totes les patologies socials, de l'alcoholisme i la criminalitat a la prostitució, passant per les epidèmies de còlera.⁵ Aquests estereotips —condensats sovint en una representació de l'estranger amb trets psíquics i físics molt marcats— deriven d'un imaginari orientalista i colonial que ha permès sempre de definir, *negativament*, identitats incertes o fràgils, basades en la por a l'*altre*, percebut tothora com l'*invasor* i l'*enemic*. A l'Europa dels nostres dies, l'immigrant pren bàsicament els trets del musulmà. A la islamofòbia li correspon avui en el nou racisme el mateix paper que tingué l'antisemitisme entre els nacionalistes i feixistes d'abans de la Segona Guerra Mundial. La memòria de la Shoah —una percepció històrica de l'antisemitisme des del prisma de la seua consumació genocida— tendeix a enfosquir aquestes analogies tanmateix tan evidents. El retrat de l'àrab-musulmà que dibuixa la xenofòbia actual no es distingeix gaire del que construí del jueu l'antisemitisme de començament del segle XX. Les barbes, les filactèries i els caftans dels jueus immigrants d'Europa central i oriental d'una altra època són l'equivalent de les barbes i els mocadors dels musulmans d'avui. En tots dos casos hom fa servir les pràctiques religioses, culturals, indumen-

tàries i alimentàries d'una minoria per tal de construir l'estereotip d'un cos estranger i inassimilable a la comunitat nacional. Judaisme i islam funcionen, doncs, com a metàfores negatives de l'alteritat: fa un segle, el jueu que pintava la iconografia popular havia de tenir necessàriament un nas punxegut i les orelles eixides, de la mateixa manera com avui l'islam s'identifica amb la *burka*, encara que el 99,99% de les dones musulmanes que viuen a Europa no porten el vel integral. En el pla polític, el fantasma del terrorisme islamista ha substituït l'espectre de la confabulació jueva-bolxevic. Avui dia l'antisemitisme és un tret privatiu dels nacionalismes d'Europa central, on l'islam hi és gairebé inexistent i on el tombant del 1989 revifà els vells dimonis (sempre presents, àdhuc allà on ja no n'hi ha, de jueus), però ha desaparegut pràcticament del discurs de l'extrema dreta occidental (la qual mostra de vegades simpaties per Israel). A Holanda, Geert Wilders ha fet de la lluita contra l'*islamo-feixisme* la seua senya d'identitat. En el referèndum del 28 de novembre de 2010 els suïssos es van pronunciar, amb una majoria del 57%, per la prohibició dels minarets. Fins ara només quatre mesquites de les 150 existents en tenia un a la Confederació Helvètica, i d'aquí no s'hi passarà. A Itàlia i també a França s'han alçat moltes veus per proposar mesures semblants, amb la qual cosa es fa palès que, lluny de constituir una dèria de la dreta xenòfoba i populista suïssa, la voluntat d'estigmatitzar l'islam afecta Europa tota sencera. Shlomo Sand té raó quan remarca que la islamofòbia constitueix avui un lligam d'unió d'Europa –tot sovint s'invoca la seva matriu «jueva-cristiana»–, de la mateixa manera que l'antisemitisme

tingué un paper cabdal, al segle XIX, en el procés de construcció dels estats nacionals.⁶

Aquesta nova extrema dreta «desfeixitzada» pren llavors forma de populisme. Aquest concepte –el populisme– és, com tothom sap, vague, elàstic, ambigu i fins i tot lamentable, en la mesura que se'n fa ús per afirmar el menyspreu aristocràtic envers el poble. Però els èxits reiterats d'aquesta nova extrema dreta als processos electorals demostren, si més no, la seua capacitat per a trobar consens entre les classes treballadores i les capes socials més desfavorides. El populisme de dretes –Ernesto Laclau ho ha subratllat⁷ es nodreix del malestar d'un poble que ha estat abandonat per l'esquerra, que ha deixat de banda la seua tasca d'organitzar-lo i representar-lo. El populisme, a més a més, és una categoria transversal que ens fa veure l'existència d'una frontera més aviat porosa entre la dreta i l'extrema dreta. Si hi havia cap dubte en aquest sentit, Sarkozy ja es va encarregar de dissipar-lo una vegada guanyà les eleccions, amb la creació d'un Ministeri de la Immigració i la Identitat Nacional i amb la campanya que engegà després contra els gitanos, encalçats i expulsats sobre la base d'un cens etno-racial, tot suscitant l'aprovació entusiasta de nombrosos representants de la dreta europea, i en primer terme de la dreta italiana. Al capdavant el que passa és que la lluita per la igualtat de drets –bandejant els conflictes estèrils entre el nacionalisme republicà i el multiculturalisme comunitarista– retorna a l'ordre del dia en aquest començament del segle XXI, com havia estat al segle XIX, quan la burgesia liberal ascendent s'oposava a la democràcia i limitava el sufragi a través de fortes barreres de classe, de gènere i de raça. Avui dia, malgrat les lleis vigents en

molts països, les dones tenen encara una presència del tot insuficient a les institucions; les classes populars giren l'esquena cada vegada més a les urnes, indiferents davant un sistema polític que perceben aliè i àdhuc hostil; i la població immigrada, finalment, resta exclosa del dret de vot. Vet ací els trets que caracteritzen la nostra «benaurada globalització».

Naturalment, les mutacions del racisme i la xenofòbia tenen conseqüències polítiques. Si l'antifeixisme és un combat d'una actualitat evident als nous països membres de la Unió Europea, on hi assistim a hores d'ara a l'ascens d'una extrema dreta nacionalista, antisemita i feixistitzant, la situació és ben diferent a l'Oest. És clar, en un continent que ha tingut un Mussolini, un Hitler i un Franco, l'antifeixisme hauria d'inscriure's en el codi genètic de la democràcia com un element constitutiu de la nostra consciència històrica. Lluitar contra les noves formes de racisme i xenofòbia en nom de l'antifeixisme té, tanmateix, el risc d'esdevenir una mena de combat de reraguarda. L'antifeixisme acomplí el seu paper —com a moviment polític organitzat— als anys de 1980 i 1990, en un temps en què, especialment a França, s'enfrontava al sorgiment d'una extrema dreta de matriu feixista (encara que el context general no fos el dels anys 30). Però avui la qüestió ja no és la defensa d'una democràcia amenaçada. El racisme i la xenofòbia presenten dues cares que, tot comptat i debatut, són complementàries: per una banda, la de les noves extremes dretes «republicanes» (que es proclamen defensores de «drets» fixats segons bases ètniques, nacionals o religioses); per una altra, la de les polítiques dels governs (centres d'internament dels sense

papers, expulsions planificades, lleis que tendeixen a estigmatitzar i discriminar les minories ètiques o religioses). Aquest nou racisme s'acomoda a la democràcia representativa, remodelant-la des de dins. És, per tant, la democràcia mateixa el que caldrà repensar, així com les idees d'igualtat de drets i de ciutadania, si volem donar-li un nou impuls a l'antiracisme. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. Pierre-André Taguieff, *La force du préjugé*, París, La Découverte, 1988.
2. Erving Goffman, *Stigmate. Les usages sociaux des handicaps*, París, Éditions de Minuit, 1975.
3. Alberto Burgio, *Nonostante Auschwitz. Il «ritorno» del razzismo in Europa*, Roma, Derive Approdi, 1975.
4. Jean-Yves Camus, «Du fascisme au national-populisme. Métamorphoses de l'extrême droite en Europe», *Le Monde diplomatique*, maig 2002.
5. Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses*, París, Perrin, 2007 [1958].
6. Shlomo Sand, «From Judeophobia to Islamofobia. Nation-building and the construction of Europe», *Jewish Quarterly*, 215, 2010.
7. Ernesto Laclau, *La raison populiste*, París, Éditions du Seuil, 2008.

La revolta populista contra la globalització

Reflexions basades en el «laboratori populista» d'Holanda

René Cuperus

Hem entrat en una època de por. La inseguretat torna a ser un element actiu en la vida política de les democràcies occidentals. La inseguretat que crea el terrorisme però també, i de manera més insidiosa, la por a la incontrollable velocitat dels canvis, la por a la pèrdua del lloc de treball, la por a quedar en desavantatge en relació als altres en una distribució dels recursos cada vegada més desigual, la por a perdre el control de les circumstàncies i activitats de la nostra vida quotidiana. I, sobretot potser, la por a no ser no només nosaltres qui no dirigim les nostres vides sinó que aquells qui ostenten el poder també han perdut el control en mans d'unes forces que queden fora del seu abast.

TONY JUDT

Una onada inquietant de populisme *anti-establishment* s'estén per Europa. Els partits populistes han aconseguit irrompre en l'escena central de la política. Això es deu en part al fet que els antics partits d'ultradreta o d'extrema dreta han envaït l'espai reservat a la «dreta tradicional» de l'espectre polític i també a la deriva cap a la dreta del discurs polític europeu en qüestions com

ara la immigració, l'islam i el concepte de societat multicultural després de l'*Onze de Setembre*. A Europa, el populisme no només és cosa de la dreta, sinó també de l'esquerra proteccionista antiliberal. En aquest assaig, s'exposarà que a Europa l'onada populista és símptoma d'una crisi profunda de confiança i de representació que afecta el sistema polític i social en general.

El repte més difícil per a la societat europea d'avui dia sembla ser una revolta populista contra les institucions establertes: un populisme de dreta, o fins i tot d'extrema dreta, i un populisme d'esquerra. La posició que adopte en aquest escrit sobre el populisme s'ajusta al que indicava una frase de Blair: *ferm contra el populisme i ferm contra les causes del populisme*.

El doctor René Cuperus és director de Relacions Internacionals i professor investigador de la Fundació Wiardi Beckman, *think tank* del Partit Laborista Holandès/PvdA. <rcuperus@wbs.nl>. Aquest article es basa parcialment en: René Cuperus, *De Wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt*, Bert Bakker, 2009.

POPULISME CONTRA GLOBALITZACIÓ

Una crisi d'identitat política tenalla l'Europa occidental. Els efectes trasbalsadors de la globalització i de la individualització dels estils de vida, el constant retrocés de l'Estat del benestar i el desenvolupament d'una «democràcia de les audiències» s'acompanyen de canvis fonamentals en el sistema de partits polítics: l'esclat del votant fluctuant, és a dir, un augment sense precedents de la volatilitat electoral i el salt espectacular a l'esfera política dels moviments neopopulistes de caire empresarial.

Els partits majoritaris tradicionals que han governat al continent, si més no des de la fi de la Segona Guerra Mundial, han perdut afiliats, votants, ímpetu i el monopoli de les idees. Com que són els pilars tant del sistema parlamentari de partits polítics com de l'Estat del benestar, el seu declivi lent però constant afecta de ple les societats europees. A causa dels canvis en l'esfera del treball, la família i la cultura, els pilars democratacristians (conservadors) i socialdemòcrates de la societat civil acusen una important erosió i el que en resta són «partits del poble» amb un poble cada vegada més minoritari. L'erosió de la representació política soccava els fonaments dels Estats del benestar i dels sistemes democràtics i de partits a Europa.

El segon element de la crisi europea és el que podríem anomenar la paradoxa del trauma europeu amb l'Holocaust. Els europeus encara semblen incapaços d'encarar la qüestió de la diversitat ètnica. El discurs intel·lectual s'ha caracteritzat durant massa temps per una espècie de correcció política que elogia el multiculturalisme

i «l'estranger» com a enriquidors per a la societat, mentre que tanca els ulls davant la segregació *de facto* i la marginació de molts immigrants i la pressió que aquests exerceixen sobre els sistemes de benestar en molts països. També s'ha ignorat el conflicte cultural potencial entre les societats europees liberals i permissives i l'islam ortodox. Els partits democràtics tradicionals van reaccionar davant l'ascens dels partits racistes d'extrema dreta amb un cordó sanitari, però van cometre l'error d'establir també un cordó sanitari als temes amb què aquests partits fan campanya, és a dir, la cara fosca de la immigració massiva: els problemes d'integració i segregació; les altes taxes d'atur i de delinqüència; el «malestar multicultural», sobretot entre l'electorat potencial dels partits populars: el fet de «sentir-se un estranger al propi país». Aquests conflictes van propiciar en bona part una reacció xenòfoba i populista. En aquesta qüestió, Europa es troba amb un doble dilema: 1. Com mantenir els Estats del benestar «comunitaris» sota condicions d'immigració permanent? 2. Fins a quin punt el multiculturalisme o l'assimilació determinaran els models d'integració a Europa?

Un tercer element de la crisi és el malestar generalitzat pel que fa al procés d'integració europea. El que podria ser una consecució de cooperació cosmopolita entre estats nació rivals del qual sentir-nos orgullosos ha esdevingut, en canvi, una causa de creixent inseguretat i de distanciament entre països. Aquest descontentament amb la Unió Europea el va promoure en gran mesura l'impacte de l'ampliació de tipus *Big Bang* –la incorporació de molts nous estats de l'Europa central i oriental i les negociacions fortament qüestionades

al voltant de l'entrada de Turquia—, sense oblidar els efectes de la factura neoliberal i tecnocràtica de la integració negativa a Europa: el naixement d'un «estat mercat» amb centre a Brussel·les.

El quart component del malestar europeu és el fet que una gran part de la insatisfacció es va canalitzar a través de l'ascens dels moviments populistes de dretes o fins i tot de dreta radical i extremista. I a Europa, a diferència de la tradició històrica americana, el populisme s'associa més o menys amb els feixisme i el nazisme, les patologies de la «veu de les masses». Això, per si mateix, ja incrementa la sensació de crisi, perquè torna a obrir les ferides del segle XX.

El problema de representació del sistema tradicional de partits polítics, el descontentament amb una gestió deficient de la immigració massiva, el creixent malestar amb el procés d'integració europea (que no és un escut contra la globalització, sinó transmissor i «cara visible» de la globalització): tot plegat ha activat el potencial polític i electoral dels moviments populistes (de dreta), que exploten els neguits, la por i el descontentament, alhora que expliquen un relat de decadència moral i social.

El populisme es pot definir com un estil particular de fer política que invoca «el poble» com una falsa entitat homogènia contra una «elit corrupta», i és en aquest sentit que s'ha d'entendre la revolta ciutadana neopopulista a Europa. Aquesta revolta s'origina en la percepció que el poble se sent «traït» per les elits governants. Com revelen els estudis d'opinió pública en diferents països, no se sent representat en la gran transformació de les nostres societats contemporànies, sinó víctima d'aquestes mateixes transformacions, i en particular dels processos de globalització o d'europe-

ització, i del pas a la societat post-industrial i multicultural. El populisme es pot interpretar com un toc d'alerta que indica que les dificultats de la transformació no s'estan tractant de manera adequada. En tot cas, assenyala una mala comunicació entre els ciutadans i les elits governants.

El nou populisme de dretes que va sorgir durant l'última dècada del segle passat es pot qualificar de populista perquè diu representar «el poble» i vol mobilitzar-lo contra un *establishment* dominador. I es pot definir com a populista de dretes perquè es declara defensor i protector de la identitat nacional, cultural o ètnica enfront de les influències «alienes» o exteriors.

En aquest sentit hi ha relacions amb les idees polítiques i els partits xenòfobs, racistes o d'ultradreta. Alguns d'aquests partits sí que provenen de l'àmbit de l'extrema dreta o bé han acollit al seu si activistes de partits neonazis o feixistes (el partit de Haider a Àustria, el «Vlaams Belang» a Flandes, els Demòcrates Suecs). Tanmateix, la majoria han procurat transformar-se (de vegades només per dissimular) i formar part de la «normalitat» democràtica. Però uns altres no es poden associar amb «la història negra europea». En serien exemples el partit de Pim Fortuyn a Holanda —que ha estat qualificat de «populista postmodern» a causa del *bricolatge* d'idees de dretes i d'esquerres—, el Partit Popular Danès de Pia Kjaersgeld o l'holandès «Partij voor de Vrijheid» de Geert Wilders, que és implacablement islamòfob, però que està «net» quant a connexions nazis. Aquesta nova varietat de populisme es podria qualificar de «tercera via de la dreta», a mig camí entre la dreta democràtica i l'antidemocràtica, entre el conservadorisme tradicional, d'una banda, i l'antiga extrema dreta antidemocràtica, de l'altra.

Durant molt de temps a Europa era freqüent identificar el populisme amb els partits d'extrema dreta dels anys vuitanta i noranta. Però un dels problemes actuals és que el nou populisme antiglobalització ja no es redueix a la «base electoral incondicional», relativament esquifida, dels partits d'extrema dreta. El descontentament populista amb la política oficial i amb els efectes de la internacionalització (el neoliberalisme global, la immigració massiva, l'erosió del mecanisme democràtic nacional), percebuts com a molt negatius, s'estén a una gran part de l'electorat i amenaça de capgirar en diversos països els sistemes polítics vigents des de la postguerra. En països com ara Flandes o Holanda, els partits populistes contraris al sistema establert, que tenen èxit precisament perquè no se'ls pot etiquetar com d'extrema dreta en sentit tradicional —és el cas del nacionalista flamenc NVA de Bart de Wever i del PVV de Geert Wilders—, han esdevingut actors fonamentals en la política. El populisme no és un fenomen marginal o de protesta i prou, sinó un vector polític que està afectant el cor mateix de l'ordre polític de la postguerra.

Per consegüent, el que ens interessa aquí és la bretxa que es va obrint entre les elits polítiques i de govern i sectors amplis de la població dels estats del benestar de l'Europa continental. El malestar en molts països occidentals és enorme, la confiança en les institucions i en la política està sota mínims i la confiança dels votants i la representació política es troben en crisi. La presència cada vegada més gran de moviments populistes de dreta i d'esquerra a tot Europa, que sovint apareixen després de controvertides reformes dels pactes per l'Estat del benestar vigents des del període de postguerra, esdevé un avís alarmant i ombrívol del

malestar general de la població i de la crisi de confiança que amenaça l'escena política convencional.

UN CURTCIRCUIT ENTRE LES ELITS I LES MAJORIES

En el procés d'adaptació al Nou Ordre Global hi ha hagut un col·lapse brutal de la confiança i de la comunicació entre les elits i la població general. Les pressions de l'adaptació al nou món globalitzat afecten bàsicament aquells que no encaixen en l'economia internacional basada en el coneixement: les persones no qualificades o de baixa qualificació. El discurs habitual del reciclatge i de l'adaptació competitiva comporta un fort biaix advers a la classe mitjana baixa i els professionals sense formació acadèmica. Aquest biaix és una de les causes fonamentals del ressentiment i de la revolta populistes. Les elits polítiques i de govern produeixen i comuniquen inseguretats i incertesa, en lloc de mostrar seguretat i un lideratge ferm en un món canviant. Amb l'excepció d'alguns països escandinaus, les elits governants europees no se senten orgulloses de l'Estat del benestar ni ofereixen estabilitat en una època de transformació i reformes. Aquesta ambigüïtat quant als fonaments mateixos del model social europeu és, com a tal, una font de l'agitació populista.

De tota manera, l'origen del malestar i la desconfiança en la societat europea contemporània s'ha d'anar a cercar en altres camps i no només en les reformes de l'Estat del benestar. Vivim a hores d'ara un tombant cap a la dreta de caràcter general. Sembla que la màgia del període de postguerra

s'ha esvanit: l'ideal de la unificació europea, el model d'Estat del benestar i la tolerància envers els diferents pròpia de l'època post-Holocaust, tot sembla erosionat i sotmès a una forta pressió. El procés general d'internacionalització (globalització, immigració, integració europea) produeix una bretxa de confiança i de representació entre les elits i la població en general al voltant dels problemes relacionats amb la identitat cultural i nacional.

UN MÓN CANVIANT

Al volum *Six European Countries in Comparison*, Hans Peter Kriesi i altres autors han constatat empíricament l'existència d'una «revolta populista a tot Europa» i plantejgen que «l'actual procés de globalització o desnacionalització condueix al sorgiment d'un nou conflicte estructural als països europeus occidentals que oposa els qui es beneficien d'aquest procés i els qui tendeixen a sortir-ne perdedors». Es configura així una contraposició estructural entre els anomenats «guanyadors» i els «perdedors» de la globalització, amb la conseqüència d'una nova divisòria que ha transformat el mapa polític nacional preexistent. «Al nostre parer, els partits que apelen de manera més recixida als interessos i les pors dels “perdedors” de la globalització són la força motriu del procés actual de transformació dels sistemes de partits a l'Europa occidental».

La «política de marcar territori» populista o proteccionista es pot entendre com una reacció de por i de malestar envers la globalització, la desnacionalització i la ruptura de les pautes tradicionals, una revolta contra el liberalisme econòmic i cultural

—que és la ideologia de les modernes elits professionals internacionalitzades—, una revolta contra l'aldea global cosmopolita sense fronteres ni distincions. En essència, en això consisteix el nou populisme, tant la versió moderada (proteccionisme conservador o d'esquerra anticapitalista) com la versió odiosa de la xenofòbia, el racisme o el nacionalisme agressiu.

Així doncs, en el procés de reforma i adaptació al nou ordre mundial global, s'ha produït una fallida extremament greu en la confiança entre les elits i la població en general, que ha agreujat encara més la profunda divisòria entre els guanyadors i els perdedors de la «modernitat tardana», una divisòria entre els optimistes i els pessimistes respecte del futur.

El procés de modernització econòmica i cultural ha originat una nova polarització social. Els grans canvis econòmics lligats a la globalització i les noves tecnologies, han menat a una nova redistribució de les oportunitats de participació i d'èxit. En concret, el nivell de formació predetermina les oportunitats vitals dels individus, la confiança en la política i les institucions públiques i les expectatives de futur.

Com a conseqüència d'això sorgeix una nova línia divisòria entre dos grups: els qui s'obren al futur amb confiança i els qui se'l miren amb por, pensen que el nou món no els portarà res de bo i se senten traïts «pels polítics». La divisòria és tant política i cultural com social i econòmica, de classe. En la dreta, aquesta nova línia divisòria crea el brou de cultiu per als partits populistes de dretes i anti-immigrants; en l'esquerra, forneix una base als partits populistes d'esquerres, com l'alemany *Die Linke* o el Partit Socialista Holandès. Cada vegada més els partits populars tradicionals

que funcionaven com a connectors entre la classe mitjana alta i la mitjana baixa, entre els més i els menys formats, s'enfronten amb un escenari que posa en joc la seua existència mateixa, en la mesura que les línies divisòries entre aquests grups amenacen ara de dividir i fragmentar els seus electorats. Per ventura la prefiguració d'una societat dividida i fragmentada?

Hi ha qui menysprea els electorats descontents, de manera simple i unidimensional, com a nacionalistes xenòfobs, com a enemics espantats de la societat oberta, com a gent que giren l'esquena al futur, com a enemics de la globalització i de la immigració. Però aquests crítics erren el tret. Comporta un gran perill el fet que una elit cosmopolita postnacional negue despreocupadament la importància de l'estat-nació i de la identitat nacional, precisament en el moment en què l'estat-nació és per a molts el darrer lligam d'identificació a què agafar-se, una font de confiança en un món en transformació.

Una reacció cosmopolita poc avisada ignora penosament les potents forces polaritzadores que dominen la societat i que tenen conseqüències molt diferents per a grups diferents. Nega el clima sociocultural i polític extremament vulnerable existent a Europa. Per tant, la qüestió és la crisi de confiança i de representació política, causada en gran mesura per la nova bretxa sociològica oberta en la societat europea actual.

LA DIALÈCTICA DE LA GLOBALITZACIÓ

Es podria adduir, i pensadors com Manuel Castells es van manifestar fa molt de temps en aquest sentit, que la globalització implica dos elements contradictoris alhora:

1. El món es contrau, esdevé més «familiar», interdependent, connectat, conegut, divulgat, visitat i recorregut, com a efecte dels canvis revolucionaris en els transports, els mitjans de comunicació (la *world wide web*) i l'economia. *El món s'anivella*.

2. Però, «a casa», a l'interior de cada estat-nació, la globalització implica que a través de les migracions de tot arreu o mitjançant fusions i adquisicions, les societats nacionals esdevenen més globals, més diverses, més «estranyes», més fragmentades i heterogènies.

Així, observem una dialèctica de més «familiaritat» i més «estranyesa» al mateix temps, causada pels mateixos factors. I si relacionem aquesta dialèctica de la globalització amb la revolta populista analitzada prèviament, observem que la globalització en el seu primer significat, aquell de més familiaritat, és sobretot una experiència per aquelles persones que estan connectades internacionalment, que actuen en una esfera global o transnacional, és a dir, les elits internacionals empresarials, acadèmiques, culturals i polítiques (incloses les ONG).

En canvi, l'impacte de la globalització sobre l'estat-nació afecta fonamentalment els treballadors de baixa qualificació o semiqualficats que són els primers a patir la competència salarial i pels llocs de treball com a resultat de la migració laboral. Afecta les persones que habiten les zones marginals dels nuclis urbans o de la perifèria on s'instal·len de preferència els immigrants més precaris. Es pot expressar amb una fórmula que ha fet fortuna en anglès: «el món s'anivella, però les democràcies nacionals i els estats del benestar es desnivellen».

L'impacte de la globalització en curs, dit d'una altra manera, beneficia fortament les

elits. De nou cal que ens preguntem: ¿quin sentit i quina sensibilitat té el cosmopolitisme en un context com aquest?

El problema del concepte de cosmopolitisme, tan bonic per si mateix, deixant de banda les somiadors connotacions a l'estil de John Lennon (*'Imagine all the people'*), rau en el fet que habitem un món canviant. Hem viscut una acceleració del procés de modernització, que inclou la globalització, les migracions massives, la crisi financera i l'auge de l'economia internacional del coneixement. Com a conseqüència, i la investigació realitzada en molts països així ho demostra, veiem una divisió entre aquells que poden connectar-se i els qui no poden connectar-se internacionalment, entre els ciutadans limitats a l'àmbit regional o nacional, i els ciutadans sense fronteres orientats cap a l'esfera internacional.

També es fa, en la literatura especialitzada, la distinció entre «els multilingües itinerants» i els «monolingües localitzats en un lloc». La ideologia de la ciutadania global, cosmopolita, amenaça de degradar els qui no poden connectar-se internacionalment. El cosmopolitisme, de fet, genera ciutadans de segona categoria. Això fa perillar la democràcia a llarg termini. La societat corre el risc de dividir-se en guanyadors i perdedors de la globalització, entre diferents països i dins de cada país: una esclatxa que s'obre e dins de la societat de classe mitjana europea i americana.

En el context del procés de globalització, el cosmopolitisme pot ben bé esdevenir la ideologia neoliberal i cultural del comerç internacional i dels interessos forans, en lloc de ser la filosofia de l'universalisme cultural, de la mentalitat oberta i global, la perspectiva –diguem-ne– d'un Erasme o d'un Stefan Zweig. En comptes

de promoure la curiositat i l'obertura cultural, tendeix a esdevenir comparsa de l'estandardització i la mercantilització de la cultura. El cosmopolitisme filosòfic corre el risc de ser desplaçat pel pseudocosmopolitisme del mercat mundial i del consumidor internacional.

En l'època de Stefan Zweig, el cosmopolitisme va ser un antídoto important contra el nacionalisme agressiu i el xovinisme. Ser cosmopolita significava distanciar-se del nacionalisme enecat i cregut. Significava obrir-se, per exemple com a alemany, a la cultura francesa, anglesa, xinesa o americana, i als seus estils de vida i experiències, en lloc de limitar-se a una única identitat cultural.

¿Però què vol dir cosmopolitisme en el context actual de globalització neoliberal, immigració en massa i tabús sobre la identitat nacional i les diferències culturals? El cosmopolitisme, ¿és crític amb la globalització neoliberal que s'ha consolidat sota els auspicis del Consens de Washington o contribueix, per la seua identitat vagament acultural, al fet que siga el consumidor internacional, i no el ciutadà del món, el comú denominador del nou món global? ¿Fins a quin punt pot ser curiós i obert un món on les persones i els països són tractats merament com a consumidors i mercaderies, com a competidors econòmics en una societat de lliure mercat global?

El cosmopolitisme és en essència un concepte ahistòric, apolític i acultural, i un substitut d'un laconisme sense precedents de les identitats històriques i culturals tradicionals, amb un embolcall inconsistent d'actituds cosmopolites. La qual cosa és molt arriscada en una època en què es produeix una dràstica separació entre els guanyadors i els perdedors de la globalit-

zació. En aquest panorama, un cosmopolitisme mal entès s'alia amb els guanyadors privilegiats, la qual cosa fa que esdevinga una ideologia exclusiva de la classe alta internacional, alhora que converteix els internacionalment desconnectats en ciutadans de segona categoria. A més de l'impacte ja negatiu de les tendències socioeconòmiques en els professionals sense formació acadèmica, ara aquests són també culturalment rebutjats, classificats com a dinosaures atàvics i nacionalistes xenòfobs i provincians.

Ací també trobem una contradicció, que definiré com el «parany cultural» dels multiculturalistes cosmopolites. Els pensadors postmoderns, post-nacionalistes i post-identitaris descarten i «deixen de banda» la cultura, la identitat i la tradició nacional i els valors essencials dels «països receptors» de la immigració a Occident. Però al mateix temps, no apliquen aquesta òptica post-tradicionalista, post-cultural, postmoderna a les comunitats i cultures immigrades, i en canvi adopten una ferma posició multiculturalista en contra de l'assimilació o la integració, i pressuposen que els immigrants tenen cultures, tradicions i identitats (amenaçades), circumstància que no reconeixen a la població autòctona. Aquest plantejament tendencios i asimètric ha fet molt per «produir» la reacció populista contra la immigració i la globalització. Comportarà, lògicament, ressentiment i revolta. O pitjor. Ja està passant: és la revolta del populisme contra els conceptes elitistes de globalització i cosmopolitisme.

El cosmopolitisme amenaça l'estabilitat que des de la postguerra gaudeixen les democràcies occidentals de classe mitjana, on la tortuosa història del segle XX a Europa ens ha demostrat, precisament, que

una classe mitjana angoixada i sotmesa a pressió suposa un greu senyal d'alarma per a l'estabilitat i les relacions cooperatives a l'interior d'una societat.

Els ideòlegs cosmopolites obvien massa sovint la dimensió del conflicte i les enormes desigualtats que implica la seua utopia. En comptes de sotmetre la globalització i el cosmopolitisme a un examen crític equilibrat a partir del coneixement històric i sociològic científicament avalat, assumeixen la globalització cosmopolita, tal com Tony Judt remarcava amb tanta lucidesa, com una mena d'ideologia de la *Belle Époque*, presuposant que la globalització serà per naturalesa un progrés lineal, sense alternatives, inconvenients ni efectes contraproduents.

I d'inconvenients i reaccions imprevisibles, n'hi haurà. I tant... Una gran part de la població es rebel·larà contra la visió del món elitista, neoliberal i transnacional basada en la flexibilització permanent, la mobilitat i lliure circulació de persones i capitals. La gent se sentirà amenaçada pel discurs totalment inquietant de les elits governants sobre «un canvi radical en tot». Presenten un relat histèric de modernització i adaptació: tot i tothom haurà d'adaptar-se constantment, o perdrà el tren al nou món.

Segons aquest raonament, la globalització, els canvis demogràfics i les revolucions tecnològiques continuaran sacsejant els fonaments del món. Res no serà com era. Les feines, les professions i les indústries es transformaran. Els estats-nació són nans impotents en l'esfera global. Europa difícilment podrà sobreviure al segle XXI, tret que els diferents països units per fi esdevinguin un actor global. La Xina guanyarà la partida a Occident, tret que els nostres cervells més brillants es lliuren del tot a una economia

del coneixement basada en l'excel·lència i la innovació.

Si volem que Europa pugui reeixir en el nou segle, i que els estats-nació prosperen a Europa, hem de donar prioritat a les nostres elits internacionals, les més intel·ligents, les més enèrgiques, les millors. Nomes elles poden salvaguardar el nostre futur. (El banquer alemany Thilo Sarrazin, membre de l'SPD, fins i tot projectava una mena de «racisme meritocràtic» en aquest sentit, en el seu llibre *Deutschland schafft sich ab*).

I tot açò embolicat amb el mantra de la inevitabilitat: TINA, *There Is No Alternative*, no hi ha alternativa. Segons l'opinió conformista dels experts en política internacional, no hi ha cap alternativa a l'adaptació intensiva al nou món feliç de la globalització, de la immigració permanent, de l'aprenentatge al llarg de tota la vida i de la liberalització. És el preu que cal pagar pel nostre ideal d'una societat oberta global, econòmicament i culturalment. No hi ha adaptacions d'esquerres ni de dretes, hi ha una via única. *El món és pla* i la gent també ho serà. Una vegada vaig qualificar de «pornografia del canvi» aquest discurs de l'adaptació total, que bandeja qualsevol referència a les tradicions culturals o a les institucions existents.

El senyal d'alarma hauria de ser: aquells que organitzen el món únicament per als cosmopolites, i suposen que tothom vol ser i pot ser ciutadà del món, corren el risc de trobar una enorme resistència, com la revolta populista que veiem a hores d'ara. O encara pitjor. Qui es pense que la globalització genera de manera natural persones globals, polítiques globals, democràcia global, ètica i solidaritat globals, al final es trobarà que ha jugat amb foc, en termes històrics i sociològics.

FERM CONTRA EL POPULISME I FERM CONTRA LES CAUSES DEL POPULISME

Sembla haver-hi una revolta populista contra la política i les institucions oficials quasi a tot arreu. Dels Finlandesos Autèntics de Finlàndia al Front Nacional 2.0 a França, del Tea Party dels Estats Units a la sotragada generada per Sarrazin a Alemanya. Quines en són les causes comunes? Per què està passant? Per què ara? On va tot plegat?

La meua postura quant al populisme s'ajusta a aquella frase de Blair: *ferm contra el populisme i ferm contra les causes del populisme*.

Com que atacar el populisme és l'esport preferit de la comunitat política-acadèmica, jo m'incline per posar l'accent, provocativament, sobre l'altra cara de la moneda, a fi d'entendre la lògica del populisme com a resposta a la política central. El populisme, de fet, el creen les errades de les polítiques oficials. És producte del problema cabdal de la falta de confiança i representativitat dels partits majoritaris.

Mostrar una certa comprensió quant al populisme no és una postura fàcil. No ho és a Europa on tot el debat sobre el populisme, la identitat nacional, la immigració i el multiculturalisme es ressent de les cicatrius del segle XX: la bàrbara perversió de la «veu de les masses» en el comunisme i el nazisme. A Europa, el populisme s'identifica amb feixisme i nazisme, a diferència dels Estats Units on el populisme anti-Washington és molt més acceptat com a part de l'ADN americà.

Però la pregunta clau és aquesta: per què el populisme precisament ara? Per què una revolta populista quasi a tot arreu del món

postindustrial, des dels Demòcrates Suecs en el paradís social de Suècia al Geert Wilders d'Holanda i Heinz-Christian Strache, el nou Haider, a Àustria?

Per què aquests partits, la majoria dels quals van començar com a partits de protesta d'extrema dreta, amenacen d'ocupar el centre polític, com a Bèlgica? Fins a quin punt es pot culpar els partits majoritaris d'aquest fet?

Per a demostrar la importància de l'amenaça populista, heus ací deu característiques força polèmiques del que anomenaria «la crisi populista de la política occidental».

LA CRISI POPULISTA DE LA POLÍTICA OCCIDENTAL EN 10 DEFINICIONS

1. El populisme és la substitució de la desgastada divisió esquerra/dreta en política, desplaçada per la separació entre «els polítics establerts» i «el poble», entitats presumptament uniformes i homogènies. De fet, un perill potencial per a l'essència pluralista i constitucional de la democràcia.

2. El populisme és una revolta contra (el discurs de) la globalització.

3. El populisme és una revolta contra el que els alemanys denominen la Segona Modernitat, o modernitat tardana: és a dir, la modernitat de la individualització, de la destradicionalització, del cosmopolitisme, del capitalisme neoliberal i de la societat en xarxa global.

4. El populisme és una revolta contra la política de caire tecnocràtic, controlada pels experts.

5. El populisme és una revolta de la classe treballadora i de l'espremuda classe mitjana baixa contra la supremacia dels

professionals acadèmics en la societat i el discurs públic.

6. El populisme és la revenja de la classe treballadora contra la traïció neoliberal (constants retallades de l'Estat del benestar) dels partits socialistes i socialdemòcrates.

7. El populisme és una revolta perillosa i xenòfoba contra la immigració massiva mal gestionada, que afecta molt més les capes baixes de la societat que les altes.

8. El populisme és una revolta contra un món que canvia massa de pressa, i on les tradicions, identitats i antigues seguretats ja no es respecten.

9. Allà on el socialisme i el cristianisme ja no posen fre moral i cultural ni contenen el procés devastador de la globalització, el populisme hi ha ocupat el buit: el populisme és una revolta romàntica, irracional i emocional contra la filosofia inhumana de l'eficiència, tant als mercats com a l'Estat.

10. El populisme és una revolta contra la impotència de la classe política, que sembla haver perdut el control, i haver-lo deixat en mans de les forces anònimes de la globalització, dels mercats financers, de la lògica que inspira la tecnocràcia de la UE.

És per tot això que hem de ser fermes contra el populisme i contra les causes del populisme.

EN CONCLUSIÓ

Europa s'enfronta amb una perillosa revolta populista contra la bona societat de la comunitat empresarial neoliberal i contra els professionals intel·lectuals progressistes. La revolta del populisme és, tal com he exposat ací, «un producte» de les elits econòmiques i culturals. Les elits propugnen, sense gaire reflexió històrica o sociològica, el seu «nou

món feliç» dels individus millor preparats, més intel·ligents, emprenedors i de gran mobilitat. El seu projecte basat en la inevitabilitat (no hi ha alternativa: TINA) crea temor i ressentiment entre la població no elitista. La visió determinista d'un món futur de globalització, de fronteres obertes, de circulació lliure de persones, en una societat basada en l'aprenentatge al llarg de tota la vida és un veritable malson per als no privilegiats, per als «perdedors de la globalització».

Segons el discurs de l'elit, una part considerable de les classes mitjana i treballadora té al davant la degradació econòmica i psicològica. El futur ja no és seu. Se senten marginats, desposseïts i degradats, perquè la societat on se sentien còmodes, on ocupaven un lloc respectat i que ha format part de la seua identitat social ha quedat bandejada per la nova realitat. ¿En quina mesura es pot fer compatible la ideologia del «globalisme», del multiculturalisme i de la ciutadania mundial amb el patrimoni d'una democràcia nacional i el comunitarisme de l'Estat del benestar? ¿En quina mesura es pot conciliar la cultura homogènia i global del capitalisme neoliberal i hedonista amb la rica diversitat cultural del món?

En aquest assaig hem analitzat el malestar i la desconfiança del poble, un rerefons inestable de la societat europea. El malestar té origen en el fet que els processos d'internacionalització es perceben com un perill: d'una banda la globalització de la producció de béns i serveis i també dels mercats de capital i l'aparent unificació europea sense fronteres; de l'altra, una immigració que sembla incontrolable i el desenvolupament de societats multiètniques amb problemes d'integració, de segregació i de «desorien-

tació» multicultural. Els estudis empírics demostren que la immigració, des dels anys setanta, ha esdevingut la qüestió política més destacada i divisòria. En alguns països (Suïssa, Gran Bretanya i més recentment els Països Baixos), la qüestió de la unificació europea també ha passat a formar part del nou conflicte polític i cultural. Segons Kriesi, aquesta dimensió cultural ha esdevingut la base fonamental a partir de la qual els nous partits o els partits tradicionals reformats, tracten de mobilitzar els seus electorats.

Al contrari de la doctrina dels experts postmoderns i cosmopolites que defensen l'autosupressió de l'Estat-nació en favor dels nous centres de poder regionals, el rerefons inestable i desballestador de la societat europea requereix no només prudència en (el discurs de) la modernització i la innovació, sinó també la rehabilitació de l'Estat-nació com a marc per a restaurar la confiança, com una àncora de salvació en temps d'incertesa, com un recurs de cohesió social entre els més i els menys formats, entre els immigrants i la població autòctona. La restauració de la confiança entre els polítics i els ciutadans s'haurà de produir en l'àmbit nacional –l'únic espai que s'ha demostrat legitimat per a la democràcia–, que és també on s'haurà de crear una societat multiètnica harmoniosa.

La condició prèvia per a recobrar la confiança en la política implica la renovació, o fins i tot la reinvençió, del *Volkspartei* o «partit del poble», com un pont entre guanyadors i perdedors de les noves tendències mundials. Aquest nou «partit del poble» sorgirà potser de la construcció d'una coalició que englobarà altres partits polítics, a més dels elements actius de la societat

civil, i haurà d'idear un nou pacte entre els privilegiats i els menys afavorits: un pacte de seguretat socioeconòmica i d'obertura cultural, que forjarà una idea diferent de progrés. També s'haurà de fonamentar en la sensibilitat cap a la cultura i la identitat, perquè el gran malestar i la infelicitat en les opulentes democràcies del benestar tenen molt a veure amb la comunitat, la cohesió social i la seguretat: amb problemes post-materialistes íntimament relacionats amb la psicologia social.

És important restablir la divisió entre dreta i esquerra en la política –amb escenaris alternatius d'adaptació a les noves tendències mundials– per tal de combatre la perillosa divisió populista entre els polítics o el poder establert i (una falsa idea de) el poble: *hem de ser fermes contra el populisme i fermes contra les causes del populisme.* □

*Traducció de l'anglès de
Carme Castillo Ventura*

BIBLIOGRAFIA

- BRUG, W. VAN DER, M. FENNEMA i J. TILLIE: «Why some anti-immigrant parties fail and others succeed. A two-step model of electoral support», *Comparative Political Studies* (juny, 2005).
- CUPERUS, René: «The Fate of European Populism», *Dissent*, primavera, 2004, pp. 17-20.
- «Roots of European Populism. The case of Pim Fortuyn's Populist Revolt in the Netherlands», dins Xavier Casals (ed.), *Political Survival on the Extreme Right. European Movements between the inherited past and the need to adapt to the future*, ICPS (2005), pp. 147-168.
- *De Wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt* (Bert Bakker, 2009).
- HOUTMAN, Dick, Peter ACHTERBERG i Anton DERKS: *Farewell to the Leftist Working Class* (New Brunswick/Londres, 2008), esp. Zie ook Pelinka, «The Rise of Populism», p. 43.
- KAZIN, Michael: *The Populist Persuasion. An American History* (1996).
- KRIESI, H., E. GRANDE, M. LACHAT, M. DOLEZAL, S. BORNSCHIER, T. FREY: *West-European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, 2008.
- MÉNY, Yves i Yves SUREL (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, 2002.
- TAGGART, Paul, *Populism*, Open University Press, 2000.

La nova dreta populista i l'«enigma espanyol»

Xavier Casals

L'absència de formacions de nova dreta populista a les Corts quan han transcorregut trenta-quatre anys d'ençà de les primeres eleccions democràtiques i trenta-sis des de la mort del general Francisco Franco planteja un aparent «enigma»: per què a Espanya només existeix la presència institucional destacada a l'àmbit local de Plataforma per Catalunya [P×C]? Aquesta situació és el resultat d'una «especificitat» espanyola? La resposta a ambdues preguntes comporta una reflexió en tres àmbits: el de l'evolució de la dreta radical i la ultradreta a l'Estat d'ençà la transició democràtica; el de l'impacte del franquisme en aquest sector polític; i, en darrera instància, sobre com s'ha conformat al llarg del segle XX. L'anàlisi que presentem vol oferir claus interpretatives al respecte.¹

Comencem assenyalant que l'explicació més difosa pels mitjans de comunicació sobre aquesta absència (que ha esdevingut la tesi per excel·lència) es limita a un factor:

que el Partit Popular [PP] ha conformat una dreta *catch all* («atrapa-ho tot») i ha satel·litzat el vot útil d'ultradreta per evitar competència electoral. L'afirmació és certa en termes generals, però insuficient i reduccionista per a entendre el problema.

L'IMPACTE DEL FRANQUISME

Des de la nostra perspectiva l'origen de l'absència parlamentària de la dreta populista remet al franquisme. La dictadura va assumir el discurs ultradretà dels anys trenta i el va oficialitzar i amplificar, fet que el dotà de gran projecció social, però a la vegada el va encotillar i impedir que evolucionés. D'aquesta manera, perdurà amb diversos registres fins a la primeria dels anys vuitanta, amb quatre grans eixos ideològics.

En primer lloc, denunciava l'existència d'un complot de comunistes, nacionalistes catalans i bascos (i eventualment maçons) que maldava per destruir el país, constituint una amalgama d'enemics designada com «anti-Espanya». En segon lloc, defensava un Estat confessional i considerava que la religió catòlica havia de regular la vida civil, rebutjant el divorci i l'avortament. En tercer lloc, considerava la Guerra Civil com una «Croada» contra el comunisme

Xavier Casals és historiador. Ha coordinat el present dossier sobre «Xenofòbia, populisme i extrema dreta a Europa». Expert en l'extrema dreta europea, és autor d'una extensa obra, que inclou títols com *La tentación neofascista en España* (1998) o *Ultracatalunya. L'extrema dreta a Catalunya: de l'emergència del búnker al rebuig de les mesquites (1966-2006)* (2007).

ateu. En darrer lloc, exaltava l'ideal de la Hispanitat, que lloava la labor civilitzadora d'Espanya al món al llarg de la història, sobretot als territoris de l'antic imperi d'Amèrica Llatina i el nord d'Àfrica. Aquest missatge tingué importants implicacions, atès que a la ultradreta postfranquista li resultà difícil predicar l'«espanyolitat» dels magrebins de l'excolònia del Marroc i dels pobles de l'Amèrica espanyola i, alhora, estigmatitzar-los en termes racistes: si eren «germans» no podien ser rebutjats com a «estrangers». A més, el catolicisme de l'espectre ultradretà generava una cosmovisió igualitària i, per tant, anti-racista (per la creença que tots els homes són iguals davant Déu). Tot plegat dificultat de manera més que notable l'arrelament de discursos xenòfobs en la ultradreta.

Aquesta, així doncs, es caracteritzà per una cultura política nostàlgica i tancada, fet que comportà el seu encarcament ideològic i va influir en el seu fracàs durant la Transició, en percebre el procés de democràtizació iniciat arran de la mort de Franco com un retorn al clima de preguerra i voler recuperar les trinxeres de la Guerra Civil. En síntesi, la combinació de nostàlgia i immobilisme ideològic facilità a curt termini el seu fracàs per adaptar-se al marc polític sorgit del franquisme i a llarg termini dificultat la seva homologació amb la dreta populista europea que emergí als anys vuitanta.

Tanmateix, aquesta realitat no obeí a una «excepcionalitat» espanyola, en la mesura que es produí igualment en els altres dos països del *Midi* europeu que també havien conegut dictadures anticomunistes: Portugal i Grècia. Així, el primer d'ells no ha conegut encara la irrupció institucional d'una dreta populista i en el segon aquesta

no s'ha produït fins a les eleccions europees del 2004, quan Laikós Orthódoxos Synagermós [LAOS, Alerta Popular Ortodoxa] obtingué un diputat. La manca d'una extrema dreta parlamentària a Espanya, doncs, no ha estat una «excepcionalitat», sinó que ha obeït a una dinàmica continental pròpia de la Guerra Freda.

LA DESFETA POLÍTICA (1975-1982)

El discurs esmentat de la ultradreta trobà una societat postfranquista escassament receptiva en predominar el desig generalitzat de «reconciliació nacional» i la crida a tornar als enfrontaments de 1936 difícilment podia despertar una adhesió significativa. A més, la reivindicació del franquisme xocava amb la impossibilitat de restaurar-lo, ja que havia estat una dictadura personal, com reflectí una popular consigna ultradretana: «Franco resucita, España te necesita». Finalment, el catolicisme extrem d'aquest espai ideològic topà amb una societat cada cop més laica per la modernització econòmica i social que experimentà d'ençà dels anys seixanta.

Convocades les primeres eleccions democràtiques el 1977, la ultradreta es trobà en un clar desavantatge no sols pels factors esmentats, sinó també per la competència política que afrontava. D'una banda, el president Adolfo Suárez conformà la coalició Unió de Centro Democrático [UCD], que aplegà al gruix de càrrecs institucionals franquistes. D'altra banda, l'exministre franquista Manuel Fraga articulà Alianza Popular [AP, Partit Popular des del 1989], que cercà el suport de l'electorat de l'anomenat «franquisme sociològic», supo-

sadament satisfet amb la dictadura i que desitjava uns canvis polítics limitats. Finalment, els partits portadors d'un projecte «neofranquista» concorregueren desunits i presentaren un missatge d'escàs atractiu social per llur càrrega «guerracivilista» i a les primeres eleccions celebrades el 1977 no aconseguiren cap escó. No obstant això, a les següents, convocades el 1979, el partit que esdevingué hegemònic en aquest espai polític, Fuerza Nueva [FN], obtingué un escó que ocupà el seu líder Blas Piñar. Aquest, al capdavant de la coalició Unión Nacional, sumà 378.964 vots (un 2,1%). Però als següents comicis de 1982 FN s'estavellà a les urnes en solitari i la formació decidí dissoldre's el 20 de novembre d'aquell any, deixant orfe el seu espai ideològic d'una força vertebradora.

Les causes del seu fracàs foren diverses. FN no constituí un partit sòlid ni unificà les diferents tendències de l'extrema dreta, com va fer a França el Front National dirigit per Jean-Marie Le Pen. Tampoc desenvolupà una organització eficaç i adoptà tàctiques confuses sense tenir una estratègia clara (oscil·là entre incorporar-se al sistema democràtic com el Movimento Sociale Italiano [MSI] o conformar un partit «antisistema»). A la vegada, la seva crida a lluitar contra el sistema democràtic, el «separatisme» i el comunisme facilità que alguns dels seus integrants o membres del seu entorn protagonitzessin episodis criminals que en lloc de projectar una imatge de FN com a «partit d'ordre» ho feren de «desordre». A tot això cal afegir el fracassat cop d'Estat del 23 de febrer de 1981 [23-F], que acabà amb els somnis ultradretans d'arribar al poder per la via militar.

L'enfonsament esmentat de FN a les eleccions de l'any següent anà de bracet

amb l'ascens d'AP, que es consolidà com a única alternativa potencial a un PSOE amb majoria absoluta. Des de llavors aquest partit satel·litzà el «vot útil» d'ultradreta, mentre les organitzacions d'aquest espai polític experimentaren un procés de fragmentació i d'autocrítica que l'anorrea: no tornà a conèixer un partit hegemònic, ni un líder carismàtic, ni tampoc un discurs atractiu en termes electorals.

LA TRAVESSA PEL DESERT (1982-2003)

Es desenvoluparen aleshores diverses iniciatives renovadores i temptatives d'importació del discurs «lepenista» que coexistiren amb el discurs nostàlgic hereu del franquisme. Després d'un intent de crear un partit tèbiament renovador amb Juntas Españolas [JJ.EE.] (actives entre 1984 i 1995), els afanys innovadors cristal·litzaren en la constitució de Democracia Nacional [DN] el 1995. En aquesta formació hi convergí militància de diversos col·lectius ultradretans, però no quallà políticament i l'atomització de la ultradreta ha persistit, testimoniada per la proliferació de rètols com Alianza por la Unidad Nacional [AUN] (1994), Movimiento Social Republicano [MSR] (1999) o la continuïtat d'un mosaic d'entitats falangistes.

A més, aquesta ultradreta que assajava d'homologar-se a les formacions europees en ascens es trobà amb un sistema democràtic nou i que, per tant, no havia experimentat cap desafecció o erosió en termes de pèrdua de credibilitat, a l'inrevés del que succeïa als països on les forces d'aquest àmbit afloraven. A la vegada, l'extrema dreta hagué de competir a Espanya amb un

populisme protestatari caracteritzat a grans trets per la invocació al poble «sa» i crític amb les elits polítiques i econòmiques. Ens referim a les candidatures liderades per José María Ruiz Mateos (actives entre 1986 i 1994), que obtingué dos escons a les eleccions europees de 1989; Jesús Gil i el seu Grupo Independiente Liberal [GIL] (actiu entre 1991 i 2000), que governà Marbella i obtingué regidors a localitats del litoral andalús; i el banquer Mario Conde, que concorregué sense èxit a les eleccions del 2000 com a candidat del Centro Democrático y Social [CDS].

El resultat de tot plegat fou que a l'inici del segle XXI no s'havia consolidat cap sigla ni lideratge d'ultradreta, ni tampoc un populisme protestatari que ocupés el seu espai. Aquest panorama canvià lentament amb la irrupció de la Plataforma per Catalunya [PxC], constituïda el 2002, que a les eleccions locals de l'any següent, amb un discurs que reclamava més seguretat i ordre públic i –sobretot– un «millor control de la immigració», aconseguí quatre regidors a petites ciutats: Vic, Manlleu, Cervera i El Vendrell. L'edil electe a Vic fou el líder i fundador del partit, Josep Anglada, un comercial nascut el 1959 i exmilitant de FN.

L'ERA DEL «PLATAFORMISME» (2003-2011)

Aquesta minúscula presència consistorial inicial de la PxC va créixer als següents comicis locals, l'any 2007, quan s'expandí amb un discurs islamòfob, guanyà 17 regidors i esdevingué la segona força política a Vic. En el següent cicle electoral el seu suport augmentà i després d'haver-se presentat sense èxit als comicis autonòmics

del 2003 i no haver concorregut als del 2006, als del 2010 obtingué un 2,4% dels vots i esdevingué la primera força extra-parlamentària. Als comicis locals del 2011 la PxC s'expandí territorialment, assolí 67 regidors i penetrà al cinturó metropolità, tot ingressant al consistori de L'Hospitalet (segona urbs catalana en població). A més, obtingué el 19,9% dels vots a Vic i fou de nou la segona força.

TAULA 1
*Evolució del vot a
Plataforma per Catalunya [PxC]
(2003-2011)*

Any	Eleccions	Vots	(%)	Representants
2003	Locals	3.309	0,4	4
2003	Autonòmiques	4.892	0,1	–
2007	Locals	12.447	0,4	17
2010	Autonòmiques	75.134	2,4	–
2011	Locals	65.905	2,3	67

La PxC es defineix com «un partit polític català, democràtic i amb vocació europea [...] que es fonamenta en la llibertat, la igualtat, la defensa de la veritat i la solidaritat entre els ciutadans de Catalunya». Afirmar que «no és de dretes ni d'esqueres, sinó el projecte del sentit comú al servei del ciutadà» i conforma «la plataforma àmplia de tots els ciutadans que no se senten representats pels partits tradicionals en temes tan importants com la immigració il·legal, la delinqüència, l'atur, el terrorisme, la corrupció política o la degradació ambiental». Manifesta inspirar-se «en els humanismes cristià i il·lustrat, en el catalanisme polític que arrenca amb el Valentí Almirall o en Torras i Bages i, en general, en la tradició racional [...] que caracteritza a la civilització

occidental davant d'altres cultures» i «no apel·la a cap ideologia, sinó a uns valors ètics».²

La formació ha configurat una oferta política innovadora en preconitzar un «xovinisme de l'Estat del benestar» i exigir que els autòctons rebin prioritàriament les seves prestacions, com expressa el seu lema «primer els de casa». A la vegada, manifesta defensar una identitat i cohesió social que considera amenaçades per la immigració. Percep en l'islam una «forma reaccionària de religió» i denuncia que els seus practicants pretenen conquerir Europa. Critica la classe política tradicional com a corrupta i oligàrquica («la casta podrida») i l'acusa d'afavorir la immigració.

L'ascens de la P×C respón a dos factors. D'una banda, el seu discurs ha sintonitzat amb l'existència del que el politòleg francès Pascal Perrineau ha definit com una «lepenització dels esperits» (al·lusió al fet que les tesis de Jean-Marie Le Pen a França van arrelar primer en les consciències i després es van plasmar en les urnes).³ Aquest procés d'interiorització d'estereotips negatius d'immigrants magrebins i subsaharians s'inicià a Catalunya a final dels anys vuitanta i noranta i emergí a l'inici del segle actual, sent l'eclosió de la P×C la seva plasmació a les urnes.⁴ En aquest sentit, els estudis dels seus resultats als comicis locals del 2003 i del 2007 han remarcat la importància del seu discurs sobre la immigració i el seu electorat –tot i el seu caràcter ideològicament transversal– hauria procedit sobretot de l'abstenció i del partit socialista.⁵ Darrerament la P×C s'ha decantat obertament per captar un vot esquerrà i en un manifest del seu V Congrés (maig del 2010) es va posicionar en favor d'«un sector públic fort i sanejat al servei

de la societat catalana» i s'oposava «a qual·sevol tipus de política liberal de privatitzacions». Alhora, denunciava que l'esquerra s'havia «posicionat en favor dels beneficis del gran capital internacional i de la immigració massiva, abandonant [...] la defensa dels interessos dels treballadors autòctons».⁶

D'altra banda, l'eclosió de la P×C ha estat inseparable del clima de desafecció vers la classe política tradicional imperant a Catalunya des de l'inici d'aquest segle, fet que s'ha traduït no sols en abstenció i vot nul i en blanc, sinó també en la irrupció de nous partits. D'aquesta forma, entre el 2003 i el 2010 han emergit la P×C i la Candidatura d'Unitat Popular [CUP] en l'àmbit local i dues formacions més –Ciutadans [C's] i Solidaritat Catalana per la Independència [SI]– han ingressat al parlament català, la primera el 2006 i la segona el 2010. Aquestes noves formacions han fet bandera de la identitat (catalana, espanyola o autòctona) i la protesta contra la classe política tradicional, tot reclamant una democràcia més participativa o representativa. Aquest afany s'ha reflectit en els seus lideratges no professionals i l'afany de projectar-se com a partits-moviment cívics, com reflecteixen llurs denominacions que defugen la paraula «partit» i expressen apinyaments transversals: «Plataforma», «Solidaritat», «Ciutadans» i «Candidatura d'Unitat Popular». En aquest paisatge, la P×C ha emergit en l'àmbit local perquè aquí s'ha creat una estructura d'oportunitats favorable a una nova dreta populista (la P×C) i una nova esquerra llibertària (la CUP), que a Europa han acostumat a irrompre de manera simultània.⁷

La P×C ha aconseguit créixer en posicionar-se al marge de l'eix de sentiment de pertinença Catalunya-Espanya i fer-ho en

un que contraposa immigrants i autòctons (tot i que Anglada s'ha manifestat autonomista, regionalista i partidari de l'autodeterminació) i darrerament sembla modular un discurs catalanista. Tot plegat ha dotat el partit d'un creixement electoral fins ara sostingut i l'ha empès a concórrer a les eleccions legislatives.

VALÈNCIA, L'ALTRE FOCUS NACIONAL-POPULISTA

Paral·lelament, a València s'ha conformat un segon nucli de dreta populista de presència institucional molt menor que la de P×C amb el partit España 2000 [Esp2000]. El lidera l'empresari i advocat José Luis Roberto (nascut el 1953), un «routier» ultradretà local. Inicialment España 2000 fou el rètol d'una coalició que concorregué als comicis legislatius del 2000 i el 2002 fou registrat com a partit a València. Es defineix com «populista, social y democrático» i conforma la segona força de dreta populista espanyola en vots i presència institucional (com recull la taula 2).

TAULA 2

*Evolució del vot a Espanya 2000 [Esp2000]
a la Comunitat Valenciana (2000-2011)*

Any	Eleccions	Vots	(%)	Representants
2003	Locals	998	0,0	–
2003	Autonòmiques	2.650	0,1	–
2004	Legislatives	2.721	0,1	–
2007	Locals	3.792	0,2	2
2007	Autonòmiques	5.934	0,1	–
2008	Legislatives	3.875	0,1	–
2011	Locals	8.066	0,3	4
2011	Autonòmiques	12.191	0,5	–

Tanmateix, la P×C i Esp2000 no són formacions idèntiques. Ambdues denuncien les preteses amenaces que comporta la immigració i comparteixen el missatge d'exigència de «prioritat» o «preferència nacional» en les prestacions de l'Estat pels autòctons, però divergeixen en aspectes importants, com palesa l'anhel d'Esp2000 d'un «Estat orgànic» per «restar poder a los partidos y aumentar el poder de la sociedad reintroduciendo la representación corporativa en el gobierno de la nación»,⁸ que remet a la ultradreta «tradicional», puix que la nova dreta populista aspira a una democràcia plebiscitària i cada cop assumeix més valors del liberalisme.

Sobretot Esp2000 es posiciona en l'eix de pertinència Catalunya-Espanya amb un espanyolisme clar (explícit en la seva denominació) i assumint el discurs «blaver» o dels defensors d'una identitat valenciana anticatalanista.⁹ El partit se situa així en un àmbit molt diferent al de la P×C i l'impedeix assolir una transversalitat similar. Esp2000 tampoc té un vistós aparador i baluard polític com el que Vic ofereix a la P×C i li serveixi de focus mediàtic que el mostri com una força «institucional» i respectable. En contrapartida, a diferència de la P×C, Esp2000 ha exportat les seves sigles a la conurbació madrilenya a les darreres eleccions locals, en assolir a Alcalà d'Henares un 5,1% dels vots i un regidor (tot capitalitzant la tasca prèvia feta allí per Alcalá Habitable [AH] el 2007, que captà un 2,2% dels vots).

En qualsevol cas, el progrés d'Esp2000 i l'eclosió de la P×C dibuixen una cartografia política del radicalisme dretà espanyol de certa semblança amb l'alemany, en la mesura que a Espanya no existeix un partit d'aquest signe hegemònic, sinó forces d'im-

plantació territorial diversa, com succeeix a Alemanya amb Die Republikaner [Die Rep], el Nationaldemokratische Partei Deutschlands [NPD] i la Deutsche Volkunion [DVU], que no han articulat aliances per vertebrar una oferta estatal. En el mateix sentit, el projecte de la P×C de bastir un partit autonòmic i estatal des de l'àmbit local té certes similituds amb la formació Pro-Köln, que cobrà protagonisme a Colònia el 2000 amb una protesta contra una mesquita, fet que li facilità ingressar al consistori. Als darrers comicis locals –celebrats el 2009– hi obtingué el 5,3% dels vots i promou una formació islamòfoba a Rheinland Nord-Westfàlia (d'aquí que la formació es conegui com Pro-Köln (Pro-RNW)).¹⁰ Tanmateix, aquesta no ha estat l'única experiència política que ha volgut transcendir el marc local: prèviament el Partei Rechtsstaatlichen Offensive [PRO, Partit d'Ofensiva Constitucional], o «Schill Partei» (anomenat així pel seu líder Ronald Schill), als comicis d'Hamburg del 2001 captà el 19,4% dels vots i protagonitzà una temptativa d'expansió estatal fallida i es dissolgué el 2007.

EL TRIANGLE MADRID- BARCELONA-VALÈNCIA

Aquesta escena espanyola de relatives semblances amb l'alemanya pot canviar a les properes eleccions legislatives. Anglada ha anunciat que hi concorrerà com a cap de llista per Barcelona i articularà una coalició entre la P×C i un nou rètol per presentar-se a les urnes fora de Catalunya. Si aquesta coalició es presenta i treu uns resultats significatius (encara que no obtingui representació parlamentària) té moltes possibilitats d'es-

devenir la força hegemònica d'una dreta populista espanyola.

Des de la nostra òptica, si aquesta situació es produeix constituirà un fet transcendent per dues raons. D'una banda, perquè per primer cop un espai polític estatal estarà regit per una força amb seu central a Catalunya, tot corroborant la tendència actual del sistema polític català a exportar les seves dinàmiques (com han plasmat la creació d'Unión Progreso y Democracia [UPyD] per l'èxit de Ciutadans o l'emulació del nou Estatut a d'altres comunitats autònomes).

D'altra banda, perquè per primer cop la ultradreta catalana pot marcar la pauta de l'espanyola. Aquest fet és notablement rellevant perquè aquesta darrera s'ha vertebrat històricament entorn a tres capitals: Madrid, Barcelona i València, amb perfils ben diferents. La capital de l'Estat ha estat tradicionalment l'epicentre del discurs majoritari de l'extrema dreta durant el segle XX. Ha codificat missatges d'escassa innovació i imaginació que han tendit a perdurar refractaris als canvis. Aquest encarcament ideològic madrileny probablement ha obeït al fet que en aquesta urbs no existeix un «enemic» visible al carrer, com ha succeït a Barcelona amb el «separatisme» i l'amenaça marxista o revolucionària (que sovint han anat de bracet).¹¹ En conseqüència, la ultradreta madrilenya ha estat ideològicament continuista (tot i conèixer una experiència rupturista aïllada als anys vuitanta com Bases Autónomas [BB.AA.]). Ernesto Milà, conegut activista i ideòleg d'aquest sector polític ha assenyalat que durant la Transició «la ultraderecha española [...] era un fenómeno madrileño» i ha definit així la relació entre la ultradreta de la capital i la de la resta d'Espanya: «“Madrid” era [...] la Meca de todas las conspiraciones y la ultra[derecha]

de la periferia peregrinaba hacia el centro en busca de esperanzas y respuestas. Frecuentemente no encontraba ni de lo uno ni de lo otro». La seva conclusió sobre aquest pol polític és demolidora: «si la ultra[derecha] es un cero a la izquierda en España [...] es simplemente porque el centro madrileño siempre ha sido, en cuestiones ultras[,] un pozo de confusiones, un agregado de ineficacias y un desguace de ideas».¹²

En canvi, la ultradreta barcelonina (i per extensió catalana), sempre ha estat molt minoritària al carrer i a les urnes i s'ha enfrontat a enemics poderosos. Aquesta feblesa l'ha dut a innovar ideològicament i a «reinventar-se» de manera continuada per tal de subsistir i créixer en la mesura del possible. El resultat ha estat que Barcelona ha estat el focus més dinàmic, creatiu i importador ideològicament del conjunt de la ultradreta estatal. Fou el primer indret peninsular on va irrompre l'ultraespanyolisme amb la Liga Patriótica Española [LPE] (1918) i el Sindicat Lliure (1919). També el que conegué la primera organització de caràcter feixista: La Traza (1922), anomenada així pel seu afany de redissenyar el mapa —o «trazado»— d'Espanya. A les darreries del franquisme aquesta tendència innovadora es tornà a manifestar amb la constitució del neonazi Círculo Español De Amigos De Europa [CEDADE] (creat el 1966) i durant la Transició amb l'actuació del Frente Nacional de la Juventud [FNJ] (constituït el 1977), dues organitzacions que importaren consignes i missatges del neofeixisme europeu. Als anys noranta aquesta dinàmica continuà amb la tasca editora de diverses publicacions i col·lectius, com Alternativa Europea [AE]. No és estrany, doncs, que hagi estat a Catalunya on al segle XXI s'ha produït l'eclosió d'una ultradreta homologable a l'europea amb la PxC.

En aquest marc, València ha estat el tercer nucli urbà en importància. Des de les darreries del franquisme la ciutat i el seu *hinterland* han conformant una placa tectònica ideològica en establir una frontera física i lingüística amb el catalanisme, sovint associat a un afany de domini «imperialista» i marxista. Aquesta situació ha generat una ultradreta espanyola de limitada ideològització i marcat caràcter combatiu, molt visible al carrer i amb fluids vincles amb els cercles del món «blaver» i el populisme anticatalanista que aquest ha conformat.¹³ Aquesta situació s'ha visualitzat en el sorgiment d'organitzacions com l'agressiu Movimiento Social Espanyol [MSE], actiu entre l'ocàs del franquisme i els inicis de la Transició (associat al Partido Español Nacional Socialista [PENS]), la virulència que hi assolí el «fuerzanuevisme», l'actuació d'ens com el Grup d'Acció Valencianista [GAV], la irrupció d'Acción Radical [AR] —grup del que procedeix l'actual líder de DN— o l'assumpció del discurs «blaver» per part d'Esp2000.

Qui fou militant de l'extrema dreta barcelonina en la seva joventut, l'escriptor Juan Carlos Castellón, ha descrit de manera tan irònica com gràfica el perfil ideològic de les tres urbs: «Lo primero que hace un grupo de ultraderecha que se organiza en Barcelona es crear una revista, en Madrid diseña un uniforme y en Valencia abre un gimnasio».¹⁴

UN CANVI HISTÒRIC?

En definitiva, l'extrema dreta espanyola al llarg de gairebé un segle s'ha articulada a partir d'aquestes tres ciutats, sempre amb Madrid com a epicentre; Barcelona com a pol innovador i dinàmic però subordinat o

fracassat en els intents d'influir a Madrid; i –des dels anys setanta– València com un espai ideològicament poc sofisticat i de frontera, caracteritzat especialment per un activisme combatiu. Ara, però, aquest equilibri intern s'estaria alterant en la mesura que Barcelona esdevindria l'epicentre d'aquest espectre ideològic, València un pol menor no negligible i fins i tot exportador, mentre Madrid es revelaria incapaç d'articular una proposta de dreta populista, malgrat les sigles que hi proliferen: a les de DN cal afegir-ne d'altres tan diverses com Adelante España [AES] (constituït el 2003), Iniciativa Habitable [IH] (2005), Frente Nacional [frN] (2006-2011), Regeneración [REG] (2010) o España y Libertad [EyL] (2010). Per aquesta raó la capital espanyola resta a l'expectativa de l'hipotètic èxit de la P×C, el discurs de la qual pot ser adaptat a contextos molt diversos en contraposar els drets dels «autòctons» als beneficis que suposadament reben els immigrants de l'Estat i fer bandera del rebuig a l'islamisme.

En aquesta tessitura pot ser determinant el tipus d'organització que articuli l'oferta «angladista» els propers comicis legislatius: La P×C deixarà de banda a Esp2000 o la integrarà? En bona mesura, la capacitat d'exportació del plataformisme radicarà en la seva habilitat per sumar potencials competidors. En aquest sentit, no es pot descartar un eventual horitzó confederal, atès que Esp2000 ha proposat la «creación de una candidatura confederal compuesta por los núcleos en activo actualmente existentes en Cataluña, Comunitat Valenciana y Madrid». ¹⁵ Les properes eleccions, doncs, poden ser decisives en la conformació de la dreta populista espanyola en termes d'èxit relatiu de la P×C. No obstant això, no es pot descartar que si la formació s'estavella a

les urnes, la cita electoral pot constituir una nova «ocasió perduda». I si únicament té resultats importants a Catalunya possiblement esdevindrà un partit d'àmbit català, tot seguint l'estela de Ciutadans després de fracassar en la seva expansió estatal. □

BIBLIOGRAFIA

Tot seguit indiquem obres de referència i d'interès que no figuren a les notes del text.

- CASALS, Xavier (1998): *La tentación neofascista en España*, Barcelona, Plaza & Janés.
- (2007): *Ultracatalunya. L'extrema dreta a Catalunya: de l'emergència del búnker al rebuig de les mesquites (1966-2006)*, Barcelona, L'esfera dels llibres.
- ERRA, Miquel i Joan SERRA (2007): *Tota la veritat sobre Plataforma per Catalunya. L'ultradretà Josep Anglada al descobert*, Barcelona, Ara llibres.
- GALLEGO, Ferran (2006): *Una patria imaginaria. La extrema derecha española (1973-2005)*, Madrid, Síntesis.
- GONZÁLEZ CUEVAS, Pedro Carlos (2005): *El pensamiento político de la derecha española en el siglo XX. De la crisis de la Restauración al Estado de partidos (1898-2000)*, Madrid, Tecnos.
- HERNÁNDEZ-CARR, Aitor (2011): «¿La hora del populismo? Elementos para comprender el "éxito" electoral de Plataforma per Catalunya», *Revista de Estudios Políticos*, 153, pp. 47-74.
- MACIÀ, Miquel (2008): *Vic de l'opulència a la crisi*, La Garriga, Nel-la editors.
- RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José Luis (1994): *Reaccionarios y golpistas. La extrema derecha en España: del tardofranquismo a la consolidación de la democracia (1967-1982)*, Madrid, CSIC.
- (1997): *La extrema derecha española en el siglo XX*, Madrid, Alianza Editorial.
- SÁNCHEZ SOLER, Mariano (1993): *Los hijos del 20-N. Historia violenta del fascismo español*, Madrid, Temas de Hoy.
- (1998): *Descenso a los fascismos*, Barcelona, Ediciones B.
- TORRES, Francisco (2001): «La alternativa neofranquista: el intento de concreción política durante la construcción del sistema de partidos en la Transición (Fuerza Nueva 1966-1982)», *Aportes*, 45 (2001), pp. 49-76.

1. Aquest treball s'emmarca en el projecte de recerca «Las problemáticas federalistas españolas, siglos XIX-XX» (HAR2011-28572).
2. «Declaración programática» de la P×C (Vic, 23/XI/2008) consultada en <http://www.pxcatyalunya.com/web/declaracion.htm>.
3. P. Perrineau, *Le symptôme Le Pen. Radiographie des électeurs du Front National* (París, Fayard, 1997), p. 33.
4. Vegeu la descripció d'aquest procés a X. Casals, *La Plataforma per Catalunya, la eclosión de un nacional-populismo catalán (2003-2009)*, Working Paper, 274 (Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2009), pp. 5-13.
5. J. M. Molins i S. Pardos-Prado, «Il voto di "castigo" anti-immigrazione nelle elezioni comunali in Catalogna», *Quaderni dell'osservatorio elettorale*, 56 (desembre 2003), pp. 41-67; S. Pardos-Prado i J. Molins, «The emergence of right-wing radicalism at the local level in Spain: the Catalan case», *International Journal of Iberian Studies*, vol. 23, núm. 3 (2010), pp. 201-218.
6. «Manifest pel gir social de P×C» (V Congrés de la P×C, 27/III/2011).
7. Sobre la creació d'aquesta mena d'estructura d'oportunitats vegeu H. Kitschelt, A. J. McGann, *The Radical Right in Western Europe. A comparative Analysis* (Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1997 [1a ed. 1995]), pp. 13-19.
8. Junta Nacional de España 2000, *Identificar problemas, proponer soluciones. Esto es lo que defendemos* (Esp2000, octubre 2009), pp. 16-17.
9. Vegeu el portaveu d'Esp2000: *El Radical* (octubre 2010), p. 4.
10. A. Guerrero Enterría, «La islamofobia como recurso político: el caso Pro-Köln (pro-NRV)», *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 6 (setembre-desembre de 2008) pp. 107-112.
11. Vegeu al respecte les memòries de R. Sáenz de Ynestrillas, *Ynestrillas. Crónica de un hombre libre* (Madrid, Sepha, 2006).
12. E. Milà, *Ultramemorias. Vol 1* (Eminves, Unión Europea, 2010), pp. 186-187 i 295.
13. Vegeu J. Crespo, *Memorias de un ultra: la historia secreta de la extrema derecha española* (Madrid, Temas de hoy, 2006).
14. X. Casals, *Ultracatalunya. L'extrema dreta a Catalunya: de l'emergència del búnker al rebuig de les mesquites (1966-2006)*, Barcelona, L'esfera dels llibres, 2006, pp. 129-130.
15. Junta Nacional de España 2000, *Orientaciones estratégicas* (Esp2000, julio 2011), pp. 23-24.

El Front National

Entre la normalització democràtica i la força anti-sistema

Jean-Yves Camus

Des de la seua fundació el 5 d'octubre de 1972, el Front National es va situar en la perspectiva d'arribar al poder per mitjans democràtics. Des de llavors, com a partit legal, s'ha presentat a totes les eleccions nacionals i locals. Als anys 80 apareix ja com a tercera força política francesa rere la dreta liberal/conservadora (la UMP) i el Partit Socialista, tot aconseguint entre 4 i 5 milions de sufragis. Aquest èxit electoral fou en si mateix un esdeveniment, perquè l'extrema dreta francesa, tret del breu esclat *poujadista* de 1956-58, era una família ideològica marginal, reduïda a l'ostracisme pel seu arrencament amb el feixisme i el nacional-socialisme, i pel caire antirepublicà del règim de Vichy. A més de la influència electoral, el Front National assolí des del 1984 una posició molt destacada en el debat públic pel caràcter radical de les seues propostes en el terreny de la identitat nacional, la im-

migració i la seguretat. Va prendre llavors una posició antitètica en relació amb la praxis de govern tant de la dreta com de l'esquerra que s'alternaven al poder des del 1981. Fou l'única força que s'oposà a l'exaltació del pluralisme cultural, a la primàcia de l'economia en el marc de la globalització liberal, a la integració europea, a l'abolició de la pena de mort. Va substituir en aquesta època, en l'exercici de la funció tribunicia, un Partit Comunista en declivi, i comptà en aquesta comesa amb les aptituds personals de Jean-Marie Le Pen, orador i tribú reexit.

Tractarem de mostrar ací de quina manera el Front National, procedent sens dubte de la matriu històrica i ideològica de l'extrema dreta francesa, ha esdevingut el model de la tercera onada de partits nacional-populistes xenòfobs a Europa. Veurem després com va ensopegar, en la temptativa d'accedir al poder, amb el «cordó sanitari» dels partits democràtics, i també com va reeixir, contra tot pronòstic, a superar en 2010-2011 l'etapa de la successió del seu dirigent històric, tot encetant una dinàmica de normalització que l'ha situat en condicions de disputar el predomini de la UMP, el partit del president Sarkozy, de cara a les eleccions presidencials de 2012 i més enllà.

Jean-Yves Camus, politòleg, assagista, investigador associat a l'Institut de recherches internationales et stratégiques (IRIS) de París, ha publicat entre altres *Les droites nationales et radicales en France* (1992, amb René Monzat), *Le Front national, histoire et analyse* (1996), *L'extrême droite aujourd'hui* (1997), *Les extrémismes en Europe* (ed., 1998), *Extrémismes en France : faut-il en avoir peur?* (2006).

EL FN, DE LA FUNDACIÓ
A LA PROJECCIÓ POLÍTICA:
UNA FILIACIÓ DIRECTA
AMB L'EXTREMA DRETA
HISTÒRICA¹

El FN fou fundat originàriament pels dirigents del moviment neofeixista Ordre Nouveau (ON), que volien comptar amb una instància de replegament si de cas l'organització, que practicava la violència política tant com els seus adversaris *gauchistes*, era dissolta pel govern. L'ON era un petit partit d'un miler d'activistes, si fa no fa, que s'havia presentat a diverses eleccions sense superar mai el 2% dels vots. Fou efectivament declarat fora de la llei en juny de 1973. Le Pen fou nomenat president del FN perquè els dirigents d'Ordre Nouveau consideraven que era la personalitat més coneguda del camp nacionalista, tot i que no n'era l'ideòleg i arrossegava pocs militants. Els veritables dirigents del FN eren l'antic membre de la Milícia de Vichy François Brigneau, l'antic *francista* Pierre Bousquet i els membres del seu grup, anomenat *Militant*, i sobretot el negacionista François Duprat.² Ben aviat, la dissolució d'ON permeté Le Pen d'imposar-se al capdavant del FN. Els antics militants d'ON fundaren l'octubre de 1974 una formació rival que existirà fins el 1982-83: el Parti des Forces Nouvelles (PFN), aliat de Fuerza Nueva durant un temps. El desacord és personal, generacional (els quadres del PFN tenen entre 20 i 30 anys, els del FN sovint més del doble), tàctic més que ideològic: el PFN vol esdevenir aliat de la dreta governant, mentre que el FN adopta d'entrada una posició «antisistema». No hi havia gran diferència quant a radicalisme: si Ordre Nouveau havia llançat el 1973 l'eslògan «ja

n'hi ha prou d'immigració salvatge», el FN feia servir el 1978 aquest altre: «un milió d'aturats és un milió d'immigrants que sobren». El seu equip dirigent resulta de la fusió de diferents generacions d'activistes de l'extrema dreta, de les Lligues dels anys 30 als col·laboracionistes de Pétain, del *poujadisme* a l'OAS (Organisation Armée Secrète, pro Algèria francesa). Si el secretari administratiu del FN entre 1973 i 1978 és Victor Barthélémy, septuagenari supervivent del partit de Jacques Doriot, el seu successor, de 30 anys, és Alain Renault, mà dreta de Duprat als Groupes nationalistes-révolutionnaires, pròxims al neonazisme. Al PFN, l'antic cap de les joventuts del partit col·laboracionista de Marcel Déat, Roland Gaucher, s'integra, a l'edat de 60 anys, a la direcció, el nucli de la qual el formen estudiants del Groupe Union Défense, que vol ser l'equivalent de la joventut italiana feixista del MSI.

La filiació extremista, palesada pel carés radical, i àdhuc neonazi, de nombrosos candidats del partit a les eleccions legislatives de 1978 i 1981, evoluciona naturalment a mesura que arriba al FN una generació d'afiliats que no han viscut ja el tríptic fundador Lligues-Col·laboracionisme-Guerres colonials. Tanmateix, s'atenua d'ençà que l'arribada al poder de la coalició socialista-comunista en maig de 1981 deixa entreveure un espai polític per al FN. Jean-Pierre Stirnois, secretari general entre 1981 i 1988, és l'home que transforma el partit en una organització estructurada i professional i sobretot qui conjumina puresa ideològica i pragmatisme polític. El 1983, l'acord que va signar amb la dreta conservadora local per a les eleccions municipals a Dreux permeté l'elecció de candidats del Front com a tinentes d'alcal-

de, per primera vegada des de 1944. L'any següent, l'entrada de 10 diputats del FN al Parlament Europeu, seguida el 1985 per la de 35 diputats a l'Assemblea Nacional elegida pel sistema proporcional, alguns dels quals eren trànsfugues de la dreta, certificava l'ascensió del FN a la categoria de partit polític important, que superava per primera vegada la barrera del 10%.

UN PARTIT EMBLEMÀTIC DE LA TERCERA ONADA DE MOVIMENTS D'EXTREMA DRETA EUROPEUS

La «tercera onada» dels partits nacional-populistes xenòfobs³ s'inicia, segons la majoria dels politòlegs, al començament dels anys 80 i es perllonga com a mínim fins a final dels anys 90, i en són exponents principals el FN francès, l'FPÖ austríac i el Vlaams Blok flamenc. En el cas particular del Front National, aquesta onada s'estén sens dubte fins el 21 d'abril de 2002, quan Jean-Marie Le Pen, amb un 16,86% dels sufragis, és segon en la primera volta de les eleccions presidencials, un punt culminant de l'èxit electoral del moviment fins aleshores. Des d'aquest moment el Front National ocupa un lloc especial en el panorama de l'extrema dreta europea almenys per dues raons. La primera és que pren la iniciativa d'aplegar els partits afins en una estructura supranacional, al si del Grup de dretes europees al Parlament Europeu (entre 1984 i 1989) i en el marc més ampli d'Euronat (1989) i posteriorment de l'Aliança europea de moviments nacionals (2009),⁴ sota la direcció de Bruno Gollnisch. La segona és que Jean-Marie Le Pen ha estat, pel caire primerenc i l'abast del seu èxit i per la

capacitat de construir un moviment sòlid i de polaritzar el debat públic a l'entorn de les propostes del seu partit, un exemple que moltes formacions d'arreu han tractat d'imitar, i fins i tot de copiar (cas del Front National belga). El carisma personal, l'eloqüència com a polemista i orador de Le Pen, però també l'èxit en l'empresa difícil d'aplegar duradorament els diferents components ideològics de l'extrema dreta, d'altra banda, deixen clares les raons del fracàs de l'extrema dreta a la Bèlgica francòfona i a Espanya, sobretot. Sense un dirigent carismàtic, l'explotació del potencial electoral es desinfla ràpidament.⁵ Sense un projecte modern capaç de fer servir amb eficàcia els vectors de la comunicació de masses (televisió, Internet), l'extrema dreta –i Espanya en seria un exemple– es veu reduïda a fer política testimonial i resta confinada al seu «bunker» ideològic i social. Finalment, el FN esdevingué en aquesta fase de la «tercera onada» la formació far de l'extrema dreta europea, de la mateixa manera que n'havia estat el MSI als anys 60-70, amb la diferència que la formació italiana penetrà força en el camp cultural, que ha estat poc explotat pel seu homòleg francès.

Així doncs, l'èxit principal del FN fou en aquest període l'elaboració d'una mena de programari ideològic fidel als fonaments del nacionalisme francès i alhora prou connectat amb els problemes polítics, econòmics i socials del moment per fidelitzar un electorat interclassista, decebut ensems per l'esquerra (comunista o socialdemòcrata) i per una dreta que s'allunya progressivament dels ideals gaullistes. ¿Quins són els punts principals del seu programa i quina la sociologia electoral de la formació lepenista, especialment en comparació amb les altres formacions d'extrema dreta

d'Europa occidental? Al programa polític hi ha uns quants principis que no han canviat mai. El principal hi és l'oposició completa a qualsevol forma d'immigració, sobretot extraeuropea, i l'exigència d'una «inversió dels fluxos migratoris», és a dir, el retorn d'immigrants als seus països d'origen. L'especificitat francesa en aquest terreny és que la xenofòbia del FN s'adreça particularment als originaris de l'Àfrica del nord i de l'Àfrica negra, antany possessions franceses, la principal de les quals, Algèria, es va perdre en 1962 després d'una guerra que forçà la repatriació a la metròpoli d'un milió de francesos algerians. La «preferència nacional», derivació jurídica de l'oposició a la immigració, és la proposta del FN que donaria als francesos l'exclusivitat per gaudir de l'ocupació, les ajudes socials i els habitatges de promoció pública, i que no faria en teoria distinció entre estrangers europeus i no europeus. Aquesta proposta, contrària a la Constitució francesa, és una mena de «línia vermella» que separa encara la fracció més conservadora de la dreta al poder (el corrent Dreta Popular de la UMP) de l'extrema dreta. Un altre punt del programa que singularitza el FN és l'exigència de sortida immediata de l'euro i de la Unió Europea, el retorn al proteccionisme econòmic i al franc com a moneda nacional. La fórmula Europa de les Nacions, acceptada per l'FPÖ i els Vlaams Blok, li sembla que dona encara massa poder a les instàncies supranacionals. En matèria econòmica, el FN ha conegut diverses fases. La primera, de 1981 a 1995, és la de l'ultraliberalisme reaganista-thatcherià, amb propostes com la supressió de l'impost sobre la renda, la voluntat d'acabar amb els drets laborals i les conquestes socials dels assalariats, l'apologia de l'esforç i la iniciativa individual enfront de qualsevol

forma de «col·lectivisme» o de tutela per l'Estat benefactor. La segona fase comença amb les grans vagues de desembre de 1995, que mobilitzen tant el sector públic com el privat contra la política d'austeritat del primer ministre Alain Juppé, que ajorna l'edat legal de jubilació i retalla les prestacions de la Seguretat Social. El «tombant social» del FN es fa palès en aquesta declaració del seu número dos, Bruno Mégret, el 13 de febrer de 1996: «Ens trobem en una situació prerevolucionària (perquè hi ha) una ruptura entre el poble i les elits institucionals, especialment la classe política. El moviment social de la tardor n'ha estat l'expressió manifesta». I hi afegeix: «En realitat, ha estat el món del treball en el seu conjunt que s'ha manifestat per expressar el seu malestar davant la desestabilització de la nostra economia, com a efecte de la globalització i de Maastricht. No és cap casualitat que les més grans manifestacions hagen expressat el no a Maastricht». ⁶ Aquest canvi de concepció té una explicació simple: l'evolució de l'estructura sociològica de l'electorat del FN. Norma Mayer situa en aquesta època el pas d'un «vot de petits burgesos frustrats» en 1988 a «l'auge de l'obrerisme lepenista» en 1995. ⁷ El FN esdevé el primer partit entre els obrers (30%) i els aturats (25%) i encarna ara «la França de base» que no es reconeix ni en la dreta ni en l'esquerra. En canvi, el seu electorat anterior eren votants de dreta radicalitzats, de classe mitjana i benestants. La dimensió protestatària del FN es fa palesa: no ha participat mai del poder i es pot presentar com una alternativa creïble als partits de l'alternança democràtica i sobretot atraure els decebuts de l'esquerra governant que va fer, a partir de 1983, una conversió definitiva als valors del mercat i del realisme polític. Tanmateix, és insufi-

cient de considerar el vot al FN només com a protesta: cap partit no reté del 10 al 15% de l'electorat durant gairebé 30 anys sense una mínima identificació amb les seues tesis. En efecte, el vot al FN és també el vot de l'etnocentrisme, de la visió autoritària de la societat, que és un component de la cultura obrera, del pessimisme cultural que arriba a l'obsessió per la decadència en l'univers en canvi permanent de la globalització. El debat tan durador entre vot de protesta i

vot d'identificació podria concloure amb la constatació que s'hi conjuminen ambdues dimensions.

UNA EXPANSIÓ LIMITADA PEL «CORDÓ SANITARI»

La progressió electoral del Front Nacional es manifesta clarament en el quadre adjunt:

Any	Eleccions	Vots	%	Escons
1973	Legislatives	122.000	1,33	0
1974	Presidencials	190.921	0,75	–
1978	Legislatives		0,33	0
1981	Legislatives	90.392	0,18	0
1984	Europees	2.210.299	10,95	10
1986	Legislatives	2.703.442	9,65	35
1988	Presidencials	4.376.742	14,38	–
1988	Legislatives	2.359.280	9,66	1
1989	Europees	2.129.668	11,73	10
1993	Legislatives	3.152.543	12,42	1
1994	Europees	2.050.086	10,52	11
1995	Presidencials	4.571.138	15,00	–
1997	Legislatives	3.785.383	14,94	1
1999	Europees	1.005.225	5,69	5
2002	Presidencials	1a volta: 4.804.713 2a volta: 5.525.032	1a volta: 16,86 2a volta: 17,79	–
2002	Legislatives	2.862.960	11,34	0
2004	Europees	1.684.868	9,8	7
2004	Regionals	1a volta: 3.564.059 2a volta: 3.199.392	1a volta: 14,70 2a volta: 15,10*	156
2007	Presidencials	3.834.530	10,44	–
2007	Legislatives	1.116.005	4,29	0
2009	Europees	1.091.681	6,34	3
2010	Regionals	1a volta: 2.223.800 2a volta: 1.943.307	1a volta: 11,42 2a volta: 17,81*	118

Cal completar aquestes dades amb els resultats de les eleccions cantonals de març de 2011 en les quals el FN, per bé que n'obtingué més que dos escons com a efecte del sistema d'escrutini majoritari a dues voltes, aconseguí el 15 % dels vots i, sobretot, disputà la segona volta en 394 cantons, derrotant sovint el candidat de la UMP i batent-se amb el candidat de l'esquerra, generalment socialista. L'anàlisi dels resultats electorals del FN des de 1983-84 permet establir algunes constants. La primera és que el vot al FN, tret del 2007, quan Nicolas Sarkozy arrossegà des de la primera volta el 25% dels votants lepenistes de 2002, és més alt en les presidencials, que són les més personalitzades i s'adapten millor a la dimensió protestatària del partit i a la seua forta identificació amb un president que ha estat sempre el mateix entre 1972 i gener de 2011. El resultat del FN és també millor si el sistema emprat és el proporcional (legislatives de 1986, europees i regionals). En les eleccions locals (sobretot les municipals, els resultats de les quals no es poden extrapolar a escala nacional), el FN pateix pel fet de ser una formació en la qual la proporció entre militants (42.000 en 1998; uns 30.000 en 2011) i electors és baixa, i en la qual, a més, l'activitat de les federacions departamentals i de les seccions locals és força dispar. En 2008 tenia presència en 85 ciutats de més de 10.000 habitants, la qual cosa representa una baixada del 63% en el nombre de candidatures en relació amb 2001.

Més enllà del sistema d'escrutini, el FN ensopega amb un obstacle molt gros a l'hora de participar al poder: tots els partits practiquen, com a Bèlgica, una política de «cordó sanitari» envers ell, que consisteix a refusar qualsevol acord de govern, qualsevol unió electoral, qualsevol retirada de

candidatures amb ell o en favor seu. Les poques excepcions que s'hi han donat a escala regional (en cinc regions els presidents de dreta signaren en 1998 un acord de majoria per governar els consells regionals) foren desautoritzades per les direccions dels partits de dreta afectats, en particular pel president Jacques Chirac, fortament hostil al FN, i aquestes aliances duraren setmanes. Els acords municipals han conegut el mateix destí. La qüestió és més complexa quan es tracta de saber què hauria de fer la dreta en cas de la segona volta d'unes eleccions en què s'hi enfronten un candidat del FN i un d'un partit de govern. Una possibilitat és que els partits en qüestió, principalment la UMP, el Partit Socialista i el MODEM (centrista), apliquen el que s'anomena la tàctica del «front republicà», que consisteix a cridar a votar pel candidat adversari del FN, siga qui siga. La direcció actual de la UMP s'hi oposa perquè tem que això pot enfortir el vot al FN contra els partits «del sistema» i proposa l'estratègia «ni FN ni front republicà», promoguda pel president Sarkozy. Tanmateix, a títol personal membres del govern com Valérie Pécresse i Nathalie Kosciusko-Morizet⁸ són favorables a barrar-li el pas al FN, posició en la qual coincideixen el MODEM (François Bayrou), el Nouveau Centre (Hervé Morin) i el Parti Radical (Jean-Louis Borloo) i fins i tot, en les cantonals de 2011, el primer ministre François Fillon. Així doncs, la posició que s'hauria de mantenir envers el FN divideix la majoria presidencial, mentre que el Partit Socialista ha mantingut sempre la retirada sistemàtica en favor del candidat «republicà» millor situat. Resta per veure com es comporten realment els votants. En les cantonals de 2011, en cas de duel FN-esquerra a la segona volta, el FN hi guanyava

un 10,6% de mitjana. En els duels amb la dreta hi ha guanyat també un 10,5% de mitjana entre una volta i l'altra. Aquestes xifres demostren una dinàmica nova del vot del FN, que podria posar en qüestió el front republicà. En efecte, sembla que el FN pren entre les dues voltes vots tant de la dreta com de l'esquerra, i que ha deixat de ser tabú per als electors. La normalització del vot al FN és encara més sorprenent si es té en compte que ha fracassat en la gestió dels municipis que havia guanyat en 1995: Vitrolles, Toulon, Marignane, Orange. En els primers dos casos fou la seua incompetència allò que n'allunyà els electors. En el segon, l'alcalde del FN s'arreglerà amb la dissidència de Bruno Mégret, origen en 1999 del Mouvement National Républicain (MNR), que esdevingué un grup marginal i perdé després les eleccions. El cas d'Orange és més interessant, perquè l'alcalde Jacques Bompard, partidari d'accedir al poder pel biaix del «frontisme municipal», amb la qual cosa mai no hi ha estat d'acord Jean-Marie Le Pen, ha estat reelegit una i altra vegada amb percentatges de vot creixents, per bé que ja no porta l'etiqueta del FN i que la seua gestió municipal, tot i que autoritària i clarament de dreta, no ha fet de la ciutat un laboratori de la ideologia d'extrema dreta. En canvi, Marine Le Pen, candidata diverses vegades a la ciutat obrera de Hénin-Beaumont, al nord de França, no ha arribat a superar el límit del 50% dels vots, tot i que el 2009 en va obtenir el 47,62%.

UN LIDERATGE CARISMÀTIC I UNA SUCCESSION REEIXIDA

Un dels trets més notables del FN és d'haver construït el seu esclat electoral i mediàtic a

partir de la personalitat d'un home que l'ha dirigit al llarg de 38 anys i d'haver reeixit a organitzar, malgrat això, la seua successió d'una manera que fa perdurar el moviment. La personalitat de Le Pen és un actiu indubtable del moviment. D'entrada, perquè aquest home, nascut el 1928, que fou el diputat més jove de França en 1956, voluntari a les guerres d'Indoxina i Algèria on va servir amb els paracaigudistes, però d'altra banda advocat de professió i dotat d'una gran cultura clàssica, és un personatge amb el qual poden identificar-se molts francesos, fins i tot en la truculència i les sortides de to. A més perquè va imposar al si del seu partit un tipus de direcció certament autocràtica, però que ha reeixit a controlar les malalties infantils de l'extrema dreta, la tendència a l'escissió i les guerres d'egos entre els caps de petits grups. Al forçar a abandonar el FN o marginar determinats dirigents que havien accedit a càrrecs importants i havien caigut en la temptació de fer-li ombra o de discutir-li l'estratègia, ha evitat que el FN recaigués en la categoria de grupuscle. Quan el 1988 li mostrà a Bruno Mégret la porta d'eixida, va deixar clar que el FN s'arriscava a ser pacient i no havia de ser un aliat de la dreta a qualsevol preu. Aquesta opció comportà la sortida de nombrosos dirigents i càrrecs electes valuosos, fins al punt que el FN no ha recuperat encara el potencial militant que posseïa abans de l'escissió. Es pot pensar, tanmateix, que està en procés de recuperar el terreny perdut, amb l'augment de militants registrat després de les eleccions regionals de 2010 i l'accés a la direcció del partit, en gener de 2011, de l'equip encapçalat per Marine Le Pen.

S'ha escrit a bastament sobre el caràcter «clànic» de la gestió del FN i l'elecció de la filla del fundador (nascuda el 1968) a

la presidència del partit en el Congrés de Tours de gener de 2011 ha estat sovint interpretada com una forma de nepotisme. Aquesta interpretació és molt discutible, per diverses raons. La primera és que, certament, Jean-Marie Le Pen ha manifestat preferència per la filla, però també és veritat que va fer que posés a prova les seues capacitats, en nomenar-la en 2002 portaveu del FN davant els mitjans de comunicació. Hi ha hagut molts anys de construcció d'imatge, d'etapes successives en l'ascens al si del partit, una feina d'implantació local a Hénin-Beaumont, la constitució al voltant del seu company Louis Aliot, amb Steeve Brois, Bruno Bilde, Nicolas Bay, Marie-Christine Arnautu, d'un equip de direcció rejoinit (tret de la darrera, tots tenen entre 35 i 45 anys).⁹

A més es va fer una campanya interna per la successió de Jean-Marie Le Pen, oberta oficialment en setembre de 2010, en el curs de la qual Marine Le Pen i el seu rival Bruno Gollnisch feien encontres amb els afiliats, exposaven la seua visió del partit als mitjans de comunicació i reconeixien públicament l'existència de comitès de suport. Aquest procés culminà, per primera vegada des del 1972, en una elecció pels delegats al congrés, que donaren un 67,35% a Marine Le Pen i un 32,34% al seu opositor, els partidaris del qual ocuparen al voltant del 40% dels seients tant del comitè central com de la comissió política. Només la instància suprema, la comissió executiva, formada per 8 membres, restava homogèniament «marinista». D'altra banda, Jean-Marie Le Pen, nomenat president d'honor i que continua sent diputat europeu, conseller regional i membre de la comissió política amb veu però sense vot, ha manifestat sovint diver-

gències amb la seua filla, particularment davant l'opció d'aquesta d'apartar diversos seguidors de Bruno Gollnisch, acusats de simpaties neonazis.¹⁰ Fou endebades que Jean-Marie Le Pen la convidés a reconsiderar aquesta decisió.

La successió del pare per la filla en la presidència del FN s'ha fet, per consegüent, sense gaires problemes. Bruno Gollnisch no ha organitzat cap escissió i els pocs abandonaments individuals per raons ideològiques no han menat a la fundació d'un moviment que pugua competir seriosament amb el FN. El principal d'aquests grups, el Parti de la France, encapçalat per Carl Lang, qui anuncià el 13 de setembre de 2001 la seua candidatura a la presidència de la República, representa a tot estirar un 2% dels vots i té poques possibilitats d'aconseguir els 500 avals de càrrecs electes locals que són indispensables per concórrer a les presidencials.

EL FRONT NATIONAL, SERÀ UN RIVAL DE LA DRETA GOVERNAMENTAL EN 2012?

A sis mesos de les eleccions presidencials, Marine Le Pen obtindria, segons les enquestes, entre el 12 i el 20% dels vots. El seu capital electoral es mou constantment en aquesta banda, que tanmateix no li permetria disputar la segona volta. En efecte, un sondeig de l'Institut CSA del 20 de setembre dona al o la candidata socialista un 27-28% i al president Sarkozy entre el 24 i el 26%, mentre que a la candidata del Front National se li atorga un 20%. Com més s'apropa la campanya, per tant, més es perfila un duel clàssic entre la dreta i

l'esquerra a la segona volta. De tota manera, no es pot excloure que Marine Le Pen pugui aprofitar la crisi de l'euro i les acusacions de corrupció llançades contra els dirigents de la UMP per recuperar distàncies tot capitalitzant alhora l'oposició a Europa i la posició «antisistema» del seu partit. L'essencial per a ella es juga, sens dubte, entre el resultat de les presidencials (22 abril i 8 maig) i les legislatives del 10 i el 17 de juny. Hi ha dues hipòtesis. La primera és la reelecció de Sarkozy, que llavors podria comptar amb unes legislatives favorables a la UMP i l'elecció de diputats amplificaria la victòria a les presidencials, la qual cosa permetria una concordança de majories, que els francesos prefereixen a una cohabitació. Llavors la UMP no tindria cap necessitat d'aliances amb el FN. En canvi, si la UMP perd les eleccions presidencials, l'aposta de Marine Le Pen és que la base militant dels càrrecs electes del partit presidencial pressionarien llavors la direcció nacional en favor de la retirada a favor del candidat millor situat en la segona volta, per tal de limitar la desfeta a les legislatives, i posteriorment a les municipals de 2014. L'escenari d'un esfondrament de la UMP, ja afeblida ara per la pèrdua de la majoria al Senat el 25 de setembre, és la hipòtesi favorita del Front National, i no es pot excloure. La UMP, en canvi, continua pensant que una «dretanització» del discurs governamental d'ací a abril de 2012 podria impedir la fugida d'electors cap al FN. Tot mirant d'evitar que una candidatura centrista pugui fer malbé els seus resultats entre l'electorat moderat, el president Sarkozy ha permès que la tendència «Dreta popular» del seu partit accepti adhesions directes i que presente (el 27 de setembre) un programa de 12 punts que

mira d'incidir en els temes de seguretat, identitaris i populistes típics del FN, amb eco especialment en les capes populars. El problema principal d'aquesta campanya electoral és que la UMP ha d'aplegar rere el seu candidat un espectre ideològic molt ampli, i fins i tot posicions inconciliables.

CONCLUSIÓ

El Front National és un exemple únic a Europa de partit grupuscular d'extrema dreta que ha arribat a esdevenir la tercera força política d'un dels països més importants de la Unió Europea. El seu èxit electoral es deu, més enllà de la personalitat excepcional del seu fundador, a la intel·ligència que el partit ha desplegat per aconseguir la gradual rehabilitació intel·lectual dels grans temes de la dreta plebiscitària, enriquits amb les teories etno-diferencialistes de la Nova Dreta dels anys 1970-1980. La difusió d'aquestes idees portes enfora del gueto polític en què se situava l'extrema dreta d'ençà de 1945 ha estat possible gràcies a un canvi generacional al capdavant del FN, però també en raó del desplaçament cap a la dreta, constatable arreu d'Europa, del centre de gravetat del discurs polític, en particular sobre les qüestions de la identitat nacional i per tant del muticulturalisme i de la immigració. L'abast i la durada de la crisi econòmica aporta credibilitat al FN, tot i que no n'és el factor desencadenant, i a més cal dir que aquest partit no es juga tot el seu futur en 2012. Convé recordar, en efecte, que Marine Le Pen només tindrà 49 anys en les eleccions presidencials de 2017 i 54 en 2022. Quan Nicolas Sarkozy fou elegit en 2007 tenia poc més de 52

anys i fou considerat un cap d'Estat jove. Marine Le Pen, que recull a hores d'ara un 18% dels vots en el grup d'edat de 18 a 24 anys, pot ben bé projectar cap al futur la seua acció i esperar una nova configuració de les dretes franceses. En aquest cas el FN encarnaria, en el lloc d'un gaullisme ja mort, la tradició plebiscitària o bonapartista que René Rémond descrivia com una de les «tres dretes» existents com a conseqüència de la Revolució Francesa, al costat de les tradicions legitimista i orleanista.¹¹ □

Traducció de Jaume Soler

1. Sobre aquest període es pot consultar el meu article «Origine et formation du Front National», dins Norma Mayer, Pascal Perrineau (eds.), *Le Front National à découvert*, París, Presses de Sciences Po, 1989 (2a ed. revisada, 1996), pp. 17-36.
2. Sobre Ordre Nouveau, vegeu Duprat, «El nacimiento de Ordre Nouveau», *Revista de Historia del Fascismo*, 3, març 2011. La revista d'Ernesto Milà publica regularment articles sobre història de l'extrema dreta francesa i tradueix també regularment textos de Duprat.
3. L'expressió és de Klaus von Beyme, en *Right Wing Extremism in Western Europe*, Frank Cass Publisher, 1988.
4. La primera comptava com a soci espanyol el partit Democràcia Nacional; la segona el Movimiento Social Republicano (MSR). El Front National ha mantingut també lligams amb Alianza para la Unidad Nacional (AUN).
5. Tanmateix, el FN belga havia aconseguit en 1995 dos diputats nacionals i vuit diputats regionals, però una trentena d'escissions l'han anat soscavant entre la seua fundació en 1995 i l'actualitat, i ha desaparegut de l'escena política.
6. Declaracions al diari *Le Monde*.
7. N. Mayer, *Ces français qui votent Le Pen*, Flammarion, 1999.
8. Autora en 2011 de *Le Front Antinational*, Éditions du Moment.
9. Sobre les «xarxes» de Marine Le Pen al si del FN, vegeu Abel Mestre i Caroline Monnot, *Le Système Le Pen. Enquête sur les réseaux du Front national*, Éditions Denoël, 2011.
10. Alexandre Gabriac, conseller regional de Rhône-Alpes i militant del moviment neofeixista Œuvre française apareix fent la salutació nazi en una fotografia amb motiu d'una concentració organitzada a Espanya en 2008. La fotografia aparegué al web <<http://www.infonacional.org>>.
11. René Rémond, *Les Droites aujourd'hui*, Louis Audibert, 2005.

Eslovènia: cap a una societat apolítica?

Simona Škrabec

Mes chers frères, n'oubliez jamais, quand vous entendrez vanter le progrès des lumières, que la plus belle des ruses du diable est de vous persuader qu'il n'existe pas!

CHARLES BAUDELAIRE,
«Le joueur généreux», 1864

LA HISTÒRIA COM UN SUPERMERCAT

El 2008, Drago Jančar, un dels autors més influents i traduïts que mai hagi conegut la literatura eslovena, publicava la novel·la *L'arbre sense nom*. Un crític ocurrent va proclamar l'aparició d'aquest llibre com a «l'esdeveniment menys important de l'any» ja que no va tenir pràcticament cap ressenya. La raó per aquesta displicència cal buscar-la, sembla ser, «en les freqüents declaracions públiques de l'autor a favor del govern de Janez Janša». Què conté, doncs, la novel·la negligida *només* perquè l'autor va ser considerat massa pròxim al carismàtic líder del SDS, el Partit Socialdemòcrata Eslovè?

Lipnik, l'empleat de l'arxiu municipal, acaba el seu relat assegut en un centre comercial, esperant la dona, que s'ha perdut en les botigues. Està cansat que la indústria publicitària li proposi què ha de desitjar. Somia tornar a la infantesa i preparar-se una llesca de pa amb cansalada viada i una bona tassa de llet calenta. La seva dona, jove i llesta, ha après, vés a saber on, uns jocs sadomasoquistes que l'enerven. Està desfet per la impossibilitat d'un amor pur i es tortura investigant una documentació que va trobar per casualitat: un munt de cartes i fotografies que testimonien la vida d'un home que va conquerir més de quatre-centes dones: «En la història del petit poble eslovè no s'hi troben pas gaires homes que sobrepassin els estàndards europeus, algun gramàtic, apicultor o alpinista, però d'homes d'Estat o generals no en tenim pas...». L'extraordinària trajectòria del desconegut Casanova i la gelosia funcionen com un motor d'autoanàlisi, el protagonista, que ha reprimat les passions, ha d'adonar-se del seu desig possessiu i de la destrucció que això provoca.

Simona Škrabec és assagista i traductora eslovena, establerta de fa anys a Barcelona. És membre del Consell de Redacció de *L'Espill* i col·labora regularment com a crítica literària al diari *Ara*. Ha publicat, entre altres, *L'estirp de la solitud* (2002) i *L'atzar de la lluita* (2005).

El viatge personal, però, va acompanyat d'un retorn al passat del país. Com en un conte, el protagonista s'enfila a l'arbre fins que és prou amunt com per poder entrar a les èpoques passades. Així descobreix que el famós amant que va descobrir als arxius, va participar en la Segona Guerra i va aconseguir escapar de la gran trampa del castell de Turjak, on s'havien refugiat les forces anticomunistes i van ser-hi delmades. Al final, el Casanova de Jančar va fugir a Austràlia, com tants altres adversaris dels partisans en la silenciosa Guerra Civil que va tenir lloc sota el mantell de l'ocupació nazi. L'autor proposa comprendre la guerra des de l'altre costat, doncs.

Cal saber que a Eslovènia es van formar les milícies de voluntaris anticomunistes, sostingudes per Itàlia, que s'enfrontaven amb els partisans del Front d'Alliberament (Osvobodilna Fronta), d'entrada concebut com una resistència ideològicament transversal contra l'ocupació. Després de la capitulació d'Itàlia, els alemanys van reagrupar els voluntaris de les milícies, que en la nomenclatura comunista eren coneguts com la guàrdia blanca, i van fundar el setembre de 1943 la legió dels *domobranci* sota la seva tutela.

Davant d'aquests conflictes tan greus, l'ambigüïtat de l'autor literari és molt gran. Es tracta d'una reparació històrica dels col·laboracionistes? No eren males persones, només es van trobar atrapats en unes circumstàncies que no deixaven cap opció bona i aprovable? Estimaven, lluitaven, se sentien perduts enmig dels conflictes i morien condemnats a una mort absurda. Però com que van ser perdedors, el seu patiment mai seria recollit per ningú... La novel·la podria ser llegida així?

Sí, si no fos que Jančar obre una ferida terrible, íntima, que no té cap possibilitat de ser apaivagada tampoc a nivell nacional. El seu pare va retornar del *lager* com una desferra, tant en el sentit psicològic com físic. Com es curen aquestes ferides? Aquest presoner amb una brutal cicatriu al cap i el sexe deformat per les tortures es llevava a les nits i anava udolant a l'hort dels veïns on el trobaven exhaust enmig d'enciams destrossats o bé despertava el fill i li feia tocar l'acordió per a un grup de vells que cantaven, beguts, cançons de combat. L'arxiver –que segurament té en aquest punt els senyals d'una profunda ferida autobiogràfica– recorda com es refugiava en la infantesa en un celler fosc, sense encendre el llum, per oblidar el que sabia. Del seu pare, no en podia parlar enlloc. La postguerra eslovena només coneixia una consigna: el silenci. Això no ha canviat tampoc amb la independència, perquè l'Estat propi s'ha preocupat només d'encofrar uns fonaments basats en un orgull nacional fictici, sord per a qualsevol ferida.

El mes de març de 1989, poc abans de la caiguda del Mur, Konrad Weiß publicava en una revista clandestina, la primera reflexió pública sobre la persistència d'actituds nazis a la República Democràtica Alemanya.² El seu text presentava un retrat estremidor dels joves que estaven «orgullosos de ser de nou alemanys». La llista de fets preocupants que encapçala l'article fa posar els pèls de punta: el desembre de 1987, uns cinc-cents skinheads van irrompre en un concert de música alternativa a la Zionskirche de Berlín amb el crit «fora jueus de les esglésies alemanyes» i «Sieg heil»; el març de 1988 va ser profanat el cementiri jueu de Berlín, més de dues-centes làpides destruïdes, guixades, trenca-

des; i el maig del mateix any, en un tren cap a Elsterwerda un grup de joves treballadors va començar a increpar dos africans, un d'ells va ser llençat des del tren en marxa i va resultar greument ferit. Els altres passatgers no van fer res per impedir-ho.

Els processos judicials, que van seguir aquestes i altres accions massa evidents per ser amagades, es van limitar a proclamar que els joves havien sucumbit a les nocives influències occidentals: «els skinheads amb el seu comportament i la seva manera de pensar no són més que un reflex de la societat capitalista». La realitat era, però, ben diferent. En els instituts, en aquella època de canvi, Weiß compta que fins a dos alumnes per classe estaven influenciats per la ideologia d'extrema dreta. És important retenir que es tractava de joves nascuts entre 1961 i 1970. Per aquesta nova generació, crescuda en els millors anys del comunisme, els valors no els representaven ni la democràcia, ni la convivència pacífica, ni els ideals de la Revolució Francesa, ni el socialisme, ni el cristianisme —van tornar a l'ideal arcaic del poder absolut per al més fort, van tornar a l'ideal nazi del *Herrenmensch*. La mentalitat a l'Alemanya de l'Est no va ser mai del tot desnazificada perquè el sistema comunista també apostava per la massa i situava el bé comú per damunt de l'individu. La «petita» Alemanya tampoc va tenir mai l'oportunitat de recuperar la tradició que s'havia desenvolupat al seu territori, com els impulsos de l'any revolucionari de 1848 o el llegat de la República de Weimar. La roda del funcionariat comunista no permetia cap desenvolupament dels trets democràtics. El culte al líder simplement va canviar d'orientació i també el principi de la coacció era omnipresent: les veus crítiques eren foragades, els que pensaven diferent

acabaven a la garjola i els llibres, diaris o revistes podien ser prohibits en qualsevol moment. «Tot això evidentment no era el feixisme, però l'aprovació contundent de l'ús de la violència i l'absència de la cultura democràtica van preparar el terreny» per al seu retorn, constata Weiß.

L'ideal del superhome que és capaç de prendre el destí a les seves mans, al final dels vuitanta comprenia evidentment també la reunificació d'Alemanya, només que els partidaris de l'estètica skin exigien les fronteres del Reich de l'any 1938. L'hostilitat contra els aliats que van derrotar l'imperi era inevitable i, a més, concordava perfectament amb l'educació rebuda dins el sistema que els advertia constantment contra el pèrfid capitalisme. Els instigadors d'aquest nou antiamericanisme es trobaven als estadis de futbol o per fer una copa i «per a un observador apolític, per a un petit burgès, per dir-ho d'alguna manera, semblaven joves conciutadans, treballadors, ordenats, disciplinats, que no es passen el dia voltant sense res a fer, sinó que sabien el que volien». I aquesta era la diferència principal amb la resta, ells sabien per què vivien, tenien ideals: «Nosaltres som l'elit de la joventut alemanya». Cultivaven els lligams d'amistat, la fidelitat al grup i també els valors militars i es feien forts en associacions gimnàstiques i en els grups d'antidisturbis àmpliament estesos per conservar la pau característica de les ciutats comunistes.

La importància cabdal, però, la va tenir la seva connexió amb la generació dels avis. Per a la majoria de la gent gran, «per tots els simpatitzants i conformistes, l'afirmació que havien estat seduïts durant dotze llargs anys per uns criminals que els havien fet assumir els abusos, era tan terrorífica i insuportable, que simplement l'havien foragi-

tat. Aquest pes inhumà de culpa, i també de vergonya, va fer impossible una confrontació oberta amb el passat».

Amb això arribem a la primera conclusió, que el passat tant a Eslovènia com a l'Alemanya de l'Est va jugar i encara juga un paper important en l'espai polític. Però entre els moviments de joves eixelebrats hem d'establir d'entrada també una diferència fonamental. La motivació dels skin de la RDA per profanar cementiris no pot ser la mateixa que en el cas d'una visita de nois i noies d'un institut eslovè al camp de concentració de la Risiera de San Sabba a Trieste.³ Un dels nois hi va voler entrar amb una samarreta amb la creu gamada.⁴ Aquest jove va oblidar que aquesta instal·lació havia estat construïda bàsicament per internar-hi els seus avis i els avis de tots els seus amics... Què evoca el gest de desafiament d'aquest jove? És una mera provocació contra una rígida educació antifeixista a la recerca d'uns valors alternatius que es troben en l'herència *prohibida* del nazisme? Encara que en el cas d'algun rebel pogués tractar-se d'una momentània pèrdua de criteri, la relació entre els pobles ocupats per Hitler i l'encegament que va exercir-hi la seva voluntat de poder és molt complexa i haurem de fer un esforç per comprendre alguns dels ingredients.

Amb el final de la Guerra Freda, Václav Havel s'alegrava perquè els nous europeus serien rebuts no com a pobres dissidents o com a mà d'obra barata, sinó com algú que pot aportar iniciatives, creativitat i tota la potència que sorgia gràcies a una llibertat llargament somiada. Aquestes expectatives no es van materialitzar: «El 1990 va ser un any d'esperances, el 1991 un any d'incerteses i el 1992 la idea d'una Europa unida i democràtica es va acabar per sempre més a

les muntanyes de Bòsnia».⁵ Arreu dels països de l'Est, des de les ruïnes del comunisme sorgien tendències profundament conservadores i un nacionalisme extrem. La retòrica del marxisme-leninisme va mudar en un discurs carregat amb la memòria ancestral i les tradicions, es parlava de patiments soferts, de les injustícies històriques i del desig de recuperar territoris. L'antisemitisme rebrotava allà on ja no hi havia jueus i el xovinisme inundava fins i tot els discursos oficials. Ante Pavelić a Croàcia o Adolf Hitler a Alemanya tornarien a ser citats. Si a l'Europa Occidental els partits d'extrema dreta queden per regla general al marge del corrent principal de la política, a l'Est els partits «amb una retòrica semblant, i fins i tot molt més cridanera, es van trobar el mig de l'arena principal, si no directament al poder».⁶

Moviments antidemocràtics que amb la caiguda del Mur van apostar per una tradició explícitament feixista comprenien bandes de joves d'estètica neonazi, partits populistes amb programes basats en un xovinisme declarat, el fonamentalisme religiós de totes les confessions, cercles intel·lectuals d'incubadors d'idees excoients, a més dels grupuscles de vells exiliats feixistes o fins i tot de veritables milícies de voluntaris armats. No es tracta, doncs, d'uns fenòmens comparables amb el conservadorisme dels països democràtics. La dreta de l'Est ha buscat «les seves arrels en les cultures rurals, de pagesos i de tradicions, que emfasitzen els conceptes tradicionals de família i religió i que defensen un estat nació fort».⁷ Aquest conservadorisme es malfia de la modernitat, i amb això, també dels valors de l'Europa il·lustrada. Els nacionalistes de l'Est reneguen en bloc de l'era de la raó, de la cultura urbana, de la importància del

criteri individual. Per això fins i tot els beneficis de les societats industrialitzades no són més que un invent diabòlic, destinat a malmetre la bonança de la seva vida tradicional i corrompre la cultura autòctona. Es tracta d'una herència directa del nazisme i de la seva celebració de vida rural d'acord amb la ideologia de *Blut und Boden*. El món rural ha estat idíl·lic només per als ideòlegs com Martin Heidegger que construïen una imatge falsa d'entesa i pau entre la gent no corrompuda per la civilització. Aquestes idees han passat directament als partits nacionalistes de l'Europa postcomunista que, lamentablement, confonen el dret de tornar a pensar en termes nacionals com a dret de pensar amb els patrons excoents del nazisme. Els nous dirigents temen les conspiracions globals, incoent-hi la por atàvica davant el poder del capital jueu.⁸ Fan seus els somnis d'una nova Edat d'Or i anuncien una espera messiànica d'un espai fora del temps en el qual la nació podrà viure en la pau i la prosperitat eterna –tal com havia viscut en un temps immemorial que ha quedat atrapat en les llegendes i els mites.⁹

«La majoria de portaveus d'aquesta transformació eren, de fet, els mateixos *aparatchiks* que durant anys invocaven el nom de la classe treballadora per conservar els seus privilegis. Després van convertir el nacionalisme en un recurs versàtil per legitimar les mesures autoritàries que els permetien conservar el poder i atacar contínuament el pluralisme polític, per influir els mitjans i per justificar uns aparells policials i militars desmesuradament grans».¹⁰ La connexió entre els valors d'aquesta nova dreta i els valors del sistema comunista és la continuïtat. La majoria dels destacats nacionalistes havien estat fidels seguidors del Partit en el sistema anterior, cosa que no sorprèn gens, ja que

estem parlant d'una premsa controlada pel govern, d'un aparell policial fort i la tendència de controlar l'economia per l'Estat. Però tot seguit hem d'afegir que els règims comunistes també van preservar els trets antidemocràtics i autoritaris anteriors –ja que en cap país de la regió, la postguerra no va comportar una confrontació amb les formes del feixisme que van florir en els anys trenta i quaranta arreu. La revolució comunista significava que el feixisme havia estat derrotat i que ja no calia parlar-ne més.

A partir de 1989, la història nacional va esdevenir evidentment el tema més calent, però en lloc d'una confrontació amb la complexitat del passat, els primers intents dels historiadors més competents ràpidament van ser substituïts per investigacions interessades que van construir noves ficcions històriques, «com una panacea que prometia la redempció a una població marcada pel llegat de l'oportunisme i del col·laboracionisme».¹¹

L'església institucional i els grups de pressió, sobretot des de l'exili, feien veure que el dilema d'allistar-se contra la revolució comunista no havia existit mai i amb el final de la Guerra Freda aquesta tergiversació ha retornat, revestida amb el consens antitotalitari internacional i la necessitat de purgar els crims comunistes. Que aquest revisionisme hagi aconseguit sacsejar la història eslovena recent és innegable. L'arxiver de Jančar perdut en un centre comercial és un caràcter esquizofrènic que no és capaç de distingir què és ara i què pertany a altres temps. El passat recent ha esdevingut un supermercat on tothom pot anar a buscar els tros de veritat que més li convé –per als propòsits polítics. L'abús de la «veritat històrica» fa impossible d'accedir als capítols foscos i a les ferides enquistades. La Sèrbia

de l'era Milošević és l'exemple més estremidor de la potència d'aquesta retòrica, però els passos en la direcció d'explotar les frustracions, les pors i la vergonya no falten en cap altre país de la nova Europa Central.

També a Eslovènia, el comunisme no va deixar cap mena d'espai per expressar el dolor d'aquells que van tornar de la guerra com a desferres humanes, com el pare del narrador de *L'arbre sense nom*. Només podia haver-hi lloc per als herois.¹² I alhora, el silenci sepulcral cobria tota ombra de col·laboració: els *domobranci* van ser afusellats, forçats a l'exili, silenciats. Al final de la guerra, els soldats d'aquesta organització paramilitar, van fugir a Àustria perquè temien les represàlies. Els aliats, sense saber què hi havia en joc, van retornar 11.000 joves a Iugoslàvia, que van ser interceptats i afusellats als boscos càrstics i llençats a les profunditats de les nombroses coves naturals. Els fets són esgarrifosos: «Era raonable esperar que calia arribar a acords perquè els soldats poguessin tornar als seus països i que calia retornar aquells pocs líders militars que havien de ser processats pels crims de guerra. La situació a Àustria aleshores era molt confusa, cert. Però era *inhumà* [la cursiva és meua] retornar contra la seva voluntat tot un exèrcit de joves derrotats i desarmats i enviar-los a la mort».

En els anys de la postguerra, la gran «traïció» nacional no podia ser tractada de cap de les maneres, era un tabú. Per comprendre bé la força d'aquest silenci col·lectiu hem de ser conscients que es tracta d'un doble llaç de memòria reprimida i inefable. Ens trobem amb la col·laboració, en el sentit més estricte del terme, de les milícies de voluntaris o les denúncies de milers de persones concretes que van acabar en els camps i presons del nazisme gràcies als informadors

eslovens. D'aquests actes infames, està clar, ningú no en vol parlar gaire.

Alhora, però, la vergonya eslovena inclou també la impossibilitat d'un diàleg nacional perquè l'autisme del Partit Comunista va anar creixent durant la guerra i va ofegar qualsevol altra opció nacional que no fos una revolució proletària, amb l'establiment d'una dictadura popular evidentment d'un sol Partit. En aquest clima, els crims dels col·laboracionistes no podien ser mai ni processats ni analitzats perquè el bàndol dels enemics ho incloïa tot, la més mínima dissidència era prou per ser considerat un enemic de la pàtria. El problema d'aquest purisme patriòtic s'ha vist en la seva dimensió tot just després de la independència i la caiguda del comunisme. La reparació dels danys del règim de Tito incloïa necessàriament la reparació de les injustícies comeses contra els opositors polítics. El que no inclou aquesta revisió històrica, en canvi, és un posicionament clar contra els abusos comesos per part dels perdedors. Així, l'amnistia moral ha afectat ara *tots* els no-partisans.

Fa estremir que un jove eslovè pugui visitar San Sabba de Trieste amb una creu gamada a la samarreta, però és molt més trist que una part important de l'opinió pública oblidi sistemàticament tot el que sap: l'encerclament de Ljubljana amb filferrades de punxes —tota una ciutat convertida en un gueto de febrer de 1942 a maig de 1945!—,¹⁴ les cases cremades fins als fonaments amb la gent a dins que encara ens sotgen a les clarianes dels boscos, les presons com Stari Pisker a Celje... El setge de Ljubljana va ser controlat pels membres del *domobranci*, el *Landwehr* eslovè.

Que aquesta brutalitat pugui ser declarada invisible per la mateixa gent que la va

patir, sorprèn com a mínim. Però el forat negre que s'ha empassat aquest patiment està preparat per engolir tots els altres oblits incòmodes, especialment la crisi balcànica que va seguir la desintegració de la Iugoslàvia socialista.

Si hem d'intentar comprendre l'aparició dels partits d'extrema dreta i trobar les raons per què el discursos que inciten a l'odi són tan àmpliament tolerats a l'Eslovènia d'avui, llavors hem de començar per la ferida de la Segona Guerra, que no es va tancar mai. Hem de comprendre l'efecte que va tenir la gelera de la Iugoslàvia de Tito i de quina manera s'han anat creant oblits forçosos, que van ser substituïts immediatament per discursos pamfletaris. La gent ha estat entrenada per acceptar proclames sense fons. És més encara, tres generacions d'eslovens van viure en un país on els temes nacionalment importants no es podien tractar mai en l'espai públic. La demagògia que ara utilitzen els portaveus dels discursos més radicals, de fet, no és altra cosa que la vella cantarella de sempre que proclama que som els millors i que vivim en el millor dels possibles Estats –i que cal conservar a tot preu. Ha canviat diametralment el signe ideològic, és cert. Les promeses de germanor i d'unitat de tots els pobles iugoslaus han quedat substituïdes per un futur ideal menys amable, definit bàsicament com a espai en el qual els no desitjats ja no hi tindran cap lloc. Però no ha canviat pas la manera de tractar el dolor, la por, els neguits, els desigs dels ciutadans. Si oblidem el contingut, la forma és insospitadament semblant.

La màscara de les mentides «institucionalitzables» és alimentada pels traumes recents. La veritat sobre el passat del segle XX per als eslovens és inaccessible perquè és

massa dolorosa: el cos de la nació es plega i vol l'oblit. I amb això, qualsevol discurs que permeti tapar el dolor, sobretot si és articulat com un dogma inqüestionable, resulta convenient. Els partisans de Tito van construir un relat de victòria i van donar a tots els pobles iugoslaus la glòria de sentir-se herois. Aquesta mateixa glòria, aquest mateix orgull, el busquen els nous nacionalistes a l'Eslovènia independent. Encara que ataquin el comunisme com un règim totalitari, el mètode amb el qual el combaten té el rigor de les purgues ideològiques de la dictadura proletària. El posat d'aquests dirigents ha de ser impassible, han de negar tossudament evidències i fets perquè ells són els herois i a un heroi, la mà no li tremola mai.

EL NACIONALISME I ELS SEUS PROFETES

La reaparició de l'extrema dreta a Europa s'explica habitualment amb la frustració d'aquelles capes de població que han quedat a la cuneta de les societats postindustrials. Els efectes de la globalització portarien les persones que han perdut la possibilitat de participar en els beneficis de l'economia planetària a votar els partits populistes que els prometen un recer segur davant de tots els canvis amenaçadors. D'acord amb aquestes tesis, l'extrema dreta seria una patologia, necessàriament lligada a la crisi social. Els moviments esbiaixats de dretes defensarien, doncs, uns valors que són fonamentalment oposats als valors de les societats occidentals. Per això, molts investigadors estudien els fenòmens extremistes sense cap relació amb la política democràtica. Si es tracta d'una patologia, llavors

aquests partits poden perfectament ser considerats com a «anormals». Malauradament amb aquesta expulsió de la vida diària, la qüestió tot sovint queda tancada i les reflexions s'aturen en aquest punt.¹⁵ Un altre trist exemple seria l'actitud general davant la matança a Noruega: «El perpetrador matava en nom d'Europa. L'objectiu i el sentit de les seves gestes era salvar Europa enfront del marxisme, que ha penetrat en la nostra cultura, i enfront de la "invasió" musulmana. De quina manera ha reaccionat Europa, de quina manera la política noruega? Què hem après d'aquesta història terrorífica? Em temo que no res». L'esfera política ha lamentat els esdeveniments i emès una condemna protocol·lària, però la reflexió s'ha tancat amb la constatació que es tracta «d'una persona malalta que feia les seves conxorxes en l'absolut aïllament».¹⁶

La ideologia que defensa la nació i propugna la necessitat d'una mà ferma, s'autoatribueix també la capacitat d'escoltar la veu del poble. Es tracta de la «cosa nostra», combinada amb l'autoritarisme i el populisme, doncs. La qüestió fonamental que s'obre però no és simplement la desagradable –i fingida– sorpresa pel que fa a d'on hauran sortit aquestes idees. Davant d'una presència cada cop més gran i menys dissimulada de discursos fets en nom de la nació pura ens hem de preguntar seriosament fins a quin punt la població europea no només tolera, sinó directament defensa el fil de pensament que teixeix aquesta xarxa de complicitats?

No podem oblidar que la tradició més genuïnament europea conté la premissa, defensada àmpliament i des de totes les posicions possibles, que només un estat homogeni pot assegurar el progrés. Els grans Estats europeus han treballat a fons per aconseguir la seva estructura homogenia en els segles

passats: França ha aniquilat tots els *patois* i ha convertit cultures senceres en rèmores folklòriques, Itàlia ha unit el sud amb el nord gràcies a la idea nacional tot i les enormes diferències culturals i econòmiques, etc., etc., etc. Però si Àustria-Hongria va esclatar com una incòmoda «presó de pobles» a la primera ocasió possible, no serà perquè la vella estructura feudal fos més adequada per a la modernitat que l'Estat-nació.

El problema és que els pobles sorgits de la Primera Guerra –sobretot els que es van alliberar de l'Imperi Otomà o de la tutela dels Habsburg– humanament no podien sinó anhelar la mateixa potència i «llibertat» nacional que ostentaven els pobles més avançats. I així és que es van fixar en la característica equivocada del progrés: podríem dir que no van analitzar bé els components que asseguren la industrialització. La societat moderna descansa sobre la pau social, però no pas perquè tots els seus membres siguin iguals. Una de les conseqüències més visibles d'aquest error esgarrifós és el nazisme, agradi o no. L'Alemanya de Hitler va portar fins a les últimes conseqüències unes premisses que ja hi eren a Europa. La idea que expressa aquell *soyez propre, parlez français* als patis de les escoles franceses conté un grau de menyspreu i de coacció gens negligible. I la violència a les colònies d'ultramar va ser d'una brutalitat sense paliatius i va durar segles sense que les metròpolis se'n preocupessin gaire del patiment de les poblacions llunyanes. Les idees de superioritat i d'imposició hi són al cor mateix de la vella Europa, però no pas les conseqüències que van provocar els règims totalitaris del segle XX. Per què?

Sempre quan analitzem les posicions extremes hauríem de ser capaços de pensar allora quins mecanismes té una societat

concreta per contrarestar la influència de dogmes intransigents. Les mesures dràstiques de Hitler i de Stalin coincideixen plenament en dos camps essencials, en la qüestió del pluralisme polític i en la de la llibertat cultural. El Tercer Reich i la URSS no van deixar cap espai per a l'oposició parlamentària —de fet ni per la més mínima divergència d'opinions— i alhora no toleraven cap altra mena d'art que no estigués severament tutelat per la política, a més d'haver volgut eliminar totes les diferències culturals amb una assimilació demolidora. El terme nazi *Gleichschaltung* expressa perfectament el resultat que se'n voldria obtenir amb la pressió d'eliminar *alhora* la disparitat política i la cultural: tots iguals, tots desposseïts de qualsevol identitat. La paradoxa del nacionalisme extrem és aquesta: quan la nació es converteix en un dogma, roba als seus membres tota identitat i els desposseeix dels records, del dret de tenir una memòria particular, de la possibilitat d'imaginar un futur individual. L'home deixa de ser home i esdevé una carcassa buida a mercè del poder.

L'adaptació impossible a un model abstracte la podem veure amb tota la seva dimensió també al Sarajevo de 1992. Si ens permetem pensar hipotèticament que els franciradors serbis haurien aconseguit eliminar totes les persones que malmetien la puresa del seu espai nacional, qui quedaria a la ciutat? On s'aturaria el frenesí de la purificació? Tal com conclou Senadin Musabegović, es tractava d'extirpar el tumor del propi cos.¹⁷ I per això, la violència va ser tan extrema, perquè contenia la ràbia de no poder eliminar les faltes del propi caràcter, de disciplinar la ment. Mai s'odia prou quan el rostre d'un home és fet de la seva capacitat d'odiar i quan la pròpia iden-

titat s'estableix només amb unes fronteres infranquejables envers els altres.

Per tornar a l'Europa Central del moment present, cal que fem encara un apunt més: perquè el pluralisme polític funcioni, una societat ha de tenir prèviament formats uns grups d'interessos, capaços d'articular les seves necessitats. Els grups particulars, però, han de ser alhora capaços de negociar l'adaptació de les seves exigències a un bé definit com a comú. Si el sistema funciona, tots els membres d'una nació tenen la sensació que la seva veu és escoltada i que poden comptar amb la possibilitat d'introduir canvis reals, sense que el desig d'un ciutadà necessàriament hagi de perjudicar les necessitats d'algun altre. Aquest és l'ideal d'una democràcia participativa que, si més no en teoria, funciona sense coaccions ni imposicions.¹⁸ L'absència d'aquesta tradició parlamentària als països del bloc comunista és evident. I encara més, als Balcans la llacuna de diàleg entre el poble i el poder comença fins i tot molt abans de la vergonyosa fugida del rei iugoslau a Londres «minuts després» de l'atac alemany el 1941. La Iugoslàvia dels Karadžordević era una dictadura que va prohibir tots els partits de caire nacional i que perseguia el moviment obrer amb una duresa extrema. No es pot oblidar tampoc que la felicitat Àustria va acabar el 1918 amb la lacònica constatació: *Majestät, es ist zu spät* (Majestat, ara ja és massa tard)¹⁹ com a resposta a unes reformes constitucionals arribades al darrer moment per intentar a salvar la unió monàrquica. Mai, doncs, els eslovens no han pogut confiar en unes negociacions amb l'esperança de ser escoltats i tinguts en compte. La seva memòria política és plena de jocs d'equilibris, d'aliances i de missions impossibles.

El petit país alpí, a més, guarda zelosament encès el foc d'una revolució que hauria de corregir d'una vegada per totes les injustícies històriques. Allò que exploren els oradors de l'extrema dreta eslovena és exactament l'aliança entre aquests dos elements. La falta de tradició democràtica dona ales al somni que el món pot canviar amb un decidit cop de timó. Arregleu-vos a les meves files, i jo us guiaré al paradís... El perill en aquest moment segurament no és tan greu com per fer saltar els llums d'alarma, però és seriós. És seriós sobretot perquè aquesta mateixa suplantació de la realitat que s'aconsegueix a través de l'ofuscació i de fe en un país imaginat és la que va permetre la devastació dels Balcans en els anys noranta del segle passat. El joc amb els somnis és perillós. El mite pot soscavar la realitat i llavors ja no hi ha cap sortida fàcil.

A Eslovènia no hi ha actualment una crisi econòmica especialment greu. La independència ha portat un desenvolupament important i encara que hi ha hagut dificultats típiques dels països en transició, no hi ha bosses de pobresa visibles ni barris marginats fins a la desesperació. Després dels incidents d'aquest estiu a Anglaterra, un dels principals diaris eslovens, *Dnevnik*, ha publicat una sèrie d'articles per explicar per què Tottenham no passa a Fužine. Un assagista fins i tot va adoptar el divertit argot dels habitants d'aquest barri d'immigrants «bosnians» que representa el tòpic màxim de la no-integració en la societat eslovena. La diagnosi feta des de dins d'aquest col·lectiu és que a poc a poc i gairebé sense adonar-se, la gent ha començat a assumir com a propis els costums del país, pugen muntanyes com uns eixelebrats i ni en l'equip de futbol nacional ja no se'ls pot dis-

tingir de la resta, igual com entre homosexuals, esquiadors, poetes, bombers, i fins i tot vegetarians ja s'hi troben persones amb el cognom acabat amb -ić, amb el mig barret característic de les terres balcàniques. Per la gran sort, aquest signe ortogràfic de discriminació s'està fonent en amplíssims sectors de la societat.

L'explicació que l'extremisme de dretes és una ideologia escrita per aquells que ho han perdut tot i busquen en la defensa de la *Heimat* la confirmació que no poden obtenir en la vida real, a Eslovènia no és vàlida. Els votants de Janez Janša no són pas pobres, és més encara, la base del seu electorat és una acomodada classe mitjana, amb una casa de propietat en la densa xarxa de ciutats, viles i poblets que cobreix el territori,²¹ molts dels seus votants encara conserven algun tros de terra de conreu i treballen o fins dirigeixen alguna petita o mitjana empresa amb una empena increïble (el fet que els eslovens són treballadors no sol ser un mite). És a dir, en el gruix d'aquest votants no es pot percebre cap mena de marginalitat ni cap por que el seu estil de vida tradicional els deixi arraconats sense possibilitat d'atrapar el tren europeu. A l'inrevés, la retòrica nacional(ista) és percebuda com a part essencial i irrenunciable de formar part del selecte club de la Unió Europea: aquest és el problema.

Als Balcans regna com a mínim des de fa dues dècades la ferma convicció que només els caldria «copiar» l'homogeneïtat de les grans nacions europees i ja tindrien també el seu estàndard de vida i la capacitat d'un progrés permanent. El futur que prometen tots els moviments de signe nacional és un futur basat en una societat avançada la característica de la qual és sobretot una enorme cohesió interna, orgànica.

Però l'obsessió d'una nació pura és impossible de realitzar. Voler ser el que no som, més forts, més purs, més invencibles... comença potser amb l'hostilitat envers les altres tribus, però ben aviat el tractament de tota anomalia com un virus, com un tumor, comença a afectar també la pròpia societat. I els «traïdors» de la causa reben sempre un tracte especialment denigrant.

El pitjor efecte del procés que condueix cap a la por obsessiva davant qualsevol enemic és que aquesta paranoia explotada amb els mitjans adequats acaba convencent els membres del grup que només els que pertanyen a la seva comunitat són realment humans, tots els altres no i poden ser eliminats, o fins i tot han de ser-ho perquè aquest és el deure sagrat per assegurar el futur de l'estirp. La teoria és coneguda gràcies a l'amplia i profunda reflexió que Europa ha fet entorn del nazisme, però Sèrbia ha pogut posar en marxa el mecanisme amb tots els passos intermedis de la manipulació prèvia, sense que res ni ningú pogués aturar la roda.

En aquest context no podem deixar de banda el mite que més fervorosament ha alimentat els sentiments antimusulmans. El 1389 va tenir lloc la batalla de Kosovo Polje en la qual Sèrbia va perdre territoris i privilegis i va quedar integrada a l'Imperi Otomà. Aquest fet històric avui ja és del domini global, però és molt menys sabut que el tractament llegendari de la batalla es va començar a desenvolupar al final del segle XIX, gràcies a les celebracions del 500 aniversari. Les interpretacions polítiques que en van sorgir volien sobretot demostrar el profund arrelament del poble serbi en les tradicions europees i la importància de la lluita contra l'ocupació otomana. Abans d'aquest renaixement, els herois com el príncep Lazar, mort en la ba-

talla, o el coratjós Miloš Obilić que va vèncer al soldà, no els trobem en cap text de l'èpica tradicional sèrbia. El fundador de la llengua sèrbia moderna i apassionat col·leccionista del llegat de la poesia popular, Vuk S. Karadžić –una de les balades que va recollir va merèixer un emocionat comentari de Goethe– ni en parla, de la batalla de Kosovo Polje. De fet, a l'inici del segle XIX el majestuós tema de la derrota nacional encara no formava part del llegat. A partir del 1889, però, la commemoració de la derrota a Kosovo Polje es va integrar a les cerimònies religioses del Vidovdan perquè la batalla va tenir lloc just el dia 28 de juny, assignat a Déu Omnipresent. La llegenda va adquirir així un contingut profundament cristològic. Crist va morir per tornar a renéixer i això és exactament el que havia de passar també amb els serbis. Sense la mort, no hi ha la nova naixença, repeteixen a partir d'aleshores assíduament els intèrprets d'aquest esdeveniment. Sense la derrota, no hi hauria una profunda renovació de l'ànima sèrbia: derrotats a la terra, viuran de nou al cel.²²

El nacionalisme secular va mostrar tota la seva potència en l'era Milošević, però aquest lideratge mai s'hauria pogut establir del tot sense explotar els sentiments religiosos. És prou sabut que aquest polític es va posicionar com a líder al capdavant del poble amb una decidida intervenció que va aturar l'acció policial contra els manifestants serbis a Kosovo el 1987 amb el crit «A vosaltres, ningú més us pegarà». I el 28 de juny de 1989, celebrant el 600 aniversari de la batalla, Milošević va pronunciar el seu cèlebre discurs de Gazimestan, on ja eren visibles els seus arguments per justificar la neteja ètnica i també l'ambigüitat que li va permetre defensar fins a la cel·la del Tri-

bunal Penal la seva suposada missió de pacificador. Trens i autobusos hi van portar els seus fervents seguidors a milers. Els «mítings de la veritat» se succeïen per tot el territori serbi, amb intents de celebrar-los en altres llocs, també a Ljubljana. El destí de Sèrbia també va prendre trets cristològics, el país va assumir el rol de víctima. A cada ocasió es subratllava el paral·lelisme entre l'ocupació otomana i la situació actual i com era d'urgent lluitar per la supervivència nacional. «Avui és difícil de saber què forma part de la veritat històrica sobre la batalla de Kosovo i què és una llegenda. Però avui això ja no és important», deia Milošević a Kosovo Polje el 1989. Aquesta incapacitat per distingir la història de la llegenda, va portar Sèrbia i els pobles veïns al desastre.

La religió entesa com una arma política, millor dit, ideològica, va demostrar la seva perillositat en els pitjors conflictes europeus del segle XX. La persecució nazi dels jueus la descrivim sovint com a «racisme», completament inconscients que parlar d'aquesta manera suposa, de fet, acceptar la terrible premissa nazi que els jueus són una raça, és a dir, que els podem distingir a primera vista d'un ari perquè posseeixen una substància incorruptible que els identifica automàticament i per sempre més com a jueus. I tanmateix tots sabem que primer va caldre inventar l'estrella groga i tot un seguit de mesures legals arbitràries perquè els afectats es veiessin forçats de cosir-la a la roba per diferenciar-se dels altres. Sense el complex sistema d'exclusió que incloïa mesures de màxima coacció, els jueus del Tercer Reich mai podrien haver sigut detinguts pel carrer a causa d'unes inconfusibles característiques «racials». El racisme potser és un terme just per descriure les discriminacions sofertes per la població afroamericana als Estats

Units o per l'apartheid a Sud-àfrica. El fetitxe de la pell negra és inesborrable, la marca és visible, no se la pot ignorar. Encara que... –només cal repassar les denominacions per cada matís de la pell fosca i les distincions del grau de «negritud» que han desenvolupat els legisladors racials per comprendre que el criteri de la pell fosca no serveix ni per distingir un negre d'un blanc. On posar el límit de l'exclusió? Quin to encara és prou fosc com per excloure una persona i negar-li tots els drets? El gran encert de la bogeria nazi va ser trobar la resposta a aquesta impossible separació de matisos. Els legisladors nazis van saber anular les gradacions de «contaminació» i van establir un sistema coherent, capaç de mesurar «objectivament» el grau d'afectació i d'establir un sistema repressiu aparentment «just» i «coherent».

La construcció nazi de la «raça» jueva va connectar, doncs, els prejudicis antics contra els heretges i la por als nouvinguts espanyols i competitius en una situació econòmica particularment delicada, encara que molts d'ells eren presents al territori des de moltes generacions enrere i era impossible de distingir-los dels seus conciutadans amb trets objectius. El mateix procediment de construcció artificial d'un poble que és tot u amb la seva fe –i per això detestable en el seu conjunt– es va desenvolupar després de la caiguda del comunisme a Iugoslàvia. En una Europa plenament secularitzada definir un serbi com un ortodox i un croat com un catòlic és, pensat fredament, poc més que un acudit dolent. Em sembla que no cal dir expressament que a Sarajevo, Zagreb o Belgrad hi havia molts matrimonis mixtos i una impressionant tradició humanística de pensadors laics. I igual que a tot Europa, la literatura era necessàriament escrita des

d'aquella definitiva constatació que Déu és mort. El continent fa dos segles que es debat en la manera de comprendre la humanitat sense l'autoritat religiosa i ara resulta que un estol de polítics pot resoldre la qüestió en un no-res dient que els serbis són ortodoxos, i els croats, catòlics, així de simple. La distinció, fora dels Balcans, tothom se l'empassa sense parpellejar i a la península ha funcionat fins al punt que tots els grups estaven disposats a fer una croada per protegir l'últim bastió de la seva fe, el límit de la seva civilització. El cisma als Balcans dels noranta no ha funcionat només com una distinció entre dues nacions pensades amb una puresa confessional, sinó d'acord amb un codi més ampli: l'Occident europeu contra l'Orient europeu, el Vaticà contra Moscou –i ahora també com una barrera per contenir la invasió musulmana. El xoc de civilitzacions promogut per George Bush fill pot semblar una anècdota momentània d'un polític que no mesurava bé les paraules, però no ho és pas. L'administració d'aquest president americà simplement verbalitzava arguments que encara mouen exèrcits de diplomàtics.

Misha Glenny, en un dels primers llibres seriosos sobre el final de Iugoslàvia, documenta les manifestacions pacífiques que van tenir lloc a Belgrad a l'inici de la trajectòria de Milošević quan el tren encara s'hagués pogut parar.²³ Les veus sensates no van tenir prou força i una Iugoslàvia diferent, democràtica i respectuosa amb la riquesa de cultures i nacions, segurament va morir aleshores. Rellegir el remolí de fets atroços que recull el corresponal de la BBC, encara resulta tan greu com quan els havíem vist en directe. Segur que a la pàgina 204 cap lector pot continuar sense aturar-se: «El diumenge, 10 de maig de 1992... a Bratu-

nac... els nostres veïns serbis... anaven amb la cara coberta i portaven l'escarapel·la txètnic...». El testimoni d'un sol sobrevivent aconseguí obrir la visió sobre un terror inimaginable que sembla no tenir límits.

No puc evitar de pensar en la generació nascuda entre el 1961 i el 1970, que citava en el seu article sobre els skinheads Peter Weiß a la República Democràtica Alemanya. Els perpetradors dels crims a Bòsnia, Croàcia i Kosovo també eren joves de poc de més de vint anys i pertanyen doncs a aquesta quinta. Gent de la meua generació, producte d'aquella «germanor i unitat» en la qual tants crèiem amb una fe cega. Va ser un despertar molt dur veure que la possibilitat de convivència a tanta altra gent els semblava paper mullat des de sempre. A la pàgina 204 del llibre de Glenny, uns homes musulmans són martiritzats en un edifici, protegit davant de qualsevol testimoni. A l'orgia de brutalitat hi participen els veïns i també soldats vinguts de la capital que anaven a la província a descarregar els seus impulsos més bestials contra persones que per a ells ja no eren persones. El pes d'aquest oblit és suportable? En el futur immediat caldrà tenir-lo molt present, perquè el Tribunal Penal Internacional de l'Haia per a l'antiga Iugoslàvia, que va fent la seva feina lenta, potser acabarà imposant una revisió de les responsabilitats més altes, però mai podrà arribar a jutjar els combatents de peu. Així que els actors d'aquest drama encara viuen un al costat de l'altre. Aquí ja no es va tractar de bandes més o menys organitzades que utilitzen la simbologia vermella, negra i bruna –els colors de la mort– i descarreguen la seva frustració contra indefensos immigrants o seguidors d'un altre equip de futbol. A l'espai on viuen serbis i croats, la violència sectària es va convertir

en la raó d'Estat, en un principi moral, no només justificable, sinó legítim i admirable que convertia els homes més brutals en una llegenda... Tots recordareu la barba de Radovan Karadžić quan el detenien suposadament irreconeixible en el seu còmode amagatall al mig de Sèrbia i la fredor inhumana de Radko Mladić, capaç d'encarar-se amb displicència des de la banquetta dels acusats fins i tot a les mares de Srebrenica. La participació en la guerra, a aquests dirigents no els havia costat gens cara d'entrada, van viure vint anys abraçats pel silenci del seu poble que no renunciarà mai a la seva glòria. No només els serbis actuen així, cal tenir-ho clar. Aquest estiu, a l'agost de 2011, doncs, he pogut veure a la bella ciutat de Zadar, cartells a favor d'Ante Gotovina, impudicament exposats als comerços i a les tanques publicitàries: És un heroi, deien, i no un criminal... La confrontació amb aquesta Croàcia bel·ligerant i excloent se'm repeteix cada any enmig d'unes vacances que no podrien ser més plàcides. La costa adriàtica és un tros de paradís i la gent, amabilíssima. El meu mal ve de saber croat i de tenir una mica de memòria, perquè llavors en un supermercat de platja experimento una irritació irrefrenable, barrejada amb la tristesa profunda veient com totes les portades dels diaris celebren l'*oluja*, l'ofensiva conduïda per Gotovina que va aconseguir expulsar els serbis de la Krajina –ho celebren amb la mateixa retòrica pomposa de les victòries dels partisans. Els mitjans escrits aquest any 2011 ja no en parlen, cert, perquè el general ja és a Holanda i Croàcia es prepara per entrar a la Unió Europea. Amb la família anem cap al nord per una de les noves autopistes que travessen les contrades desèrtiques rere l'alta carena de la costa, acompanyats d'unes

enormes tanques publicitàries que exposen la bandera croata sense cap comentari, com un únic testimoni que allò és un territori poblat. Serveixen de res, aquestes senyeres immòbils? Els rius de turistes passen de llarg, completament amnèsics.

El Tribunal Penal de l'Haia és vist tant a Sèrbia com a Croàcia com un instrument malèvol per destruir la reputació de les seves nacions. La consciència de la gravetat dels fets en els noranta no s'ha pas generalitzat, sinó que ha quedat tapada per una nova retòrica que aprofita l'antic ressentiment contra Occident forjat en els anys de comunisme i també en els llargs segles passats a l'ombra d'un món pròsper que mai ha volgut saber res de nosaltres. Bòsnia és un avançament del que pot passar a Europa. El Sarajevo de 1992 no és una rèmora del passat, sinó a l'inrevés, és una possibilitat de futur. El pla de les potències mundials de pacificar la zona dels Balcans d'acord amb l'esquema de «regions administratives ètnicament homogènies» té poca possibilitat d'èxit en una península que ha destacat sobretot per la capacitat de negar assíduament l'existència d'altres pobles veïns. Ja en el segle XIX el moviment d'una Il·líria renascuda pretenia convertir tots els sud-eslaus en una sola nació culturalment homogènia i amb una nova llengua artificialment unificada –en molts sentits, el projecte Iugoslau és hereu d'aquesta idea que descansa sobre les teories paneslavistes. Encara avui ni serbis ni búlgars ni grecs admeten ni la més mínima possibilitat que els macedonis existeixin com a poble, per a ells són ben transparents. I ja és curiós que el seu Estat hagi entrat a la ONU, sense que pugui fer servir ni el seu nom propi.

L'arxiver de la novel·la de Drago Jančar *L'arbre sense nom* interroga en una tensa

conversa la seva dona perquè sospita que ella ha tingut un afer durant unes vacances a Croàcia. I la noia s'esmuny dient que ja no recorda exactament quin any eren en aquella illa, i vés, és estrany perquè havien estat sols dies sencers i tan tranquils perquè era l'any de la guerra. Aquesta és la perfecta il·lustració de l'amnèsia eslovena, ningú vol recordar-se'n de res, ni que haguessin fet vacances a l'Adriàtic mentre el polvorí balcànic explotava i feia miques els pobles i la gent. I també la parella del llibre va deixar en aquell precís moment que la violència entrés en el seu llit —Jančar recorda així que l'espai públic mai és del tot separat de l'esfera privada i que la violència pot acabar tenyint totes les relacions, fins i tot les més íntimes.

Eslovènia va tenir una transició exemplar, el pluralisme semblava no només possible, sinó que es va realitzar en els primers anys de gran solidaritat i col·laboració transversal entre les opcions polítiques diferents. Un cop enderrocat l'Estat iugoslau, les motivacions per participar en la lluita per la democratització es van revelar, de totes maneres, ben diferents.

La impossibilitat d'accedir al seu propi passat posa Eslovènia entre aquells països que són potencialment molt fràgils en tots els sentits, perquè la societat s'ha quedat sense la capacitat de construir uns llaços forts. La idea de l'enemic intern hi és sempre present, el traïdor més perillós sempre és a casa. Encara que aquest lloc l'ocupin temporalment els nouvinguts —un paleta musulmà de Bòsnia o un gitano ociós, gaire més opcions tampoc n'hi ha, la veritat. La immigració del Tercer Món i també la precarietat laboral és a Eslovènia com qui diu inexistent si la comparem amb els països realment avançats. L'odi envers els es-

trangers serveix sobretot per alimentar la capacitat d'odi envers els que no són del bàndol correcte, és a dir, que la intolerància fluctua entre el menyspreu a un foraster i l'odi contra el germà que pensa diferent. I aquí s'amaga el perill més gran: de seguida que tenim construïts els patrons i sabem de quina manera malparlar de grups i persones forans, ja tenim també la manera de començar a convertir el nostre propi poble en un poble d'individus exemplars. Si hem de viure bé, han de desaparèixer no només tots els «pidolaires» estrangers, sinó que hem de reeducar també la població autòctona perquè tots pensin com un de sol. El problema dels eslovens —i de tantes altres nacions europees, crec— és que són incapaces de construir un concepte plural de la seva pròpia nació. Hauríem de ser capaços de pensar que un eslovè pot ser tant un empresari com un lumpen, que pot anar a missa cada diumenge o bé dedicar la vida a combatre els arguments teològics, que li pot agradar el bàsquet o pot no suportar cap esport, ni tan sols els salts d'esquí al trampolí de Planica, que pot odiar la música folklòrica i tanmateix fer-se amic d'un acordionista i ballar la polca si l'ocasió és festiva i els amics acompanyen... Hi ha dos objectius, doncs, per a un futur més pròsper: primer cal aconseguir l'arrelament d'un irreductible pluralisme polític. Això és diferent de la idea de la democràcia a seques perquè avui dia es tendeix a pensar amb massa freqüència en les celebracions de la majoria absoluta i en la suposada voluntat popular que ha proclamat la victòria dels escollits. El pluralisme significa fomentar i treballar dur dia rere dia perquè les diferents opcions i els punts de vista que alberga la societat puguin trobar-se sempre en una taula de negociacions. Aquest

diàleg no té res a veure amb les victòries electorals. I l'altre punt és conservar la irreductible vida cultural com a base de la nació. La consciència nacional no es pot basar en una cultura d'essències eternes i immutables perquè la cultura no és més que la capacitat d'anar-se adaptant sempre a noves condicions –però no en una lluita individual, sinó com un grup cohesionat.

Alemanya, o millor dit, la República Federal d'Alemanya, és l'únic país europeu que ha mirat al seu propi passat directament als ulls i ha aconseguit construir un discurs públic àmpliament acceptat que expressa un rebuig clar i inqüestionable del seu propi engegament. La Itàlia de Mussolini, l'Espanya de Franco, el Portugal de Salazar, la Grècia de Papadopoulos, en canvi, són molt menys transparents per a la seva pròpia gent. És una casualitat que precisament aquests quatre països siguin ara notícia diària per la seva falta d'estabilitat econòmica? La falta de transparència, la necessitat de construir discursos públics que tapen la situació real, l'optimisme fingit... són trets que aquests països comparteixen des de fa massa dècades. Per això, aquí la capacitat de crear la confiança en els governants i en el sistema sencer és minsa. La gent es limita a obeir, sense buscar la possibilitat de contribuir a una empresa comuna. Falla la identificació i sense identificació no hi ha confiança i sense confiança cap empresa no obté el crèdit necessari per funcionar.

L'opacitat de l'espai polític en els països mediterranis s'assembla als països emergents de la nova Europa que també guarden el record de llargues dècades de dictadura i la por davant els extrems aparells de seguretat. L'Europa Central i Oriental també s'ha forjat en una lluita contra el govern. I aquesta mateixa desesperació, la majoria

dels pobles centreeuropeus l'han experimentat ja en el segle XIX, mentre estaven integrats en els grans imperis que els ignoraven. Els *haiduk* a l'Imperi Otomà i els partisans de Tito lluitaven per combatre les injustícies reals.

Però algunes idees del passat són directament capaces de soscar la capacitat de formar part d'un món connectat i obert. La noció feixista de la nació inhabilita la capacitat de resoldre problemes actuals –i precisament perquè els problemes no poden ser resolts per la via de l'aïllament i perquè la responsabilitat per tots els problemes s'atribueix als factors externs, la situació es va agreujant i el clima de crisi permanent és fa cada cop més propici per les proclames exclusivistes i les promeses de solucions màgiques. Més aïllament, més problemes interns, més obsessió amb enemics exteriors, més intents d'aïllament, encara més problemes interns... El cercle és viciós –i a partir d'un cert punt, potser irresoluble.

CAP A UNA SOCIETAT APOLÍTICA

A l'entrada del parc central del Tivoli de Ljubljana hi ha la gran església ortodoxa dels Sants Ciril·li i Metodí, construïda el 1936. No va ser consagrada fins el 2005 i, així, destinada al culte. El 2010 va ser catalogada com a monument cultural d'interès local i, a poc a poc, s'està convertint en un centre important per a la comunitat sèrbia, certament nombrosa, que viu a la capital eslovena.

Amb una mesquita, les coses a Eslovènia evidentment no serien pas tan senzilles. Encara que *La marxa de Radezky* de Joseph Roth la descriu com un país ple de mina-

rets, a Eslovènia mai no n'hi ha hagut cap, excepte una petita mesquita amb la seva cúpula que van construir els soldats bosnians, que lluitaven pel seu kàiser Francesc Josep, al front d'Isonzo i que va ser abandonada i enderrocada pocs anys després de la Primera Guerra. Però a Eslovènia avui hi viuen molts musulmans i la seva «amenaçadora» presència va provocar que al final de 2003, Ljubljana visqués un intent de promoure, per iniciativa legislativa popular, un referèndum per prohibir la construcció de mesquites. El referèndum no es fa arribar a convocar mai, ja que l'alcaldessa Danica Simčič va portar la iniciativa al Tribunal Constitucional. Els jutges van decidir, al juliol de 2004, que «la convocatòria d'un referèndum és inadmissible» perquè limita la llibertat religiosa a Eslovènia. Tot i aquesta primera resolució contundent, el desembre de 2008, un regidor del consistori de la capital, Miha Jarc, va començar a recollir signatures per a un nou referèndum sobre aquesta qüestió. Aquesta segona campanya va topar amb l'oposició frontal de l'actual alcalde de Ljubljana, Zoran Jankovič. El referèndum no s'ha celebrat i la comunitat musulmana ja té el terreny on construir el seu centre de culte. La qüestió ha desaparegut del debat públic, encara que segurament només fins que l'edifici estigui acabat.

Tanmateix cal prestar atenció a la campanya en contra que es va desfermar en els mitjans de comunicació entre el novembre de 2008 i l'abril de 2009 des de les més altes instàncies de l'església catòlica. L'arquebisbe Franc Rode recordava que un centre de culte per als musulmans significa automàticament un centre d'activitats polítiques i els promotors del segon referèndum consideraven que els eslovens en general estan massa poc atents a les possibilitats d'un

islamisme radical. Rere aquestes posicions hi ha el concepte d'*antemurale christianitatis*, l'eterna missió dels països cristians de protegir les seves fronteres externes. L'islam és repetidament pensat en el context de les incursions turques i el saqueig dels geníssers, sense oblidar mai l'actualització del perill del terrorisme global. L'objectiu que persegueix aquesta imatge estereotipada dels musulmans és l'afirmació de la identitat nacional: nosaltres som els cristians civilitzats i ens hem de defensar contra els bàrbars. «Nosaltres contra ells», podríem resumir el mecanisme d'exclusió amb només tres mots. És a dir, la qüestió religiosa ni tan sols té cap importància. El patriotisme dut en aquest marc significa pensar el país com un territori poblat per eslovens per la gràcia divina, que han demostrat el seu vigor nacional amb la independència, i han estat plenament admesos entre les altres nacions europees. Aquesta línia de pensament reaccionari és reforçada amb la diferenciació constant envers els altres pobles menyspreables com els pobles «balcànics». La diferenciació que els separa nítidament dels Balcans dona arguments als eslovens per pensar-se com part de la tradició europea, ja que també l'Europa oficial es defineix tot sovint i amb gran solemnitat com a cristiana i per damunt del caos oriental.²⁵

La comunitat musulmana global no existeix, avisa en una entrevista Ahmed Pašić,²⁶ un dels especialistes eslovens en la interacció entre l'islam i les societats modernes. Les diferències nacionals, lingüístiques, territorials i teològiques entre els musulmans són tan grans que és impossible construir un pont que els pugui connectar. Només des de fora, tots aquests creients poden ser vistos com una massa homogènia. A més de no reconèixer-los cap dret de diferencia-

ció interna –aquest és el principi bàsic de l'orientalisme, que exclou l'altre atribuint-li un feix de característiques immutables– els musulmans a Europa són vistos com si hi haguessin arribat fa només unes dècades i se'ls nega cap mena d'història compartida amb els altres pobles d'Europa.

La situació a Eslovènia, de tota manera, és una mica específica perquè fins i tot la integració dels musulmans és «força bona, sense trencaments».²⁷ Cal tenir present, continua Pašić, que un bosnià que viu a Cazin no necessita més de tres hores per tornar a casa seva, és a dir, no té cap necessitat de reafirmar la seva identitat islàmica en un entorn forà, ja que pot continuar veient la família i participar en la vida de la comunitat, celebrar les festes i cultivar els costums, utilitzar la seva llengua pròpia amb freqüència. Més del vuitanta per cent dels musulmans que viuen a Eslovènia són bosnians i gairebé tots els altres provenen de Kosovo o Macedònia. Abans de la independència, el fet de viure en un mateix Estat facilitava la mobilitat i els desplaçats econòmics que venien de les regions més pobres s'hi podien assentar sense traves administratives. Després del 1991, la immensa majoria dels musulmans van obtenir la nacionalitat eslovena, de manera que la seva situació legal és avui d'igualtat amb la majoria de la població.

Eslovènia, doncs, no és un espai nacionalment homogeni encara que aquest argument s'hagi fet servir amb insistència per explicar per què ha escapat de la barbàrie dels anys noranta del segle XX als Balcans. Si Eslovènia no va sucumbir als arguments nacionalistes és perquè havia construït una sòlida convivència entre tots els seus ciutadans. La xifra de les persones nascudes fora d'Eslovènia no és pas anecdòtica ja que entre el 1962 i 1990 s'hi van establir,

principalment per raons econòmiques, unes 270.000 persones d'altres repúbliques iugoslaves. I si pensem que el nombre total d'habitants és de 2 milions, se supera àmpliament un 10% de la població d'origen exterior. I l'única raó perquè una presència tan important d'altres cultures, religions i tradicions a Eslovènia no ha resultat conflictiva, és el grau d'integració que els nousvinguts han pogut assolir en la societat eslovena. En el temps de la transició cap a la democràcia, els arguments «ètnics» per sort no van jugar cap rol. La intolerància va sorgir tot just després de la independència.

Tot comença potser amb Ivan Kramberger, un curiós personatge que va fer fortuna a Alemanya. Aquest home d'origen pagès i esdevingut ric, va començar el 1991 a organitzar mítings que li van reportar un inesperat suport popular. Sabia trobar el llenguatge apropiat per a la gent senzilla, parlava de les xacres del comunisme, adreçant-se als pobres «que no tenen telèfon» i a la gent sense educació. La seva trajectòria no va durar ni un any, ja que va morir assassinat per un desequilibrat mental. Però el discurs populista ja havia començat a circular i el 1992, el Partit Nacionalista Eslovè (SNS) de Zmago Jelenčič va obtenir un 10% de vots, tot i que el seu ideari es basava exclusivament en arguments xenòfobs i nacionalistes. La trajectòria d'aquest polític està farcida de propostes que d'entrada eren rebudes amb reprovació, però que amb el temps han esdevingut tendències influents i gens marginals. El fet destacable és també que el seu Partit va viure una escissió interna l'any següent perquè Jelenčič no estava disposat a seguir el gir dretà de part del seu equip, de manera que el líder nacionalista encara avui es postula com un polític d'esquerres i es mostra profundament anticlerical.

En canvi, les fraccions que es van escindir del grup nacionalista de Jelenčič en 1993, han anat consolidant el nucli dur de la dreta populista que comprèn el Partit Popular Eslovè (SLS) i Partit de Dreta Nacional Eslovèna (SND), que tenen una presència més aviat testimonial. En canvi, el Partit Socialdemòcrata Eslovè (SDS), fundat pel líder de l'oposició anticomunista Jože Pučnik (1932-2003), té un suport ampli en el Parlament des que el 1993 Janez Janša va ser-ne elegit president. El nom del partit indueix a confusió perquè és difícil imaginar-se un partit socialdemòcrata amb una orientació populista com la que li ha donat el carismàtic Janša. El polític, que es va fer amb el control d'un partit ja existent, no va fer res per canviar la seva denominació perquè l'etiqueta de socialdemocràcia el protegeix com un escut davant qualsevol acusació d'extremisme.

El 1991, la gran majoria dels ciutadans que no eren eslovens d'origen efectivament van rebre la nacionalitat sense problemes: només calia seguir un procediment força senzill i qui hi residia en el moment de la proclamació de la independència no havia de tenir cap dificultat. Ara bé. Aquest *ara bé* amaga la història més vergonyosa del jove Estat: el 26 de febrer de 1992 el Ministeri de l'Interior de la República d'Eslovènia va decidir *esborrar* de tots els registres de població 18.305 persones que encara no havien demanat la nacionalització i inscriure-les a la categoria d'estrangers. La mesura pot semblar poca cosa perquè hi havia hagut gairebé un any de temps per demanar la nacionalitat. Però sovint les coses no eren gens senzilles perquè estem parlant d'anys de màximes hostilitats bèl·liques a Croàcia i Bòsnia. Aconseguir una partida de naixement aleshores no era senzill. I a

més, en una Europa on ja només compten les fronteres administratives esdevenir un apàtrida pot ser un veritable malson que pot marginar en un instant una persona i convertir-la de ciutadà exemplar en una nosa de la qual ningú no vol sentir-ne a parlar.

Aquesta qüestió va obrir la caixa de trons de qui té «dret» d'esdevenir un ciutadà eslovè i va desencadenar una tal allau de declaracions i injustícies que es fa difícil descriure-les amb un adjectiu. En això va excel·lir Zmago Jelenčič del SNS. Només com a il·lustració, voldria esmentar l'anècdota d'un debat televisiu del gener de 2004. Durant el debat, el president dels nacionalistes radicals va increpar els juristes presents a la taula rodona dient-los que caldria que es llegissin la Constitució d'una vegada abans de decidir a qui poden donar la nacionalitat. I un d'ells, el Dr. Ude, li va aclarir que ja la coneixia prou bé, ja que ell mateix havia estat un dels ponents que havia redactat la Carta Magna.²⁸

El mariscal Tito ocupava el lloc d'un cabdill que condueix la seva gent a través de les batalles, d'un rei que regna des dels seus palaus luxosos, que testimonien la riquesa del país, i d'un líder espiritual que sap quin és el camí per assolir la unitat perduda en la boira dels temps.²⁹ Tots aquests significats profunds eren ocupats per una sola persona i aquesta herència d'haver tingut un únic líder omnipresent, els iugoslaus encara no l'han superat. És el llegat més enverinat que han rebut, perquè al territori de la *seva* Iugoslàvia, la població encara creu que la mà ferma i autoritària d'un personatge dominant és el millor camí per superar totes les dificultats. Un bon exemple d'aquest culte personalista és la imatge pública del líder del Partit Socialdemòcrata Eslovè, Janez Janša. Aquest oficial entrenat en l'Exèrcit

Popular Iugoslau, que va saber conduir amb gran èxit les maniobres militars en els deu dies de conflictes armats que van seguir la proclamació de la independència, té també una relació immillorable amb la jerarquia de l'església catòlica i amb l'exèrcit, mentre els afers de la seva vida privada se segueixen a les pàgines de la premsa sensacionalista. Evidentment l'únic objectiu que persegueix en aquests moments és la majoria absoluta. Janša ja va ser primer ministre entre 2004 i 2008 i des d'aleshores està preparant el seu més que probable retorn al poder.³⁰ El seu aparell mediàtic funciona a ple rendiment per convertir-lo en la resposta definitiva, encara que no tingui el carisma del vell mariscal. La trajectòria de Josip Broz Tito, amb tots els defectes d'una personalitat desmesurada, està marcada per uns enormes encerts polítics.³¹ Els historiadors no deixaran mai de cavil·lar de quina manera es van poder desfer els ideals de convivència que Tito defensava. Malauradament sembla ser que de la Iugoslàvia de «germanor i unitat» només s'hagi conservat la seva presència mítica i el model de culte a la personalitat dominant.

El populisme actual té la seva base precisament en aquest punt. La missió del líder és defensar la innocència i l'honestedat del «poble» en contra de les «elits» corruptes. Aquesta suposició és possible perquè en aquest cas, el poble no s'entén com un conjunt d'individus, capaços de pensar autònomament, sinó com una entitat moral que comparteix una sola consciència. Començant per l'aparició d'Ivan Kramberger en 1991, passant per les proclames incendiàries de Zmago Jelenič fins arribar a la calculada contenció de Janez Janša, la característica que comparteixen tots ells és la defensa d'un sentit comú que mai pot ser

obstaculitzat per les institucions alienes a la voluntat del poble. La trinitat d'extrema dreta –corrupció, immigració, seguretat– ataca així el cor del sistema, la vida política en el seu conjunt. Eslovènia es va proclamar independent gràcies a un referèndum increïble, en desembre de 1990, amb el qual la voluntat de sobirania no podia ser expressada d'una manera més clara i amb una participació més alta. Ara, vint anys després, el dret constitucional de convocar referèndums s'explota per a propòsits a vegades directament vergonyosos. El lector ja s'haurà fixat que n'he parlat en referència a l'intent de prohibir per llei la construcció de mesquites. A Eslovènia hem viscut també referèndums sobre si les botigues poden obrir els caps de setmana o què farem amb les pensions i com regularem el treball dels estudiants. Hi ha hagut anys en què s'han convocat més d'un referèndum i més de dos, i amb això la democràcia parlamentària comença a grinyolar seriosament. Si totes les lleis debatudes al Parlament, amb els representants que el poble ha escollit democràticament, resulta que poden ser revisades de nou en consultes directes que exploten sentiments primaris per posar les institucions en entredit, alguna cosa no va bé. Gens bé. Igual com en el vell sistema comunista, els promotors d'aquestes iniciatives creuen que poden sentir la veu del poble millor que ningú.

El joc de les aparences, de les substitucions, els trucs de màgia retòrica són en aquest espai vells coneguts. «La majoria dels mitjans de comunicació als Balcans», constata l'informe de la Federació Internacional de Drets Humans per 1996, «mostra una gran dificultat per tolerar les opinions alternatives».³² En tota aquesta regió, des d'Eslovènia fins a Grècia, el pensament in-

dependent o el periodisme crític, de seguida que topa contra els interessos nacionals, acaba desautoritzat, sovint de manera molt barroera. Qualsevol espurna crítica pot ser ràpidament denunciada com una defensa d'interessos forans i l'autor del text sovint és directament titllat d'«espia» o de «traïdor». L'absència de les nocions bàsiques de la democràcia fa que proliferin les acusacions basades en fets no comprovats que sovint seran desmentits a posteriori, però sense cap possibilitat d'arribar a la mateixa audiència que el llançament d'una notícia calenta, que es divulga com el foc.

El supermercat de la novel·la de Drago Jančar té una darrera, importantíssima lectura: la inundació d'una societat desacostumada a les opcions i la tria, amb centenars de canals de televisió (literalment), amb revistes il·lustrades a tot color i diaris entretinguts i banals. Afegim a aquesta superproducció també la indústria de la publicitat i els interminables anuncis que exploten la televenda. En uns espais, abans tan protegits, com a la Televisió Nacional d'Eslovènia, fins i tot es pot veure un spot que anuncia un gabinet esotèric amb la mateixa atmosfera de confiança que inspiren els anuncis per aprimar-se sense esforç. Una mica més i tornarem a caçar bruixes...

Un segment important dels consumidors dels països postcomunistes no estan entrenats per comprendre el joc d'una oferta excessiva, són incapaços de triar les fonts d'informació i notícies perquè han estat formats per assumir que allò que arriba pel canal públic ha de ser acceptat, pot ser acceptat, sense por. L'abús de la legitimació que els mitjans han adquirit en l'època passada és indignant. «De debò», diu Misha Glenny que parla serbi i pot opinar també des d'aquest punt de vista, «*Política* era el diari

amb més circulació a Iugoslàvia i era un dels millors diaris de tot Europa, sense cap mena de censura i amb una xarxa de corresponals impressionant». ³³ La capacitat que abans hi tenia el periodisme crític, un bastió contra la intoxicació constant del règim, ha estat substituïda per una banalitat que no pot ser contrarestatada amb res. El més trist és que els diaris sensacionalistes *no coexisteixen* amb el rigor informatiu d'altres fonts, sinó que el periodisme que funciona gràcies al principi que tot s'hi val *inunda* els canals existents. Es tracta d'un procés de substitució i no d'ampliació d'opcions, la gravetat del problema és aquesta.

La desconfiança en les estructures polítiques creix. Tants anys d'esperes per construir un Estat propi, i al final, la gent sembla que busqui només el plaer d'un xafardeig morbós per veure quant cobren els polítics. L'agost de 2011, el govern eslovè ha fet accessible la base de dades de la Comissió Anticorrupció amb informacions detallades sobre les subvencions públiques. La web oficial es va col·lapsar el primer dia, gràcies a un interès esbiaixat sobre les despeses a la recerca d'escàndols, certs o suposats. Les conclusions que n'extreien els mitjans incendiàries habituals recordaven un vodevil. La gent oblida ràpid en qui han dipositat el seu vot. El vell paradigma de l'eterna lluita del poble contra l'opressor es torna fer a visible –però també la seva càrrega destructiva.

L'any 2001 al Festival de Venècia el Lleó d'Or va anar a parar a les mans del director Jan Cvitković pel seu primer llarg metratge *Pa i llet*. La pel·lícula no dura ni una hora i està filmada íntegrament en blanc i negre. El relat també és senzill: un alcohòlic torna a casa després del tractament de desintoxicació i s'emborratxa fins a la

inconsciència la primera vegada que surt al carrer per comprar una barra de pa i un litre de llet. Podria semblar que es tracta d'un retrat naturalista dels baixos fons, dels perdedors que han quedat atrapatats en els blocs de pisos socialistes amb habitatges minúsculs. Però Cvitković fa en realitat una crítica ferotge del seu poble, que el veu incapaç de confrontar les pròpies febleses i fer-se responsable d'una vegada del seu futur. El retret del director va contra tots aquells que es reconeixen en un personatge ruïnós i marginal i que s'identifiquen amb la impotència d'un alcohol·lic. Al final, el protagonista arriba a casa i s'ajue a dormir al replà, sense entrar en el pis. La llet envasada en una bossa de plàstic –aquests envasos tan precaris, freqüents a l'Europa comunista– es rebenta i la càmera segueix els regalims blancs que s'escolen per les escales. L'Eslovènia d'avui s'assembla bastant a aquesta imatge, ens hem quedat adormits davant la porta de casa, sense saber ben bé a on i com hem perdut la clau.

Aquest carreró sense sortida el confirma també una valent anàlisi de la columna setmanal «Crònica nocturna». La columna es va publicar entre 1995 i 1999 al diari *Delo*, que podríem considerar el principal diari del país, i recollia, en clau humorística, els successos més importants de la setmana. L'anàlisi dels arguments utilitzats permet demostrar com funciona el mecanisme de la tergiversació basat en la veritat «impol·luta» que expressen els borratxos i altres ciutadans apolítics. Els articles, d'una xenofòbia més que malaltissa, anaven signats només amb unes inicials durant tots aquests anys. L'autor, que ha restat en l'anonimat, no tenia cap necessitat de firmar perquè parlava amb la veu del poble –per dir aquella veritat que la gent pensa, però que mai s'atreveix

a dir públicament. Ja el 1992, Zmagó Jelenčič havia declarat que aquest també era el camí que volia seguir el seu partit de nacionalistes convençuts: «El SNS diu en veu alta tot allò que els eslovens pensen d'amagat».

Tonči Kuzmanič, l'investigador que ha analitzat la «Crònica nocturna» amb tot detall s'ha sentit obligat a advertir els lectors ja d'entrada que els exemples citats els farien pujar els colors a la cara i certament la lectura d'aquesta documentació es fa insuportable. La distinció binària divideix constantment tots els protagonistes de la crònica setmanal en dues categories: «nosaltres» i «ells». L'autor dels escrits nega sistemàticament l'existència de la segona persona del plural. No hi ha cap diàleg possible amb els que són diferents per la raó que sigui. Tota diferència està confinada en expressions deshumanitzadores com la «banda», la «gossada», els «insectes», els «elements» o directament «mercaderia», sempre referint-se malauradament a persones. Kuzmanič desemmascara que la violència no està relacionada només amb aquells que maten perquè les paraules també tenen una força brutal.³⁵ No només la premsa o les televisions comercials, sinó també els mitjans públics i suposadament seriosos com diari *Delo*, no han fet prou per barrar el pas a les idees de les veus més extremistes. I és per això que un personatge demagògic com Jelenčič ha pogut exercir la funció d'incubadora d'idees extremes. Els prejudicis més abominables, posats a la boca d'un polític votat democràticament, es converteixen literalment en part de la llibertat d'expressió. I així he de constatar amb tristesa que una part dels eslovens considera que la seva nova llibertat significa sobretot tenir el dret d'odiar.

«L'empobriment i la confusió de la vida afectiva, la insolència i la brutalitat, la pèrdua del sentit per la bellesa preparen el camí per al feixisme. El feixisme destrueix l'home sencer, la seva humanitat. Per això hem de preparar l'home sencer perquè pugui resistir aquest verí. I per això no n'hi ha prou amb informacions a seques, ni només amb el coneixement dels fets», escrivia el 1979 Konrad Wolf en un text que era un encàrrec oficial per fomentar l'antifeixisme a la República Democràtica Alemanya. S'hi pot afegir res més?³⁶ Tanmateix, l'actitud i el compromís sincer d'aquest escriptor contrasta vivament amb l'educació antifeixista de la RDA, basada només en un rígid sistema de mots prohibits.

«Acostumats a la normalitat en la que ara viuen, molts gairebé no poden creure que havien passat per tots aquells traumes en la seva joventut. En parlen com si es tractés de somnis —són memòries que tenen una connexió incerta amb la realitat» testimonien els investigadors britànics que van decidir assumir i descriure el pes de la diàspora anticomunista eslovena i acumular els records de tres generacions senceres forçades a viure lluny de casa. Per aquests analistes dels perdedors de la guerra de 1945, la responsabilitat és una noció molt vaga. La jerarquia de l'església catòlica, que va arrossegar els seus creients a la col·laboració primer amb la Itàlia feixista, i després amb el Reich, no tenia, suposadament, cap altra opció. A més, el llibre es tanca amb una conclusió que em temo que és una excusa que sentirem repetir sovint en llocs diversos: els nazis eren pagans i amb això, els catòlics creients mai s'haurien pogut enredar «del tot» en les seves xarxes.

Aquest espai en blanc en l'argumentació m'estremeix sempre: penso en Czesław

Miłosz a Polònia, en Simone Weil a França, en Edvard Kocbek a Eslovènia, que van deixar que la dimensió transcendental de la vida condicionés tots els seus actes i, tanmateix, van saber articular les seves diferències tant amb els ideòlegs dels feixismes, com del comunisme. Avui, el seu llegat segurament és la base damunt la qual podríem edificar una nova exigència de com entendre i assumir el passat. El nazisme va pouar en els prejudicis profundament arrelats contra els heretges i, especialment, en l'antisemitisme secular. Aquest punt, igual com la seva por davant tota modernitat, era compartit amb els ideòlegs catòlics dels anys trenta. La cúria que mai ha assumit el seu terrible error d'haver sucumbit davant els pagans amb voluntat de poder, encara arrossega el vel de silenci amb tossuderia. L'aliança entre polítics populistes com Janez Janša del Partit Socialdemòcrata Eslovè —probablement l'únic «socialdemòcrata» d'Europa que té bona relació amb l'església³⁸— i la set de poder de la jerarquia eclesiàstica pot barrar el pas a tota reflexió, i amb això, a la capacitat d'evolució i al progrés.³⁹

La història rebrota com un arbre que travessa amb les seves branques tots els temps i integra en present episodis llargament silenciats. *L'arbre sense nom* de Drago Jančar és una metàfora precisa, els contes populars guarden la saviesa antiga que el temps és un continu interromput que no vol saber res de les nostres llacunes de memòria. La transició eslovena, igual com en tots els altres països de la zona, ha quedat condicionada per qüestions que no van quedar resoltes en la postguerra. Drago Jančar es queda mauladament a mig camí, no dóna cap resposta ni cap sortida del pou de la violència. Es limita a fer visible el soterrani on tot un poble ha anat amuntgant els seus obllits.

L'arxiver no sap ni ell mateix què té a les bosses que ha deixat a terra, cansat de triar i de comprar, de pensar i de viure.

Eslovènia viu avui atrapada en un supermercat: massa articles llampants, massa reportatges sensacionalistes, massa sang i fetge i poca, molt poca profunditat. Cansats de furgar en el passat i d'intentar comprendre els condicionants de les seves preferències polítiques, els votants simplement volen una pel·lícula en color, ben distreta. I és per això que voten aquells personatges forts que saben parlar i que els donen la dosi justa d'episodis estremidors que s'evocuen sistemàticament, però sempre amb una intensitat atenuada perquè no portin a cap conclusió. Així, la política resulta un joc senzill de filies i fobies. Fer pensar i exigir tenir la consciència crítica no dóna cap rendiment electoral.

Després de vint anys cal constatar que el pas al sistema democràtic no ha estat del tot aconseguit perquè la lògica de l'exclusió política s'ha preservat i en alguns aspectes fins i tot agreujat. El lligam entre la societat civil i la política institucional es va trencar poc després de la independència i la desconfiança envers les propostes i els debats extraparlamentaris no para de créixer. La desconfiança del poder en la llibertat d'opinió ha assolit nivells francament preocupants —en aquests anys s'han vist llistes d'«elements» perillosos amb noms de periodistes, alguns corresponents van ser forçats a tornar de les missions, s'han canviat redaccions senceres i la política ha exigint «una programació adequada» a uns mitjans que legalment tenen un estatut completament autònom. Tanmateix, la societat civil no s'atura pas i les iniciatives més interessants broten precisament de la tradició de pensament alternatiu que es va despertar en els

anys del silenci comunista. Eslovènia té molta potència per contrarestar els efectes de les idees radicals, encara que les seves proclames es camuffin tan bé entre expressions d'amor a la pàtria.

Després del 1989, les esperances ingènues d'una transició ràpida es van esvaïr. El final del dia gris i plujós del comunisme va significar el despertar en un entorn amb massa llum, hostil i indiferent. En aquests anys, la ràbia, el ressentiment, l'enveja i l'ansietat han tornat a rebrotar amb força perquè les expectatives no s'han complert. Els partits d'extrema dreta s'adrecen també als perdedors del nou sistema i busquen els partidaris entre la classe treballadora que ja havia estat objecte principal de l'atenció del Partit Comunista. Però seria equivocat creure que es tracta només d'un discurs per seduir els frustrats, perquè rere les proclames de la reparació d'injustícies hi ha un programa polític coherent que no tem ni tan sols l'ús de la força. Sèrbia va sucumbir per complet a aquests cants de sirena i tot just ara comença a deseixir-se'n, Croàcia encara ha de determinar fins a quin punt el seu futur està compromès pels encesos sentiments nacionals i els fets sagnants dels anys noranta. Eslovènia manté gràcies a una sòlida societat civil un equilibri fràgil. Potser un dia la televisió nacional tornarà a despertar de la seva dèria per competir amb els programes més sensacionalistes. Potser aprendrem a triar només allò que necessitem en un centre comercial i a exigir pensament crític en les opinions i recuperarem la formació sòlida dels historiadors i el rigor dels periodistes. Potser. No tenim generals, diu Jančar en una frase citada a l'inici d'aquest article. Cert, gairebé no tenim cap figura històrica damunt del cavall, en canvi el llegat alberga una tradició literària i fi-

losòfica prou ramificada com per resoldre totes les apories que he intentat presentar. Eslovènia podrà ser un país realment plural, si finalment és capaç d'assumir l'herència, tota l'herència de la seva gent. □

BIBLIOGRAFIA

ACCATI, Luisa i Renate COGOY (eds.): *Das Unheimliche in der Geschichte. Die Foibe. Beiträge zur Psychopathologie historischer Rezeption*, Berlín, trafo, 2007.

BERVAR, Gojko: «Pogovor z Ahmedom Pašičem» [Entrevista a Ahmed Pašić], *Media Wach Newsletter* 34/35 (maig 2009), pp. 27-28.

BOGDANOVIĆ, Bogdan: «Les memòries enfrontades», *L'Espill* 37 (2011), pp. 46-52.

ČANDER, Mitja: «Ne-dogodek leta», *Dnevnik* (30-12-2008).

ČOLOVIĆ, Ivan: *Politika simbola* [La política dels símbols], Belgrad, Biblioteka XX Vek, 2000.

CORSELLIS, John i Marcus FERRAR: *Slovenia 1945. Memories of Death and Survival after World War II*, Londres, I.B. Tauris, 2005.

CVITKOVIĆ, Jan (dir.): *Kruh in mleko* [Pa i llet]. Producció d'E-motion Film i RTV Slovenija, 2001, 68 min.

DJILAS, Milovan: *Tito. The Story from Inside*. Traducció de Vasilje Kojić i Richard Hayes, Londres, Weidenfeld and Nicolson, 1981.

FENSTER, Mark: «Theorizing Conspiracy Politics. The Problem of the "Paranoid Style"», *Dialogi* 3-4 (2011), pp. 22-51.

GLENNY, Misha: *The Fall of Yugoslavia* (1992), Londres, Penguin, 1996 (3a ed. revisada).

HOCKENOS, Paul: *Free to hate: the rise of the right in post-communist Eastern Europe*, Nova York, Londres, Routledge, 1994.

JANČAR, Drago: *Drevo brez imena* [L'arbre sense nom], Ljubljana, Modrijan, 2008.

KOCBEK, Edvard: «El lado oscuro de la luna». A: *Antología del nuevo cuento esloveno*, Madrid, Páginas de Espuma, 2009, pp. 45-98.

KOMELJ, Miklavž: *Nujnost poezije* [L'imperatiu poètic], Ljubljana, Hyperion, 2010.

KONSTANTINOVIC, Gregor: «Zakaj se Tottenham ne zgodi v Fužinah» [Per què Tottenham no passa als barris marginals de Ljubljana], *Dnevnik* (20-8-2011), Objektiv 7.

KOVAČIČ, Gorazd: «Izbrisani prikazani kot problem, ne kot oškodovanci» [Els «esborrats» vistos com un problema i no com a perjudicats], *Media Watch Newsletter* 19 (març-abril 2004), pp. 41-42.

KOZINC, Nina: «Nekateri elementi strukturne nestrpnosti v Sloveniji» [Alguns elements estructurals de la intolerància a Eslovènia]. A: Vesna Leskovšek (ed.), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem* [Ells i nosaltres: la intolerància a Eslovènia], Ljubljana, Open Society Institute, 2005.

KREFT, Lev: «Nestrpnost in populistična politika» [La política populista i la intolerància], *Dialogi* 1-2 (2004), pp. 43-46.

KUZMANIČ, Tonči: «Politični ekstremizem pod Sloveni: SNS od tigrov do papirja» [L'extremisme polític a Eslovènia: el Partit Nacionalista Eslovè, primer els tigres, llavors el paper], *Časopis za kritiko znanosti* 176 (1995), pp. 47-69.

— *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem* [Éssers amb un error ortogràfic. Racisme, xovinisme i sexisme a Eslovènia], Ljubljana, Open Society Institute, 1999.

LENKOVA, Mariana (ed.): *Hate speech in the Balkans*, Atenes, ETEPE, 1998.

LESJAK, Miran i Ervin HLADNIK-MILHARČIČ: «Intervju Dr. Jože Pirjevec», *Dnevnik* (27-8-2011), Objektiv 12-15.

MASTNAK, Tomaž: «Samomorilska vojna» [Una guerra suïcida], *Dnevnik* (27-8-2011), 20.

MEKINA, Igor: «Skrajna desnica na pohodu» [L'extrema dreta en marxa], *Mladina* 9 (29-2-2000), pp. 38-39.

MUDDE, Cas: «The populist radical Right: A pathological normalcy», *Fronesis* 34 (2010). Versió anglesa disponible a: <www.eurozine.com>.

MUSABEGOVIĆ, Senadin: «El cercle i el present», *L'Espill* 37 (2011), pp. 102-114.

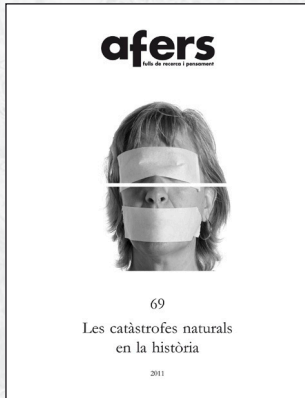
— *Rat. Konstrukcija totalitarnog tjela* [Guerra. La construcció del cos totalitari], Sarajevo, Svetlost, 2008.

PIRJEVEC, Jože: *Tito in tovariši* [Tito i els camarades], Ljubljana, Cankarjeva založba, 2011.

- RAMET, Sabrina P. (ed.): *The radical right in Central and Eastern Europe since 1989*, The Pennsylvania University Press, 1999.
- RIZMAN, Rudi: «Radikalna desnica na Slovenskem» [L'extrema dreta a Eslovènia], *Teorija in praksa* 2 (març-abril 1998), pp. 249-270.
- SAVIČ, Domen: «Supervisor: Slovenija ima nadzor» [Supervisor: Eslovènia sota vigilància], *Dnevnik* (27-8-2011), Objektiv 9.
- VALENČIČ, Erik: «Koalicija sovraštva» [La coalició de l'odi], *Mladina* 16 (23-4-2010).
- VEZJAK, Boris: «Paranoia as a Constitutive Element of Slovenian Politics». Traducció de Jean McColister, *Dialogi* 3-4 (2011), pp. 139-159.
- VOBIČ, Nina: «Slovenska nacionalna identiteta in islam» [La identitat nacional eslovena i l'islam], *Časopis za kritiko znanosti* 235/236 (2009), pp. 114-126.
- VODOVNIK, Žiga: «Manipulacija, indoktrinacija in discipliniranje» [Manipulació, adoctrinament i disciplina], *Mladina* 45 (15-11-2007).
- WEISS, Konrad: «Die neue alte Gefahr. Junge Faschisten in der DDR», *Kontext* 5 (1989). <http://www.bln.de/k.weiss/tx_gefah.htm>.
- ZERTAL, Idith: *La nació i la mort. La Xoà en el discurs i la política d'Israel*. Traducció de Roser Lluch. Palma, Lleonard Muntaner, 2006.
4. Erik Valenčič, «Koalicija sovraštva» [La col·lisió d'odi], *Mladina* 16 (23-4-2010). Un dels primers articles que va denunciar l'existència de grups organitzats de joves neo-nazis a l'Eslovènia independent i la seva implicació en algunes qüestions relacionades amb l'orgull nacional com la intransigència en les negociacions sobre la frontera amb Croàcia.
5. Paul Hockenos, *Free to hate*, Nova York, Londres, Routledge, 1994.
6. *Ibid.*
7. Paul Hockenos, *Free to hate*, Nova York, Londres, Routledge, 1994.
8. A Iugoslàvia és destacable el cas de l'escriptor Danilo Kiš i la importància que els cercles més radicals serbis donaven al fet que fos jueu de pare ja en el temps de Iugoslàvia. Com és ben sabut a causa de les pressions rebudes es va exiliar a França.
9. Bogdan Bogdanović, «Les memòries enfrontades», *L'Espill* 37 (2011), 46-52.
10. Paul Hockenos, *Free to hate*, Nova York, Londres, Routledge, 1994.
11. *Ibid.*
12. Idith Zertal, *La nació i la mort. La Xoà en el discurs i la política d'Israel*. Traducció de Roser Lluch, Palma, Lleonard Muntaner, 2006. – Aquest llibre aconsegueix no només mostrar amb detall com van ser rebuts els supervivents a Israel, sinó també mostra teòricament el mecanisme d'expulsar tota ombra de patiment de la glòria nacional.
13. J. Corsellis i M. Ferrar, *Slovenia 1945*, Londres, I.B. Tauris, 2005, 243.
14. Edvard Kocbek, «El lado oscuro de la luna». A: *Antología del nuevo cuento esloveno*, Madrid, Páginas de Espuma, 2009, 45-98. El conte fa palesa l'angoixa de la gent que va quedar atrapada en Ljubljana durant la guerra. Kocbek (1904-1981), a més de narrador i poeta, va ser també el polític que més va influir per acostar posicions entre la democràcia cristiana d'abans de la guerra i la resistència comunista. Va participar en la lluita armada i llavors també en el primer govern autònom de la República Socialista d'Eslovènia, però quan va començar a qüestionar els errors ètics de la Revolució i les matances no justificades, va ser bandejat a una mort civil, sense cap funció pública i amb dificultats extremes per publicar.
15. Cas Mudde, «The populist radical Right: A pathological normalcy», *Fronesis* 34 (2010).
16. Tomaž Mastnak, «Samomorilska vojna», *Dnevnik* (27-8-2011), 20.
17. Senadin Musabegović, «El cercle i el present», *L'Espill* 37 (2011), 102-114.

1. Mitja Čander, «Ne-dogodek leta», *Dnevnik* (30-12-2008).
2. Konrad Weiß, «Die neue alte Gefahr. Junge Faschisten in der DDR», *Kontext* 5 (1989).
3. Vegeu la nota de Giorgio Pressburger de 2011 sobre aquest camp de concentració. El negacionisme adopta cares molt diferents, però aquesta fugida d'estudi basada en l'esperit d'una ciutat és francament perversa: «Però malauradament en aquesta ciutat va ser on es va fer pública la promulgació de les lleis racials del 1938 i on es va muntar el forn crematori de la Risiera de San Sabba. Però la vocació dels triestins, per història i per naturalesa, no en té res de racista. Les pàgines negres de la Segona Guerra Mundial, de la persecució plurisecular dels eslovens, la posterior dels jueus i gent d'altres confessions, i les matances de les foibes, no pertanyen a l'esperit dels triestins». – Giorgio Pressburger, *La Trieste de Magris*, Barcelona, CCCB, 2011, 79.

18. Mark Fenster, «Theorizing Conspiracy Politics. The Problem of the “Paranoid Style”», *Dialogi* 3-4 (2011), 22-51.
19. Així és com va respondre el president del Club dels Eslaus del Sud, dr. Anton Korošec, al *kaiser* Carles en la seva última audiència el 12 d'octubre de 1918, quan l'emperador li va demanar que els eslovens romanguessin fidels a Àustria.
20. El terme «bosnià» comprèn totes les persones vingudes a Eslovènia des de qualsevol regió de Iugoslàvia, sense cap distinció. No té importància si parlen albanès, macedoni o serbi, tots els nousvinguts van a parar al mateix sac d'exclusió.
21. Val la pena recordar aquí que la manera de poblar el territori és a Eslovènia molt diferent que als països com Espanya. A Eslovènia no hi ha cap ciutat que pugui ser considerada realment una metròpolis, els límits entre les zones urbanes i rurals són atenuats sobretot perquè el camp no ha quedat exclòs del desenvolupament del conjunt del país. Un dels grans encerts de la Iugoslàvia de Tito va ser no provocar el trencament irreparable entre les zones rurals i la industrialització. La reforma agrària que d'entrada havia de seguir el model soviètic, va ser desmantellada i això va permetre que a Eslovènia es conservés l'estructura tradicional de petites explotacions i que els llaços socials i la connexió amb el territori quedessin preservats.
22. Ivan Čolović, *Politika simbola* [La política dels símbols], Belgrad, Biblioteka XX Vek, 2000.
23. Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia* (1992), Londres, Penguin, 1996.
24. Mariana Lenkova (ed.), *Hate speech in the Balkans*. Atenes, ETEPE, 1998.
25. Nina Vobič, «Slovenska nacionalna identiteta in islam» [La identitat nacional eslovena i l'islam], *Časopis za kritiko znanosti* 235/236 (2009), 114-126.
26. Gojko Bervar, «Pogovor z Ahmedom Pašičem» [Entrevista a Ahmed Pašić], *Media Wach Newsletter* 34/35 (maig 2009), 27-28.
27. Gojko Bervar, «Pogovor z Ahmedom Pašičem» [Entrevista a Ahmed Pašić], *Media Wach Newsletter* 34/35 (maig 2009), 27-28.
28. Entre els estudis de fenòmens relacionats amb l'extrema dreta a Eslovènia destacaria: Tonči Kuzmanić, «L'extremisme polític a Eslovènia: el Partit Nacionalista Eslovè», *Časopis za kritiko znanosti* 176 (1995), 47-69. – Rudi Rizman, «L'extrema dreta a Eslovènia». *Teorija in praksa* 2 (març-abril 1998), 249-270. – Nina Kozinc, «Alguns elements estructurals de la intolerància a Eslovènia» A: Vesna Leskovšek (ed.). *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, Ljubljana, Open Society Institute, 2005.
29. Senadin Musabegović, *Rat. Konstrukcija totalitarnog tjela* [Guerra. La construcció del cos totalitari], Sarajevo, Svetlost, 2008.
30. Boris Vežjak, «Paranoia as a Constitutive Element of Slovenian Politics». Traducció de Jean McCollister, *Dialogi* 3-4 (2011), 139-159.
31. La biografia crítica de Josip Broz, *Tito i els camarades* de l'historiador triestí Jože Pirjevec ha esdevingut un autèntic èxit de vendes de 2011, tot i que es tracta de més de 700 pàgines d'anàlisi minucioses. La gent vol saber i és capaç de pensar.
32. Mariana Lenkova (ed.). *Hate speech in the Balkans*, Atenes, ETEPE, 1998.
33. Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia* (1992), Londres, Penguin, 1996, 44.
34. *Delo* (21-9-1992), citat per Tonči Kuzmanić, «Politični ekstremizem pod Slovenci» [L'extremisme polític a Eslovènia], *Časopis za kritiko znanosti* 176 (1995), 58.
35. Tonči Kuzmanić, *Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem* [Èssers amb un error ortogràfic. Racisme, xovinisme i sexismes a Eslovènia], Ljubljana, Open Society Institute, 1999.
36. Konrad Weiß, «Die neue alte Gefahr. Junge Faschisten in der DDR», *Kontext* 5 (1989).
37. J. Corsellis i M. Ferrar, *Slovenia 1945*, Londres, I.B. Tauris, 2005, 242.
38. Rudi Rizman, «L'extrema dreta a Eslovènia», *Teorija in praksa* 2 (març-abril 1998), 249-270.
39. Žiga Vodovnik, «Manipulacija, indoktrinacija in discipliniranje» [Manipulació, adoctrinament i disciplina], *Mladina* 45 (15-11-2007).

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS i TAMARIT

Consell de redacció: Ferran ARCHILÉS i CARDONA, Joan BADA i ELIAS, Evarist CASELLES i MONJO, Agustí COLOMINES i COMPANYYS, Josep FERRER i FERRER, Pere FULLANA i PUIGSERVER, Joan IBORRA i GASTALDO, Òscar JANÉ i CHECA, Joan PEYTAVÍ i DEIXONA, Antoni QUINTANA i TORRES, Queralt SOLÉ i SABATÉ, Josep M. TORRAS i RIBÉ, Josep TORRÓ i ABAD, Pau VICIANO i NAVARRO

XXVI:69 (2011) Les catàstrofes naturals en la història

Armand ALBEROLA ROMÀ: Les catàstrofes naturals en la història / Mariano BARRIENDOS: Climatologia històrica. Reflexions sobre les seves dificultats i potencialitats a Espanya / Cayetano MAS GALVANY: Natura i catàstrofes en les *Dècades* de Gaspar Escolano / Armand ALBEROLA ROMÀ: Risc natural, desordre climàtic i catàstrofe al Mediterrani espanyol durant el segle XVIII / Pablo GIMÉNEZ FONT i Juan Antonio MARCO MOLINA: Sobre els riscs naturals a la ciutat d'Alcoi. Solsides i esllavissades en temps històrics / Antoni RIERA i MELIS: Catàstrofe, pànic i ritualitat a la baixa Edat Mitjana. La resposta de la societat catalana als terratrèmols de 1427-1428 / María Eugenia PETIT-BREUILH SEPÚLVEDA: Els volcans a l'illa de Lanzarote i les seues erupcions en els segles XVIII i XIX / Enric ARAGONÈS i Jordi ORDAZ: Cometes i altres senyals de foc: quan el cel avisava (segles XVI-XVIII) / Jorge OLCINA CANTOS: Un clima que sempre canvia

Miscel·lània: Jaume RIERA i SANS: La correcta numeració dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona

Recensions: Ramir REIG, Nuria TABANERA GARCÍA, Xavier DíEZ, Genís BARNOSELL, Manuel ARDIT, Joan PEYTAVÍ DEIXONA, Vicent OLASO, J. Enric ESTRELA

Notes: Xavier IBÁÑEZ

Resums / Abstracts • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94
e-mail: afers@editorialafers.cat / <http://www.editorialafers.cat>

Victor Serge

Victor Serge (1890-1947), en realitat Victor Lvovitch Kibal'txik, escriptor i revolucionari rus d'orientació antiestaliniana, fou víctima de la repressió desencadenada en el període del Gran Terror, expulsat de la URSS l'any 1936 i privat de la ciutadania soviètica. Exiliat a França i Bèlgica, sobrevisqué difícilment en l'època de ferro de l'ascens del feixisme i el nazisme, per un costat, i de l'antifeixisme i l'adhesió a la URSS i a Stalin, per un altre. La seua posició heterodoxa i marginal va dificultar en gran mesura la difusió del seu pensament, però trobà un mitjà d'expressió en el diari socialista La Wallonie (que apareixia a Lieja), on pogué publicar unes 200 cròniques entre 1936 i 1940. Les seues reflexions sobre l'antisemitisme, que s'originen en un moment de forta confusió i encara de desinformació, no sempre involuntària, tenen una significació especial, car, entre altres coses, traspuen una profunda comprensió derivada del coneixement directe del mecanisme antisemita en la Rússia d'abans de la revolució de 1917. Però a l'alçada dels anys trenta, a Europa s'hi covava un fenomen nou i terrible, les dimensions exactes del qual foren difícils de copsar. La mirada lúcida de Victor Serge aportava elements de comprensió en un temps ombrívol que aviat menaria a una catàstrofe sense precedents.

Els escrits que presentem ací han aparegut al recull de textos de Victor Serge a cura de Jean Rière (V. S., L'extermination des Juifs de Varsovie et autres textes sur l'antisémitisme, París, Joseph K., 2011). El primer es publicà originalment a La Wallonie 316-317, novembre 1938, i el segon, un esbós sense data (probablement de 1943), havia romàs inèdit.

G.M.

OBSERVACIONS SOBRE L'ANTISEMITISME

L'Alemanya de Hitler foragita ara els jueus que prèviament ha saquejat. Polònia rebutja els jueus que el Tercer Reich adreça cap a les seues fronteres, encara que siguen ciutadans polonesos de ple dret. Romania tolera els jueus després d'haver promulgat una legislació draconiana contra ells. Itàlia els expulsa en massa i es disposa, si hem de creure determinats rumors, a deportar-ne un gran nombre a Etiòpia. Txecoslovàquia, a hores d'ara sota vassallatge de les potències feixistes, que la varen esquarterar sense lluita, adopta mesures d'exclusió contra els jueus i refusa d'acollir-ne els de les regions dels Sudets, que tanmateix eren txecs tot just la vespra. Els àrabs de Palestina batallen per impedir que els jueus es constitueixen en Estat. En tots els altres països del món les dures mesures preses contra la immigració estrangera tenen com a primer destinatari el poble perseguit i, dins d'aquest poble, els més pobres. La URSS els hi nega l'asil. Gran Bretanya acull de preferència, en Palestina, els jueus rics.

Així torna a començar davant els nostres ulls, i per a vergonya nostra, un vell drama que des de l'edat mitjana fins el començament dels temps moderns es va reiterar ja nombroses vegades. Els jueus foren expulsats d'Anglaterra en 1290. Foren expulsats de França a la fi del segle XIV. Foren expulsats de diverses regions d'Alemanya un segle després. Foren expulsats d'Espanya el 1492. Foren expulsats de Portugal el 1496. Havien estat sovint perseguïts durant les croades. Aquestes expulsions tenien en realitat com a objectiu la confiscació. Mancats de territori i per tant d'Estat, els jueus foren durant l'època feudal i fins i tot sota la monarquia absoluta, objecte d'una explotació peculiar. Reconduïts vers determinades professions, obligats a migracions sovintejades, sotmesos a la prohibició de portar armes en un món en què les armes decidien, esdevingueren –i aquesta fou la seua revenja involuntària– més industrioses, més hàbils, més cultes i més cosmopolites que els seus perseguïdors. Es dedicaren al comerç, a la usura, al crèdit, és a dir, a professions que exigien més intel·ligència –i una visió més àmplia del món– que les de la noblesa, els artesans o els camperols. Fet i fet, unes ocupacions a les quals els ha correspost un paper cabdal en el desenvolupament de la civilització. Els seus competidors tingueren sempre molt d'interès a impedir-ne l'assimilació, de primer per defensar-se'n i després per espoliar-los. Així que les comunitats jueves, mantingudes al marge de la societat, s'havien enriquit una mica, era molt fàcil i còmode desviar-hi els ressentiments de les classes pobres i desposseir-les. Les causes històriques de l'aïllament i de la persecució dels jueus són en la major part d'aquests casos fàcils d'entendre: són causes purament econòmiques. No hi té res a veure cap sentiment de raça: el concepte mateix de raça és del segle XIX, i els jueus, d'altra banda, constitueixen un poble de sang tan barrejada com qualsevol altre. Hom invoca tot sovint en contra dels jueus l'argument religiós. Serien «el poble que crucificà Crist» (com si no haguessen estat també el poble al si del qual nasqué Crist!), però quan a l'Església li interessava tolerar-los, o fins i tot protegir-los, cosa que passava de tant en tant, l'argument inquisitorial s'afeblia... Sembla raonable pensar que el judaisme ha estat sobretot, al llarg de la dolorosa història del

poble jueu, l'argamassa moral de comunitats que es trobaven tothora en perill. La vitalitat del judaisme no és la causa, sinó més aviat l'efecte, de les persecucions.

Els jueus pobres, bastant més nombrosos que els rics, han pagat sempre, naturalment, per aquests; sovint s'ha vist com els jueus rics sacrificaven els interessos de la comunitat als seus interessos propis, com passa encara als nostres dies... De fet, podia ser altrament? A partir de la Revolució francesa, és a dir, de l'establiment de l'ordre burgès, els jueus aconseguiren gradualment a tot arreu la igualtat de drets. L'imperi rus era l'únic gran país que els la negava encara a la primeria del segle actual. La revolució socialista, que els va alliberar a Rússia, acabà l'obra començada per la Revolució francesa.

Les raons per les quals la contrarevolució, també en aquest punt, havia de fer retornar als costums de l'edat mitjana són paleses. L'antisemitisme malda per canalitzar cap al capitalista jueu el sentiment anticapitalista de les masses pobres i en primer terme dels desclassats. Els règims reaccionaris estimulen els instints antisocials –com ara l'esperit bel·licós, la duresa, l'esperit de revenja– en períodes de crisi i necessiten bocs emissaris i víctimes. Segueixen en la recerca d'aquests, sense grans complicacions, la via del mínim esforç i s'acarnissen contra un sector desarmat i socialment desunit –perquè inclou burgesos, petits burgesos, proletaris, artesans i desclassats– de la seua pròpia població. La confiscació dels béns dels jueus rics i benestants satisfà apetències molt concretes: en desposseir els jueus de les seues ocupacions, en negar-los el treball, els Estats antisemites tenen la possibilitat de col·locar els joves arribistes dels partits governants. El Partit Feixista de Mussolini podrà ben aviat lliurar als seus protegits entre 20.000 i 30.000 places que es trobaran vacants per aquesta via. És clar que això serà només un simple expedient, un pedaç, i que el problema de l'arribisme dels joves reapareixerà d'aquí a pocs anys, però l'Estat totalitari viu de pedaços... Podem fins i tot concloure que en les lluites socials dels nostres dies l'antisemitisme ha estat un dels expedients més eficaços de la reacció. En envilir i martiritzar una categoria de la població separada del tot arbitràriament del conjunt, envileix a través de repercussions inexorables la condició de tots els homes, enfonsa el preu de la dignitat, de la llibertat, de la sang, redueix el sentiment humà i aconsegueix d'aquesta manera dominar millor, a través de la força, totes les capes de la societat...

(1938)

L'ANTISEMITISME

L'antisemitisme nazi accentua, amb tota la violència abominable d'un crim, únic en la història per l'abast que asoleix, el caire de novetat d'aquesta guerra i els seus aspectes de guerra civil.

No hi hagué antisemitisme en la guerra imperialista de 1914-1918 perquè l'humanisme europeu, que no exclouïa ni les guerres entre estats ni les guerres de classes, però tendia a imposar-hi les seues lleis, no estava en qüestió. Aquest humanisme, però, és avui atacat en els seus fonaments: l'esperit cristià, l'esperit científic, l'esperit socialista són anorreats o desfigurats a mort en els sistemes totalitaris.

L'antisemitisme contemporani naix en les lluites socials, a Rússia, en l'època de la primera revolució (1905). Els pogroms eren llavors organitzats per les autoritats imperials i les lligues monàrquiques amb l'objectiu de trobar una manera de desviar la violència popular. L'antic règim volia bocs emissaris i, per tal de rebaixar més i millor l'home en la repressió del moviment revolucionari, mirava d'acostumar les masses al crim col·lectiu comès contra una minoria religiosa indefensa.

En 1918-1921, durant la guerra civil de Rússia, les bandes monàrquiques i nacionalistes començaren l'extermini dels jueus. La victòria de la revolució posà fi a l'antisemitisme rus.

Els *Protocols dels Savis de Sió* foren una falsificació fabricada a Rússia per visionaris místics i policies. Constitueixen un dels elements ideològics de l'antisemitisme nazi.

Els mòbils de l'antisemitisme del Tercer Reich són els de la contrarevolució mateixa. Es tracta, encara, de derivar cap a una minoria desarmada de la nació la violència de les masses. Es tracta, per tal de destruir la dignitat de la persona humana, d'acostumar la societat a la humiliació, a l'espoliació i a l'extermini d'una categoria social triada arbitràriament perquè no té cap defensa. Es tracta de desencadenar i alimentar les psicosis de mort del tot indispensables per a la guerra social menada per la reacció (tot i que siguen netament contràries als interessos del neoimperialisme nazi en la guerra mundial). Des del punt de vista econòmic, es tractava d'expropiar una minoria benestant de la nació sense tanmateix amenaçar directament les classes capitalistes en el seu conjunt i de vincular sense retorn al sistema nazi, a través d'una complicitat criminal, un gran nombre d'executors.

Multitud de testimoniatges ens diuen que el poble alemany, en el seu conjunt, ignora la major part dels crims de l'antisemitisme, i que quan se n'assabenta no hi és de cap manera còmplice. Aquests crims són els crims del sistema nazi. Seran un dia la causa de càstigs terribles i justos, per a la materialització dels quals comptem ja des d'avui amb el poble alemany mateix. Nascut de la guerra civil, l'antisemitisme no ha deixat de ser un factor de guerra civil.

Segons les informacions fragmentàries que posseïm, l'extermini de la població jueva a la Rússia ocupada ha estat gairebé complet. La Rússia blanca i Ucraïna tenien més de dos milions de treballadors israelites. El fet que aquesta població abocada al martiri no hagués estat evacuada tota sencera durant la invasió, tot i que no hi havia cap dubte quant a la sort que els hi esperava, el considerem un veritable crim. A Polònia, l'extermini sistemàtic de la població jueva –més de tres milions de persones– comença en juliol de 1942; l'extermini dels 400.000 habitants del gueto de Varsòvia comença en juliol de 1942 i cap al desembre al gueto tan sols n'hi restaven menys de 40.000 supervivents. La major part dels jueus de Polònia haurien estat morts en furgons asfíxians.

Aquests horrors inqualificables donen compte del fet que el sentiment humà més elemental, assolit a través de llargs segles de civilització, ha estat trepitjat i estripat deliberadament pel nazisme. Aquests horrors marquen una diferència essencial entre la guerra actual i totes les anteriors. Atès que l'antisemitisme i les discriminacions racials són a tots els països del món un component inherent als moviments reaccionaris, aquests crims condemnen la reacció internacional. □

(c. 1943)

Xinxes

Hugh Pennington

Les xinxes mai no se'n van anar. El DDT els va fer difícil l'existència als anys quaranta i cinquanta, fins que les campanyes de Rachel Carson van aconseguir que fos prohibit, però les soques resistents van sobreviure. Després han vingut –i se n'han anat– d'altres insecticides, com els organofosforats sintètics i els piretroides, però cap d'ells no ha estat una amenaça seriosa per als versàtils genomes de les xinxes. La sang és el seu únic aliment. La xinxa explora la pell de la seua víctima amb les seues antenes. S'agafa a la pell amb les seues cames per a fer palanca, aixeca el bec i se submergeix en els teixits. Sondeja vigorosament, i amb les dents petites de la punta del bec esquinça els teixits per a obrir-se camí fins que troba un vas sanguini adequat. Un àpat complet dura de 10 a 15 minuts. Una xinxa afamada és plana i rabassuda com una lletnia. Quan és plena, la seua distensió li dóna la forma d'una baia llarga. Una xinxa s'alimenta setmanalment de qualsevol hoste que tinga a mà.

Hugh Pennington contemplà fa cinquanta anys la possibilitat de viure de l'entomologia, però quan el Museu d'Història Natural l'informà que els únics llocs de treball disponibles estaven a les colònies, elegí la medicina com una manera de ser retribuït per a estudiar les xinxes. Article publicat originalment a *LondonReview of Books*, 33, 1 (6 de gener de 2011).

Les xinxes no transmeten malalties. La seua presència és considerada com un indicador d'una higiene deficient en la llar, i poden provocar entomofòbia, però, llevat d'això, no han tingut molta importància per a la salut pública. Ningú les compta ni porta un registre nacional de les taxes d'infestació. Gairebé no hi ha mesures de referència del segle XX que ens permeten avaluar l'exactitud de les afirmacions que asseveren que hi ha hagut un augment en el segle XXI. Algunes anècdotes han creat la percepció que les xinxes han tornat a la càrrega, però els epidemiòlegs són reticents a donar crèdit a aquestes històries. Tanmateix, les més recents resulten molt convincents. A Nova York, el 2010 les xinxes van fer acte de presència a l'Empire State Building, a un teatre del Lincoln Center i al Metropolitan Opera House. Es diu que van acudir al congrés del Partit Laborista a Brighton, el 2005, i que el 2006 se'n van trobar en una habitació de l'hotel de cinc estrelles Mandarin Oriental Hyde Park, a Knightsbridge (Londres). Els estudis mostren que el nombre de trucades als exterminadors de plagues a Londres i Austràlia, per causa de les xinxes, ha augmentat significativament des de l'any 2000.

Per què aquest ressorgiment? Alguns ho expliquen per la resistència de les xinxes als insecticides, juntament amb l'augment dels viatges internacionals i de la venda

de mobles de segona mà. Les empremtes genètiques de les xinxes podrien aportar alguna llum sobre la importància relativa del moviment de ciutat a ciutat, els viatges a través de les fronteres nacionals i la propagació estrictament local, però aquests estudis amb prou feines han començat. En realitat, la nostra comprensió de com es desplacen les xinxes ha canviat poc des del 1730, quan John Southall publicà el seu *Tractat sobre les xinxes (Treatise of Buggs)*:

Sens dubte, va ser el transport marítim el que les va dur per primera vegada a Anglaterra, de manera que cada dia continuen portant-ne. Això per a mi és evident, perquè no hi ha cap port de mar a Anglaterra que n'estiga lliure, mentre que a les ciutats de l'interior, les xinxes són poc conegudes... Si heu de canviar de criats, que les seues caixes, baguls, etc., siguen ben examinades abans de portar-les a les seues habitacions, no siga que venint de cases infectades resulten perilloses per a les vostres... Sovint es culpa de les xinxes als tapissers; l'única falta que jo els imputaria és la seua bogeria, o més aviat descuit, en el patiment dels mobles antics, quan els han baixat, perquè eren plens de xinxes, i els han entrat en les seues botigues o cases, posant-los entre els mobles nous i, d'aquesta manera, infestant-los també.

Les preocupacions de Southall sobre el paper dels vaixells en el transport de xinxes persistiren. Robert Usinger, l'autor de la monumental *Monograph of Cimicidae* (la família a la qual pertany la xinxa), va veure una colònia florent de xinxes tropicals, *Cimex hemipterus*, en un veler de línia de Hong Kong a San Francisco. Però el transport local no deixa de ser també un pro-

blema. El 1944, a Usinger el va picar la xinxa comuna, *Cimex lectularius*, en un autobús a Atlanta, Geòrgia. I en l'estiu de 1947 vàries senyores de Dundee van haver d'anar al dermatòleg local, ja que havien desenvolupat, a la part posterior de les cames, una banda vermella esquixada de butllofes, algunes de les quals van ser descrites com «tan grans com un ou de colom». Totes elles havien viatjat en el pis inferior d'un tramvia de la mateixa ruta. La investigació va mostrar que només un tramvia estava infestat. Les xinxes s'havien instal·lat en la ranura d'una tauleta de fusta que sostenia un seient al seu lloc. Segons digué el dermatòleg, es posaven en fila a la vora de la fusta, «extraient nutrients de les cames de les desprevingudes passatgeres. Els homes mai no es van veure afectats, ja que la seua roba inferior, més gruixuda, els garantia una protecció suficient. El tramvia va ser desinfectat, les ranures desbastades... i l'epidèmia es va acabar».

El 2008, es van trobar xinxes al metro de Nova York, en bancs de fusta a les estacions de Hoyt-Schermerhorn a Brooklyn, Union Square a Manhattan i Fordham Roadal Bronx, i el 2010 en una taquilla de l'estació de Ninth Street de la Línia D. «Si dones la teua roba a rentar», deia Southall, «no deixes que la cistella de la bugadera entre a ta casa, perquè sovint resulten molt perillosos per als qui no tenen xinxes». El servei australià de Quarantena i Inspecció trobà xinxes als aeroports en cistelles de canya i bosses de palla, així com en roses de Kenya, en equipatges d'Europa i en un banc d'inspecció de l'aeroport.

Per tant, és clar que les xinxes poden fer llargues distàncies en autoestop i passejar-se per la ciutat. Però seguim sense saber com

de bones són en viatges molt locals. Durant un temps han circulat mites urbans. «A les xinxes se'ls atribueix popularment una quantitat increïble d'intel·ligència», observava l'*Informe sobre la xinxa* del Ministeri de Salut britànic, el 1934. «Es diu que viatgen llargues distàncies, de 50 metres o més, a la recerca d'aliment, que trien infal·liblement la direcció en què es troba el menjar, que passen per finestres, alerons i canalons si no poden travessar la paret mitgera, i que es deixen caure des del sostre sobre les seues víctimes. No estem preparats per a dir quant d'això es deu a la superstició popular». L'informe es va fer «perquè la infestació de les noves cases municipals s'ha convertit en un motiu de preocupació per a les autoritats locals que s'encarreguen del seu manteniment i gestió». No està clar si les xinxes abundaven en aquests nous habitatges socials; és cert, però, que l'actual increment del nombre de xinxes no es pot atribuir a l'augment de l'estoc d'habitatges socials.

S'han publicat centenars d'articles científics sobre les xinxes, encara que no és fàcil trobar finançament per a la recerca sobre les xinxes a causa de la seua escassa importància mèdica. Les enquestes sobre el seu nombre són cares i a penes se n'han fet. Però les xinxes no són cares de mantenir en el laboratori. Alguns investigadors han deixat que les xinxes s'alimenten d'ells mateixos per conveniència i per a estalviar diners. S'ha prestat molta atenció al seu mètode de reproducció. Els mascles s'aparellen preferentment amb femelles recentment alimentades. L'òrgan sexual masculí, anomenat la paramera, té una punta forta, que la xinxa mascle utilitza per a penetrar la paret abdominal de la femella. L'esperma s'injecta en

la cavitat abdominal. Aquest procés de vegades resulta letal; els aparellaments repetits redueixen l'esperança de vida de la femella. Aquest conflicte sexual d'interessos ha estat de gran interès per als biòlegs evolutius. Els mascles intenten aparellar-se amb qualsevol cosa que es mou de la mida d'una femella alimentada, incloent-hi xinxes juvenils i mascles que han xuclat sang. Però en aquests casos desmunten ràpidament —una bona notícia tant per als mascles, que no llancen a perdre el seu esperma, i per al muntat, ja que seria bastant probable que la penetració li perforàs la panxa amb efectes mortals. Els mascles fan marxa enrere perquè les parelles inadequades produeixen una dissuasió química —feromones d'alarma. La seua olor és fàcilment detectable pels éssers humans. Se l'ha descrit com una «dolçor desagradable», i és característic d'un dormitori amb una infestació severa. És molt probable que siguin aquestes feromones el que detecta el gos rastrejador de xinxes. Dues empreses de Florida n'entrenen, normalment amb animals rescatats de refugis. Una empresa prefereix gossos mestissos, l'altra el gos labrador mestís. S'han fet afirmacions audaces sobre els seus èxits. La ciutat de Nova York n'ha contractat dos, i Lola, una gossa Jack Russell, ha estat importada al Regne Unit.

Les xinxes eviten la llum i són tímides: els encanta el contacte amb superfícies aspres. Busquen les esquerdes i clivelles, preferentment en la fusta o el paper, on estableixen refugis per a digerir els aliments i reproduir-se, entre l'acumulació d'excrements, closques d'ou i pells velles. Les xinxes en els refugis són difícils d'assolir amb els pesticides. S'han utilitzat mesures dràstiques. Una nota en el *Journal of the*

Royal Army Medical Corps del 1926, titulat «Desinfectació de les casernes», referia que l'Exèrcit Britànic del Rin havia estat contactat pel representant d'una empresa de Frankfurt am Main que volia explicar l'ús d'una substància amb el nom comercial de Zyklon «B». La descrivia com «terra silícia impregnada amb cianur d'hidrogen, al qual s'afegeix un gas lacrimogen», i assenyalava que era àmpliament utilitzada pel govern alemany. Un gran anunci en la part de dins de la coberta de l'obra de referència alemanya sobre les xinxes, publicada el 1936, deia: «El Zyklon i el gas T extermina les xinxes... sense danyar els mobles».

L'actual increment del nombre de xinxes ha estat una bona notícia per als exterminadors de plagues. També se n'han beneficiat els llibreters: un exemplar del tractat de Southall, de només 44 pàgines, va ser subhastat per Bonhams a Oxford, l'octubre de 2010, i, tot i estar desenquadernat, de faltar-li un frontispici i de tenir nombroses anotacions de tinta, arribà a 132 lliures, incloent-hi la prima del comprador. I encara, les xinxes han proporcionat negocis als advocats. El cas més famós d'aquest segle ha estat el de Mathias contra Accor Economy Lodging Inc. Als demandants, Burl i Desiree Mathias, els van picar xinxes durant la seua estada a un Motel 6 del centre de Chicago. Afirmaven que, en deixar que els clients fossen atacats per xinxes en una habitació que costava més de 100 dòlars al dia, l'acusat era culpable de conducta negligent i dolosa. El jurat va atorgar a cada demandant 5.000 dòlars en danys compensatoris i 186.000 en danys punitius. El demandat apel·là, queixant-se principalment de l'import dels danys punitius, però el jutge del tribunal d'apel·lació, Richard Posner, va desestimar-ne el recurs. La seua

decisió fou audaç: poc abans s'havia emès una sentència del Tribunal Suprem que deia que «poques indemnitzacions superiors a una proporció d'un sol dígit entre els danys punitius i els compensatoris satisfarien, en grau suficient, un procés com cal». Posner assenyalà que les xinxes havien estat descobertes al motel el 1998 per ECOLAB, un servei d'extermini, que recomanà que totes les habitacions fossen ruixades, amb un cost de 500 dòlars. El motel es va negar. S'hi van trobar xinxes de nou el 1999. El motel va intentar sense èxit que un exterminador netejàs l'edifici gratuïtament. A la primavera del 2000, l'encarregat del motel li va dir a la seua superiora que els clients estaven sent picats i exigint –i aconseguint– que els tornassen els diners, i va recomanar que es tancàs el motel mentre es ruixaven totes les habitacions. La seua cap es va negar. En una ocasió, un hoste va ser traslladat a una altra habitació després d'haver estat picat, només per a descobrir insectes en la segona cambra, i, a continuació, als 18 minuts d'haver estat traslladat a una tercera, en trobà també allí. «És estrany que no fugís del motel tot seguit», comentà Posner. Aquest estava impressionat per les instruccions que havia donat l'encarregat del motel als empleats de la recepció en el sentit que les xinxes havien de ser anomenades paparres, «sobre la base, pel que sembla, que els clients s'alarmarien menys, encara que, de fet, les paparres són més perilloses que les xinxes, perquè transmeten la malaltia de Lyme i la febre amb taques de les Muntanyes Rocoses». Aquesta és la paradoxa de les xinxes. Per a la majoria de la gent, les seues picades només produeixen molèsties, però tot i així, provoquen molt més de fastic que molts altres insectes les picades dels quals transmeten infeccions potencialment letals.

Les xinxes de l'Empire State Building, el Lincoln Center Theater i el Met (Metropolitan Opera House), les van trobar als vestuaris dels empleats al soterrani), a un camerino i darrere de la casa. La probabilitat de ser picat en un lloc públic sense llits és remota. I si el metro de Nova York tingués els seients de metall que té el de Londres en lloc dels de fusta, no hi hauria refugis de xinxes. En aquest cas, l'alleujament seria fàcil. Però és poc probable que la gent s'avinga a tractes amb les xinxes. Continuaran recorrent als advocats. La sentència de Posner i les seues conseqüències financeres són tot un precedent.

L'estil de vida de les xinxes no permet pensar que desapareguen aviat. El contrast amb els polls del cos és instructiu. Els seus refugis i llocs de reproducció són les costures de la roba de les persones. Es necessita la calor del cos per a l'eclosió dels ous, de manera que els qui es trauen la seua roba interior per la nit i canvien de roba més d'una vegada al mes no aniran mai infestats de polls, encara que tinguen tractes amb els que ara hi són. A Europa i Nord-amèrica, l'únic que li queda al poll són els sense llar. □

Traducció d'Antoni Furió

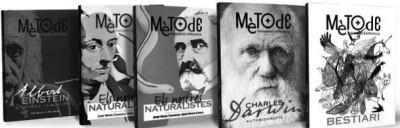

LA CARA DEL DOLOR

Ciència i ètica d'un símptoma universal

Subscriu-te ara a Mètode

i rebràs la col·lecció completa de les «Monografies Mètode»

Subscripcions (4 números l'any):
25€ per a Espanya, 40€ per a l'estranger.

www.metode.cat

Revista de referència de la **Xarxa Vives** d'universitats

«De gent que anomenen classes subalternes»

La influència d'Antonio Gramsci en Joan Fuster i la seua reflexió sobre el País Valencià

Ferran Archilés*

Hi hagué un temps en què Antonio Gramsci era un dels autors més esmentats en els escrits polítics de l'esquerra. Ara tot allò sembla un temps esvaït, la lletra d'una cançó sobre un silenci que ha tornat al silenci. Gramsci ha estat una víctima evident, i alhora injusta, del descrèdit del marxisme a partir dels anys vuitanta del segle passat, almenys en el context espanyol (perquè en l'àmbit anglosaxó, per exemple, té una gran projecció). Ara bé, la influència gramsciana fou real i consistent o més aviat superficial? I en el cas de Joan Fuster?

Amb la publicació de *Nosaltres, els valencians* l'any 1962, Joan Fuster havia culminat la seua reflexió, engegada almenys quinze anys abans, sobre la identitat valenciana. A més a més, en aquell moment (com mostra *Qüestió de noms* entre d'altres textos) Fuster havia assolit una posició sobre la definició de l'àmbit nacional català que ja no modificaria. Tot plegat indica la consolidació de l'obra madura de l'autor i la fixació dels seus plantejaments ideològics per a les tres dècades següents.

Naturalment, l'obra de Fuster no s'aturà ací i augmentà de manera clara precisament al llarg de les dues dècades que restaven fins mitjan anys vuitanta (quan la seua producció va minvar notòriament). Pel que fa a l'estudi de la qüestió valenciana, però, Fuster no va produir ja cap altre treball de conjunt o unitari, semblant a *Nosaltres, els valencians*. En canvi, sí que hi va dedicar diversos treballs d'extensió variable, en algun cas de caire assagístic, com *Heretgies, revoltes i sermons* publicat el 1968, o de caire més «erudit», com ara els treballs que veieren la llum el 1976 agrupats en el volum *La Decadència al País Valencià*.¹ Es tractava de treballs que complementaven i ampliaven alguns dels aspectes perfilats al *Nosaltres* amb una especial incidència, convé assenyalar-ho, en els segles XV al XVII.² Uns segles que interessaven, i molt, Fuster a l'hora de traçar-ne una història social de la llengua.

En tot cas (i menys encara als anys de la Transició democràtica) les intervencions i la presència pública de Fuster no van minvar, ni de bon tros, més aviat al contrari. Però allò que publicava era sobretot textos de caire periodístic –en abundància– o papers ocasionals, poques vegades obres concebudes monogràficament. De fet, al pròleg del volum publicat el 1976, *Un país sense política*, on es recollien potser els treballs

Ferran Archilés Cardona (Castelló, 1971) és historiador i professor del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de València, on va llegir recentment la seua tesi de doctorat, dedicada a l'evolució del pensament de Joan Fuster.

més importants dels anys anteriors sobre el País Valencià, Fuster deia:

Nosaltres, els valencians fou un resum de problemes, i encara em sembla vàlid en aquesta perspectiva. Després, i a l'atzar de la vida de cada dia, he hagut de tornar sobre tal o tal altre punt, no gaire perfilat, o sobrevingut, o marginal. No podia fer-ho d'una manera sistemàtica: d'altres feines me'n destorbaven. Tanmateix la «meditació» continuava sent la primera: la «premeditada». I de vegades m'hi servia un article de revista, la presentació d'un recull d'estudis aliens, el pròleg a l'obra d'una amiga o d'un amic. La coherència profunda d'aquestes divagacions –perquè, tot cal dir-ho, divagacions són– no necessitaré justificar-la. És òbvia. (...) *Nosaltres, els valencians* fou escrit el 1962. A hores d'ara, si les coses m'haguessen estat favorables, jo n'hauria redactat una segona versió: són tantes i tan diverses les novetats de la bibliografia local –d'erudits, d'economistes, de sociòlegs, de geògrafs– al llarg de la última dècada, que la temptació resultava exigent. No he pogut cedir-hi. La insistència en les perplexitats col·lectives dels valencians, no podia practicar-la sinó a estones i amb provocacions sectorials. Avui, en reunir aquestes poques temptatives de reflexió, comprove que, al capdavant, la sinopsi de fons, és la mateixa.³

Aquestes paraules del 1976 avalaven, doncs, la vigència tant del *Nosaltres* com dels textos aplegats a *Un país sense política*. Textos que, amb matisos o èmfasis diversos, no faran sinó reforçar les idees centrals que Fuster havia traçat, a inicis dels anys seixanta.⁴ En canvi, l'altre recull de textos que Fuster publicà tres anys més tard, malgrat que es titulava *Destinat (sobretot) a valen-*

cians i estava dedicat, en efecte, a qüestions de la vida pública valenciana, no incloïa reflexions específicament analítiques, tot i que era una mostra excel·lent de les posicions polítiques de Fuster en la dècada dels setanta. Finalment, cal assenyalar que *Nosaltres, els valencians* no va ser ni reescrit ni tan sols retocat, però sí reimprès reiteradament al llarg de tota la vida de l'autor (i després).⁵ En essència les modificacions suggerides per la bibliografia dels darrers anys que esmentava Fuster i que hi podria haver incorporat, no van alterar massa les seues posicions. Més aviat al contrari, i especialment pel que fa als textos adreçats a l'estudi de la contemporaneïtat valenciana, política o econòmica, dels segles XIX i XX.

D'altra banda, la intensa polarització ideològica dels anys de la Transició democràtica en què Fuster (fins i tot amb risc per a la seua vida) va veure's inevitablement involucrat, no podia ser sinó un terreny adobat per a reafirmar les pròpies conviccions.⁶ La matisació o fins i tot l'evolució van ser ben difícils en aquells anys, tot deixant un llegat dissortadament perdurable.

Pel que fa a l'anàlisi de la identitat valenciana, en els textos posteriors a *Nosaltres, els valencians* hi ha almenys quatre aspectes característics. En primer lloc, cal assenyalar l'agudització de la influència del marxisme com a eina heurística i analítica per a l'anàlisi històrica (i cultural), especialment pel que fa a la centralitat de l'anàlisi basada en les classes socials, amb un rerefons més implícit que explícit de determinisme economicista. Certament, la influència del marxisme fou sempre clau en l'obra fusteriana, no en un sentit filosòfic sinó com a eina d'anàlisi social, i sobretot del passat.

Per a Fuster, allò més important en la seua recepció del marxisme (com ara al

Nosaltres) era el mecanisme explicatiu basat en les classes socials, els seus interessos i lluites. La fonamentació econòmica de l'explicació històrica (el «materialisme» en sentit estRICTE) serà un horitzó que envolta l'acció de les classes, així doncs, més que no motiu d'exposicions pròpies d'una història econòmica com a tal. En el fons, Fuster era més un lector del *Manifest comunista* que no d'*El Capital*.

A més d'eina heurística, però, el marxisme (afavorit pel canvi de conjuntures en la dictadura) implicaria també, de manera gradual, l'assumpció d'unes determinades derivacions polítiques directes. Sense que Fuster traspassés mai els límits de cap mena de militància partidista, el marxisme ajuda en gran mesura a explicar els arguments polítics fusterians, almenys en els primers anys de la Transició democràtica (de fet, fins l'inici dels vuitanta). Aquest serà el moment de l'afirmació «el País Valencià serà d'esquerres o no serà». Un element central fou la influència exercida, en concret, pel pensament del marxista sard Antonio Gramsci. Abans, però, cal apuntar un conjunt d'altres elements.

En segon lloc –analíticament relacionat, com veurem més endavant, amb el viratge gramscian– cal destacar el manteniment de la centralitat del segle XIX (amb l'excepció parcial d'un nou èmfasi en el passat morisc valencià i l'expulsió, per bé que no n'estava desconnectat)⁷ com a moment explicatiu de la frustració d'una modernitat plena, i per tant com a tret decisiu de la «singularitat» i anomalia valencianes, fins el present. El debat central que interessarà a Fuster (mantenint per tant una arrel inequívoca en Vicens Vives i la seua escola) girarà al voltant de la industrialització mancada,

el manteniment d'una societat agrària i l'absència de burgesia.

En tercer lloc, i estretament relacionat amb això, Fuster mostraria una valoració cada vegada més àcida del que havia estat la trajectòria «regional» valenciana. Els diversos trets del valencianista *emfàtic* que havia estat Fuster, potser fins als anys seixanta i tot, s'han esvaït. Les posicions analítiques semblen cada cop més decantades (i sovint més esquemàtiques, també).

En quart lloc, Fuster va insistir en la feblesa de l'Estat espanyol i del procés de nacionalització, a l'època contemporània. A més, s'entestà també a mantenir (i això era un tret característic en el seu pensament) una interpretació del nacionalisme espanyol com un bloc, sense matisos. Però ara hi afegia (sobre la base de la seua interpretació general de la fracassada trajectòria espanyola contemporània) una interpretació en termes marxistes dels fonaments últims que expliquen el nacionalisme espanyol com una forma de dominació de classe (i per extensió sobre les minories nacionals), característica d'una estructura econòmica i social arcaica i quasi «feudal».⁸ L'alliberament nacional valencià (i català) seria, doncs, un alliberament de «classe» i contra una classe: «l'oligarquia feudal castellano-andalusa», com en repetides ocasions en diria Fuster amb més o menys ironia.⁹

Un dels elements més característics, per consegüent, de la creixent influència del pensament marxista en Joan Fuster com també, fins a cert punt, en una part de l'esquerra intel·lectual valenciana (i catalana) del moment, fou la presència sempre en augment de l'obra d'Antonio Gramsci. Cal tindre ben present que, en general, la influència gramsciana fou, tot sovint, més

aviat ocasional o bé l'efecte d'una «moda» italianitzant en un sector de l'esquerra peninsular. En el cas de Fuster, si va ser així, va tindre tanmateix una transcendència notable. Una de les idees motrius del pensament de Gramsci, com és sabut, era la trajectòria «desviada», anòmala, que havia seguit Itàlia des del moment de la unificació. Del *Risorgimento* ençà, Itàlia hauria anat acumulant anomalies econòmiques, però sobretot polítiques (i de fet, el fracàs final d'una unificació nacional i una nacionalització eficaç).¹⁰ Fet i fet, Gramsci, en una fórmula que, codificada a posteriori (per la lectura togliattiana impulsada al PCI des del 1948, amb la publicació dels *Quaderni del carcere*), esdevindria una de les idees més insistentment associades al seu pensament, qualificava de *rivoluzione mancata* el procés polític engegat amb la unificació i les seues conseqüències.¹¹ Certament, el paral·lelisme entre aquestes propostes i les que sostenia la historiografia sobre el cas espanyol, són fàcils de traçar. Allà on la trajectòria italiana resultava anòmala, en el cas espanyol s'hi podia dibuixar una trajectòria de fracassos i frustracions, tant de la revolució «burguesa» com de la industrial. Tot plegat, resultava una interpretació teòricament molt sòlida i prestigiada, a mesura que Gramsci va ser conegut en l'àmbit espanyol. No és difícil imaginar que, per a Fuster, dedicat a traçar la trajectòria d'una anomalia com la valenciana, aquest esquema interpretatiu li pogués resultar ben proper.

Fet i fet, aquesta possible influència (o l'admiració que com veurem tot seguit Fuster declarava professar a l'autor italià) ha pogut portar a l'equívoc de pensar que l'obra de Fuster als primers anys seixanta,

i en concret al *Nosaltres, els valencians* estava influïda pel pensament gramscian, com sembla apuntar Ricard Vinyes.¹² Ara bé, com aquest mateix autor argumenta, la introducció del pensament de Gramsci a l'àmbit lingüístic català és una mica posterior. També en el cas de Fuster.

Certament Fuster, en algunes reflexions sobre els països colonitzats de començament dels anys seixanta, havia arribat a emprar una noció de ressonàncies aparentment tan gramscianes com la dels «subalterns» o la condició de subalternitat, que aplicava no tant (o no només) a classes socials, com hauria fet Gramsci, sinó a col·lectius o minories nacionals, justament els «colonitzats»¹³ –i també al destí dels valencians, establint una comparació amb la situació de pobles colonitzats o minoritzats.¹⁴ Però són usos massa vagues encara com per a pensar en una influència directa. D'altra banda, es pot afirmar que quan va escriure *Nosaltres, els valencians* Fuster no coneixia directament l'obra gramsciana. Ho sabem perquè és justament a l'entrevista (publicada en octubre de 1977 a la revista dels comunistes valencians *Cal dir*) que és la més clara mostra d'admiració per Gramsci, on Fuster ens dóna també una pista precisa de quan va començar a llegir-lo. Preguntat sobre la seua adscripció al marxisme o al «mètode» marxista, Fuster contestarà:

Jo només sóc «marxistoides», «marxistòfil» o «relativament marxista»... De tots els «vostres clàssics», el qui he trobat més convincent i practicable (de «praxis»?) és l'Antonio Gramsci. L'afició a Gramsci em ve de Raimon, que me'l va descobrir. Gramsci és una mina...¹⁵

Sortosament, disposem d'una anotació de l'any 1980 del dietari del Raimon on assenyala amb precisió que Gramsci

És l'autor que més he llegit. Des de mil nou-cents seixanta-tres quan vaig llegir *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, ha estat una referència constant en el meu viure i una clau per a entendre el meu país i Itàlia. La seua idea de revolució, amb l'aliança de pagesos, intel·lectuals i classe obrera em va obrir els ulls i me'ls ha deixat oberts als problemes de la vida col·lectiva.¹⁶

Ja fos d'aquesta mena l'impacte que va produir també en Fuster o no, sembla que Raimon (que efectivament mostraria la influència del gramscisme en les seues cançons dels anys setanta, com ara al magnífic himne «Jo vinc d'un silenci» del 1975)¹⁷ va conèixer Gramsci a través de la seua companya, Annalisa Corti, que era militant del PCI, quan la influència gramsciana era ben palesa entre els comunistes italians.¹⁸ Seria a partir d'ací, doncs, que Fuster entraria en contacte amb l'obra de l'italià.¹⁹ Efectivament, doncs, l'esquema analític del *Nosaltres, els valencians* té una profunda empremta marxista, bàsicament pel que fa a l'anàlisi dels processos econòmics i socials (així com parcialment en el vocabulari analític) més que no pel que fa a la concepció nacional, però no d'un marxisme gramscianista. Abans del 1962, en tot cas, el coneixement que Fuster podia tindre de Gramsci devia ser, com ell mateix reconeixeria, per referències indirectes o potser ni això.²⁰ De fet, és a la segona meitat dels anys seixanta que trobem les primeres referències explícites a Gramsci per part de Joan Fuster. En concret les primeres són del 1966 quan Fuster l'assenyala, precisament, com una lectura re-

cent. Així, en ressenyar l'aparició de *Cultura i literatura*, l'antologia dels *Quaderns* que Jordi Solé Tura va preparar per a Edicions 62 (primera antologia publicada a Espanya, d'altra banda), Fuster parlava de la novetat de l'obra i de l'autor: «Y digo "novedad", porque, bien mirado, los escritos e incluso el nombre de este singular filósofo y crítico italiano eran hasta ahora casi desconocidos entre nosotros, y quizá tampoco pueda afirmarse que lo fueran mucho menos en las empingorotadas culturas vecinas. Hablo en términos generales y salvando cuanto haya que salvar. Por lo demás, confieso ingenuamente que yo formaba en las filas de los ignorantes: *mea culpa...*». A més, ja aleshores, assenyala que el llibre «incita a establecer paralelismos y confrontaciones directas, muy concretas, entre el caso italiano (...) y el caso catalán (...) Es curioso comprobar cómo pueden emparentarse u homologarse situaciones en apariencia tan distintas como la nuestra y la de Italia —la de Italia hace treinta y cuatro años, naturalmente». Més en concret, assenyala que: «Un concepto o esquema, o lo que sea, como el de "lo nacional-popular", por ejemplo, se presta a inagotables indagaciones, a planteamientos apasionantes, a debates de obvia eficacia».²¹ Amb tot, cal dir que Fuster no aplicà mai cap esquema gramscianista al cas català estricte o dels Països Catalans en el seu conjunt, només al País Valencià. Potser pensava en aquests paral·lelismes, analítics o polítics, però no els va explorar.

L'any següent, destaca la resposta admirativa de Fuster al qüestionari que *Nous Horitzons* dedicà a Gramsci amb motiu dels trenta anys de la seua mort. Allí Fuster diu literalment: «Moltes qüestions de les que s'ocupa, específiques d'Itàlia, de la Itàlia del seu temps, ens inviten a buscar

plantejaments paral·lels entre nosaltres, i estic segur que en trauríem un alt profit si els intentàvem». A més, Fuster semblava admetre en aquest qüestionari que el seu coneixement de Gramsci era relativament tardà, i en tot cas, irònicament, deia que «ja sóc massa vell per a arribar a fer-me marxista. Però la lectura de Gramsci m'ha produït un gran efecte, i positiu».²² No és que les referències directes que en faria Fuster sovintegen.²³ De fet, fins i tot quan en els seus escrits més analítics sobre el passat valencià, com alguns dels recopilats a *Un país sense política*, la influència pot ser més directa, les referències no abunden, precisament. Però sembla plausible afirmar que a mesura que avançà la segona meitat de la dècada dels seixanta aquesta influència anà augmentant. En la meua opinió perquè, a més de la influència analítica que Fuster apuntava (i que, efectivament, ell mateix va assumir) com més avançava la dècada dels setanta més «viable» podia resultar una *traducció* política més directa al cas valencià. Això no era, en cap cas, quelcom que només Fuster experimentava sinó que, d'alguna manera, surava en l'aire. En l'aire de les reflexions (almenys les més teòriques) d'una part de l'esquerra. Fou, en especial, el cas del PSUC (partit d'on venia, i al qual tornaria, Solé Tura, de fet l'antòleg, amb Manuel Sacristán, més característic de Gramsci a casa nostra), com ho demostra precisament el número de *Nous Horitzons* del 1967. I potser també, en menor mesura, de la deriva eurocomunista del PCE.²⁴ Serà el cas, així mateix, dels comunistes valencians, o almenys d'alguns noms destacats, com l'entrevista a *Cal dir palesa*.²⁵ Però també trobarem influència gramsciana en la cultura política socialista (important en autors com Màrius Garcia Bonafé o en l'Er-

nest Lluch de *La via valenciana* del 1976). Potser no és exagerat parlar, en definitiva, d'un «miratge gramscià» en l'esquerra valenciana en algun moment, i Fuster no hi va ser aliè. No deixa de ser interessant, però, constatar que Fuster estigués proper a un pensador capitalitzat sobretot pels comunistes. Cal no oblidar que les relacions de Fuster amb el comunisme, tant al nivell més teòric (als anys cinquanta Fuster es definia obertament com a «anti-comunista»), com pel que fa a la manera com el PSUC (per no parlar dels comunistes valencians) plantejaven la qüestió nacional catalana/valenciana als anys seixanta, no havien estat fàcils. Especialment quan el 1961 veié la llum *El problema nacional català*, publicat pel grup d'*Horitzons* i que irrità profundament Fuster. Algunes coses, i importants, anaven canviant, en tot cas, en el PSUC,²⁶ però sobretot en Fuster. Com més avançà la dècada dels seixanta i la del setanta Fuster s'hi mostrà cada cop més «radicalitzat». Fou una deriva paral·lela (però contrària en la seua admiració pels joves protagonistes dels fets de maig) a la que seguiren molts intel·lectuals europeus posteriors al maig del 1968, com l'admirat Sartre.²⁷ El marxisme permeté, en efecte, aquest trànsit.

Una altra cosa seria plantejar-nos fins a quin punt el coneixement de Gramsci va poder influir en Fuster o en altres autors en l'anàlisi específica de la qüestió nacional i dels fenòmens nacionalistes en sentit estricte, i no només en els processos globals d'interpretació de l'evolució social. Tinc la impressió que aquest no fou el cas de Fuster, ni de fet de la majoria del pensament marxista català.²⁸ Va influir el gramscisme en com entendre la idea dels Països Catalans?²⁹ Si no vaig errat, l'única vegada que Fuster

apunta en aquest sentit és en un article del 1978, quan afirmà que:

Les burgesies de cada zona, quan era l'hora oportuna van descobrir que podien convertir-se en una «burguesia nacional», i avui ja és massa tard per a elles: han perdut el tren de la història, com aquell qui diu. Queda l'esperança de les classes populars, en l'accepció gramsciana del terme. I quina consciència de classe, fins i tot amb la lassitud de «classes populars», tenim que inclogui la noció nacional, les multituds que poblemb subalternament els Països Catalans, de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó?³⁰

En el fons, per tant, Fuster expressava més un desig que la constatació d'una realitat, i era un desig «gramscian», un poc per necessitat, més que no per convenciment, podríem dir.

Al remat, cal constatar-ho: no és fàcil precisar la influència «directa» de Gramsci en Fuster. Per exemple, ¿quina influència pogué tindre en els seus estudis sobre cultura i literatura catalana —o no catalana? Comparat amb altres noms dels marxisme, com Lukács, per exemple (malgrat el joc d'estira i arrossa que Fuster mantingué sempre amb l'hongarés), probablement més aviat poca.³¹ ¿El va influir Gramsci en cap sentit *filosòfic*?³² Fa la impressió que, en realitat, la influència va ser de caire més indirecte, tot ajudant Fuster a reforçar certes lectures analítiques i conceptuals que pogué aplicar al cas valencià.³³ Com han assenyalat amb acuitat Justo Serna i Encarna García Moneris, per al Fuster de començament dels anys setanta:

En su particular traducción, de lo que se trataba, según Fuster, era de superar los

atavismos y los lastres históricos, las carencias que él mismo había denunciado en los sesenta y que habían dejado un país agrario sin una burguesía industrializadora que ejerciera la dirección intelectual y moral. El modelo del gramscismo le servía, pues, a Fuster para corroborar sus tesis de 1962, y como en el caso de la Italia contemporánea, para certificar la anomalía.³⁴

D'alguna manera, la de Gramsci es canalitzà com una influència «política», és a dir, que ajudà Fuster a adoptar, mitjançant una perspectiva teòrica, un plantejament políticament explícit.³⁵ D'una banda, i com ja s'ha dit, cal destacar la noció de la «revolució mancada» i la peculiaritat italiana i la seua possible traducció al cas valencià (però també espanyol). De l'altra, hi ha un element de significació política més directa com és el que envolta la idea del que acabà popularitzant-se com la noció del «bloc nacional-popular».³⁶ Un concepte que, de fet, estava entre els primers textos traduïts tant al català com posteriorment al castellà, però que no tenia una precisió fàcil.³⁷ Això sí, en el cas fusterià (i no només, ja que altres autors n'havien incidit en la qüestió) aquesta idea havia de combinar-se amb un element afegit com era el del debat sobre la (inexistent) burgesia valenciana com a classe «dominant» però no «dirigent» (d'altra banda, una distinció que passava per gramsciana, però que potser no ho és ben bé).³⁸ A treballs com «Un País sense política» del 1968, o al treball de cinc anys més tard «País Valencià, una singularitat amarga» (després recollits a *Un país sense política*), és on aquesta distinció hi té un paper més actiu.

El ben cert, però, és que al voltant de la noció de «nacional-popular» no hi ha

una forma simple de definició. Com ha assenyalat Giorgio Baratta, en realitat aquesta idea no donà lloc a un concepte normatiu, sinó analític. Però, en el context català de la postguerra, interessava el fet que la «nació» passava a ocupar amb aquest plantejament un lloc central. Àdhuc, tal com va ser percebut entre els comunistes italians, significava atenuar la centralitat absoluta de la lluita de classes atesa la importància d'assenyalar la feblesa de la identitat nacional en un poble que patia els efectes del retard històric.³⁹ Fet i fet, l'èmfasi en aquest factor de «retard» de les estructures socioeconòmiques, la possibilitat de continuar situant al centre la idea de poble (sinònim exacte per a Gramsci de les «classes subalternes») i la crítica implícita al comportament de la «burguesia nacional» eren tres aspectes que, sense cap mena de dubte, expliquen l'interès fusterià en l'obra del pensador i polític sard. Fuster podia actualitzar el seu pensament clàssic sobre la qüestió valenciana i fins i tot reforçar-lo, sense tocar-ne els fonaments, mentre podia desplaçar-se en la seua proposta política concreta. En paraules del mateix Fuster:

En una societat com la nostra, de punta a punta del país (...) el «proletariat» fins ara no era una configuració socio-econòmica eminent (...) Gramsci, que va viure en un món semblant al nostre, i que no era el manchesterià de Marx, ni el tsarista de Lenin, insinua fórmules teòriques més adequades... I no solament teòriques. Llegiu Gramsci. És un consell. La seua proposició d'una cultura «nacional-popular», per exemple, és esplèndida. I el seu concepte de «classes populars», molt suggestiu de cara a qualsevol estratègia política....

D'aquesta manera, Fuster trobava que la realitat socioeconòmica del País Valencià, la d'un país per tant no industrialitzat, podia ser abordada a partir de l'obra de Gramsci. I no només de manera analítica, sinó de cara a l'acció política concreta. O més o menys concreta, en tot cas. Com s'ha dit, Fuster, a les darreries dels anys seixanta i al llarg de la dècada dels setanta, va afermar la seua interpretació del passat valencià dels segles XIX i XX que ja havia esbossat al *Nosaltres* (i això, malgrat que des de 1974 els treballs d'autors com Amando de Miguel, J. A. Tomás Carpi, Ernest Lluch, Josep Vicent Marqués o Damià Mollà, havien començat a regirar l'escenari analític fusterià). Però, Fuster ara semblava donar-li un viratge polític diferent al seu esquema clàssic. En part perquè, evidentment, les condicions d'expressió política eren ben diferents després de Franco. Més important encara, perquè en el franquisme tardà i amb la mort del dictador s'obrí un espai del tot nou per a l'acció política, un període d'esperances i possibilitats. En tot cas, però, la lectura fusteriana del passat valencià semblava haver-se desplaçat «cap a l'esquerra» si se'm permet dir-ho així. En la meua opinió, dels plantejaments de *Nosaltres, els valencians* no es seguia necessàriament una lectura «d'esquerres» precisa. Potser Fuster, en situar la qüestió nacional i no la «lluita de classes» en el centre de la seua anàlisi política, havia apuntat inicialment en la línia d'una idea més voluntarista i àdhuc «populista» (amb un «poble» com a subjecte imprecís però que reapareix una i altra vegada en les argumentacions) que no d'adscripció classista o políticament concreta (i de fet interclassista: «fer país»). Tot això independentment, potser, de quines foren les seues preferències ideològiques personals. En canvi, a mitjan

anys setanta, havia evolucionat cap a un plantejament molt més decantat. No sempre trobarem (i potser no calia) una reflexió tan explícitament gramsciana com la que, a la mateixa entrevista d'on procedeix el paràgraf que hem citat just abans, veia la llum l'octubre de 1977. Així mateix és ben cert que es tracta d'una entrevista i no d'un text doctrinal precís, ni tan sols no és un article de premsa, com aquells en els quals Fuster anava deixant constància del seu pensament. A més, els entrevistadors i el públic presumible de la publicació, potser van menar a què Fuster s'arrisqués a fer afirmacions d'una contundència notable. Però, en realitat, es tracta de posicions que, d'una manera o altra, amb més o menys matisos, conformaren el pensament de Fuster ja fins la dècada dels anys vuitanta. El que resulta més interessant és com Fuster encabí les seues reflexions precedents en el nou motlle gramscian, i tot semblava «encaixar», en efecte, de manera no gaire forçada. En paraules de l'autor suecà:

Jo no enyore, la nostra frustrada «burguesia nacional». No fou «nacional» ni ho és ara. És una merdeta com a «burguesia», i ni tan sols és res com a temptativa de vehicular unes aspiracions elementals... La meua opinió és que la «burguesia valenciana» és genèricament d'una burrera colossal. Excepcions a part, i poquíssimes, no ha sabut ser ni «burguesia» ni, naturalment, «valenciana». (...) El futur del País Valencià queda en mans del «poble» i vinculat als sectors «subalterns» i «instrumentals», que són, precisament, els més «alienats» pel feixisme. Aquest és el nostre problema. Desintoxicar el poble dels sinistres «fallerismes», de les mil afliccions de l'espanyolisme oficial, haurà de ser una operació lenta i eficaç. Si

les rèmores franquistes ixen victorioses, la derrota serà de «classe» i «nacional» alhora. Al País Valencià, almenys, no podem esperar res d'una «burguesia nacional». Hem d'anar directament al socialisme. El qual no sempre serà «marxista» ni «marxià», però sí instintivament «popular» com Gramsci esperava. El «nacionalisme», al País Valencià, ara és d'«esquerra». Havia de ser-ho fatalment, i amb una involució curiosa, que implica, alhora que ser d'«esquerra», una «esquerra» autèntica ha de ser «nacionalitària»...⁴⁰

És impossible menystenir el fet que aquesta entrevista es realitzava després de les eleccions de juny del 1977 que havien mostrat la derrota dels partits nacionalistes valencians (tot i que, almenys, l'esquerra havia estat la més votada) i la força d'una dreta valenciana que anava fent passes de gegant cap a l'adopció de l'anticatalanisme com a element clau del seu discurs.

Fuster mantenia, com es pot comprovar, elements centrals de la seua argumentació clàssica, sobretot la crítica a la feblesa de la burgesia valenciana, si bé ara en termes molt més àcids. Continuà emprant la noció de «poble» com a subjecte polític, però la subsumí en una dinàmica de classes explícita, per bé que ambdues nocions no esdevenien contradictòries. Certament, atesa la naturalesa socioeconòmica del País Valencià, segons Fuster, més que de classes en el sentit clàssic, la fórmula de les «classes subalternes» li permetia una solució teòrica i «política». D'alguna manera, podríem dir que Fuster actualitzava així el seu plantejament «populista» clàssic. Ara, però no en un sentit exclusivament «ètnic» (és a dir, amb el «poble» definit com la comunitat etnocultural) sinó amb una traducció política d'esquerres: la que en aquell moment

Fuster havia arribat a concebre com a única alternativa. Les esquerres, però, seguien sent el «poble»: els «subalterns» (sense trencar-ne el contingut etnocultural, és a dir, lingüístic). Amb tot, la lectura política i la seua contundència, el convenciment que calia «anar» vers el socialisme «directament» resulta un plantejament una mica insòlit, no en el context concret del 1977 (tot i que Fuster assenyalava que no es tractaria d'un socialisme «marxista»...), però sí, sens dubte, en contrast amb els textos de la dècada prèvia. Res de tot això, però, no ens ha de fer abandonar una precaució. No cal dubtar del fet que, com Fuster va manifestar sovint als anys setanta, fóra un lector fidel de l'obra gramsciana. Però, tampoc això no fa esvair la sensació que la utilització que en fa Fuster no siga un tant superficial, de manera que n'emprà algunes de les fórmules o etiquetes més destacadament gramscianes, però no amb una gran profunditat teòrica ni analítica, i sí d'una manera una mica tàctica.⁴¹

Siga com vulga, Gramsci permetia una eixida *honorable* als plantejaments fusterians per a una política possible. Certament, tot això allunyava definitivament la posició fusteriana de les demandes que havia fet anys enrere (tant al *Nosaltres* [1962] com a la darrereria dels anys seixanta i inici dels anys setanta) pel que fa a l'impuls a una industrialització menada per una burgesia «valenciana» com a actor social i polític definit. Si bé Fuster sempre havia remarcat les limitacions (i fins i tot havia afirmat al *Nosaltres* l'absència d'una burgesia valenciana sociològicament precisa, és a dir, industrial) de la seua actuació, havia semblat estar disposat a reconèixer-li altres possibilitats un cop engegada la modernització del País (com s'havia esdevingut a Catalunya, el contramodel normatiu per a

Fuster). Evidentment això no era el mateix que demanar obertament, com feia ara, l'acció de les classes populars. ¿Com havien de resoldre aquestes la industrialització del país? ¿O és que el pas al socialisme implicaria un recorregut diferent? Potser és ací on la idea del bloc nacional-popular hauria d'haver servit com a peça clau.

El llenguatge gramscian permetia també bastir l'oposició a l'espanyolisme i el *falle-risme* (és a dir el regionalisme). Es tractava d'una qüestió nacional, en efecte, però era sobretot una qüestió «de classe»: la lluita per l'alliberament de les classes populars (la lluita pel «socialisme») era indèstria de la lluita contra el nacionalisme espanyol i el franquisme, ja que aquests no eren altra cosa que una fórmula de dominació de classe, d'una classe feudal o burgesa, tant hi feia. Per a Fuster havia arribat el moment d'afirmar que ja ni tan sols la idea d'una burgesia valenciana «nacional» (una fórmula potser procedent de Fanon —un autor que no era desconegut per a Fuster— amb arrels en els moviments anticolonials, si més no)⁴² no tenia cap sentit, ni era desitjable.

D'altra banda, la tensió entre la «tradicció» i la modernitat despersonalitzadora (per l'acció de la societat de consum i els mitjans de comunicació de masses) que havia preocupat Fuster intensament en escriure el *Nosaltres* i en la dècada prèvia, tendí a esvair-se. No és que desaparegués, ja que continuaria sent un gran tema de fons. Però, les urgències polítiques o els interessos més recents van fer que Fuster no hi reincidís clarament. La lectura gramsciana era una altra manera de donar resposta a la qüestió, en realitat. Així, les classes populars (allí on es mantenia intacte el «poble» i per tant la llengua) passaven a ser ara els protagonistes en el discurs fusterià d'una

possibilitat de canvi –de canvi polític– que obriria l'accés a una societat que ja no seria ni premoderna, ni despersonalitzada. Que això fos versemblant, o part del «miratge», és una altra qüestió.

La fórmula que fa sinònim el nacionalisme i l'esquerra, tan característica de Fuster en aquells anys (i tan enyorada per molts sectors del nacionalisme posterior) com podem veure es sostingué, o almenys així fou per un temps, en un plantejament de fonamentació en gran mesura gramsciana. I aquest plantejament es construïa (i en cas contrari res no tindria sentit) amb una interpretació del passat valencià basada en el relat de l'anomalia i la frustració. Un relat que la investigació posterior, des de mitjan anys setanta, ha invalidat en els seus fonaments socioeconòmics més característics.⁴³ També pel que fa al marc espanyol, per cert.⁴⁴ No es tracta, per la meua part, d'invalidar, en contrastar els nostres coneixements actuals al respecte, cap lectura política sinó de remarcar en què estava bastida. La defensa d'una proposta d'esquerres per al projecte nacional valencià o català era i és una opció perfectament legítima, però no una necessitat derivada d'un relat prescrit sobre el retard i l'anomalia valencianes. D'altra banda, que Fuster l'encertés de ple quan assenyalava els obstacles del nacionalisme espanyol i la necessitat de denunciar-lo, tampoc no significa que l'argument pugua sostenir-se sobre la idea del retard de les estructures socioeconòmiques espanyoles contemporànies. Entestar-se a mantenir la idea d'una modernitat valenciana (i espanyola) fracassada o mancada només pot menar que a una anàlisi dolenta del present. Amb les tràgiques conseqüències que això comporta.

Gramsci ha desaparegut de l'anàlisi acadèmica en les darreres dècades gairebé del tot en el panorama espanyol, i gairebé per complet en les anàlisis polítiques de l'esquerra (i no en menor mesura també a Itàlia), amb comptadíssimes excepcions. És de doldre. Almenys pel que fa a l'àmbit intel·lectual i d'anàlisi, el gramscisme pot ajudar encara, i molt, a bastir una història cultural més complexa dels fenòmens identitaris. Tanmateix, de cara a una hipotètica revitalització en l'anàlisi del cas valencià, convindria no incórrer en les inadequacions a què ens menaria l'apropiació fusteriana tal i com fou feta en el seu moment. Una interpretació que fou perfectament lògica i coherent, però que ara com ara no serveix de molt. □

* L'autor participa en el projecte HAR2008-06062. L'autor agraeix a Gustau Muñoz i Julián Sanz els seus comentaris i suggeriments.

1. A més, el tercer dels volums de les obres completes, que aparegué el 1971, estava dedicat a qüestions valencianes (i incloïa la traducció d'*El País Valencià*). També cal destacar que el 1970 es publicava un llibre singular i «local» com era *L'Albufera de València*.
2. Així mateix cal destacar l'àmplia introducció a Joan de Timoneda, *Flor d'enamorats*, València, Albatros, 1973, pp. 7-45.
3. Joan Fuster, *Un país sense política*, Alzira, Bromera, 1995 (ed. orig. 1976), pp. 23-24. Fuster va recollir en aquest llibre escrits de les darreries dels anys seixanta i fins la data de publicació, però també alguns textos (com la rèplica a Vicens Vives a *Serra d'Or*) de quinze anys abans. Tot plegat, i en un moment clau com és el que s'obrí després de la mort de Franco, mostra almenys una part dels textos que el mateix Fuster considerava més vàlids i vigents. El llibre era un recull puntual de textos sovint conjunturals, però la idea, les idees de fons, no n'eren en absolut, de conjunturals.

4. Sembla que cap a 1966 Fuster va estar elaborant un projecte de llibre que finalment no veuria la llum i que s'hauria titolat «Destinat a valencians» en què hi hauria recollit textos anteriors i posteriors al *Nosaltres*, de nova trinca o ja publicats, i en tot cas complementaris. Malgrat que el títol seria recuperat per a l'obra posterior del 1979 *Destinat (sobretot) a valencians*, pel que sabem dels continguts previstos s'assembla potser més al que seria *Un país sense política*. Així per exemple, Fuster tenia previst d'incloure-hi la rèplica a Vicens del 1960 i diverses reflexions sobre la societat valenciana. Fins i tot s'anunciava un text que, sens dubte hauria estat ben interessant com «La Mare de Déu dels Desemparats i la política». Vegeu Joan Fuster, *Correspondència*, vol. 8, València, Tres i Quatre, 2006, pp. 189 i 517.
5. Per exemple, en la traducció al castellà, publicada el 1967, feta per Josep Palàcios, no hi hagué cap canvi respecte de la segona edició del llibre.
6. Ferran Archilés, «Lineivable desencís. Joan Fuster i la Transició democràtica al País Valencià», *Afers* 67, 2010, pp. 565-594.
7. Joan Fuster, «País Valencià, una singularitat amarga», dins Joan Fuster, *Un país sense política, op. cit.*, pp. 39-55.
8. Joan Fuster, «Contra el nacionalisme», *Avui*, 19-5-1976, dins Joan Fuster, *Destinat (sobretot) a valencians*, València, Tres i Quatre, 1978, pp. 19-22. Hi insistiria amb arguments semblants a Joan Fuster, «Pròleg» a X. Arbós i A. Puigsec, *Franco i l'espanyolisme*, Barcelona, Curial, 1980, ara dins Joan Fuster, *Contra el nacionalisme espanyol* (a cura de Jaume Pérez Muntaner), Barcelona, Curial, 1992, pp. 250-254.
9. De fet, no era gaire diferent del que sostenia el PCE. Vegeu Ferran Archilés, «El "olvido" de España. Izquierda y nacionalismo español en la Transición democrática: el caso del P.C.E.», *Historia del Presente*, 14 (2009), pp. 103-122.
10. Aquesta noció ha planat intensament sobre els estudis dedicats a la construcció de la identitat nacional italiana, d'inspiració gramsciana o no. Una visió ben diferent a Alberto Mario Banti, *Sublime madre nostra. La nazione italiana dal Risorgimento al fascismo*, Roma-Bari, Laterza, 2011.
11. Com és sabut, la part més important de l'obra gramsciana, els anomenats «Quaderns de la Presó», no va ser publicada en vida de l'autor. El recull posterior (a cura de Valentino Gerratana) agrupà els treballs en diversos volums. La fragmentació n'és, doncs, un element constitutiu. Les propostes sobre la revolució mancada, a Antonio Gramsci, *Il Risorgimento*, Torí, Editori Riuniti, 1977 (1a ed. 1975). Una reconstrucció magistral de les seues concepcions historiogràfiques, Alberto Burgio, *Gramsci storico. Una lettura del 'Quaderni del carcere'*, Bari, Laterza, 2003. Un balanç recent sobre la seua obra i la història d'Itàlia a AADD, *Gramsci e la storia d'Italia*, Milà, Unicopli, 2008.
12. Vegeu Ricard Vinyes Ribas, «Gramsci en terres d'Ariadna», *Afers*, 15 (1993), p. 120.
13. Joan Fuster, «Colònies que perduren», a *Causar-se d'esperar*, Barcelona, AC, 1965, pp. 15-24.
14. Cap al 1964 Fuster emprava en un text de circumstàncies el terme «poble subaltern» per a definir als valencians, i al conjunt dels catalans de fet, però mirava de pegar-li la volta, de manera ben irònica, a les conseqüències d'una tal situació. Deia Fuster: «Som un país petit i vam pintar alguna cosa en el món mentre les ambicions internacionals es dirimien entre països petits (...) Nosaltres vam ser una primera potència quan també ho eren Venècia i Gènova, i això ho aclareix tot». I afegia: «Avui, la mateixa Anglaterra, la mateixa França, amb prou feines si arriben a aguantar-se com a potències de segona fila: a què podríem aspirar nosaltres encara que Jaume I tornés en carn i ossos a capitanejar-nos? (...) En la pràctica, i de moment, no som sinó unes modestes províncies sense vel·leïtats heroïques». Però, i especialment al bell mig del conflicte atòmic, «ara com ara, ser un poble subaltern té els seus avantatges», i d'aquesta manera «els pobles de cinquena o sisena categoria serem recompensats així de la nostra degradació». Poc heroics dirà Fuster, però vius... Cfr. Joan Fuster, «La sort dels subalterns», dins *El llibre de tothom*, Barcelona, Alcides, 1965, p. 94.
15. Valerià Miralles, «Joan Fuster: Un apassionat lector de Gramsci», *Cal dir*, núm. 28, 9-10-1977, p. 6. En una entrevista de les mateixes dates, que li va fer per a televisió Montserrat Roig, Fuster reconeixia, de nou, el seu interès i admiració per Gramsci. Vegeu «Montserrat Roig entrevista Joan Fuster», dins Joan Fuster, *De viva veu. Entrevistes (1952-1992)*, Catarroja, Afers, 2003 (edició a cura d'Isidre Crespo), cit., p. 202.
16. Raimon, *Les hores guanyades*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 22. L'anotació està datada el 29-12-1980.
17. El 1974, però, Manuel Sacristán signava el pròleg al llibre que recollia les cançons de Raimon, sense fer cap esment a l'autor sard. Vegeu el pròleg a Raimon, *Poemes i cançons*, Barcelona, Ariel, 1974, pp. 9-20.

18. Cal recordar que Togliatti havia imposat una lectura de l'obra gramsciana en la línia de mostrar l'autonomia dels comunistes italians i la seua via nacional al socialisme. Gramsci, amb la seua interpretació del Risorgimento i de la història italiana servia de pont amb la lluita de la Resistència antifeixista de la guerra i el mite de la postguerra. Sobre aquestes lectures de Gramsci, Giorgio Vacca, «L'interpretazione di Gramsci nel secondo dopoguerra», *Studi Storici*, 3, 1993, pp. 443-462. Lògicament, tot això era perfectament irrellevant per a l'apropiació fusteriana posterior.
19. Aquesta interpretació (així com la font primera de coneixement en la seua companya) la confirma el mateix Raimon. Vegeu l'entrevista inclosa dins Nel-lo Pellisser, Albert Montón, Francesc Pérez Moragón (eds.), *Ser Joan Fuster. 33 visions sobre l'escriptor*, València, PUV, 2008, pp. 215-216. És interessant recordar que al treball «biogràfic» que Fuster va dedicar a Raimon i que fou publicat el 1964, no hi ha cap referència a Gramsci ni cap interpretació de tall gramscità (i sí més aviat populista) del mateix cantant. Senyal, potser, que cap dels dos havia entrat en contacte encara amb l'obra de l'italià. Vegeu Joan Fuster, *Raimon*, Barcelona, Alcides, 1964.
20. La primera referència a Espanya fou la nota que Manuel Sacristán publicà el 1958 per al suplement de filosofia de l'Enciclopèdia Espasa. Vegeu Francisco Fernández Buey, «La obra de Gramsci en España», *El Viejo Topo*, núm. 2, 1976, pp. 43-44. Com ha assenyalat Giaime Pala, aquesta nota va passar desapercibuda, però Sacristán portava ja un temps, des del 1956, presentant Gramsci als estudiants i intel·lectuals catalans. Segons Pala, seria detectable ja una empremta gramsciana als *Quaderns de Cultura Catalana* del 1959 que parlaven d'una cultura «nacional popular» absent a Catalunya. Vegeu. Giaime Pala, «Notes sobre els *Quaderns de Cultura Catalana* (1959-1960). Marxisme i cultura catalana», *Els Marges*, 93, 2011, pp. 32-46.
21. D'altra banda, Fuster assenyalava que la metodologia indubtablement marxista del sard, «resulta un modelo de lo que podría ser una "crítica marxista" desembarazada y ágil, sin biblias ni coranes que apuntalen a cada momento la opinión». El contrast l'establia Fuster amb l'"escolàstica" lukacsiana, ja que: «El mismo Lukács, tan robusto y personal en sus concepciones, no deja de incurrir en los más baratos expedientes del "acolitismo": argumentos de autoridad, terminología maquina, "odium theologicum", reiteración de clisés interpretativos, fondo sistemáticamente apologetico, etcétera. Antonio Gramsci, supo o pudo evitar estos escollos». Joan Fuster, «Primera nota sobre Gramsci», «Críticos y crítica» i «Última nota sobre Gramsci», *Destino*, vol. 29, 1966, pp. 52, 61 i 53, respectivament. De nou assenyalaria eixe any la utilitat i l'interès del recentment descobert Gramsci de qui diu que és «un hombre mucho más asequible para nosotros que el envarado Lukács». Es tracta d'una entrevista publicada el desembre de 1966 a *Promoció*. Cfr. Joan Fuster, *De viva veu...*, op. cit., p. 76. Amb tot, potser Fuster es sentia més pròxim a Gramsci que a Lukács, però la seua aplicació en la crítica literària no sembla justificar aquesta valoració. Per exemple al pròleg, aparegut el 1966, a l'obra completa de Josep Pla, gens gramscità.
22. De fet afegia que «Fins que Edicions 62 no han publicat el volum antològic *Cultura i Literatura*, el nom i l'obra de Gramsci eren ben poc coneguts entre nosaltres. No dic que no hi hagués alguns crítics relativament familiaritzats amb els seus escrits, ni que tothom no en tingués una idea més o menys vaga a través de referències intermèdies. Però en el fons, no res, o gairebé res. Ho podríem verificar per les escassíssimes citacions de textos seus que trobaríem en llibres i articles de la nostra gent». Cfr. «El pensament i l'acció», *Nous Horitzons*, 11, 1967, pp. 19-20. En efecte, les primeres traduccions, en català i castellà, van aparèixer el 1966 i el 1968 i van anar a càrrec del gens gramscità Jordi Solé Tura. Sobre la introucció de Gramsci en el món cultural català en el marc de la redescoberta del marxisme, vegeu Jordi Casassas (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya. Materials per a una Història de la Catalunya Contemporània (1808-1975)*, Barcelona, Proa, 1999, pp. 382-383.
23. L'únic esment directe a Gramsci que he sabut trobar (esment de la fórmula de la filosofia de la praxi, concretament) està datat el desembre de 1968 en els afegits al dietari de la dècada prèvia. Joan Fuster, *Obres completes*, II, *Diari, 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62, 1969 p. 389.
24. Em sembla que la influència real del gramscisme en la política del PCE fou més aviat tardana i menor. Vegeu J. Sánchez Rodríguez, *Teoria y práctica democrática en el PCE (1956-1982)*, Madrid, FIM, 2004. No es detecta, per exemple, en la crucial dissidència claudinista del 1964. Vegeu Fernando

- Claudín, *Documentos para una divergencia comunista*, Barcelona, El Viejo Topo, 1978.
25. Cal destacar la revista *Trellat*, coordinada per Gustau Muñoz, publicada entre 1980 i 1983. El primer article de la revista anava encapçalat per una citació de Gramsci. Gustau Muñoz, «Contra el pessimisme (al voltant de la crisi valenciana)», *Trellat*, 1, 1980, p. 5. La revista aplegava el grup nacionalista i eurocomunista perdedor de la pugna amb l'aparell oficial del partit després del congrés del 1979 i els esdeveniments de l'any següent a l'organització valenciana.
 26. Carme Molinero, Pere Ysàs, *Els anys PSUC*, Barcelona, L'Avenc, 2010. El renovat interès catalanista del PSUC, a Gàime Pala, «El Frente cultural. Sobre la trajectoria de la revista *Nous Horitzons* (1960-1976)», *Espanya Contemporània*, 38, 2010, pp. 85-107.
 27. Ruggero d'Alessandro, *La teoria e l'immaginazione. Sartre, Foucault, Deleuze e l'impegno politico 1968-1978*, Roma, Manifestolibri, 2010.
 28. L'eix que conforma *El Problema nacional català*, inspirat per Pere Ardiaca, és un esquema molt rígid tant de la idea de nació com de l'evolució del catalanisme, sense rastres de Gramsci. Significativament tampoc no n'hi ha cap rastre de Gramsci a Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa*, Barcelona, Edicions 62, 1967. Tampoc sembla decisiu, malgrat ser esmentat, el seu pes a Jordi Solé Tura, «La qüestió de l'estat i el concepte de nacionalitat», *Taula de Canvi*, 1, 1976, pp. 5-20. Així mateix, són molt escasses les referències localitzades per Josep Maria Colomer, *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament política català*, Barcelona, L'Avenc, 1984.
 29. No sembla ser el cas, per exemple, a Rafael Ribó, «Conceptes polítics i realitat nacional», *Taula de canvi*, 3, 1977, pp. 35 i altres articles del monogràfic d'aquest número dedicat als Països Catalans. Quan Ribó va publicar un recull dels seus articles, l'única referència gramsciana fou la de Raimon al pròleg que encapçalava el llibre. Rafael Ribó, *Sobre el fet nacional: Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol*, Barcelona, Avance, 1977, p. 5. Tampoc hi trobarem res de semblant, malgrat l'anàlisi de clara inspiració marxista a Joan Fuster, «Països Catalans: entre el problema i el programa», *Nous Horitzons*, 47-48, 1978, dins Joan Fuster, *Destinat (sobretot) a valencians, op. cit.*, pp. 166-174. Però, és clar, les coses havien canviat, i per exemple la cultura política de Joaquim Sempere, aleshores director de *Nous Horitzons*, era molt diferent de la d'un Pere Ardiaca.
 30. Joan Fuster, «Països Catalans, 1978», *Serra d'Or*, 229, 1978, dins Joan Fuster, *Destinat... cit.*, p. 176.
 31. Sobre la poca influència de Gramsci, en general, incloent-s'hi ell mateix, en els estudis literaris catalans ironitzà Joan Lluís Marfany, «Sobre el ressò de *Letteratura e vita nazionale* en la cultura catalana: "Avez-vous lu Gramsci?"», *Nous Horitzons*, 106, 1987, pp. 12-13. En realitat, la influència política de Gramsci va ser a l'àmbit català, i espanyol, destacada (o ho va semblar) però no en l'àmbit dels estudis socials i culturals. Cal no oblidar que, per exemple en l'àmbit de la historiografia, aquesta influència va contribuir, a la fi, a la renovació del pensament marxista més original de la postguerra europea, com va ser el de l'anomenat «Marxisme Britànic». D'ací (de Raymond Williams a Stuart Hall), arrenca la configuració de l'àmbit més fructífer d'influència gramsciana en el present, el de la història i els estudis culturals i postcolonials. Però no en el cas espanyol. Un balanç recent sobre això es pot trobar a Giuseppe Vacca, Paolo Capuzzo, Giancarlo Schirru (a cura di), *Studi gramsciani nel mondo. Gli studi culturali*, Bolonya, Il Mulino, 2008.
 32. Gramsci no apareix esmentat a les converses «filosòfiques» mantingudes el 1979 (malgrat que era una data en què hom podria haver imaginat el contrari) entre Júlia i Josep Lluís Blasco i Joan Fuster. Vegeu Júlia Blasco, *Joan Fuster, converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.
 33. Potser és sorprenent però les reflexions gramscianes sobre la qüestió sarda i meridional (per bé que prou inconnexes i fragmentades) no semblen haver deixat cap petja. Potser per a Fuster, com per a l'esquerra valenciana i catalana, ni els problemes específics ni les respostes tenien interès. La qual cosa no vol dir que no foren proposades conegudes. Cal destacar l'article de Màrius García Bonafé, «Gramsci y la cuestión meridional», *Estudis: revista d'Història moderna*, núm. 5, 1975, pp. 277-291. Una primera compilació dels textos en castellà fou publicada a Antonio Gramsci, *La cuestión meridional*, Madrid, Dédalo, 1978. Convé no oblidar, però, que la reinterpretació de Gramsci que impulsà Togliatti en el comunisme italià tenia per objectiu bastir un projecte nacional (patriòtic) italià explícit, amb una sensibilitat molt limitada

- envers la pluralitat territorial, a diferència del mateix Gramsci. Això no vol dir, però, que Gramsci no pensara sempre també en un horitzó nacional italià. Sobre el decidit paper del PCI en defensa de la unitat nacional després de la fi de la guerra, Emilio Gentile, *La Grande Italia. Il mito della nazione nel XX secolo*, Bari, Laterza, 2006, pp. 317 i ss.
34. Cfr. Justo Serna, Encarna García Moneris, «Introducción: Joan Fuster par lui-même», dins Joan Fuster, *Nuevos ensayos civiles*, Madrid, Espasa-Calpe, 2004, p. 49.
 35. Potser és excessiva l'apreciació, però en absolut foveraviada la caracterització que sobre la revista *L'Espill* en fa Josep Sorribes, «*L'Espill* de Fuster (1979-1981). Una utopia gramsciana», introducció a l'edició facsímil de *L'Espill*, València, Biblioteca Valenciana-Universitat de València, 2003, pp. 1-15. Efectivament Fuster esmentava Gramsci (tot i que com a mera al·lusió culta) a «Editorial», *L'Espill*, 1, 1979, p.10.
 36. En canvi la teorització sobre *l'egemonia* que tant de joc ha donat en les reactualitzacions de Gramsci (com el marxisme britànic, els estudis colonials i culturals abans esmentats palesen) està absent de les anàlisis fusterianes, i no només d'aquestes.
 37. Apareixia, sobretot, al volum Antonio Gramsci, *Letteratura e vita nazionale* (a cura di V. Gerratana), Torí, Editori Riuniti, 1977 (1a ed. 1975), pp. 125 i ss. Alguns dels fragments van ser traduïts, en efecte, i com assenyala Fuster, dins Antonio Gramsci, *Cultura i literatura*, Barcelona, Edicions 62, 1966. Un intent de precisió a Marina Paladini, «La funzione della letteratura e il concetto di nazionale-popolare», a Francesco Giasi (a cura di), *Gramsci nel suo tempo*, vol. 2, Roma, Carocci, 2008, pp. 813-839. En relació amb aquesta noció, Fuster assenyalaria uns anys més tard: «Alguna vegada –mea culpa!–, induït per la lectura de Gramsci, també, jo he parlat d'una possible “cultura nacional-popular”, però em sembla que divagava. Només hi ha una “cultura”: la que la gent culta qualifica de “cultura”». Cfr. Joan Fuster, *Sagitari*, Alzira, Bromera, 1993 (ed. or. 1984), p. 164.
 38. És ben difícil saber l'origen d'aquesta distinció. Res no apareix consignat, per exemple, dins Tom Bottomore (dir.), *Diccionario del pensamiento marxista*, Madrid, Tecnos, 1984. Tampoc apareix a Silvio Pons, Robert Service (a cura di), *Dizionario del comunismo nel XX secolo*, 2 vols., Torí, Einaudi, 2007.
 39. Vegeu Giorgio Baratta, *Las rosas y los cuadernos. El pensamiento dialógico de Antonio Gramsci*, Barcelona, Edicions Bellaterra, 2003, pp. 56 i ss.
 40. Cfr. Valerià Miralles, «Joan Fuster...», *cit.*, pp. 7-8.
 41. No he pogut localitzar, per exemple, citacions literals als seus escrits en què Fuster recolze les seues apreciacions d'influència gramsciana. Certament, el Fuster de la segona meitat dels anys setanta, i especialment, el més directament polític, utilitzà l'article de premsa o l'escrit breu on queda exclòs aquest recurs més acadèmic. L'absència de treballs més extensos o d'obres monogràfiques potser ho explica. En tot cas, no deixa de resultar un fet remarcable.
 42. Per a Fanon la noció d'una «burguesia nacional» tenia un sentit positiu com a fase en un procés més ampli. No és el sentit amb què pot aparèixer a d'altres clàssics del marxisme. Vegeu, per exemple, Josef Stalin, *Il marxismo e la questione nazionale e coloniale*, Torí, Einaudi, 1974.
 43. P. Ruiz Torres, «Consideraciones críticas sobre la nueva historiografía valenciana de los años 60-70», dins J. Azagra, E. Mateu, J. Vidal (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna: estudios de historia valenciana contemporánea*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1992, pp. 15-33. La síntesi més actualitzada, P. Preston, I. Saz (eds.), *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, València, Biblioteca Nueva-Universitat de València, 2001.
 44. Ferran Archilés, «Melancólico bucle. Narrativas de la nación fracasada e historiografía española contemporánea», en Ismael Saz, Ferran Archilés (eds.), *Estudios sobre nacionalismo y nación en la España contemporánea*, Saragossa, PUZ, 2011, pp. 245-330.

El llibre, un perillós enemic

Atemptats contra la llibreria Tres i Quatre (1970-2007)

Santi Cortés

La llibreria Tres i Quatre, fundada a València el 1968 –en plena època franquista– amb l'objectiu de contribuir a la difusió del llibre català, ha sofert al llarg de la seua trajectòria agressions terroristes d'extrema dreta de totes les intensitats i categories possibles: des de pintades, escridassades i anònims insultants fins a pedrades, assalts i llançament de dispositius incendiàries com ara plàstics explosius i còctels Molotov. Probablement no n'hi ha hagut cap, d'ençà de la II Guerra Mundial, de tan fustigada en la història cultural del segle XX. Amb raó Eliseu Climent, impulsor i propietari –en sèms amb Rosa Raga¹– se'n lamentava i confirmava que devia «ser una de les més atemptades de tota l'Europa d'aquests anys».²

Certament, aquest munt d'actes hostils no constitueixen fets aïllats i Tres i

Quatre, malgrat ser un dels establiments més perjudicats, no ha estat l'únic que ha patit intimidacions. Els darrers anys de la dictadura franquista i primers de la Transició, les bandes feixistes s'acarnissaren contra les llibreries progressistes. Per tal com aquestes no es limitaven al comerç del llibre, sinó que funcionaven com a espais de llibertat, on s'exhibien llibres que ajudaven a informar-se, a pensar, no és estrany que els enemics de la cultura s'hi llançaren a l'atac. Pretenien atemorir, imposar els seus criteris, demorar la implantació de la democràcia i no es conformaren amb censurar l'exposició de títols catalanistes i marxistes als aparadors –els quals havien de ser substituïts, sota amenaça, per altres de contingut totalitari³–, sinó que empraven la violència i en casos concrets amb intencions clarament criminals. La ultradreta espanyola, escriu Xavier Moret, davant l'apogeu de l'esquerra, «dirigí sus odios contra el libro, considerándolo culpable de la entrada de “ideas perniciosas” para España».⁴

Fins l'abril de 1976 s'havien produït 66 atemptats arreu de l'estat. Només al Principat, els historiadors catalans Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroya⁵ han recomptat més de vint llibreries i entitats bibliogràfiques que foren objecte d'incendis i d'altres salvatgeries semblants.⁶ Al País Valencià, els establiments afectats no els hi anaven al

Santi Cortés Carreres (El Puig, l'Horta Nord, 1954) és doctor en Filologia Catalana per la Universitat de València i catedràtic de l'IES Puçol. És autor, entre altres, de les obres *El valencianisme republicà a l'exili* (1993), *València sota el règim franquista (1939-1951)*, *Repressió, instrumentalització i resistència cultural* (1995), *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981): una vida per al diàleg* (2002), *Ensenyament i resistència cultural. Els cursos de llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)* (2006) i *El combat per la cultura. Quaranta anys de 3i4 (1968-2008)* (en curs d'edició). A més, ha desplegat una gran tasca de recerca i d'edició de textos, singularment epistolars contemporanis.

darrere i patiren força destrosses llibreries com La Pau, Pueblo, Dona, Ausiàs March, Universal, Lope d'Aguirre i Dau al Set (a la ciutat de València), La Araña i Xúquer (a Alzira), La Costera i Concret (a Gandia), i Set i Mig i Manantial (a Alacant). Però els atemptats, més enllà de llibreries i d'editorials, s'estenien a tots aquells àmbits suspects de catalanitat i d'esquerranisme, de manera que es perpetraren accions virulentes contra seus de partits polítics, d'organitzacions sindicals, d'agrupacions falleres, d'associacions veïnals; també contra paròquies, impremtes, revistes, cinemes, teatres, centres culturals⁷ i no cal dir contra polítics, professors, llibreters, artistes, autoritats, intel·lectuals. Dos dels més odiats foren Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarner, els quals, dit siga de passada, estaven lligats a Tres i Quatre per motius patriòtics i culturals.

El fet és que, tant qualitativament com quantitativa, Tres i Quatre figura entre els primers i més antics llocs del rànquing de llibreries europees posades, entre 1970 i 1978, en el punt de mira del radicalisme dretà. Joaquim Maluquer la va definir com «la librería decana, por derecho propio, en materia de agresiones».⁸ Només en el transcurs dels tres primers anys va sofrir cinc atemptats i des d'aleshores fins ara n'ha suportat més d'una dotzena. Ara bé, per què ha estat tan reiteradament objecte d'atac? Les causes no són difícils d'escatir. Segons Francesc Pérez i Moragón la presència de Tres i Quatre, és a dir del llibre català i antifranchista, al bell mig del cap i casal representava tota una provocació:

I és que Tres i Quatre –deia– ja ho portava escrit a la cara, que no combregava amb les essències del règim. Uns quants metres

quadrats farcits de paper imprès, en català, eren com una bomba pacífica en el cor de la ciutat. La resposta des de la perspectiva oficial, no podia ser una altra: «contra les bombes, bombes».⁹

També Eliseu Climent s'hi ha referit. Tres i Quatre, indicava, és

una llibreria absolutament normal, amb una absoluta preferència pels llibres en català. És aquesta preferència el que li ha valgut deu atemptats, a més d'innombrables amenaces, pintades i tota aquesta mena de coses, sempre impuntes, a pesar que alguns dels atemptats tenien un calendari precisament fixat, ja que coincidien, quasi cada any, amb els Premis Octubre.¹⁰

Fou, per tant, el catalanisme o la mena de producte exposat a la venda amb les connotacions ideològiques i reivindicatives que comportava, el motiu primordial. Tanmateix, no hem d'oblidar la llavor germinal i exemplar de Tres i Quatre ni el paper desenvolupat com a centre d'irradiació cultural. Allí s'han promogut presentacions de llibres, s'han planificat cursos de català, s'han celebrat recitals de poesia, s'han muntat representacions de teatre, s'han realitzat reunions clandestines, s'ha conspirat contra el règim, s'ha fomentat la consciència de país i ha servit de model a les llibreries que s'obrien llavors arreu de l'espai comarcal valencià. Però, ultra la llibreria, és clar que s'atemptava alhora contra l'editorial –caracteritzada per la producció d'obres classificades pels reaccionaris com a democràtiques i antiespanyoles– i contra la convocatòria dels Premis Octubre, que no sols propiciaven concentracions multi-

tuïnàries del nacionalisme polític i cultural i l'aparició d'obres noves i d'autors nous, sinó la persistència i consolidació d'una tradició dissident.

Comptat i debatut, vet ací la crònica d'alguns dels incidents terroristes més remarcables. El primer es produí el desembre de 1970. Aleshores la façana de la llibreria fou empastifada amb frases ofensives d'intencionalitat política.¹¹ I una vegada esborrades, n'aparegueren de noves amb una amenaça escrita que deia: «A la pròxima, ladrillazos». La pròxima, però, no va trigar perquè el 26 de març de 1971, tres mesos després, ja no es conformaren amb tancar l'exterior, sinó que anaren més enllà i feren malbé la mercaderia de l'interior. J[osep] P[uig-Alt], pseudònim de Josep M. Soriano Bessó (1971: 9), ha relatat el succés:

Per la matinada, del divendres dia 26 de març, un grup organitzat d'elements que signen amb la creu gamada va practicar un forat a l'aparador de la llibreria i foren llançades a l'interior unes quantes ampolles plenes de tinta. Aquestes, en trencar-se, varen embrutar tots els llibres que hi havia de mostra, i les estanteries i la decoració del voltant es varen omplir d'esguitades. Els danys ocasionats semblen prou elevats, es valoren en 140.000 pessetes, i, pel que hom pot imaginar, de difícil càrrega per a una llibreria d'aquest caire, especialitzada en cultura valenciana.¹²

Les reaccions es produïren d'immediat. La Comissió de Treball del Club d'Amics de la UNESCO acordà enviar un escrit d'adhesió per manifestar

a l'editorial i llibreria de València Tres i Quatre, en la persona del seu director Eliseu

Clement, els sentiments de dolor i de fàstic produïts pel vandàlic atemptat de què fou objecte el seu establiment de llibreria, i el desig que en siguen descoberts els autors i punits amb les penes establertes per a tals casos per les lleis en vigor. Palesar ensems al senyor Eliseu Clement l'afecte més pregon i l'admiració més intensa per la seua constant i fruitosíssima dedicació al servei de la cultura del nostre poble.¹³

La revista *Serra d'Or*, al número 141, de juny de 1971, reproduí la carta de protesta que un grup de cent dotze signants, havia adreçat al governador civil de València per demanar que actes així, els quals perseguïen ensorrar les possibilitats de normalització cultural dels valencians, no es repetissen.¹⁴ Entenien els signants que la correlació del fet, és a dir, l'avís d'amenaça i l'acompliment efectiu, responia a un propòsit concret concebut pels mateixos autors i que de no castigar-los no se sabia on podrien arribar:

El caràcter seqüencial dels fets –indicaven–, sembla palesar que no es tracta d'accions aïllades, sinó d'un pla de violència creixent del qual ignorem quina podrà ser la pròxima etapa i a quins danys haurà d'arribar, no sols contra les coses sinó també contra les persones. Altrament, tals fets, donada l'especialitat de la llibreria, no sembla que es puguen interpretar d'un altre mode que com a manifestacions d'un grup, l'hostilitat salvatge del qual a la llengua, cultura i personalitat del poble valencià els duu a trepitjar les més elementals normes de convivència.

Evidentment, encertaven en el fet de presagiar mals pitjors i d'assenyalar l'existència de grups extremistes la finalitat dels quals consistia a combatre el desvetllament

de la consciència nacional, anihilar el nou moviment que s'escampava i destruir les entitats que el representaven.¹⁵

A penes un any i escaig després reprengheren la sèrie d'atemptats i el 8 de maig de 1972 dos joves adherien una càrrega de plàstic en una de les vitrines de l'aparador que en esclatar va provocar un incendi. Els llibres mostrats a l'exterior eren obres del poeta valencià Vicent Andrés Estellés, de l'historiador català Isidre Molas i del dramaturg soviètic Anatol V. Lunatxarski. «Sin embargo –indica J. J. Pérez Benlloch–, quizá resulte significativo que la carga explosiva se colocase precisamente sobre un programa pegado al vidrio en el que se anunciaba una semana cultural en la Casa de Cataluña, en la que intervenía, entre otros conferenciantes, la escritora María Aurelia Capmany».¹⁶

Siga com siga, un mes després, el 8 de juny, executaren un nou acte vandàlic, ara molt més agosarat i destructiu perquè assaltaren de nit la llibreria i estigueren a punt de provocar danys irreparables a les cases del veïnat. Un dels diaris capitalins informava que

Quando llegaron los encargados de la tienda para abrirla al público, se encontraron con el local invadido por una intensa humareda y sobre un sofá tres paquetes de libros que habían sido colocados encima de una lata de gasolina, convertidos en cenizas. El fuego afectó, además, a la techumbre y pintura y a diversos libros.¹⁷

En aquesta ocasió els agressors havien accedit des d'un local contigu –seu de la franquista Organización Juvenil Española (OJE)– al pati de darrere de la llibreria i d'ací a través d'una lluernia penetraren a l'inte-

rior, on realitzaren una pira amb llibres, amb revistes i amb pòsters i reproduccions litogràfiques de Joan Miró, que podria haver cremat l'edifici sencer. Les pèrdues, ni cal dir-ho, foren quantioses: més de 800.000 pessetes de l'època, calculava el diari madrileny *Informaciones* (13-VI-1972). A més, la llibreria romangué inactiva mentre efectuaven les restauracions. Veritablement 1972 fou nefast, estigueren a punt de plegar, però el suport social i econòmic rebut els va esperar a resistir.¹⁸

En cap d'aquests episodis no es van produir detencions ni va trobar-se cap indicatiu, però la desídia de les autoritats va mobilitzar les forces democràtiques que condemnaren unànimement els fets:

cientos de firmas –testimoniava Carles Jorro¹⁹– de librerías, ciudadanos, profesores e intelectuales avalaron un manifiesto protesta. También mostraron su adhesión a la librería veintidós presidentes de fallas.²⁰ Las pérdidas se calcularon en un millón de pesetas y la prensa de Madrid y Barcelona se hizo amplio eco del atentado a través de informaciones y artículos de colaboración que lo condenaban. Para los periódicos locales, el hecho apenas mereció unas cuantas líneas. El diario *Las Provincias* se negaba, varios días después, a publicar un anuncio pagado comunicando la reapertura de Tres i Quatre una vez reparados los desperfectos.

No pogué negar-se, en canvi, a inserir un escrit de condemna subscrit per divuit presidents d'entitats valencianes rellevants, la finalitat dels quals era conscienciar l'opinió pública sobre la gravetat dels fets:

Les entitats firmants –anotaven– dedicades al foment de la vida cultural i associativa

de la ciutat de València, han vist amb indignació l'agressió de què ha estat objecte la llibreria Tres i Quatre d'aquesta ciutat.

El fet d'incendiar una llibreria és un acte inqualificable que ens ompli de vergonya i que ofén a un poble que es troba majoritàriament en la tasca d'elevat el nivell general d'educació. Aquesta mostra de barbàrie que sembla transportar-nos a altres èpoques més fosques de la història ha tingut lloc precisament el 1972, quan la UNESCO celebra l'Any Internacional del Llibre.

La llibreria incendiada no tenia altra particularitat que la d'estar dedicada amb preferència als llibres en la nostra llengua i en general de tema valencià. Aquells qui, mal orientats, víctimes de prejudicis que voldríem desaparèguts, han intentat destruir-la, han mostrat junt a un menyspreu per la cultura una fòbia incomprensible contra el poble valencià i el seu patrimoni cultural.

Volem fer pública la nostra condemna-ció d'aquests fets i la nostra simpatia envers tota causa de difusió cultural i en particular de la que constitueix la nostra més pròpia contribució a la cultura universal, convençuts de que l'opinió pública valenciana comparteix la nostra actitud.²¹

Fet i fet, la situació d'impunitat era tal i tan densa i inaturable la resistència i les conviccions de Tres i Quatre que els atemptats, lluny d'acabar-se, proliferaren, sobretot en moments tan rellevants com la vesprada de la concessió dels Premis Octubre o els dies immediatament posteriors. El 31 d'octubre de 1973, poques hores abans de la celebració de la festa (era la primera vegada que es convocava), tres còctels Molotov impactaren contra els aparadors de la llibreria causant un incendi que va devorar

una gran quantitat de llibres i pòsters per valor de 150.000 pessetes. Poc després, reberen una telefonada tot anunciant que el PENS reivindicava l'atemptat: «Este es el premio trimestral que concede el PENS»,²² escridassaren. Era el cinquè dels atemptats, el quart amb destrosses materials, de forma que la solvència de la llibreria es veia perillar: «ja comença a ser un drama econòmic, per a Tres i Quatre, la predilecció dels nazis locals», explicava Joan Fuster a Joaquim Maluquer.²³

La reacció mediàtica fou unànime. Els diaris *Tele-Expres*, *La Vanguardia*, *Levante*, *Informaciones*, *Las Provincias*, entre altres, i també revistes com ara *Triunfo*, *El Libro Español* i *Serra d'Or*, lamentaren i condemnaren el fet. Fins i tot, Ricardo de la Cierva, director general de Cultura Popular va enviar a Eliseu Climent el telegrama següent:

En el mismo día que prensa nacional publica mis declaraciones Ateneo Barcelona sobre total repulsa atentado contra librerías veo con sorpresa y dolor noticia nuevo atentado contra esa importante librería valenciana. Acabo pedir información detallada delegado provincial ministerio Valencia. Prescindo ahora cualquier comentario sobre contenido actos o publicaciones que hayan podido motivar agresión. Este será tema para diálogo amistoso con ustedes o para actuación administrativa si procede. Pero en cualquier caso deseo manifestarles expresamente mi repulsa personal y oficial por estúpido atentado. Les ruego también me informen sobre cualquier indicio o sospecha racional que puedan tener sobre origen agresión. En espera de establecer pronto contacto personal con ustedes salúdales atentamente.

No ens ha de sorprendre tal gest de Ricardo de la Cierva. En octubre de 1973 havia assumit la direcció del departament de censura a fi d'atenuar-la i d'encetar un procés de renovació, tot i que respectant els límits estrictes de la llei de premsa en vigor.²⁴ El despatx a Eliseu s'explica dins aquest marc, per la pretensió de De la Cierva de connectar amb el món editorial de l'esquerra, però sobretot perquè calia contrarestar els missatges de certes campanyes internacionals que acusaven el règim de connivència amb les actuacions delictives contra el llibre i el món cultural.

Fos com fos, el llançament d'ampolles incendiàries es repetí per les mateixes dades l'any següent (1974) amb la particularitat que la malifeta es produí en plena hora comercial, amb clients a dins.²⁵ Els artefactes, llançats des d'un vehicle en marxa, no esclataren, però ompliren la llibreria d'una espessa fumaguera, causaren danys en la lluna de l'aparador i embrutaren nombrosos volums. Tanmateix, allò més greu és que el local es trobava ple de gent, entre la qual els germans Josep Maria i Lluís Carandell, el novel·lista mallorquí Baltasar Porcel i el poeta gallec Celso Emilio Ferreiro, que esperaven l'escriptor italià Alberto Moravia, amb qui compartien deliberacions com a membres dels jurats dels Premis Octubre. De debò la gosadia anava d'augment, ja no es limitaven als llibres o al local, sinó que atacaven també les persones. Maria Aurèlia Capmany, assídua als Octubre, davant la insistència terrorista es preguntava irònica sobre l'explosiu:

¿Y el petardo? ¿No ha estallado el petardo? Por fin el petardo estalla en la librería Tres i Quatre, quizás un poco retrasado, pero en fin, ya estalló. Tranquilos.²⁶

També aquesta acció fou assumida pel PENS, un grupuscle d'ideologia nazi que es movia sobretot en territori catalanoparlant. Fou el mateix que la nit del 6 d'agost de 1973 va saquejar el local de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el 17 va atemptar contra les oficines de la Central del Llibre Català i el 26 de juny de 1974 va empastifar les parets de la llibreria Cap Gros de Mataró. Més tard es reconvertí en el MSE i finalment en el MNR (Movimiento Nacional Revolucionario). De l'estadística de 66 atemptats que comptabilitzava el periodista de *Cuadernos para el diálogo*, José Martí Gómez, el PENS, deia: «bate la plusmarca en cuanto a la responsabilidad de dichos atentados –nueve–, cuanto menos por lo que respecta a las siglas u octavillas que reivindicando el hecho han aparecido junto a las librerías siniestradas».²⁷

Ja hem dit que, tot i les incomptables protestes i mobilitzacions, els atemptats contra les llibreries d'esquerra, i naturalment contra Tres i Quatre, no disminuïren. El 5 de novembre de 1976 tingué lloc el setè. Estigué precedit de telefonades anònimes que amenaçaven de fer una «visita» fins que aquesta va materialitzar-se en forma d'un artefacte explosiu de gran potència col·locat la matinada d'aquell dia a la part inferior de la persiana de l'aparador, la qual fou palanquejada per a introduir-hi la bomba. La intensitat de la detonació fou enorme, s'escoltà fins a l'actual Plaça de l'Ajuntament (llavors del Caudillo) i els bocins de vidre, pedra i metall s'escamparen en un radi de dos-cents metres. Fins i tot, s'arribà a creure que l'edifici havia quedat afectat.²⁸ Ningú no va reivindicar l'agressió, tot i que hom podia suposar que els autors intel·lectuals i materials pertanyien a les mateixes organitzacions d'extrema dreta que havien executat

les anteriors. I la policia en lloc d'encetar vies d'investigació va interessar-se per la ideologia dels llibres exposats.

Les causes d'aquest episodi criminal es relacionen de nou amb els Premis Octubre, més exactament amb la pràctica que tals grupuscles s'havien imposat d'atemptar sistemàticament contra la llibreria el vespre de la celebració. Ho havien fet el 1973, el 1974 i ara, el 1976, i, com en anys precedents, també en aquest la carcassa produí danys de consideració. Tres dies després l'Agrupación Nacional de Editores condemnava l'atac²⁹ i denunciava la passivitat dels quatre darrers ministres de Governació: Tomás Garicano Goñi (1969-1973), Carlos Arias Navarro (1973-74), José García Hernández (1974-75) i Manuel Fraga Iribarne (1975-76), perquè, malgrat conèixer els fets, cap d'ells no havia donat cap resposta, ni havia garantit la fi de les agressions, ni havia detingut cap dels components d'aquests grups d'incontrolats.

La situació esdevingué tan greu (aleshores ja es calculaven més de 90 atemptats arreu de l'estat) que els gremis de llibrers de Barcelona, Sevilla, Saragossa i Madrid convocaren per al 29 de novembre una jornada de vaga. Al País Valencià el tancament fou generalitzat, més de dues-centes llibreries s'afegiren la protesta. Volien cridar l'atenció del públic, principalment dels governants, «por lo insólito que supone que actitudes tan incívicas y provocadoras no hayan sido impedidas por parte de las autoridades».³⁰ A València ciutat van romandre tancades cent setze llibreries i papereries, a Castelló setanta-quatre, a Alcoi pràcticament la totalitat, a Gandia les més compromeses: Racó del Llibre, Concret Llibres, Llibreria Ferrer i Líder, i a Alacant molts comerços generalistes amb secció de venda

de llibres es negaren a despatxar. Fou tot un èxit la convocatòria per bé que de resultats no tan satisfactoris ni contundents com esperaven.

El comunicat fet públic pel Gremi de llibrers fou aquest:

Els atemptats de distinta mena que, de fa anys, vénen sofrint diversos camps de les arts i la cultura, i molt concretament les llibreries (a tot l'Estat espanyol i, especialment, al País Valencia), de part d'escamots «incontrolats» d'extrema dreta, ens ha portat, als llibreters, a tot tipus d'accions: escrits a les autoritats provincials (governador), estatals (Ministeris de Comerç, Governació, Informació i Turisme i Educació i Ciència); entrevistes als mateixos nivells, escrits de protesta a la premsa, denúncies als jutjats...

Totes aquestes accions han resultat totalment estèrils, i el seu únic resultat ha estat l'enfortiment dels atemptats en l'últim mes, sense que s'haja assenyalat, per part de les autoritats competents, els autors materials o els instigadors dels dits actes.

Aquesta situació d'indefensió i desempament dels llibreters, que en tot moment renunciem a l'autodefensa violenta, ens ha obligat a cridar l'atenció de tot el públic, amb la jornada de tancament dels comerços del llibre el dilluns 29 de novembre, la qual ha estat seguida per la totalitat de les llibreries del País Valencià.

Aquesta absoluta solidaritat ens anima a pensar que la mentalització de defensa dels nostres interessos ens durà a resultats més positius.³¹

Siga com vulga, durant 1977 i 1978 s'esdevindran encara més atemptats i malgrat que els executors ja no s'expressaven en castellà ni pertanyien a organitzacions

de l'extrema dreta espanyola cercaven idèntics objectius. Aleshores, la ciutat viu immersa en un clima de violència física i verbal. Són els anys de plenitud de l'anomenada «Batalla de València» –o millor de la «pesta blava»– en què sovintejaren les agressions i manifestacions anticatalanistes. «No compreu productes catalans», «Fora l'imperialisme català», «traïdor català», eren els eslògans llançats en fulls volants o escrits a les parets i traduïts en la pràctica en actes depredadors. A la premsa, les notícies protagonitzades per l'extremisme blaver eren incessants. Tres i Quatre també en fou víctima aleshores. El 24 d'agost de 1977 patí per enèsima vegada les destrosses causades per l'impacte de l'enèsim còctel Molotov contra la porta d'entrada. Dies abans havien pintat a la façana: «Fora rene-gats», «Traïdors», «Venuts a Catalunya». Per si no fos prou, l'agost de 1978 els aparadors foren apedregats al crit de «¡Viva Hitler!». I abans, a la Fira del Llibre, alguns llibreters reberen amenaces de mort: a Paco Dávila, el propietari de la llibreria del mateix nom, li anunciaren: «La Fira te costarà la vida», i a Eliseu Climent, l'estoic dirigent de Tres i Quatre, l'increparen i agafaren violentament.³² El relat dels fets és com segueix:

Treinta minutos después de inaugurada la Feria, con la presencia de la máxima autoridad provincial, algunos grupos portadores de distintivos con la senyera de la ciudad de Valencia se dedicaron a provocar frente a las casetas –ocupadas, según ellos, por «catalanistas»–. Hubo discusiones para todos –las de siempre–, sobre la bandera, la lengua y el Reino o País. Y una provocación constante y furiosa contra todo aquél que manifestaba una postura contraria a la de estos pintorescos personajes. Eliseu Climent

resultó «desbotonado» bajo la furia de un joven extremista muy exaltado.

Aquests foren els darrers atemptats contra Tres i Quatre. Des d'aleshores, en un període de gairebé tres dècades, no se n'ha produït cap més fins que el 20 de gener de 2006 tres joves tapats amb mocadors i caputxes assaltaren la llibreria en horari comercial. Trencaren els vidres de l'aparador, tombaren les prestatgeries de l'entrada, amenaçaren els empleats als qui llançaren cristalls i objectes metàl·lics i proferiren crits injuriosos –«catalanistes de merda», «no mos fareu catalans»– contra els clients que es trobaven a l'interior. Un d'ells, l'assagista Gustau Muñoz, en recriminar-los, intentaren immobilitzar-lo tot ruixant-li la cara amb un esprai de defensa personal. Ell mateix ha contat que en el moment de produir-se l'agressió fullejava el llibre: *Ensayos de comprensión 1930-1954*, de Hannah Arendt, en què la pensadora política alemanya reflexiona sobre la llibertat i el totalitarisme.

Em va fer gràcia –comentava– perquè és un llibre on analitza el nazisme i les manifestacions totalitàries a l'Europa que li tocà viure. El totalitarisme i la violència feixistoide o directament feixista d'aquells individus que llançaven llibres a terra i havien entrat a Tres i Quatre com una colla de nazis assaltant un comerç jueu a l'Alemanya dels anys 30 fou veritablement un espectacle esfereïdor. El paral·lelisme si més no d'actituds se'm va fer evident com un llampec.³³

Com en tantes circumstàncies precedents, la reacció cívica no va trigar a manifestar-se. Reberen cartes de suport d'ajuntaments, universitats, gremis d'editors i

llibreteres, col·lectius progressistes, organismes lligats al foment del llibre i la lectura, claudres de professors i força persones a títol individual, tots els quals empenyien Eliseu Climent i Rosa Raga a persistir en la tasca de continuar treballant pel llibre català i per la vertebració nacional del País Valencià.³⁴ No cal dir que el manifest publicat aleshores: «Contra la violència. Per la cultura i la llibertat», fou signat massivament.³⁵ Més d'un centenar d'institucions, organitzacions i particulars declararen ben alt i ben clar el seu fàstic i la repulsa per una acció tan abjecta:

Assaltar una llibreria és, ras i curt, un acte de barbàrie –protestaven–. És un inadmissible atac a les llibertats i al paper dels llibres i la cultura com a eina bàsica per a la vida col·lectiva i el funcionament de la democràcia.

Denunciaren que dites accions, adreçades sempre contra entitats caracteritzades per la defensa de la llengua, el patrimoni col·lectiu dels valencians i els valors progressistes, «es repeteixen amb massa freqüència i amb uns nivells d'impunitat preocupants». Per tot, instaren les forces d'ordre públic a aclarir els fets i les autoritats polítiques a posicionar-se amb fermesa «al costat de la llibertat de pensament, de la ciència, la cultura i els imprescindibles valors democràtics que han de fer progressar la nostra societat». Rosa Raga atribuï la responsabilitat intel·lectual als qui des de les institucions i la disputa política fomentaven l'anticatalanisme i la crispació.

També en aquesta ocasió l'incident contra la llibreria del carrer Pérez Bayer no constituï un succés aïllat, feia part de l'onada d'actes violents comesos contra entitats polítiques i culturals nacionalistes d'esquerra.

Així, els darrers anys s'han atacat seus de partits i sindicats (Bloc Nacionalista Valencià, Esquerra Unida del País Valencià, Esquerra Republicana del País Valencià, Intersindical Valenciana), associacions culturals (Ca Revolta, la Societat Coral El Micalet, el col·lectiu Endavant, Acció Cultural del País Valencià, els Casals Jaume I), llibreries com la de la Universitat de València, etc. És per tot això que hom ve considerant que l'extrema dreta valenciana pretén reactivar el conflicte de la «Batalla de València». En qualsevol cas, és obvi, que es troba latent i que pot manifestar-se al mínim pretext.

Finalment, encara poden comptar-se dues agressions més. Una el 14 de setembre de 2006, en què un escamot de deu persones va entrar violentament i a cara descoberta a la llibreria per tal d'escometre els treballadors, insultar els clients, escampar llibres i fer malbé el mobiliari. L'altra el 27 de gener de 2007 en què empastifaren les columnes exteriors de l'edifici Octubre Centre de Cultura Contemporània, on s'ha ubicat el nou local de la llibreria. I ensems amb les pintades, consistents en sengles senyeres coronades sota les sigles RV (Regne de València) i el número 1707 (alusiu simultàniament a la data de la batalla d'Almansa i al grup d'extrema dreta autodenominat «Maulets 1707»), van escriure també la paraula «FORA», amb majúscules, i l'antropònim del conegut llibreter i editor valencià, «Eliseu», encerclat dins una diana.

En total, han estat uns 18 atemptats protagonitzats per grupuscles diferents: neonazis en un primer moment i activistes vinculats a organitzacions locals regionalistes i anticatalanistes, posteriorment. I si bé és cert que han destruït centenars de llibres el fet és que ni la llibreria ni el dret a llegir en català en el nostre país no hi han sucumbit. □

1. Inicialment, formaren part també d'aquesta societat empresarial anomenada Tres i Quatre, Joan J. Senent Anaya, Joan Senent Moreno (fill de l'anterior), Joan Fuster i Santiago Ninet.
2. «Fer cultura, fer país», *València Semanal*, 18 (València, 9/16-IV-1978: 26).
3. El text en qüestió que adreçaren als llibreters deia literalment: «Señores libreros: Tenemos a bien mandarles la lista de los libros que queremos ver en sus escaparates, simplemente para que haya concurrencia de criterios. Esperamos tengan buen sentido crítico y comercial y no quieran exponerse a que les ocurra lo mismo que a Dau el Set, Tres i Quatre, Pueblo, etcétera. Los que no cumplan las normas irán cayendo uno a uno. Esperando su colaboración les saludamos atentamente: PENS y MSE». Això és, el Partido Español Nacional Socialista i el Movimiento Social Español, tots dos d'orientació nazi. Ni cal dir que el primer dels llibres que recomanaven era *Mi lucha*, l'autobiografia d'Adolf Hitler.
4. Xavier Moret, *Tiempo de editores. Historia de la edición en España, 1939-1975*, Barcelona, Ediciones Destino (2002: 290).
5. Llegiu d'aquests autors *Cronología de la represión de la lengua i la cultura catalanes 1936-1975*, Barcelona, Curial Edicions, 1993, especialment les pàgines 227-240.
6. Entre les primeres esmenten Cinc d'Oros, Viceversa, PPC, Taüll, Dalla, Documenta, FCE, Francesa, Borinot Ros, Èpsilon, Xot, Arrels, Ona, Públia, Internacional, Abraxas, etc. I a més a més, la distribuïdora Enlace, les editorials Nova Terra i Estela, les oficines de la Central del Llibre Català i la seu de la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Totes elles, insistim, patiren l'onada de violència dels fanàtics del règim.
7. El local de Nueva Cultura, per exemple –impulsat per l'editor Fernando Torres, Enrique Crespo i el professor Manuel Àngel Conejero– que havia anunciat l'organització d'un curs de llengua i cultura valencianes, fou destruït el 10 d'agost de 1976.
8. Joaquim Maluquer Sostres, «Bombas contra libros», *El Correo Catalán* (Barcelona, 2-XI-1974: 5).
9. Francesc Pérez i Moragón, «314, vint anys de cultura al centre de València», *El Temps*, 195 (València, 14/19-III-1988: 66).
10. Entrevista amb Francesc Pérez i Moragón («A València, Eliseu Climent», *Serra d'Or*, 265, Abadía de Montserrat, 1981: 11 [620]). Així mateix, volem reproduir ara la citació següent per tal de corroborar les paraules anteriors: «En la epidemia de asaltos que en los años recientes han sufrido librerías, publicaciones y otras empresas culturales, lamentable epidemia con la, que por lo visto aún no ha sido posible terminar, los atentados repetidos a aquella librería valenciana [Tres i Quatre] tienen una motivación peculiar: el hecho de su dedicación especial al libro publicado en catalán y a la promoción de aquellos premios también para originales literarios en catalán. Para los contumaces asaltantes parece que la lengua catalana sea una especie de minúsculo y artificial fenómeno subversivo que quieren castigar con cócteles Molotov, adoquines y pintura negra, en vez de ser una realidad natural, viva, una lengua utilizada habitualmente por millones de españoles, con una rica y antigua tradición y cuyas publicaciones en volumen son expuestas y vendidas en tan numerosas librerías con todos los requisitos legales para publicación y difusión» («Proteger el libro», *El Correo Catalán*, 31-X-1974).
11. Els textos d'aquelles pintades eren «Librería Comunista», «Arriba España!», «Comunistas = asesinos», «Muerte a los asesinos». Tant a les portes com a les parets havien dibuixat dues creus gamades i les sigles dels autors, els ja coneguts, PENS i MSE.
12. Josep M. Soriano Bessó, «Atemptat contra la cultura valenciana», *Gorg*, 18, (València, abril, 1971: 9)
13. «Adhesió a Tres i Quatre», *Gorg*, 20 (València, juny, 1971: 44).
14. En aquesta lletra no apareixen els noms dels signants, encara que s'hi anotava que en aquest centenar llarg de firmes n'hi havia catedràtics de sis facultats valencianes, de diversos instituts i un bon nombre d'intel·lectuals, professionals i llibreters.
15. Cal no oblidar que el Consejo Nacional del Movimiento s'havia pronunciat aleshores per la supervivència de les cultures vernacles, de manera que aquests atemptats podien significar l'oposició de grups determinats contra tal decisió. Una decisió, d'altra part, que mai no va acompanyar-se de mesures eficients favorables a la normalització.
16. J. J. Pérez Benlloch, «Valencia: Atentado contra una librería», *Informaciones* (Madrid, 9-V-1972).
17. «Incendio en la librería Tres i Quatre», *Las Provincias* (10-VI-1972).
18. En aquesta ocasió Tres i Quatre no pogué fer-se càrrec de les reparacions i demanà ajut econòmic a entitats afins, una de les quals, la Fundació Huguet, va col·laborar-hi puntualment.
19. R[osa] M[aria] S[olbes], «Terrorismo en el País Valenciano (1). Ultras en la Universidad, bombas contra las librerías», *Valencia Semanal* (València, 24/31-XII-1978: 31).

20. En efecte, un grup de vint-i-dos presidents fallers llançaren un escrit de condemna per manifestar la seua profunda indignació perquè el brutal atemptat contra Tres i Quatre l'han comès aquells «enemics del poble valencià que volen fer desaparèixer, amb la violència, la nostra cultura». Entre les falles signatàries hi havia les de Bolseria-Tossal, Palleter-Erudit Orellana, Borrull-Túria, Azcàrraga-Ferran el Catòlic, En Plom-Guillem de Castro, Pere III el Gran-Pintor S. Abril-General Prim, En Sendra-Coll, Mercat del Cabanyal, Corretgeria-Bany dels Pavesos, Lope de Vega, Josep Benlliure, Avinguda Oest, Molinell-Alboraia, Dr. Collado, Llanterna-En Gil, Pintor Domingo-Guillem de Castro, etc.
21. «Condena de la agresión a una librería valenciana», *Las Provincias* (València, 23-VI-1972: 14). Signaven dit comunicat Rafael Bartul i Vicens (rector de la Universitat), Gerard Arboles i Sanz (president de la Societat Coral El Micalet), Lluís Blanes i Pérez (president de la Unió Territorial de Cooperatives del Camp), Julià Celma i Hernández (president del Col·legi de Merges), Rafael Erades i Ramos (degà del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciència), Adolf Giménez del Río i Tasso (president del Patronat de la Universitat de València i president del Consell d'Administració de la Caixa d'Estalvis), Maties Juste i Gamir (president del Col·legi de Farmacèutics), Joaquim Maldonado i Almenar (president de la Real Societat Econòmica d'Amics del País), Miquel Monleón i Novejarque (president de la Federació Valenciana de Futbol), J. A. Noguera de Roig (president de la Cambra de Comerç), Fernando Oria de Rueda i Fontan (degà del Col·legi d'Enginyers Agrònoms), Josep A. Perelló i Morales (president de l'Ateneu Mercantil), Ramon Pascual Lainosa (president de l'Ateneu Marítim), Adolf Pizcueta i Alfonso (president de la Fundació Gaetà Huguet i president de Bibliovasa), Vicent Pons i Franco (degà del Col·legi d'Advocats), Joan Puchades i Montón (president de la Junta Nacional del Llibre-València), Vicent Ruiz i Monrabal (president d'Acció Catòlica) i Joan Segura de Lago (president de Lo Rat Penat).
22. Arran d'aquest atemptat començaren els problemes dels propietaris de Tres i Quatre amb el Consorci de Compensació d'Assegurances que es negava a pagar el sinistre per tal com no s'havia provat suficientment, al·legaven, el caire polític-social de l'agressió. Hagueren de demostrar aleshores la naturalesa ideològica dels fets, tot presentant un recurs de reposició, a fi d'explicar el contingut intencional dels autors. El punt 4 s'expressava com segueix: «Para el día en que tuvo lugar la perpetración del atentado origen de este expediente estaba prevista para unas horas después la concesión de los premios 'Octubre' en lengua valenciana, concesión que organizaba la librería objeto del atentado. El tenor de la llamada telefónica realizada por los supuestos autores del acto terrorista, al significar que se trataba del premio trimestral concedido por el PENS (Partido Español Nacional Socialista), la clase de explosivos o elementos incendiarios utilizados, los cuales suelen concurrir como circunstancia típica y obligada en actos de cariz político o social, el que el fin perseguido por los autores del siniestro no fuera el lucro personal atentatorio contra meros derechos económicos, obliga a colegir que se trataba en su origen y por descontado en sus consecuencias de un hecho de carácter político, que además de estar sancionado por suponer un delito contra el orden público, supone un ataque para la tradición y cultura patrias y para los esfuerzos del gobierno encaminados como se declara en el Artículo 1º de la Ley General de Educación de 4.8.1970 a proclamar como uno de los fines de la Educación la incorporación de las peculiaridades regionales que enriquecen la unidad y el patrimonio cultural de España, así como el fomento del espíritu de comprensión y de cooperación. / No cabe duda de que los autores del hecho, quisieron manifestar mediante su actuación su clara intención y propósito de perturbar la celebración de un acto social y cultural, de boicotear el legítimo derecho reconocido por las leyes y fruto de una rica tradición y cultura patrias, poniendo en acción su voluntad de expresar una clara intención política, contraria al respeto y la convivencia entre los españoles».
23. Joan Fuster, *Correspondència, 8. Joaquim Maluquer, 2a part*, València, Eliseu Climent, editor. (2005: II, 405)
24. Sobre l'acció de la censura, veg. el meu article: «Bajo la responsabilidad del editor». La censura franquista sobre l'editorial 3i4», *L'Espill*, 36 (València, hivern, 2010: 155-167).
25. Uns setmanes abans, el 7 de setembre, Eliseu Climent havia denunciat al Jutjat d'Instrucció haver rebut una carta amenaçant, similar a les d'altres ocasions, les quals indefectiblement havien anat seguides de sengles atemptats.
26. Maria Aurèlia Capmany, «Joan Navarro y Salvador Jáfer, dos nuevos poetas», *El Noticiero Universal* (Barcelona, 5-XI-1974).

27. José Martí Gómez, «Libreros españoles: 66 atentados a cuestras», *Cuadernos para el diálogo*, 153 (Madrid, 3/9-IV-1976: 27).
28. Segons el diari *Levante* («Atentado a la librería Tres i Quatre», 6-XI-1976) els artefactes podien haver estat dos, ja que en opinió de molta gent l'explosió s'escoltà repetida.
29. El contingut s'expressava en aquests termes: «Los graves atentados sufridos la semana pasada por las librerías Rafael Alberti, de Madrid, y Tres i Quatre, de Valencia, tantas veces amenazadas y atacadas y sin protección eficaz, constituyen la última y más reciente expresión de la sistemática actuación de grupos armados que vienen operando impunemente desde hace ya muchos años, sin que en ninguna ocasión tengamos conocimiento de la detención de uno solo de sus autores» («Protesta de los editores por los atentados a librerías», *Las Provincias* (9-XI-1976).
30. «Más de cien librerías de la región no abrirán mañana sus puertas» (*Las Provincias*, 28-XI-1976: 15).
31. «Ayer cerraron todas las librerías de Valencia», *Levante* (30-XI-1976).
32. «A la ultraderecha le sienta mal el libro», *Valencia Semanal*, 22 (7/14-V-1978: 21).
33. Entrevista gravada a València el 4-XII-2007.
34. Una de les lletres més interessants fou la tramesa per l'escriptor i llibreter Rafael V. Arnal, de la qual reproduïm els tres paràgrafs inicials atés que inclou informacions rellevants: «Llibreria 3i4 / Benvolguda amiga Rosa: Fa escassament uns mesos vaig tindre una conversa amb tu amb motiu que ens varen tornar a engorriar la frontera de la nostra llibreria amb insults i amenaces de caire feixista, cosa que feia gairebé 20 anys que no ens passava, i ací ens tenies novament posant la denúncia a la caserna de la guàrdia civil on per cert, i tot siga dit, ens van atendre molt amablement la qual cosa denotava que algun canvi, i en positiu, hi havia hagut en aquest anys però... / Tu per la teua part amb un posat escèptic em vares contestar que rutinàriament i cíclica, us continuaven engorriant la vostra frontera amb una impunitat esfereïdora que havia fet que ja passaves un tant d'allò de les denúncies a comissaria per a no res. / Als anys setanta, recorde que davant de la generalització d'aquest fets i la negativa de les companyies d'assegurances a pagar els desperfectes per tractar-se de fets "intencionats" aquells aguerrits llibrers joves que érem, vam proposar el donar-nos de baixa col·lectivament d'allò dels "seguros" un munt de llibreries de tot l'estat, amb la intenció de fer una caixa de resistència, i es va editar una mena de cartell sobre açò mateix –jo el tinc encara penjat a la meua llibreria–. La cosa tingué més efecte que les denúncies a comissaria. / Segurament hauríem de fer alguna cosa ara també, abans que açò vaja pujant de to. Parlem-ne [...]. / Salut».
35. Pot llegir-se en <<http://www.racocatala.cat/noticia/9919/manifest-contra-violencia-cultural-libertat>>.

La destrucció de la recerca en Humanitats a Catalunya

NOTES

Antoni Martí Monterde

El propassat 6 de març de 2009, en la presentació de la Jornada «Reptes de l'Avaluació de la Recerca a Catalunya: les Humanitats i les Ciències Socials», qui aleshores era Comissionada per Universitats va insistir en la necessitat de fer recerca a Catalunya, i especialment en llengua catalana. A banda de l'especificitat de la llengua, aquesta insistència institucional resulta important, en tant que ens exigeix, als docents-investigadors universitaris catalans, una aportació necessària a la recerca internacional des de la perspectiva de la nostra cultura, però també en tant que subratlla la necessitat de continuar en l'esforç realitzat per molts investigadors d'aquest país per acomplir la funció de la Universitat pública en la nostra societat, que ara tendeix a anomenar-se *transferència*.

En Humanitats caldria definir *transferència* com la manera en què, des de la Universitat, els investigadors-docents es fan càrrec del llegat cultural propi de la nostra societat, l'analitzen intel·lectualment en profunditat a partir de categories conceptuals existents o innovadores, mediten sobre la necessària adaptació dels debats teòrics i les pràctiques de recerca de les seves àrees de coneixement, siguin d'abast nacional o internacional, i ofereixen el resultat d'aquest pensament crític a la societat, en forma de docència en el seu camp i en forma de publicacions que, en primer lloc, han d'incidir en el propi àmbit cultural per tal que la transferència a la societat resulti veritablement efectiva i una font de progrés del coneixement. Val a dir que aquest esforç, pràcticament desenvolupat sense suport, ha aconseguit crear una estructura estable i un teixit de pensament en Humanitats a Catalunya que, en només un quart de segle, havia aconseguit superar dèficits que, en tots els àmbits de coneixement, arrossegava la nostra cultura per raons històriques, i que ha pogut enllaçar alhora amb la societat actual i amb l'extens i profund patrimoni cultural i europeista del nostre país. Un esforç desenvolupat tant en català com en castellà, però que en el cas de la llengua pròpia de Catalunya resulta doblement decisiu.

Antoni Martí Monterde és professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona. Com a assagista ha publicat *J. V. Foix o la solitud de l'escriptura* (1998), *Poètica del Cafè. Un espai de la modernitat literària europea* (2007), i és co-autor de *Teoria de la literatura y literatura comparada*, (2005). El seu darrer llibre és *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada*, de recent aparició a PUV.

Aquest text fou presentat en la secció de Filologia i Traducció i Interpretació del Taller AQU 2010: *L'Avaluació de la Recerca en Humanitats i Ciències Socials*, celebrat a la Universitat de Barcelona, 28-29 de gener de 2010.

Quan aquest esforç començava a donar els seus fruits en forma d'un teixit estable, els sistemes d'avaluació i acreditació de la recerca imposats per AQU [Agència per a la Qualitat del Sistema Universitari de Catalunya] en els darrers 10 anys han sotmès la comunitat universitària a uns criteris i protocols d'avaluació que, en primer terme, han menyspreat aquesta tasca d'anys, han imposat un calc dels sistemes d'avaluació científics inaplicables a les Humanitats, han devaluat la importància d'escriure i publicar en llengua catalana –més enllà de l'àmbit filològic– o en publicacions nacionals, han condicionat (i de vegades amenaçat greument o impedit) la trajectòria acadèmica i intel·lectual dels professors laborals –en un clar greuge amb el professorat funcionari–, que són els més joves i els que poden donar continuïtat a aquest esforç, han potenciat una manera instrumental i efectista d'entendre la recerca, i en definitiva han sotmès a tota la comunitat universitària a un veritable setge a la llibertat de càtedra –que inclou tant la docència com la investigació–, en condicionar i intervenir sobre què i com s'ha d'investigar i on i com interessa publicar, en lloc de limitar la seva actuació a allò que la defineix: avaluar la recerca que es fa per part dels investigadors dins l'avaluació de la qualitat del sistema universitari català.

A manera d'exemple, s'exposen i comenten a continuació diversos fets que caracteritzen la tasca de l'AQU com un dels principals problemes que té la recerca en Humanitats a Catalunya, tant en publicacions en castellà com en català, i en aquest darrer cas, de manera especialment preocupant.

- **Avaluar sense llegir:** En el procés d'avaluació no es valoren els continguts de les investigacions per ells mateixos, la qual cosa

resulta evident, atès que no són mai demanats per la comissió. Però la qualitat d'un treball, en Humanitats, no es pot mesurar simplement per les citacions rebudes ni per l'índex d'impacte de les revistes. Prestigiosos representants del món acadèmic i universitari del més alt nivell internacional, com ara Michel Espagne (director de Recerca del CNRS), Hans Ulrich Gumbrecht (Stanford University), Luis Costa Lima (Universitat de São Paulo), Christophe Charle (Université Paris I, CNRS), o Yves-Charles Zarka (Sorbonne), entre molts d'altres, han qüestionat durament, en diverses publicacions internacionals del més alt prestigi, l'aplicació d'aquests criteris de valoració i avaluació de la recerca en Humanitats, i han desqualificat, per autoritària, falsament universalista, mancada de rigor i impròpia del marc acadèmic-universitari l'avaluació de la recerca que no se sustenti en una argumentació específica sobre els continguts efectius d'un treball, sense la lectura o consulta del qual és impossible emetre una valoració.

- **Preferència de les publicacions en revistes per sobre de les aportacions en llibre:** l'aplicació d'aquest criteri, calcat de les ciències experimentals, posa de manifest un desconeixement dels processos de recerca en Humanitats: en les revistes, s'ofereixen resultats parcials o treballs de menor abast, mentre que el gruix de les aportacions rellevants en Humanitats es realitza en textos extensos, d'argumentació aprofundida, resultat d'anys de treball: llibres i capítols de llibre. La marginació de les contribucions en llibre, a més a més, menysté la tasca de les editorials, universitàries o comercials, tasca importantíssima des del punt de vista de la difusió de la recerca i en l'estructura de la societat del coneixement, i constitueix un

dels problemes més greus de l'actual sistema avaluatiu.

- **Indexació de revistes:** S'han esmerçat molts mitjans en indexar les publicacions periòdiques a través dels índexs CARHUS i del CARHUS+. Però després de molts anys de veure com, en les successives convocatòries, la mateixa AQU desaconsellava l'ús del CARHUS, la presentació del CARHUS+ en març de 2009 va resultar una absoluta decepció per la comunitat universitària, i la confirmació de la seva concepció d'esquenes a la funció de la recerca en una societat. A banda del fet de definir només la categoria A,¹ presentava incoherències sorprenents² que exigeixen un qüestionament i replantejament de tot el sistema. Però el principal problema és que aquesta indexació privilegia les revistes anglosaxones, sense definir uns criteris sobre l'especificitat de les revistes a Catalunya com a peça clau de la recerca. Els criteris són aplicats mecànicament, i la qualitat i trajectòria d'una publicació és mesurada a través d'indicis com ara publicar (o no) un abstract en anglès, llistat de paraules clau, o figurar en una base de dades dels Estats Units. Aquests detalls no diuen res sobre la qualitat de la publicació en sí, només de la seva forma o presentació; i diu menys encara sobre els treballs que s'hi publiquen: un mateix treball podria ser publicat en una revista catalana o, en anglès, en una nord-americana, i podria donar-se el fet que només fos considerada important aquesta segona publicació. Com a conseqüència, la llengua catalana serà desprestigiada i caurà en desús en l'àmbit científic i acadèmic –acomplint així un dels objectius de la dictadura franquista–. La tria de temes sobre els quals investigar resulta igualment afectada: és molt més senzill aconseguir publicar en les revistes

indexades sobre un tema anglosaxó o hispànic que sobre un tema (històric, filològic, literari, intel·lectual, etc.) català –entre d'altres cultures europees equiparables–, la qual cosa derivarà en la sucursalització de la recerca a Catalunya i l'abandonament dels temes que la societat catalana confia que els seus investigadors estudiaran, per ocupar-se d'altres temes de millor acceptació en altres contextos supravvalorats per AQU.

- **Quantitat com a qualitat.** El fet de tenir en compte només els indicis de qualitat referits a citacions i índex d'impacte de les revistes transforma la tasca d'avaluació qualitativa en una mera constatació quantitativa, la qual cosa es transforma en un greuge de múltiples implicacions, ja que suplanta la necessària apreciació crítica dels continguts d'una investigació amb barems merament relatius a la difusió. Parlem de difusió per una senzilla raó: qualsevol article publicat en anglès, sobre un tema anglosaxó, o en espanyol, sobre un tema hispanoamericà, dins de l'àmbit de les Humanitats, compta amb unes estructures materials de difusió de les quals no disposa un article publicat en català, –o en suec, danès, etc.,³ llengües que són homologables a la catalana en els aspectes aquí considerats– o fins i tot en alemany o italià. El volum de publicacions en anglès, espanyol o, en menor mesura, francès, no és comparable al de les altres llengües europees, i aquest fet dóna a aquests treballs la possibilitat merament estadística de ser citats o ressenyats moltes més vegades. Però aquest és un fet merament quantitatiu, que no té res a veure amb la qualitat dels treballs, es publiquin en la llengua que es publiquin, que és del que veritablement es tracta.

- **Penalització de la recerca en Humanitats desenvolupada a Catalunya.** L'apli-

cació mecanicista dels criteris per part de l'AQU –la normativa parla d'una modulació per àrees que mai no s'ha explicitat– es converteix en un greuge. D'una banda no té en consideració la asimetria esmentada en el punt anterior, i de l'altra penalitza individualment als investigadors per una deficiència del sistema: la manca de publicacions catalanes, en les dues llengües oficials, reconegudes per AQU –malgrat que n'hi ha del més alt nivell pel que fa a continguts, injustament menystingudes– on difondre els resultats de les investigacions relatives a la cultura catalana, de la qual en canvi els investigadors catalans ens hem de fer càrrec per definició. A més a més, si la transferència de coneixements a la societat és a la base de la recerca, el fet de realitzar esforços per difondre la investigació en la societat catalana resulta doblement penalitzat. Amb aquests criteris, el missatge que està transmetent l'AQU als investigadors és el següent: no publiquem en català, perquè no disposareu de les plataformes necessàries reconegudes per AQU, i a més a més no us citaran ni ressenyaran mai prou; no investigueu sobre la cultura catalana, perquè el que compta és que els temes siguin neutres i compartits amb el màxim d'investigadors internacionals possibles, de manera que aquest tema compartit –independentment de la qualitat dels treballs sobre ell– es transformi, un cop més, en citacions i ressenyes. O, encara més: que tots aquells investigadors que han dedicat esforços i temps a situar el pensament català i els seus fonaments humanístics, literaris, filosòfics, assagístics, etc., en el marc d'una discussió intel·lectual oberta, teòrica i comparatista, incorporant a l'estudi de la cultura catalana les eines pròpies del seu àmbit de coneixement a partir d'una reflexió d'abast interna-

cional, i tots aquells que han fet un esforç per publicar en llengua catalana per tal que una de les peces fonamentals del nostre sistema universitari –la docència i investigació en català– fos viable, en realitat han perdut el temps, i el seu currículum d'anys serà menyspreat per les instàncies avaluadores, o seran exclosos, en no aconseguir l'acreditació, del sistema universitari català.

• **Conclusió:** El resultat de l'aplicació d'aquests criteris, res no ens dirà de la qualitat de la recerca, però podria portar fàcilment a la destrucció de l'estructura existent de recerca en Humanitats a Catalunya, i a la seva substitució per un model de docent-investigador definit amb criteris no acadèmics, ja que aquest model d'avaluació constitueix un atemptat a la llibertat de Càtedra que està provocant greus situacions d'inseguretat jurídica i indefensió en la comunitat universitària, especialment al professorat laboral. El compliment dels criteris imposats per l'AQU comporta la renúncia per part dels docents-investigadors al paper que les institucions i la societat catalanes han definit per la recerca universitària en Humanitats a Catalunya, i fins i tot empeny a l'incompliment de les tasques i funcions que contractualment els correspon realitzar. AQU, en no limitar-se a avaluar la investigació existent sinó definint-la i obligant a fer-la d'una determinada manera, en considerar que els treballs no publicats segons les seves pautes «no reuneixen els suficients indicis de qualitat», està degradant la feina feta per la comunitat universitària i exercint una pressió burocràtica per dirigir-la de manera inacceptable en termes intel·lectuals i acadèmics.

Des del convenciment que cal una avaluació de la recerca i de la docència universitàries, cal exigir que aquesta sigui seriosa,

que valori el que es fa sense menysprear-ho i destruir-ho, i sense coartar la llibertat intel·lectual de la qual la Universitat és una de les màximes expressions ciutadanes.

PROPOSTES INFERIDES
DEL DOCUMENT
«LA DESTRUCCIÓ DE LA
RECERCA EN HUMANITATS
A CATALUNYA»

1. Establir uns criteris específics per Humanitats, sense calcar irreflexivament el model d'avaluació científic, inaplicable en la major part de les àrees de coneixement del nostre àmbit. Definir i aplicar el concepte de modulació per àrees de què parla la normativa.
2. Avaluació a partir dels continguts efectius dels treballs, amb consideració de totes les contribucions.
3. Consideració de les aportacions en llibre com la màxima expressió de la recerca en Humanitats, i, per tant, com a principal mèrit aduïble. Llibres sencers i capítols de llibre de determinada extensió i/o característiques, considerats en conjunt, al costat de pròlegs, introduccions crítiques, edicions, etc. Capítols de llibre de menor extensió o de determinades característiques (actes de congressos, miscel·lànies, volums d'homenatge, etc.) assimilats al mateix bloc avaluatiu que els articles en revistes, al més alt nivell si els pertoca atesos els seus continguts.
4. Deixar de menysprear les publicacions en les pròpies institucions (revistes o col·leccions), o les de caràcter nacional, atesa la importància d'aquesta estructura pròpia de difusió de la recerca. Amb els actuals criteris, aquesta estructura —que és clau en els contextos de recerca en Humanitats més potents— està condemnada a la desaparició.
5. Reconsideració de les publicacions en revistes atorgant-les el lloc relatiu que s'escau en el conjunt de la recerca en el nostre àmbit, i valorar sempre a partir dels continguts efectius dels articles.
6. Prioritzar des de l'AQU la descripció, a efectes avaluatius, de l'estructura de difusió de la recerca en l'àmbit de la *Xarxa Vives d'Universitats*. Descriure acuradament les publicacions periòdiques, editorials, col·leccions de llibres i altres estructures existents en aquest àmbit territorial-acadèmic, i recolzar-se en altres eines (ERIH, DICE, Latindex, etc.), per a altres àmbits. Treballar en xarxa i no fer esforços duplicats, i menys encara inútils. No confiar aquesta tasca a la bibliometria sinó en informes d'especialistes de cada àrea de coneixement. Desqualificació del CARHUS+ i assumpció de responsabilitats.
7. Valoració específica de la recerca publicada en el nostre àmbit, tant en català com en castellà, atès que aconsegueix una funció decisiva en la constitució d'una estructura estable i sòlida d'investigació, i d'incorporació o introducció, a través de la transferència de recerca humanística, de la cultura catalana als debats internacionals, i dels debats internacionals a la cultura catalana. No confondre internacionalització amb difusió internacional.
8. Considerar estratègica, i ponderar l'esforç específic que determina, la recerca publicada en llengua catalana, tant pel que fa a qüestions relatives a

Filologia catalana com a d'altres àrees de coneixement.

9. No confondre qualitat amb quantitat: en Humanitats, indicis de qualitat com el número de citacions, índex d'impacte, etc, no constitueixen cap referència efectiva, (o no fins passats molts anys). El número de citacions pot estar més relacionat amb la demografia de la llengua de difusió o el tema triat que no pas amb la qualitat d'un treball.
10. No penalitzar la complexitat lingüística i cultural europea amb criteris falsament universalistes, anglocentristes o relacionables a les possibilitats merament estadístiques de difusió. La qualitat de la recerca és intrínseca als treballs, i aquests es desenvolupen en la llengua que els resulta necessària, amb la perspectiva que els és pròpia i sobre els temes que els escauen: publicar en català, francès, italià, alemany, hongarès, neerlandès, nòrdiques, esclaves, etc, representa un compromís i una obligació dels respectius investigadors.
11. No menysprear la recerca vinculada a la docència, tant la desenvolupada a les aules com la que es difon en materials editorials de caràcter docent. En Humanitats, I+D sobretot vol dir *Investigació + Docència*, ja que els estudiants de grau i màster són ben sovint els primers i principals beneficiaris de la transmissió de coneixement generat per la recerca.
12. Establir mecanismes perquè la tasca de l'AQU es limiti a les seves competències: l'avaluació i no el disseny de la recerca ni a exercir pressió sobre els investigadors sobre què, com i on investigar.
13. Tenir sempre present que hi ha avaluacions/acreditacions determinants

per dedicar-se a la docència; per tant, han de valorar aquesta com a mèrit, i no només la recerca. Demanar a les Universitats que tot l'actual professorat a temps parcial tingui reconeguda contractualment la recerca, atès que els serà avaluada.

14. Respecte per la llibertat de càtedra en recerca: que els criteris d'avaluació no impliquin una prioritització encoberta de perfils concrets d'investigador, ni de perspectives, temes, àmbits o llengües de recerca.

El lema de l'AQU, «L'Avaluació, garantia de qualitat» és fals: si no es donen les condicions per fer una recerca de qualitat a casa nostra, i aquestes condicions són molt millorables, difícilment s'assolirà una recerca de qualitat. Si aquesta existeix ara mateix, és malgrat l'AQU i malgrat l'escàs recolzament a la recerca en Humanitats a Catalunya, i gràcies a l'esforç individual dels investigadors-docents. □

1. La major part de les revistes catalanes que estaven pendents de classificació en el moment de llegir aquesta ponència han estat classificades amb la categoria C en Carhus + 2010.
2. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, revista fundada per Pierre Bourdieu i segurament la revista europea més influent del camp de les relacions entre Humanitats i Societat, ni tan sols apareix indexada; *Perspectives on Sexual & Reproductive Health*, revista que en principi ha estat profundament analitzada per elaborar l'índex atès que li ha estat atorgada la categoria A, apareix adscrita a l'àmbit de Geografia i Urbanisme; etc.
3. Cal recordar que en la presentació pública (6-III-2009) de CARHUS+ es va arribar a justificar que no hi són incloses les revistes d'aquestes *llengües rares*; aquest comentari va causar un remor d'indignació entre els assistents, ja que, ateses les semblances, implicava considerar *rara* –no avaluable?– la llengua catalana des d'una perspectiva anàloga.

Els artistes que es juguen el seu públic

Simona Škrabec

*Història, memòria, testimoniatge. Un llegat
per a Europa*

Josep Maria Lloró (coord.)

182 pp., Palma, Lleonard Muntaner, 2011

El llibre coordinat per Josep Maria Lloró *Història, memòria, testimoniatge* recull els debats sobre el difícil llegat del segle XX que ens cal assumir com a europeus. Els assaigs analitzen com els records traumàtics individuals a poc a poc s'estan transformant en una memòria compartida, guardada no només en els arxius i en els llibres dels historiadors, sinó també en les obres literàries. Considero el tema extraordinàriament rellevant, però quan em vaig proposar d'escriure aquest comentari, no sabia ni

per on començar. Tenia el llibre al davant, llegit amb atenció, al costat d'uns fulls plens d'apunts, però no hi havia manera de fer moure el teclat.

I llavors em va distreure un regal que casualment també estava sobre la taula. Joan Ramon Veny Mesquida, un dels impulsors de l'Aula Màrius Torres, m'acabava de donar l'edició facsímil de la revista *Poemes*, editada en la dècada de 1960 per Joan Colomines. Vaig començar a fullejar distretament els plec sense relligar i em vaig deixar endur per la grata confirmació que el teixit de la poesia catalana és sòlid i increïblement dens: la lucidesa dels comentaris de Molas, Triadú, Fuster, Arthur Terry, els versos recuperats de Bartomeu Rosselló-Pòrcel... I una mica més endavant, Pedroló traduint e.e. cummings, conscient que no són els jocs tipogràfics el que fa d'aquest poeta americà un testimoni imprescindible. Sí, és la Gran Guerra –en la qual cummings era conductor d'una ambulància– on comença tota aquesta història. La traducció de «Mon dolç vell etcètera» publicada el 1963 em va advertir, com un raig sobtat de llum, que els traumes europeus comencen amb les imatges que aquest poema ha sabut captar tan bé. L'autor descriu amb amarg ironia com la seva germana va teixint «centenars (i centenars) de mitjons, camises aprovadepuça, escalfaorelles, etcètera, monyoneres, etcètera». Però per molt que les dones s'entretinguin produint aquesta tirallonga de coses inútils, les peces de llana no serveixen d'escut davant una mort segura. La memòria rebutjada i soterrada del nostre continent comença amb uns pares que confien que el seu fill tingui en aquelles trinxeres llunyanes almenys una mort heroica –«el meu pare solia/ posar-se ronc parlant de com era un privilegi»– perquè

el destí dels soldats era inevitable, aquests nois eren *carn de canó*.

Diuen que una imatge val més que mil paraules i dels documents sobre la Primera Guerra Mundial guardo el record d'una fotografia d'un soldat armat amb una llança damunt el cavall. La raresa d'aquesta instantània és que el genet porta una màscara antigàs que no té la bellesa d'un casc de bronze de la *Illiada*. Els cavallers armats no ens distrauran mai més amb la seva destresa. Saber fer la guerra i mostrar en les escaramusses la noblesa del caràcter va esdevenir impossible amb les armes de destrucció massiva. L'any 1914 va fer el primer pas cap al concepte de *Totalkrieg*. La guerra total es va estendre per tot el continent com l'eliminació de tot enemic, de tota impuresa i ja sabem prou per què aquesta idea fa estremir. La destrucció planificada de la població jueva sovint la traduïm com a «extermini», però etimològicament aquest mot és inapropiat ja que parteix del concepte *exterme*, foragitar. Perquè allò que distingeix l'antisemitisme de Hitler de totes les altres persecucions anteriors (que no van ser pas poques ni poc esteses) és que els nazis no en tenien prou de fer fora la població jueva del seu país i oblidar-se'n. L'horror comença amb un gir semàntic cabdal, els jueus calia arrencar-los de soca-rel, eradicar-los, extirpar-los com un tumor, aquesta era la *solució definitiva*. I, a més, extirpar el teixit maligne es podria aplicar també a tots els altres enemics, el tractament no era limitat només a problemes de *raça*.

Si la Primera Guerra marca un punt de partida per abordar la qüestió de la destrucció programàtica, l'abast d'aquesta idea tampoc no s'acaba ni amb el judici de Nürenberg i ni tan sols amb l'esfondrament del mur del comunisme. No és la caiguda

del mur de Berlín allò que fa capgirar de nou la perspectiva sobre les guerres del segle XX, sinó Sarajevo de 1992. Alguna llavor es deu haver escapat de la vigilància zelosa dels guardians de la pau perpètua i va germinar a l'indret precís on els trets van abatre l'arxiduc Francesc Ferran, al bell mig d'Europa. Com ha pogut passar això?

Els participants en els debats, organitzats per l'Institut Ramon Llull, que van tenir lloc a la seu de l'Institut Cervantes de Berlín el 2008, no es pregunten per res sobre aquesta coincidència. La discussió històrica es queda clavada en el moment del canvi, de la desaparició del teló d'acer. I tanmateix les intervencions de dos dels historiadors convidats, d'Étienne François i sobretot d'Enzo Traverso, expliquen ben clarament per què Bòsnia és una taca blanca en la ment de tots els europeus. Fins i tot aquests pensadors atents, savis, compromesos no la tenen present. La resposta és simple, el mapa històric d'Europa no existeix. El continent no funciona com una xarxa de relacions on els esdeveniments d'aquí són necessàriament connectats amb els d'allà. No tenim cap tradició d'historiografia nacional. Tot s'estudia, s'analitza i es descriu amb l'òptica estricta de la perspectiva de la pròpia identitat.

Les coses, però, estan canviant. Dan Diner, citat per Traverso, és un dels historiadors que tenim el privilegi de llegir també en català, gràcies precisament a *L'Espill*. Els seus llibres, sobretot el gran estudi comparatiu *Comprendre el segle (Das Jahrhundert verstehen, 1999)* mostra la importància de fer connexions audaces que relliguin les causes i els efectes a gran distància en busca d'unes explicacions més coherents. El gir metodològic de Diner és un punt d'inflexió i caldrà molt d'esforç per avançar en

aquesta direcció. Amb aquesta metodologia podem comprendre perquè els votants *progressistes* de Zapatero a Espanya donen suport a la negativa de reconèixer Kosovo, alineant-se amb els països dubtosament democràtics com Rússia o la Xina. Dins les batalles internes de la política nacional, aquesta postura resulta una aposta segura per confirmar que el govern central mai cedirà davant les pressions dels separatistes. Però en l'arena global, Espanya dona així suport explícit a les polítiques de neteja ètnica tot i que el tribunal de L'Haia surti a diari a les primeres planes. En el judici històric, sembla que ja no sabem resoldre ni les operacions més bàsiques.

El fet que Espanya visqui encara tan tancada en la seva bombolla, sense cap mena de perspectiva internacional, explica també per què pot mantenir vives totes les terribles manipulacions de la consciència històrica. «El franquisme era la justícia al revés, ja que s'acusava de rebel·lió el qui respectava i, després del 1936, defensava la legalitat vigent –la Segona República», va dir Carme Molinero a Berlín. La trampa retòrica és tan efectiva perquè encara ara no tenim gairebé res amb què comparar l'argumentació perversa. A Espanya no hi ha lloc per cap lectura que no sigui en clau nacional i les regles del joc es poden dictar des del poder, mantenint els tabús intactes durant dècades. Com comprendre en aquest context el testimoni de Joaquim Amat-Piniella?, es pregunta Lloró. Al seu pessimisme es pot afegir que fins i tot el monumental estudi de Montserrat Roig va passar en certa manera inadvertit. La història de les víctimes de Mauthausen no ha tingut cap utilitat en la política interna i per això, simplement, s'ha anat esgrogueint... Enlloc, tampoc a Catalunya, no n'hi

ha prou de recordar els fets, sinó que cal canviar el relat constitutiu de la nació per integrar-hi també aquests destins foragitats. La revisió obliga a recordar fets poc nobles i derrotes inconvenients i fa trontollar els equilibris de forces. El passat remou el present, inevitablement.

La primera conclusió importantíssima que ofereix el recull editat per Josep Maria Lloró és que ens cal una història europea. Si no la tenim, continuarem creient que la identitat es pot cohesionar respectant escrupolosament aquella regla d'Ernest Renan que una nació es deu sobretot a l'oblit pactat entre tots els membres que allunya les ombres i els crims comesos. El moment actual d'Europa és especialment delicat en aquest sentit perquè a partir de 1989, els corrents anticomunistes han agafat per les banyes el toro del consens antitotalitari. Com bé demostra Traverso, ara ja es pot ser «democràtic» sense necessitat de condemnar ni el feixisme de Mussolini, ni el franquisme –ni cap altra política de col·laboracionisme present en gairebé tots els països del vell continent. La memòria antifeixista hauria de ser el ciment d'Europa, però no ho és. Encara més, cada cop sembla que hi hagi menys possibilitats de tenir present el pes devastador de la ideologia de la puresa.

Hem perdut la utopia, continua Traverso, ja no sabem comprendre Walter Benjamin. Potser no es tracta ben bé d'això, potser estem assistint a un canvi de paradigma i tanmateix somiem una nova era. Només que després del segle XX, la utopia difícilment pot ser concebuda com un projecte ideal en el qual cal creure cegament. La inflexió és, precisament, tenir el valor de qüestionar els nostres propis ideals i de sospesar l'«autèntica naturalesa d'allò que anomenem progrés». El sentit del *revisio-*

nisme amb el qual està obsessionat el nostre avui és aquest. El final dels Grans Relats, que des dels anys vuitanta van anunciant tots els altaveus postmoderns, no és la desaparició de la història ni cap mena de nihilisme. Hem de transformar els documents de cultura perquè ja no serveixin per tapar la barbàrie de les conquestes –com denunciava Benjamin– i que la tradició cultural es transformi en un document de resistència i de compromís. Hem de prendre'ns, finalment, el dret de qüestionar la història escrita pels guanyadors.

Davant de tot això, hom sent ràbia i urgència de fer alguna cosa per canviar la ceguesa generalitzada. Aquesta tossuda intransigència es percep en totes les contribucions de les jornades berlineses: cal parlar-ne, cal sacsejar les ments endormiscades, cal fer-ho ara mateix. Perquè la situació és greu. Josep Maria Lloró denuncia la publicació d'un estudi acadèmic sobre Miquel Bauçà que inclou també una aportació artística transgressora. Però el cas balear no és pas l'únic. En una recent visita a Cracòvia vaig veure un d'aquells ridículs trenets turístics que anunciava un paquet per visitar a preu mòdic les mines de sal i el camp d'Auschwitz en un mateix dia. Des de l'any passat, també s'hi pot visitar la fàbrica històrica de Schindler convertida en un museu que intenta documentar a la manera *occidental* les tensions viscudes en la bella ciutat a la riba del Vístula. El museu aconsegueix fer tangible la ironia macabra que va guiar els constructors perquè el mur del gueto imités la forma de les làpides del cementiri. I al costat, una inscripció de Roman Polanski amb lletra infantil que se n'adona del que està passant... Aquest espai de memòria és segurament un dels primers passos institucionals per abordar el silenci

que ha pesat durant tant de temps sobre el país on van passar els fets que estudien els investigadors convidats per Lloró.

Però el Museu d'Art Modern, que forma part del mateix complex memorial, mostra quin és el preu dels seixanta anys d'oblit intens. La situació és comparable, precisament, amb la insensibilitat d'alguns sectors de l'opinió pública catalana i espanyola que no s'han plantejat mai allò que canta el cor d'Erínies de Palau i Fabre en la revista *Poemes*: «La sang vessada senyoreja en les venes,/ que esdevenen torrents, que no seran mai més/ rius endreçats i harmoniosos. Degota en el menjar,/ en la beguda, i no es pot ni pair ni vomitar del tot».

A Cracòvia hi trobareu una catifa de plàstic que imita la figura de Hitler escorxat com un lleó. I un vídeo matusser d'una Lou Andreas-Salomè sàdica, que passeja Rilke i Nietzsche, lligats a una corretja, els actors que els representen van vestits amb disfresses de peluix... Fa esgarrijar aquest art? Sí, inquieta força, però no tant com els retocs fets en una enorme reproducció de la fotografia de la guerra de Vietnam. L'artista ha transformat aquella nena nua fotografiada per Nick Ut, que corre davant les bombes de napalm, en un joc d'un grup de criatures que fan volar estels. És colpidora la intervenció sobre el document històric que s'ha permès l'autor transgressor en nom de la llibertat d'expressió? Oi tant, jo vaig sortir del museu.

En la revista dels anys seixanta que ja he citat hi ha també uns apunts de Carles Riba sobre la poesia, una mena de manifest sobri, elegant, escrit amb vocació de perdurar: «L'artista autèntic, sincer, sempre va més enllà del que li demana el seu públic, a cada obra es juga el seu públic. Ell es deu a ell mateix i a allò que ell creu que és ho-

nestament el seu missatge; no precisament a un públic». Gràcies a aquest vell mestre que somiava una poesia «més humana, més elemental, més lliure i generosa» puc enfilat el fil a l'agulla per explicar també la qüestió més difícil que plantegen les conferències organitzades per l'Institut Ramon Llull. No és pas que les intervencions no es puguin entendre, el discurs serà dels ponents no podria ser més clar perquè no fan servir mitges tintes per explicar què ens hi juguem si perdem l'aposta de construir una memòria compartida. Però el veritable repte d'aquest volum és amb quina actitud estem disposats a llegir totes aquestes contribucions?

La indústria de la memòria anirà produint cada cop més pel·lícules i més llibres en edicions assequibles que s'aniran allunyant del caire esmolat dels primers testimonis, com el de Robert Antelme, presentat en la conferència de Martin Crowley o bé els testimoniatges de Primo Levi, Jean Améry o Zalmen Gradovski, tractats amb coneixement i sensibilitat per François Rastier. Igualment cal, si més no esmentar, el colpidor poema èpic en ídix de Itsjok Katzenelson. Alhora, aquest cicle de conferències va intentar esbossar un paral·lelisme amb la literatura russa, escrita pels testimonis directes dels gulags, com Xalàmov i Soljenitsin. Però els participants coincideixen que el problema no rau en les diferències o els punts en comú que puguin tenir les solucions literàries davant de l'horror. La qüestió cada cop més punyent la plantegen obres que atenuen la consciència sobre els fets o bé la transformen en un relat desvinculat de tota responsabilitat envers aquell passat. L'era dels testimonis directes s'acaba, inexorablement. Seran les Erínies de Littel, molt discutides en aquest volum, el model a seguir? He de reconèixer

que aquest gruixut volum sobre les deesses gregues de la venjança no em fa basarda perquè tanmateix s'ha de llegir i només el pot afrontar qui té una bona base literària. Temo més els efectes que tindrà la literatura fàcil de digerir, a l'estil de l'èxit que va aconseguir la ploma de Bernhard Schlink amb l'adaptació cinematogràfica del seu *Lector*. Schlink va saber trobar la fórmula per convèncer el públic de tot el planeta que els alemanys que eren «dolents» no sabien ni llegir...

No hi ha res a fer, amb una mica de sort només podem esperar que la «religió civil» que considera el rebuig de les polítiques genocides com a base de les societats actuals, perduri, s'enforteixi i desenvolupi els seus rituals de memòria. Inevitablement, tot el que fem a nivell institucional, difícilment superarà el signe d'una commemoració. El record s'aniria esmussant, doncs, si no fos que tenim l'art i les seves armes incorruptibles pel pas del temps. El compromís artístic de Francesc Abad va donar impuls a aquests debats, ja que el cicle estava pensat per acompanyar una exposició seva. I el llibre es clou amb les reflexions de Jean Bollack sobre Paul Celan. La poesia de Celan no es pot llegir sense una actitud personal: o vols saber-ho tot o no pots endur-te res, no se'l pot visitar amb un tiquet d'entrada només per una estoneta. Celan, definitivament, no és un «lloc de memòria». Aquesta poesia vol temps, molta insistència, moltes lectures, llavors sí que es comença a obrir i mostra tota la coherència d'una ment analítica i perspicax. La bellesa transmet el dolor intacte, agut precisament perquè una imatge poètica no es pot oblidar.

El compromís personal és intransferible. L'artista es deu a ell mateix, diu Carles Riba. Afegeixo que el lector també es deu a ell

mateix i ha de llegir i intentar comprendre a fons allò que honestament creu digne de ser transmès a través de la tradició literària. L'humanisme –malauradament– no és un do, sinó que és una capacitat adquirida. Si ser poeta, com diu Riba de nou, demana tota una vida, l'exigència no és pas menor en el cas d'un lector que vol triar les seves lectures d'acord amb el propi criteri. Si volem construir un llegat que tingui la dignitat que testimonia la revista *Poemes* feta en unes circumstàncies ben diferents, hem de prendre'ns la reflexió sobre el passat tan seriosament com ho fan els autors reunits en el llibre que porta el subtítol *Un llegat per a Europa*. Aquest document deixa constància que Catalunya té consciència, que sap sentir el dolor dels altres, que sospesa la seva realitat enmig dels pobles europeus. Si els diners públics han de servir per fer cultura, llavors aquesta és la tradició cultural que hem de seguir fent –amb tota l'ambició. □

Segrest de la democràcia?

Gil-Manuel Hernández i Martí

Arxius de Ciències Socials, núm. 23
254 pp., 2010 (desembre), Facultat de Ciències Socials, Universitat de València, València

La revista *Arxius de Ciències Socials*, fundada en 1997 en la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València,

presenta el seu número 23 dedicat a la sociologia dels mitjans de comunicació al País Valencià. El número ha estat coordinat pel professor Rafael Xambó, especialista en la matèria, qui ha aconseguit aplegar dinou contribucions de diversos estudiosos dels mitjans de comunicació. Entre ells, vuit membres del Departament de Sociologia i Antropologia Social, sis del Departament de Teoria dels Llenguatges, un altre del Departament de Treball Social, un altre del Departament de Filologia Anglesa i Alemanya, dos investigadors de la Universitat Ramon Llull de Barcelona i de la Universitat Jaume I de Castelló, respectivament, a més d'una professional de Radiotelevisió Valenciana. Tots plegats han plantejar una visió multidimensional i interdisciplinària de la realitat actual dels *media* al País Valencià, absolutament imprescindible per a entendre la complexa realitat valenciana, especialment en uns moments que es combina la crisi econòmica amb la crisi de legitimitat de la democràcia bipartidista i la crisi derivada de l'arrelament de la corrupció en l'estructura econòmica, social i política valenciana. El monogràfic, doncs, no podia resultar més necessari ni més oportú.

I és que, segons han anat passant les convocatòries electorals i el nombre de vots rebuts pel governant Partit Popular ha anat atorgant a aquest la majoria absoluta, la perplexitat dels analistes socials no ha fet més que augmentar. Com és, es pregunta per exemple Manuel Alcaraz en el seu llibre *De l'èxit a la crisi*, que tot i els greus indicis de corrupció generalitzada en el PP valencià una gran majoria dels ciutadans valencians refrende el govern popular una i altra vegada? La mateixa pregunta està latent en el recent llibre *El secuestro de la democracia*, obra de José Antonio Piqueras,

Francesc A. Martínez, Antonio Laguna i Antonio Alaminos. Una pregunta realment pertinent i crucial, que sobrevola també el plantejament amb què s'ha escomès el projecte del monogràfic d'*Arxius*. Fins al punt que darrerament es coneix tal misteriosa qüestió com l'*enigma valencià*.

Per a Piqueras *et al.* (2011) part de la resposta està en la configuració d'una mena de partit-règim de caràcter hegemònic, el qual basa la seua dominació en una combinació de corrupció generalitzada, xarxes clientelars i populisme que, impossibilita, *de facto*, la competència política en igualtat de condicions. És allò que ells bategen com el «segrest de la democràcia». Un segrest en què ocupa un paper fonamental el control oficial tant dels mitjans de comunicació públics com els de titularitat privada, a través del mecanisme de concessió administrativa o ajudes discrecionals. Fins l'extrem que, com apunten els autors, el control majoritari dels *media* per un partit esdevé la primera gran anomalia del sistema democràtic. El resultat, al remat, no és altre que «convertir la visió política del partido en la visió general de la sociedad, convertir las siglas de unos en las señas de identidad de todos, lo que no deja de ser otra forma de monopolizar el ejercicio de la política» (Piqueras *et al.*, 2011: 229).

És així com es configura una situació en què els mitjans de comunicació, en lloc de funcionar com a quart poder, volen ser reconvertits pels poders en aliats, en corretges de transmissió en la fàbrica del consens. Funciona, d'aquesta manera, un neopopulisme que es diferencia d'altres formes històriques de populisme perquè l'apel·lació al poble es construeix a través de l'ús dels mitjans de comunicació i de les enquestes d'opinió pública, «siendo perfectamente

compatible con los sistemas representativos liberales, por más que la adquisición de poder personal por parte del líder populista constituya, a su vez, un problema de compatibilidad con la democracia» (Martínez, 2011: 122).

De fet, l'article de Rafael Xambó que obri el monogràfic d'*Arxius* s'acosta en part a aquesta realitat. El seu text pretén revisar des d'una perspectiva general la situació dels *media* al País Valencià. Es repassa així l'herència del franquisme, la recomposició del camp comunicatiu durant la Transició i molt especialment amb motiu del conflicte identitari valencià, atiat per les forces tardofranquistes en la seua obsessió per adaptar-se a la democràcia boicotejant l'accés al poder de les forces progressistes i valencianistes. D'una manera concisa i precisa es revisa l'evolució dels *media* i el procés de construcció del sistema comunicatiu valencià actual, tant en la premsa com en la ràdio i la televisió, arribant-se a la conclusió que la dominació exercida pel sistema polític ha produït males pràctiques informatives, una forta dependència dels grans grups espanyols, unes notables insuficiències culturals i el retrocés del valencià en els mitjans, amb tot un seguit de continus entrebancs al desplegament d'un sistema comunicatiu veritablement democràtic. Aquest diagnòstic d'allunyament de la democràcia i d'acostament al populisme asfixiant plana també sobre la major part dels articles del monogràfic, ja que en general comencen fent un estat de la qüestió des d'una perspectiva diacrònica, que confirma un panorama de bloqueig de totes les potencialitats de desenvolupament democràtic del sistema comunicatiu valencià. En aquest sentit, del número d'*Arxius* es desprén una tesi més o menys compartida

que sosté que la recurrents majories absolutes del PP valencià tenen molt a veure amb la seua política mediàtica, eminentment populista, clientelar i autoritària.

És, doncs, amb la construcció d'una hegemonia mediàtica que el PP reforçaria una hegemonia política que en realitat seria la traducció de l'hegemonia social d'un conjunt de classes dominants que ja des del postfranquisme haurien estat molt preocupades per no perdre la seua influència en la societat valenciana. Aquesta situació ens duria, en conseqüència, a considerar el mateix concepte d'hegemonia com a clau per a interpretar l'anomalia valenciana. El concepte va ser formular per Antonio Gramsci per a referir-se a una condició en procés en què una classe dominant (aliada amb altres classes o fraccions de classe) no sols *governa* la societat, sinó que la *dirigeix* a través de l'exercici d'un lideratge moral i intel·lectual. De manera que, tot i l'explotació o opressió regnant en determinada societat, hi ha un alt grau de consens i estabilitat social, ja que els grups subordinats semblen donar suport activament als dominants, així com subscriure valors, ideals, objectius, significats polítics i culturals, que els uneixen i els incorporen a les estructures de poder prevalents (Storey, 2002). Dit d'una altra manera, els dominants no dominen només mitjançant coerció, sinó que busquen el «consentiment» de les masses. Encara que, com diu Crehan, Gramsci mai no va oferir una definició clara i concisa d'hegemonia, el concepte descriu unes relacions de poder sempre canviants i versàtils que combinen la coerció i el consens, que fan que un extens grup dominat assumeixca com a propis els valors i els projectes dels dominants.

Per a Gramsci el problema era la incapacitat dels subalterns per a produir una

interpretació coherent del seu món susceptible de qüestionar les interpretacions hegemòniques existents d'una manera efectiva i global. Tanmateix, les interpretacions neogramscianes de la cultura popular qüestionen l'enfocament descapacitador de l'hegemonia, ja que plantegen l'existència d'espais de resistència juntament amb espais d'incorporació en una mena d'«equilibri de consens», de manera que el conflicte i la contestació són possibles a partir dels materials culturals amb què operen els subordinats (producció en l'ús), alguns emergits des de baix, altres imposats des de dalt (Storey, 2002). Per la seua banda, Scott (2004), qui fa una revisió crítica del concepte d'hegemonia, va més lluny i planteja que els subordinats sí que són capaços d'imaginar un ordre social contrafactual, tot i que siga a través de camins plens d'aparent subordinació, de manera que no estan tan limitats com semblaria pel pensament hegemònic dels dominants. Scott concedeix que una certa hegemonia es pot donar si un bon nombre de subordinats pensa que pot acabar ocupant posicions de poder, com per exemple ocorre en els sistemes de dominació estructurats per l'edat. Una cosa semblant podria explicar part del misteri valencià, en la mesura que, arran del cicle d'expansió econòmica immobiliària del 1995-2007, basat en una enorme expansió del crèdit, una gran part de la població s'ha cregut la fantasia de ser «classe mitjana» ascendent. Més encara si des del PP valencià s'ha venut el discurs que la «Comunitat» sencera anava a gaudir d'un poder, el famós «poder valencià», fins ara reservat sols a Madrid i Barcelona. Tanmateix, Scott continua defensant que sempre hi ha un discurs i praxi ocults en els dominats que poden desafiar, en uns

moments determinats, el sistema vigent de dominació. Un discurs ocult que pot solidificar-se en un moment de crisi, potser com ara mateix està succeint amb l'emergència del moviment 15-M.

Al País Valencià, com ja hem vist, l'hegemonia política conservadora és evident des del 1995, i no ha fet més que reforçar-se amb el control del món mediàtic, una situació reflectida per la pràctica totalitat dels articles del monogràfic d'*Arxius*. Especialment quan es fa evident que els mitjans han servit per a construir i amplificar l'anticatalanisme com a eina de neutralització de les aspiracions progressistes o valencianistes, com clarament mostren les contribucions de Francesc Viadel i Vicent Flor, amb les seues anàlisis del paper desenvolupat pel diari *Las Provincias* de la transició ençà. En altres casos l'hegemonia mediàtica s'ha vist reflectida a l'hora d'abordar temes altament sensibles per a l'opinió pública com ara l'urbanisme i l'aigua, en l'article de Yolanda Verdú sobre el tractament d'aquests temes en Canal 9; la construcció mediàtica de la immigració, amb els articles de Rafael Xambó, Benno Herzog i Inmaculada Verdeguer; el patrimoni cultural, text de Maria Labarta; la violència de gènere, en la contribució d'Emma Gómez Nicolau sobre la presentació d'aquest tema en Canal 9; o d'esdeveniments com ara la crisi política socialista del 1999 i la cobertura mediàtica, article de Andreu Casero, o les agitacions socials derivades de l'atemptat de l'11-M de 2004, amb l'aportació d'Ignasi Duart sobre l'enfocament que en va fer la premsa. Encara més, les revisions que de diversos sectors dels mitjans valencians fan Josep Lluís Gómez Mompart (la professió periodística), Francesc Martínez Sanchis (la informació de proximitat), la televisió (la

proposta de Toni Mollà d'un pla estratègic per a RTVV i l'estudi de Juan Pecourt sobre el model televisiu engegat pel programa *Tómbola* i l'emergència de la «classe visible»), els cibermitjans (Guillermo López García) o els columnistes valencians (Martí Domínguez), revelen uns rerefons de dominació, influència, control i manipulació per part del govern valencià o dels sectors socials que li donen suport. De tal manera que hom pot arribar a tindre la impressió que realment van restant pocs espais de resistència i que aquesta cada vegada és més difícil, especialment si té a veure amb la defensa i reivindicació del valencià com a llengua vehicular digna i normalitzada.

Tanmateix, també la resistència contrahegemonica existeix, o almenys no tot és un aclaparador panorama de dominació per part de les forces conservadores i castellanitzadores. Recordem, per exemple, que en totes les eleccions autonòmiques al País Valencià des del 1999 hi ha hagut vora un 30% d'abstencions i vora un 30% més de vots que han anat a parar a formacions progressistes, fet que vol dir que quasi un 60% dels vots del total del cens no han donat suport al projecte conservador. O dit d'una altra manera, que les majories absolutes en les urnes no necessàriament impliquen majories absolutes socials. També hi ha iniciatives, xarxes estables i moviments que des de la societat civil intenten articular una resposta a l'hegemonia del PP no sols des del «no», sinó també plantejant propostes alternatives. Tot i les dificultats, com les derivades de la perniciosa relació entre poder polític i poder mediàtic, diversos articles del monogràfic donen fe del que diem, com ocorre amb les potencialitats dels cibermitjans (Guillermo López); els mitjans de comunicació alternatius, emergits des

de moviments socials contestataris (Xavier Ginés); la reivindicació de grups actius en defensa del patrimoni cultural, com en el cas de la cobertura informativa del conflicte social arran del projecte de «recuperació» de la muralla àrab de València (Maria Labarta); les propostes professionals per a un altre model de RTVV (el pla estratègic proposat per Toni Mollà); la força impugnadora de les multituds mobilitzades al carrer (Ignasi Duart), o el potencial de la sàtira en els mitjans com a ferramenta de crítica al poder, encara que estiga prou debilitada (Francesc Martínez Gallego).

El monogràfic presenta, doncs, arguments tant per a subratllar les tesis de l'hegemonia com la de la contestació contrahegemònica. Amb tot, el panorama descrit en els diversos articles sembla acostar-se més a una situació derivada d'un sòlid domini electoral del PP, com els resultats de la darrera convocatòria autonòmica del 2011 s'han encarregat de demostrar, encara que amb una important obertura del ventall polític representat en les Corts valencianes.

Però, més enllà d'això, el número d'*Arxius* fa una exhaustiva anàlisi de l'estat dels *media* al País Valencià, tant des del punt de vista diacrònic com sincrònic. Destaca la qualitat científica de les diverses contribucions, tot i que algunes aporten molt de material empíric i una sòlida base metodològica, mentre que altres presenten alguna evident mancança en aquest sentit. Cal subratllar que tots els mitjans de comunicació hi estan representats, especialment la premsa i la televisió, i que al remat el gruix dels treballs presenta una situació mediàtica valenciana caracteritzada per l'avanç de la castellanització lingüística, l'acusada dependència de l'àmbit mediàtic i corporatiu espanyol, la feblesa del sector comuni-

catiu valencià, el descarat dirigisme polític conservador, i les dificultats per a construir mediàticament una visió alternativa i crítica de les realitats del País Valencià en un context de domini de la dreta i d'una crisi economicosocial en clara progressió.

La dominació mediàtica explica en bona mesura la persistent hegemonia políticossal del PP, però hi ha unes altres qüestions a considerar a l'hora d'intentar aclarir el ja esmentat *enigma valencià*. Alcaraz, qui ho planteja en el seu assaig, sosté que l'èxit d'allò que ell anomena –creiem que amb bon criteri– conservadorisme «innovador» té molt a veure amb la construcció d'un efiç imaginari col·lectiu conservador enfront de la manca d'un imaginari progressista alternatiu. L'habilitat del PP per a «regentar pedagògicament els processos d'ajust de la societat valenciana davant la globalització» (Alcaraz, 2009: 36) contrastaria, doncs, amb la «guetització cultural» de l'esquerra i amb la seua feblesa social des d'una perspectiva de l'ecologia dels símbols.

A l'hora de copsar les claus de l'hegemonia electoral conservadora, Alaminos (2011) hi afegeix una doble explicació: d'una banda, la implementació d'una ideologia del pragmatisme, en forma de «no ideologia» o «no política»; i d'una altra banda, l'aposta pel regionalisme en un territori on la identitat específica dels valencians ve definida per la manera diferencial de sentir-se espanyols. A partir d'aquests plantejaments, nosaltres defensaríem que la dominació mediàtica reflectida en el monogràfic d'*Arxius* és un instrument per a escampar i legitimar socialment un conservadorisme innovador i «modernitzador» –en la mesura que es presenta com a adaptat a les condicions de la modernitat globalitzada (Hernández, 2002)– aglutinat eficientment pel PP valencià.

L'esmentat conservadorisme innovador s'articulària mitjançant quatre poderosos vectors. El primer, efectivament, el *pragmatisme* de la «no ideologia» i la «despolitització» de la política, fonamentat en l'extensió de la corrupció i les xarxes clientelars. El segon, un *regionalpopulisme* que barreja l'anticatalanisme emocional amb l'anticentralisme retòric i la defensa de «lo nostre», però amb un important matís innovador: l'èmfasi en el monopoli de la construcció política d'una nova comunitat imaginada anomenada «Comunitat Valenciana», que només pot ser identificada amb el projecte del PP, i que es defensa com a assoliment contemporani i mostra de l'orgull de ser valencians. El tercer, i en connexió íntima amb el segon, el *globalisme*, en la mesura que el projecte conservador aposta per connectar València amb una globalització *fashion* a través dels grans esdeveniments i projectes que aporten una distingida capa de modernitat, fins al punt de situar la Comunitat Valenciana en el «mapa» del món actual, per a major satisfacció identitària d'uns valencians que sempre havien aspirat a alguna cosa més que a ser ciutadans de «províncies». Per últim, no s'ha de desdenyar un quart vector: l'*hedonisme festiu*, que desplega tot un discurs de «la Comunitat» com a paradís del benestar i de la festa permanent, una narrativa ben visible en la reiterativa programació festiva de Canal 9 i en la presentació de l'exhuberant i barroca festa valenciana com a sinònim de la bona marxa de «la Comunitat», molt en la línia de la tesi de Balandier (1994), segons la qual el poder intenta posar-se sistemàticament en escena mitjançant una sèrie premeditada de rituals, cerimonials i festes, la funció dels quals és que el poder aparega com una força benèfica orgànica-

ment unida al «poble». A través dels quatre vectors assenyalats, adequadament vehiculats per uns mitjans prou controlats per les instàncies polítiques autonòmiques, és possible mantenir una certa hegemonia en la societat valenciana. Amb tot, potser té raó Scott i aquesta hegemonia està molt més limitada del que sembla, almenys potencialment. Però això ja ens duria a un altre terreny: el de com pensa l'esquerra del nostre país reinventar-se i reinventar un projecte per a la societat valenciana. □

REFERÈNCIES

- ALAMINOS, A (2011): «Claves sociológicas del dominio electoral del PP en la Comunidad Valenciana», en J. A Piqueras, *et al.*: *El secuestro de la democracia. Corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid, Akal, pp. 207-248.
- ALCARAZ, M. (2009): *De l'èxit a la crisi*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BALANDIER, G. (1994): *El poder en escena. De las representaciones del poder al poder de la representación*, Barcelona, Paidós.
- CREHAN, K. (2004): *Gramsci, cultura y antropología*, Barcelona, Edicions Bellaterra.
- HERNÁNDEZ, G. M. (2002): *La modernitat globalitzada. Anàlisi de l'entorn social*, València, Tirant lo Blanch.
- (2009): «El País Valencià en clau global», *Nexe. Debats Valencians*, 5, pp. 35-43.
- MARTÍNEZ, F. (2011): «Neopopulismo: el partidismo de los medios de comunicación», en J. A Piqueras, *et al.*: *El secuestro de la democracia. Corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid, Akal, pp. 121-171.
- OBSERVATORIO METROPOLITANO (2011): *La crisis que viene. Algunas notas para afrontar esta década*, Madrid, Traficantes de Sueños.

- PIQUERAS, J. A; F. A. MARTÍNEZ; A. LAGUNA; A. ALAMINOS (2011): *El secuestro de la democracia. Corrupción y dominación política en la España actual*, Madrid, Akal.
- SCOTT, J. C. (2004): *Los dominados y el arte de la resistencia*, México, Ediciones Era.
- STOREY, J. (2002): *Teoría cultural y cultura popular*, Barcelona, Octaedro-EUB.

Trencant tòpics

Carles Cabrera

Espanya no té remei. Un mallorquí al Senat
Pere Sampol
Pròleg de Damià Pons
340 pp., 2011, Palma, Documenta Balear

Per una banda, el polític Pere Sampol (Montuïri, 1941), militant del Partit Socialista de Mallorca de 1977 ençà, es convertí el 1993 en portaveu d'aquesta formació, del 1995 al 1999, en vicepresident del Consell Insular de Mallorca, i a la següent legislatura, vicepresident del Govern Balear i conseller d'Economia, Comerç i Indústria del primer Pacte de Progrés. Per l'altra, el PSM representa la primera força en la història de les Illes que, al llarg de tres dècades, s'ha mantingut com una formació sobirana, compromesa amb el país i amb representació parlamentària. El 2007, al cap d'un any d'haver abandonat la política activa, per primer cop, algú del seu partit havia de ser nomenat senador autonòmic per les Illes, i ell acceptà l'envit que li n'oferí la direcció, conscient que el Senat exigia d'una persona com ell,

avesada a llices semblants, i convençut que el finançament autonòmic constituïria un dels cavalls de batalla de la legislatura, essent aquest un tema que de sempre l'havia atret.

El llibre que tenim entre les mans constitueix, doncs, la reproducció cronològicament ordenada dels textos procedents dels diaris de sessions dels plens del Senat i de les diferents comissions traduïdes de l'espanyol, tret de les intervencions a la Comissió de Comunitats Autònomes en què es podia intervenir en les diferents llengües cooficials de l'Estat. Val a dir, que es tracta d'una transcripció acurada en el sentit que dóna compte quan un interlocutor replica a Sampol, si algú s'expressa en català, si els senadors aplaudeixen el que diu el mallorquí o si la remor de fons li impedeix de parlar. Les compareixences, així mateix, han estat agrupades per capítols temàtics que, tot seguit, passarem a desglossar. Al final de l'assaig, s'hi sumen un seguit d'articles d'opinió que, majoritàriament, aparegueren publicats en revistes de les Illes com ara *El Mirall*, que ocupen les trenta darreres planes de l'obra i que redunden sobre eixos com ara l'espoli fiscal o la memòria històrica, els mateixos que, paral·lelament, estava defensant lluny de Mallorca, a Madrid.

Havent travessat la bassa gran, terra endins, el primer que el sobta de les Espanyes és la constatació del furibund patriotisme espanyol de castellans, extremenys o andalusos, sobretot enfront de la desafecció que genera per als illencs no només Espanya sinó també la pròpia terra i la pròpia llengua. I com si tot fos qüestió d'apujar la veu perquè el sord ens acabés sentint —el volia intitular *Crits a una Espanya que no escolta* però el desestimà per tal com el trobava massa pretensios—, Sampol s'esforça inútilment per fer-los entendre que el castellà

no està perseguit als territoris bilingües, que qualsevol al·lot és capaç de parlar i fer-se entendre en espanyol en acabar l'ensenyament obligatori, que és a les altres llengües a les que els cal protecció...

De la manera més pedagògica possible, com si fes classe davant uns nens d'escola, mira de fer-los entendre amb el símil d'«El dinar dels Consellers d'Economia o com ens espolien els recursos» la tremenda injustícia a què se'ns sotmet —en aquest cas, el plural abraça principatins, valencians i illencs, perquè Sampol no mira exclusivament per Mallorca sinó que incideix igual sobre Menorca i les Pitiüses, té consciència de Països Catalans i és capaç de sumar-hi altres «periferies» amb les quals poder establir sinergies conjuntes. En aquest hipotètic dinar, cada conseller regional, pagaria part de la factura en relació amb l'aportació del seu territori al conjunt i, en conseqüència, el balear seria el qui aboquinaria més, seguit del del Principat i el del País Valencià, i fins arribar al d'Extremadura, que seria el que en sortiria més ben parat; en canvi, a l'hora de menjar, l'extremenys es lleparia els dits amb una mariscada, el valencià faria un bistec, el català, menestra, i el balear, sopa d'all. Com explicàvem més amunt, Sampol havia desembarcat a Madrid amb la dèria de posar sobre la taula l'envitricollada qüestió del finançament autonòmic: les Illes, essent la comunitat que més aporten a les arques de l'Estat, se situen paradoxalment a la cua de la despesa pública. Aquest fet fou reconegut públicament pel president Zapatero —que es comprometé a solucionar-ho— a les Illes i davant el Senat, el ministre d'Economia i vicepresident econòmic Pedro Solbes, que assegurava que diversos cops havia insistit en la necessitat de canviar el sistema, i el president autonòmic Francesc

Antich. Això, que durant molt de temps se sabia, esdevingué realitat palmària quan el Govern destapà la caixa de trons en què tenia estotjades amb pany i forrellat les balances fiscals encara al 2007, quan Sampol accedí a la plaça de senador.

En els capítols següents, per ventura menys ambiciosos i substancials que els anteriors, dedicats a la política social i al medi, no dubta ni d'alinear-se del costat del PSOE quan practica polítiques d'esquerra ni de denunciar-los quan deixen d'aplicar-les: per ell i pel comú dels mortals, la congelació de les pensions, la manca d'exigències als bancs, als rics i a la classe mitjana-alta o la reducció dels 400 € als ciutadans són decisions escorades cap a la dreta. Potser el caràcter esquerrà d'algunes d'aquestes propostes i llur menor ambició motivaren que algunes d'elles (permetre el descompte de residents als ciutadans illencs no comunitaris o mesures per als celíacs en el primer camp, rehabilitació de la zona del Carnatge o protecció de les Fontanelles, en el segon) fossin les primeres reclamacions seves que foren aprovades.

El darrer tòpic que ha de rompre el de Montuïri és el que atribueix als «nacionalistes» un egoisme congènit i una preocupació exclusiva pel seu propi país. I li és molt fàcil desmuntar-lo, encara que deixi atònits i bocabadats uns centralistes que no entengueren a què treia cap que denunciés el genocidi ruandès o, sobretot, que provés de corregir defectes jurídics encara que això perjudicés el sistema autonòmic. No debades els periodistes designarien Sampol com a senador revelació de l'any 2007, malgrat que, malauradament, no s'acabés erigint amb el guardó. En aquest sentit, el llibre és capaç de reflectir a la perfecció aquest *savoir faire* del polític mallorquí a la cambra alta. □

Enric Valor i la llengua

Francesc Pérez Moragón

*Enric Valor. Estudi i compromís
per la llengua*

Josep Daniel Climent

378 pp., 2011, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua

Diversos autors s'han ocupat, de fa anys, d'estudiar els treballs d'Enric Valor sobre la llengua catalana, especialment en la seua variant valenciana. Es tracta d'una matèria oberta a moltes anàlisis, ja que permet encarar la dilatada i variada obra del novel·lista en la qual té un lloc de primer ordre una àmplia bibliografia referida a qüestions gramaticals i lèxiques i una tasca molt continuada de tècnic lingüístic, en el sentit que els darrers anys ha adquirit entre nosaltres aquesta denominació professional, com a corrector, traductor i, al capdavant assessor i revisor de la qualitat lingüística de textos aliens.

Joan Solà, Vicent Pitarch, Emili Casanova, Brauli Montoya, Jordi Colomina, Mila Segarra, Joan Ramon Monferrer, Abelard Saragossà, Antoni Ferrando, Sebastià Bonet, Heike van Lawick, Jordi Colomina, Vicent Salvador, Joan Peraire, Anna I. Montesinos, Joaquim Rafel, Sandra Montserrat i el mateix Josep Daniel Climent, entre d'altres, havien dedicat la seua atenció, des d'angles distints, a aquestes parcel·les de l'obra valoriana relacionades amb la llengua. És un espai ampli, no ja per l'extensió de la bibliografia valoriana, sinó sobretot

pel fet que l'obra gramatical de Valor revela de seguida una gran dosi de creativitat, que també es detecta de seguida quan s'atén la qualitat dels materials lingüístics que ostenten els seus escrits de caràcter literari.

El darrer dels investigadors esmentats, Josep Daniel Climent, aborda en aquest llibre aquest conjunt de qüestions, a través d'un estudi molt extens, que sens dubte resumeix i completa, amb informacions desconegudes, tot el que fins ara s'havia estudiat i dit entorn de l'obra gramatical i lingüística d'Enric Valor. Es tracta d'un treball molt sistemàtic i extremament útil, per la quantitat de dades que ofereix, alguna de les quals d'especial rellevància, ja que l'autor no sols ha sabut reunir i articular les informacions anteriors sinó que hi ha incorporat notícies noves i importants. I és igualment una monografia vertaderament útil per la seua claredat expositiva, una forma expressiva que els investigadors no sempre són capaços d'assolir.

Es tracta d'una molt valuosa aportació, en la línia d'altres monografies publicades abans per J. D. Climent entorn de les qüestions lingüístiques al País Valencià —*L'interès per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)* (2003), *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira* (2004), *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle XX* (2007)—, o dels seus treballs entorn de l'obra de Nicolau Primitiu Gómez Serrano.

L'obra gramatical de Valor va quedar publicada en volums com *Curso de lengua valenciana* (1966), *Millorem el llenguatge* (1971, 2a ed., 1979), *Curso medio de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1973), *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1977) i *La flexió verbal* (1983), però també en diverses obres lexicogràfiques i

en nombrosos articles de premsa, redactats i apareguts en èpoques certament difícils, amb una voluntat orientadora que probablement era un ressò de la que havia guiat una part dels esforços de Fabra i, en un grau menor, de Carles Salvador i Josep Giner.

Són referents de gran importància en la formació de l'escriptor de Castalla –i en la seua trajectòria completa–, ja que, en ell, l'interès per la divulgació de la normativa gramatical va aparèixer aviat, de molt jove, quan durant el breu període republicà va començar a col·laborar en el setmanari alacantí *El Tío Cuc* i va aconseguir que la publicació substituís la grafia castellana per la catalana. Aquesta autèntica vocació didàctica el va acompanyar fins al final, malgrat que només la va poder desenvolupar, sempre en condicions dificultoses, a partir de coneixements adquirits al marge de les institucions acadèmiques i constantment augmentats amb una tasca d'estudi i d'observació infatigable, que Josep Daniel Climent desenvolupa i contextualitza en aquesta obra.

En efecte, l'estudiós ha resseguit de manera minuciosa cadascuna de les actuacions valorianes relacionades amb la llengua catalana i ha mostrat com formen un entrellat ben sòlid, fonamentat sobre una passió vital i una coherència ideològica que foren inseparables en la trajectòria de l'escriptor de Castalla. Ja que, com ja havia assenyalat Antoni Ferrando en el seu pròleg de l'edició facsímil (1993) de la *Gramàtica valenciana* (1950) de Manuel Sanchis Guarner, Valor, «com Sanchis Guarner [...] conjumina l'adhesió a la fonètica i a la morfologia valencianes amb una visió de conjunt de la llengua, l'amor pels parlars comarcals més genuïns amb un profund coneixement de la tradició literària i el propòsit de convèncer el lector raonant

les seues propostes amb una excel·lent orientació lingüística».

Cal pensar que, en el cas de Valor, l'interès per la llengua, el coneixement dels seus recursos i possibilitats, s'originava, no sols en l'estudi i l'observació duta a terme amb la finalitat d'elaborar propostes gramaticals, sinó també en les seues necessitats com a narrador. En efecte, com a usuari de la llengua, Valor era una persona que s'havia enfrontat de seguida amb la necessitat d'aprendre i seguir unes normes gramaticals –i també de qüestionar-les, quan era convenient. Cal pensar en el jove narrador dels anys 1930, abocat a un propòsit, escriure narrativa, en un país sense una tradició recent orientadora, des de la perspectiva de la qualitat lingüística. I aquest dèficit es mantenia, aguditzat per les circumstàncies, en la postguerra. Així, en una ocasió declarava a Vicent Pitarch, en una llarga entrevista: «No he estudiat cap carrera de filologia, però la llengua la conec bé. També me l'ensenyava per a narrar bé».

Aquesta combinació de factors féu que, en la seua tasca gramatical, Valor optés, com escrivia el 2000 Sebastià Bonet, en estudiar gramàtiques catalanes de les Illes i del País Valencià, per una clara «independència de criteri», ja que, «en relació amb la tradició fabrística [...], cal dir que, des d'una base d'absoluta fidelitat a l'essencial», Valor «sorprenia per una inusitada capacitat de formular la norma sense haver de recórrer en cap moment a la literalitat i pel fet de saber prescindir, més generalment, de tota ressonància dels manierismes fabrians, la qual cosa es posava de manifest, per exemple, en una modulació sense precedents del grau d'atenció que dedicava a cada tòpic».

Entre les aportacions més valuoses de Josep Daniel Climent en aquest treball convé remarcar el fet que haja posat sobre

la taula una nova dada, bàsica, entorn de la bibliografia gramatical valoriana, a partir d'una obra que fins ara no s'havia pres en consideració i que resulta fonamental per a establir la gènesi del *Curs mitjà de gramàtica catalana*, i mostrar que no era una simple traducció del *Curso medio de gramática valenciana referida especialmente al País Valenciano* (1973). Es tracta d'un *Curso de gramática española* (València, 1973), signat pels fills, Enric i Mercè Valor Hernández, però obra en realitat del pare. Aquesta obra millorava «significativament l'estructura organitzativa», respecte a les obres gramaticals anteriors de Valor, «i els aspectes sobre la teoria lingüística». A més, aquesta serà la «base de la definitiva redacció catalana» del *Curs mitjà de gramàtica catalana*, i no el curs de llengua catalana en castellà, «com tothom havia suposat». I afegeix Climent: «per això el resultat són dos obres gramaticals totalment diferents». □

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEEES

Lluc REVISTA DE CULTURA I D'IDEEES OCTUBRE - DESEMBRE 2011
5,50€ **878**

JOAN MELIÀ
La llengua catalana a les Balears.
Algunes dades recents sobre usos i coneixement

La vigència de
XOSÉ MANUEL BEIRAS
Carles Cabrera

MIQUEL ÀNGEL LLAUGER
De *Calabresans a Carants*: cinquanta anys de recerca tossuda de la veritat

PERE FERRER
Els traginers del contraban.
Homes agosarats i necessitats

DOSSIER: LES NOVES ESTANCES DE LA MÚSICA EN CATALÀ
Nardal Suan, Joaquim Rabaseda i Matas, Elisenda Sorigueria i Farrés, Joan Cabot, Pau Grau i Miras, Helena Moren Alegret i Joan Trias

DISTRIBUCIÓ

BALEARS:

PALMA DISTRIBUCIONS s.l.
C/ Dragonera, 17 – 07014 Palma
Tel. 971 28 94 21

CATALUNYA:

MIDAC s.l.
Polígon industrial del Sudoest
C/Raimon Casellas, 5-7
08205 Sabadell
Tel. 93 74 64 112

SUBSCRIPCIONS AL TELÈFON

971 25 64 05

O ENVIAU UN FAX AL

971 25 61 39